

Shri Raghunatha Temple MSS. Library,
JAMMU

No. ४५
Title स्वप्नवतारः
Author श्री ४५ वीरभद्र
Extent १५४ पंक्त. Age
Subject आ. आ. (१)

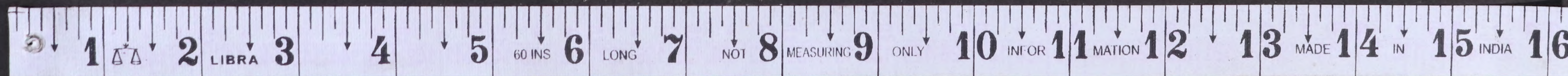
Handwritten text in Devanagari script, likely a library or collection stamp, located in the upper left corner.

सं ४३६

ग्रंथपरिमाणं धर्मदत्त तारु

रूपवर्णनः व्याकरण

नं ४५

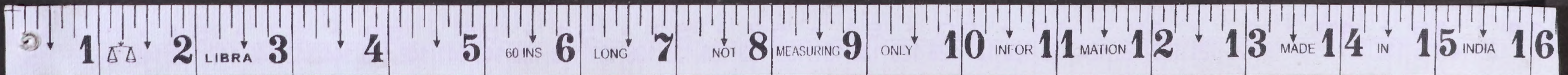

३.
व.
१

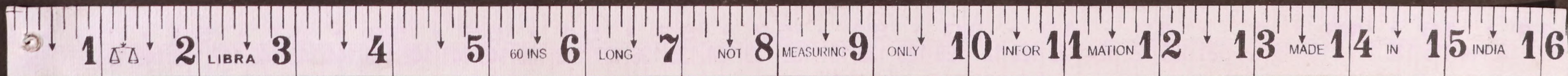
ॐ स्वस्ति सिद्धं ॥ ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ येनाक्षरमनाच्चायमधिगम्यमहे
धरात कृतं व्याकरणं प्रोक्तं तस्मै पाणिनये नमः सर्वज्ञमनत्रयं प्रणम्य स्वा
लप्रबोधनाय सहं दूपावतारमल्पं सुकलापमृत्तं करिष्यामि ॥ तत्राक्षरप्रत्या
हारशस्त्रे संख्यवहारज्ञापनाय मनुवर्णते ॥ सुडउए अल्लव पडोडु पेडो
व दयवरद लण नमरणनम जभने चळपध जेवचडश खफचरथचद
तव कपय शपसरहल इत्यत्राणकारस्य उपदेशे जनुनासिक इदित्यतः उपरे
शडति इदिति चानुवर्तमाने हलन्त्यम् उपदेशे सूत्रात्तपादे यदन्त्यहलम्
इदित्संभवति इतीत्संज्ञया स्वद्वयं शब्दस्याशब्दसंज्ञा इत्यतः स्वद्वयमित्यनेम्ब
द्वयमित्यनुवर्तमाने आदिरन्त्येन सहैता आदिवर्णोत्पेन इता सह पृहमाणत्
न्मध्यपतितानां वर्णानां प्राद्वको भवति स्वस्य च द्वयस्य तेनाणित्यनेनाकार इवा
रउकारादृष्टेते एवमस्याणकारस्य एवेनैव प्रहणं उराएपरइत्यकारेण क
कारस्य प्रहणं त्रिभिः अकः सवर्णो दीर्घ इत्यकारेण इको गुणद्वयी इतीकारेण
तगितश्चेत्यकारेण इकारस्य प्रहणमेवेन एतिपरद्वयमित्येकारेण चकारस्य
प्रहणं चतुर्भिः अचः एचमिन्द्रवैविधाचित्यकारेण इचपकाचस्यत्ययवश्चे

ॐ
१

तीकारेण एवौयवायावइत्येकारेण... ऐकारेण हकारस्य प्रहणमेवेन शब्दोदीत्य
 कारेण लण इत्यत्रणकारस्य प्रहणं भवति त्रिभिः आगदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययइत्यका
 रेण इणकोरितीकारेण इक्यणचीतियकारेण इन्द्राणानिसर्वाण्यनेन एवौण
 आगदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययइत्येकमनेन एकारेण मकारस्य प्रहणं भवति त्रिभिः उमः
 ख्यं पारे इत्यकारेण हलोयमांयसिलोपइति यकारेण डसोऽस्त्या रचिरुडित्यमि
 तिऽकारेण जकारस्य प्रहणमेवेन अतोदीचीयजीतियकारेण छदृषा इत्यत्र पक्
 रस्य प्रहणं द्वाभ्यां एकाचोवशोभषुक्तं तस्य रिति भकाराजकाराभ्यां शकारस्य प्रहण
 षड्भिः भाभगाग्रएवस्य योशीति अकारेण हशिचेति हकारेण ने- शिकृतीन्विचः
 कारेण जलंजशीतिजकारजकाराभ्यां एकाचोभशोभषुक्तं तस्य ह्यारितिवका
 रेण वकारस्य प्रहणमेवेन नञ्विप्रशानिति लकारेण यकारस्य प्रहणं चतुर्भिः
 अनुस्वारस्य ययिपरसवइतियकारेण सयतजोवोवेति मकारेण जयोहोन्पतरस्या
 मिति ककारेण उमः ख्यं पारे इति खकारेण रेफस्य प्रहणं पंचभिः यशेनुनासिको
 ननासि कोनुनासिकोवेतियकारेण जरोजरिसवर्णइति जकारेण खरिचेति
 खकारेण अभासेचचेति चकारेण शन्पूर्वाः खयइति शकारेण हला इत्यत्र लका

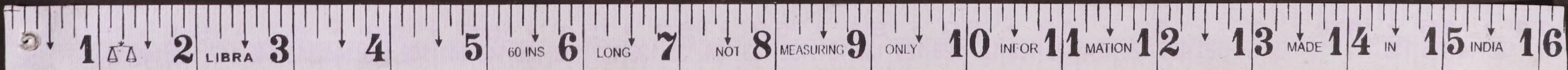

३.
व.
२

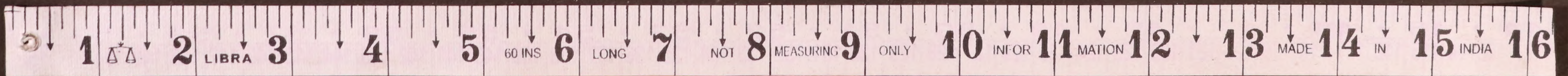
रस्यग्रहणं षड्विः श्लोकात्तत्वेन पथा इत्यकारेण हलो मंतराः संयोग इति हकारेण
लोपोर्व्याचंतीति वकारेण रलो व्युपधाद्वलो देसंश्चेत्यरेफेण रलो रलीति रुकारे
ण शल्यग्रपराह निहः वस इति शकारेण तथा चोक्तं एकस्माद् जणवदा हाभांषः
स्त्रिभ्योपवकरणमास्वः सेयोचयोचतर्भ्यः पंचभ्यः शलोषड्भ्यः इति प्रत्याहारग्रहः
णविभागः एकारादीनां हनबंधानां अजादिकार्यं न भवति प्रत्याहारग्रहणार्थं सुप
दिष्टं हात्तत्त्वात् प्रत्याहारग्रहणावस्थायामेवावस्थाने अन्त्येनेत्संज्ञकहात् तस्य
लोपाः यस्य यत्संज्ञा तस्य लोपाः भवतीति लोपः कश्च लोपः अदर्शनं लोपः वर्णाः
नाम दर्शनं लोपसंज्ञं भवति किमदर्शनं अश्रवणं अनुस्मरणं अनुपलब्धिर्भावा
वर्णाविनाशः इत्यनर्थान्तरमेतैः शास्त्रेयैर्व्याभ्यधीयते तस्यार्थस्यायमर्थ इति संज्ञा वि
धीयते अणारयश्च प्रत्याहार एकचहारिणश्च अणारवर्णकारेण पदग्रहयज
रुसभ्यश्च एक इक उक् अण उण यण परेण एकारेण अस्य रुसु अच पव पव
यश्च मय रुष विय यर रुख रच रशर अशर हश रुश जश थश अल हल वल रल
चल शल इति प्रत्याहारः अत्रादि वर्णानि यम उन्नरत्रग्रहणकस्त्रवशाद्विज्ञायते हे
कारादिषु कार उच्चारणार्थः लकारत्रयोकारः तस्य प्रयोजनं सस्तीति उपदेशो जनुः

३०.
२

नासिकायत उपदेशो जनुनासिकाः सङ्क्षेपे भवति इतीक्ष्णं ज्ञायते न ह्यव
दित्यत्र रेफेण इति प्रत्याहारग्रहणं भवतीति प्रत्याहारग्रहणविभागः ॥ कथं
उनरिहानुपरिष्ठादीर्घादयोऽह्यंते सवर्णप्रणक्त्यं अणदित्सवर्णस्य चाप्रत्य
यः अणवडित्श्चट्ट्यमाणः सवर्णस्य ग्राहको भवति स्वस्य चट्टपस्य प्रत्ययं वर्जयत्वा
तपरस्तत्कालस्य तः परोऽयस्मात्स्येत्परः तारपि परस्तपरः तपरोऽवर्णस्तत्का
लस्य ग्राहनात् तत्कालस्य सवर्णस्य ग्राहको भवति स्वस्य चट्टपस्य किं पुनः
सवर्णत्वं तुल्याप्रयत्ने सवर्णं तुल्यात्वा सहप्रापयः अस्मै भवमास्यस्याने
उं सताल्लवकारिस्थानं प्रयतनं प्रयत्नः स्पृष्टादिवर्णगणः तुल्यात्वा प्रास्यप्र
यत्नोऽयस्य वर्णस्य धेनवर्णं न सह समानजातीयं प्रति सवर्णं संज्ञो भवति तत्रा
यं विभागः ऊकारजस्वरीर्धस्तताः ५ १ ५ २ ५ ३ इत्येवं कालः ऊकालः प
क्वमात्रिकहिमात्रिकविमात्रिकाः अचेयथाक्रमं रुस्वरीर्धस्तसंज्ञा भवति त
थावोक्तं एकमात्रो भवेद्भ्रमो हि मात्रो दीर्घ उच्यते त्रिमात्रस्ततोऽर्धे यावज्जनं त्व
र्धमात्रकमिति ततश्च रुस्वसंज्ञाकारः उच्चैरुदात्तः नीचैरनुदात्तः समाहारः
स्वरितः उदात्तानुदात्तसमाहारोऽयं स स्वरितसंज्ञो भवतीति विविधो भवति

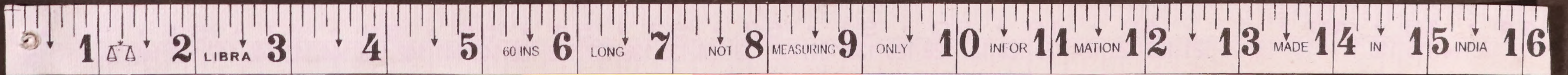

दे.
पा.
३
३

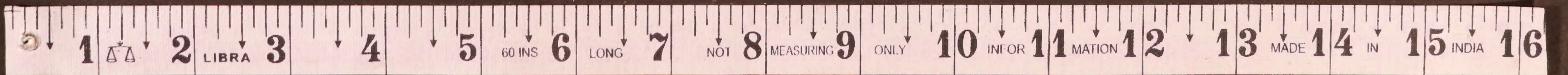
सपुनः प्रत्येवं सानुनासिको निरनुनासिकश्चेति षड्विधो भवति कश्चा नुनासि-
काः मसुखनासिका वचनो नुनासिकाः सुखसहितानासिकाः सुखनासिकाः
सुखसहिता यानासिका यय उच्चार्यते वर्णः सानुनासिक संज्ञो भवति एवं ही च-
स्तौ मेव मष्टादश प्रभेदा भिन्नसवर्ण कुलं सवर्ण ग्रहणात्प्राप्त्यद्वार मध्यपठितो
कारयुक्ताति तथा इवर्णः तवर्णः अवर्णः लृवर्णः स्पृही चान संतीति सहादश प्र-
भेदः संध्यतराणां रुस्यान संतीति तान्यपि द्वादश प्रभेदानि अंतस्था हि प्रभेदो
फवर्जिताः यवन्ताः द्विप्रभेदाः सानुनासिकानि रनुनासिकाश्चेति रेफाप्पाणां
सवर्णां नु संति वर्णो वर्णो मवर्ण इति सवर्णो मप्रहण विभागः कस्य पुनः किं
स्थानं अकुह विमर्जनीयानां कंठः इय यशानां तालत एपमानो यानां मोसः अ-
दृषाणां मूधा लृत्तल सानां दंतः पदैतोः कंठ तालु ओदौ तो कंठौ संवकार
स्पृहंतो संजिह्वा मूले यम्य जिह्वा मूलं नासिका अनुसार म्यकः कस्य पुनर्कः प्र-
यत्नः स्पृहं रणं म्यशो नां कादयो मावसानाः म्यशो पषत्स एमंत स्थाना विवृत
मृष्णाणां स्वराणां वसंवृत मकार म्येति स्थान प्रयत्न विभागः रुस्य सवर्ण प्रयोगे
संवृतं ही च स्तयो र्ता निवृत ह म तेषां मनुसावर्ण प्रसिद्धय मिह शाखे विवृ

३.
३

तद्वत्प्रत्ययज्ञातेनस्यप्रयोगार्थं अग्रइतिशास्त्रांतेप्रत्यापत्तिःकरिष्यते स्वदृष्ट्या।
हि प्रच्युतस्यपुनस्तत्प्राप्तिः प्रत्यापत्तिः अष्टौस्थाणिवर्णानासुरःकंडःशिर
स्तथाजिह्वामूलवदंताश्चनासिकोष्ठौघताल्लव हकारंपंचमेयुक्ता मंतस्थाः।
भिश्चसंयुते उरस्यंतंविजानीयान्कल्पमाद्वरसंयुते इतिस्थानप्रयत्नविभागः।
अचःस्वरःहल्विंजने पचसंयुतगणिकादयोमावसानःस्पर्शा यरलवा अ
नंतस्थाः शषसद्वा ऊष्माणः कइतिजिह्वामूलीयःपइत्युपभानीयः अमित्यु
नुसारः अःइतिविसर्जनीयः ॥ इतिमंज्ञावतारसमाप्तः ॥ अथसंहितावताः
रुच्यते ॥ देवव्यञ्जमितिस्थिते । संहितायां काचसंहिता परस्मान्निकर्षसंहि
तापरशब्दे आभिषयेनवृत्तयेसन्निकर्षःप्रत्यासत्तिःपरोयोसन्निकर्षवर्णानास
न्निकर्षः ससंहितासंज्ञोभवति संहितैकापदेनित्यानित्याण-पसर्गयोः नित्या
समासेवाक्येत्तुसाविवक्षासुपेतते ततोवकाराकारस्य ऊक्वालो-स्वदीर्घस्तः।
त इतिरुस्वसंज्ञायां रुस्वस्यपितिकृति त्वंसंहितायामिति वर्तमाने छे।
च चकारेपरतोरुस्वस्यतुगारमोभवति संहितायां आद्यंतोरुकिंतोरित्ति।
लावागसौषष्ठीनोर्दिष्टस्यद्येतावव्यवौभवतः इत्यादिष्टिद्वयंतःकिञ्चवतिउ।

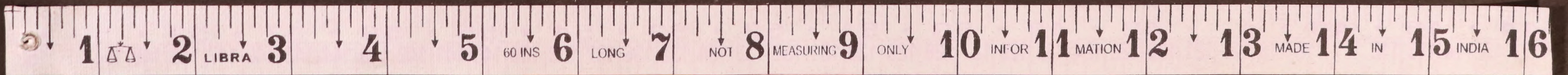

३.
पा.
५

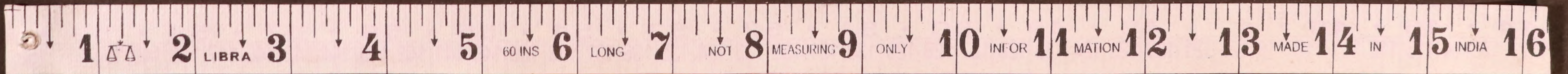
कारः उच्चारणार्थः ककारस्य हलन्तमिति मीमांसकानां स्यात्तस्य लोप इति लेपः प्रयोजनः
ग्रन्थेनोक्तवित्पदेशवित्पद्यः ॥ स्तोः शुनाः शुः स्तोसकारतवर्गयोः शुनाश
कारचवर्गोभ्योयोगे शुः शकारचकारौ श्रादेशोभवतः सकारस्यः शुनायोगे शु
कारः उवर्गस्यः शुनायोगे च वर्ग इति उकारस्य चकारः यथा संख्यमनुद्देशः समा
नो संख्याशब्दे क्रमो लक्ष्यते समाना समसंख्याना समपरिपरिताना अनुद्देशिनाम
नुद्देशिनां च यथाक्रममद्देशिभिरनुद्देशिनः संबध्यन्ते इति यथाक्रमं श्लिष्टोच्चार
णकत्वं व्यदेव श्रुतिमिति सिद्धं भवति स्त्रील्ले श्रुति ईकारैकारयोः पूर्ववद्दीर्घ
संज्ञायां व्येति वर्तमाने दीर्घात् दीर्घस्य व्येपरतः तृगागमो भवति संहितायां शेष
पूर्ववत् स्त्रील्ले श्रुति वधुश्चाया कुमारीश्चाया इति स्थिते पूर्ववद्दीर्घसंज्ञायां दी
र्घादित्यनित्यं तत्र किं प्राप्ते ॥ परं तादा ॥ परं तादीर्घाश्चकारोपरतः परंतस्य दीर्घ
स्य चार्तगागमो भवति संहितायां शेषं पूर्ववत् वधुश्चाया वधुव्याया कुमारीश्चाया
कुमारीव्यायाः अत्र वधुशब्दस्योत्पत्तिर्नो विभक्तिमाश्रित्य पदं श्राद्धादयतिमादृवं
दयति इति स्थितयोः तं भयत्रापि उकारस्य हलन्तमिति मीमांसकानां स्यात्तस्य लोपः प्रयोजन
श्रागादींश्चेत्यविशेषणं परं तादेति विकल्पेन तत्र किं प्राप्ते श्रागादींश्च श्रागादींश्चेपरः

३.
ध

तः नित्यं तृगागभवति संहितायां ननु वात्र उभयत्रापि उकारस्य हलन्त्यमितीत्सं
 ताप्रयोजनं तृगागमः कथं भवति आगाङोश्चेति तद्विधीयते नागाङो नकारा
 भवात् नैष देशः एकदेशविकृतमनव्यवद्भवति यथा आङुक्कारादिष्वंगेषु
 श्रित्रेषु भित्रेषु चैव भवति नाश्चो नगर्हभइति वचनात् तृगभवत्येव शेषं सर्व
 वत् आङ्गादयति इति त्वं संधिः ॥ अथ स्वरसंधिरुच्यते ॥ इधमत्र शमीम्रः
 व मधुम्रः वधुम्राकृतिः मात्प्रथः राग्राकृतिः लृग्राकृतिः इति स्थिते संहि
 ताया मिति वर्तमाने इको यणचि इको यण आदेशो भवति अचि परतः संहिता
 या यथा संध्यापरिभाषया यरोनुनासिकोनुनासिको वा इत्यतो यरातत्यनुवर्त
 माने अचो रद्वाभ्यां हेइति च अनचि च अचः उत्तरस्य यरः हे भवतः अनचि परतः
 गुलाजशफि गुलाजश आदेशो भवति रुशि परतः इत्येवमप्यधकारस्य जः
 खं इकारं सचस्थाने त्ररतमः स्थाने प्राप्य मानानां नावर्णानमर्तं उमाः सदृश
 उम आदेशो भवति स्त्रिष्टोश्चाराणां कर्तव्यं इधमत्र सम्यत्र मधुत्र वद्धाकृतिः
 पित्रथः राकृतिः लाकृतिः एनेमन् लोमनं नेम कः लो अकः इति स्थि
 ते इको यणचि त्यतो चीति वर्तमाने एचो यवावायः एचस्थाने यथा संध्यापरि

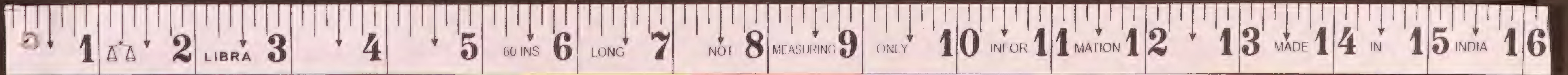

ह.
पा.
५

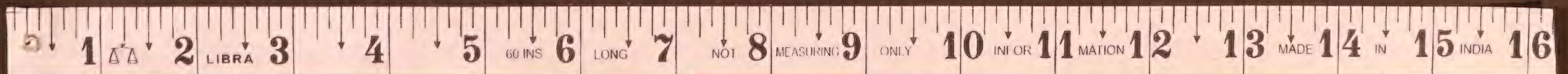
स्थाने अघ अघु अघु अघु इत्येते प्रादेशा भवन्ति अचिपरतः संहितायां यथासं.
ख्येनयनं लवनं नायकः लावकः देवाडह खडाडह तवउदकं खडाडह इति
स्थिते अदेगुणइत्यदेजे गुणसंज्ञायां अदेगौगुणसंज्ञाभवतः पकाः सर्वपरयोः
तरत्रमइत्यधिकृत्य आहुणः अवाणंरचिपरतः सर्वपरयोः स्थाने गुणपकादेशो
भवति सचस्थानेतरतमइत्यतरतमः अवाणंवाणयोरेकारः अवाणंवल्लयोरेकार
इतिभवति श्लिष्टोच्चारणंकार्तव्यं देवेद्वखद्वेद्व उवोदकरकं खद्वोद्व अर्थद्वः उ
वल्लकारः इतिस्थितोऽकार लृकारयोः सवाणः संज्ञावक्तव्येति सवाणं संज्ञायां आ
हुणइति सर्वपरयोः स्थाने गुणसंज्ञावोकारोभवति उरणपरः अवाणंस्थस्थानेयः
आर आदिष्टमानः सरप्रत्याहारपरोभवति सचस्थानेतरतमाडति यथासंख्यं अ
कारस्यरेफपरः लृकारस्यलकारपरोभवति अवरोहाभांहे अउन्नरोयोरेफद्वकारो
ताभ्यामुन्नरस्यपरोहेभवतः अवचः योणचयोहेभवतइतिवक्तव्यंतवल्लारः उवप
वाजायापेहित तवउदनः खडाडोह्यउडतिस्थिते वृद्धिगोदेति प्रादेचोवृद्धिसंज्ञाया
आहुणइतिवर्तमाने ॥ वृद्धिरेच ॥ अवाणंतादेचिपरतः पकात्सर्वपरयोःतरतमो
वृद्धिगोदेशोभवति तवेवाजायैह्यत तवोदनः खद्वोह्यत माषप्रादकं दीधुद्वेते ।

डी.
५

मधुह्नं होतृकारः दंष्ट्रं गंगायातनं खट्वाग्रं इति स्थिते अकः सवर्णे हो
वेः अकः सवर्णे अचिपरे एव परयोऽस्यानेतरतमप्रादेशो भवति संहितायां माषा
द्वयं दधीहते मधुह्नं होतृकारः दंष्ट्राग्रं गंगायातनं खट्वाग्रं अक इति किं अग्र
ये कवये सवर्णे इति किं दध्यत्र अचीति किं ऊमागोते । दंडहस्तः दीधशीते म
धुभाजने मित्यसवर्णं संज्ञानास्ति । नाज्वलो । तलस्य प्रयत्रावप्यज्जलोपरस्य रस
वर्णं संज्ञानभवतः इति प्रतिषेधात् दंडहस्तः दीधशीते अग्रमग्रं वायोमग्रं इति
स्थिते अमिद्वयं इत्यनुवर्तमाने पडः पलोतादिति । पलोतादंडः अतिपरतः एव पर
योः स्याने एव तपमवा प्रादेशो भवति अग्रमग्रं वायोमग्रं पलोतादिति किं नयने ला
वने अतीति किं यम्रागतः येम्रागताः पलोइह । पलोइहा इति स्थिते अत्रायवादे
शकते भोभगोम्रगोम्रएवस्ययोशिघोन्नचप्रयंततरः शाकलाद्युनस्योत्पीधकृत्य
लोपः शाकल्यास्य । अर्धवर्णं एवस्ययोः पलोतयोवकारयकारयोर्लोपो भवति
अशिपरतः शाकल्यास्य चर्यस्य सते । नात्येवा एवत्रासिद्धे । येयसपाटसप्रा
धायनुक्रातातस्यामयं पालोनाधायोसिद्धो भवति इउउन्नरंचोन्नरतन्नरोयोयो
गः एवत्र एवत्रासिद्धो भवति इत्यसिद्धत्वात् दीर्घगुणो न भवतः यम्रागताः पडः

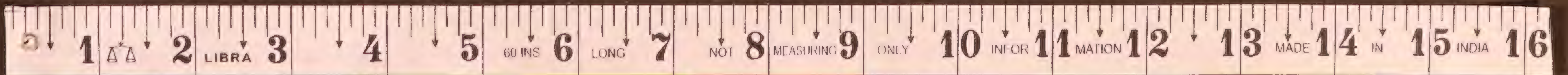

३.
पा.
६

हृणकल्पादत्येषामाचार्याणां मतेष्वोः लोपाभावः यथागताः परविहता इति किं ।
कस्मैग्रत्र ग्रसौग्रत्र कस्माग्रत्र ग्रसाग्रत्र ग्रसाग्रत्र ग्रत्येषां मते कस्माग्रत्रग्रसाव
त्र । **इत्यसंधिः** । ग्रथावामेवसंधिकार्ये ग्रामे प्रकृत्यभाव उच्यते । देवदत्ता इह य
त्तभूते ग्रागश्चुतिस्थिते । ग्रचेत्यादि । ग्रवांसत्रिविष्टानां योत्याव उदात्तादिश
हृत्पंडिः संज्ञं भवति भवति ततो न निषिद्धं सवर्णत्वेनाह रुलाविति दीर्घशोः प्रहोदि
तनिषिद्धं त्वारन्यत्र न निषिद्धता ग्रायंतवदेकस्मिन् एकस्मिद्वर्णविशये ग्रदिवत्
कार्यं भवत्यंतवश्च वाक्यस्य देः घृते उदात्तः इत्यदि कृत्य ॥ हरादृते च ॥ हराज्ञाने
वर्तमानस्य वाक्यः देः स्तुते भवति सचेहान्न उत्पाकारैकारयोः स्तुतसंज्ञायां । प्रह
त्यांतः पादमव्यं पर इति वर्तमाने । स्तुतप्रहत्याश्च स्तुताश्च प्रहत्याश्च प्रविपरतः
प्रकृत्या भवंति इति प्रहत्या संज्ञकत्वात् प्रकृत्यभावाद्गुणायामेण न भवतः ॥ देव
त्ता ३ इह यत्तभूते ३ ग्रागश्च । ग्रमी इति वायु इति खट्वे इति स्थिते इह शोड्विवचने
प्रहृत्य इत् ऊत पत् इत्येवमज्ञायेन विधिस्पष्टं तस्येन विशेषणो न विप्रमितं द्विवच
नात्तं शब्दप्रेषप्रहृत्य संज्ञं भवति इति प्रकृतभाव । दीर्घयाणादेशान् न भवति ग्रमी
इति वायु इति खट्वे इति इह देरिति किं वृत्तावत्र द्विवचनमिति किं ऊमायत्र ग्रमी

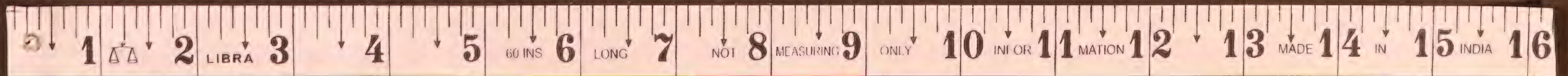
३.
पा.
६

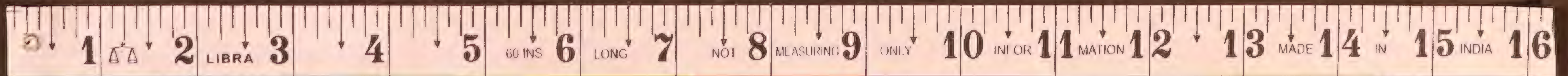
अत्र अमी आसते असम्यक् अमृश्रासते इति सिद्धं भवति पकारस्य नाशप्रसङ्ग
 रणे अहस इति किं शस्यत्र सादिति किं अश्वकेत्रा । अश्वपेहि इदं पश्य उडति
 एडति स्थिते ॥ प्राप्तीरात्रिपाता इति वर्तमाने । चादयो सत्त्वासत्त्वं इव्यं अम
 त्वमद्वयं असत्त्वं वर्तमानाश्चादयो निपातसंज्ञा भवन्ति निपात एकाजननाइ
 एकाश्चामावाच एकाच निपातयो एकाच सः अनाइ आद्वर्जितः प्रष्टव्य संज्ञो भ
 वति उडश्च एव वत्प्रकृत्य भवात्सवर्णादीर्घान भवति । अश्वपेहि इदं पश्य उ
 डति ए निपात इति किं अमृत्तः आदत्तः एकाजिति किं इतीह अनाडिति किं
 ईषदर्थे क्रियायोगे मर्यादाभि विधौ चयाः चतुर्माते विद्याद्वार्य स्मरणायोरति
 त् ----- ईषदर्थे आतस्मं ओस्मं क्रियायोगे आइहि पदि मर्यादायां आग्र्य
 त् अग्र्यत् अग्रि विधौ आग्र्येत्तः आग्र्येत्तः वाक्ये प्रापेवं नुमन्य संस्मरणे आ
 एवं किल तत् अत्र प्रागः प्रत्यय इति निपाता संज्ञा ॥ नोडह भगो अत्र इति स्थिते
 एव वश्चादयो सत्त्वे इति निपात संज्ञा ओत निपात इति वृत्तमाने तस्योच्चारणे तदे
 त विधिः ओहंतो निपातो प्रष्टव्य संज्ञो भवति ततः एव वत्प्रकृत्य भवात्सहिता
 कार्ये न भवति नोडह भगो अत्र निपात इत्येव परविह ॥ प्रकृतिसत्यः समाप्तः ॥

॥

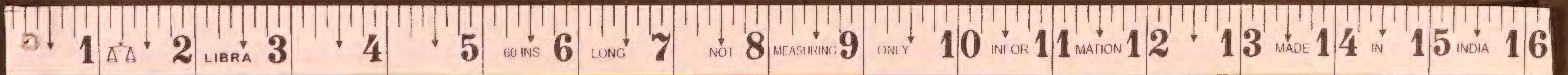

अथ व्यंजनसंधिरुच्यते । वाक्यद्वयग्रन्थः षड्भ्योऽतिउत्थातिविष्णुः अत्र इति ।
 स्थिते । पारस्येतिवर्तमाने । कलाजयोऽतः । कलापश्यते वर्तमानानामंतरतमा
 जशोभवंति वागिहग्रन्थः षड्भ्योऽतिउत्थातिविष्णुः । वाक्यनयतिग्रन्थमात्रं ष
 द्भ्योऽतिउत्थातिविष्णुः । इतिस्थितेकलाजयोऽतः ततिजशद्वयं अत्र
 रतस्येनततः । यरोयरोनुनासिकेनुनासिकोवा । यरः पलांतस्यानुनासिकेपर
 मनुनासिकारेशोभवति विकल्पेनकश्चानुनासिकाः ॥ अनुनासिका इज्जणा
 नमायत्रानुनासिकारेशोभवति तत्रजशमेवअवर्णं वानयतिवावाग्रयति अं
 आत्रंवाग्रद्वयमात्रं षड्भ्योऽतिउत्थातिविष्णुः । उन्नीतंवाउद्गीतं विष्णुस्मिन्नोति
 वाविष्णुस्मिन्नोति वाक्यद्वयतिवाग्रद्वयलानि षड्भ्योऽतिउत्थातिविष्णुः ।
 तं इतिस्थितेएववत् जशस्वेद्यते तदस्यागतर्भः एवस्येतिवर्तमाने । कयोहेत्यु
 रस्या । कयः पलांतोउत्तरस्यद्वयकारस्यस्थानेएवसवर्णारेशोभवतिन्यतरस्या मच
 महाप्राणस्यसोष्माणोद्योषवतानांरहताद्वयकारस्यस्थानेएवसवर्णामहाप्राणवा
 न्मोष्मवान् द्योषवानारवान् वर्गवत्तर्थाभवति वाग्यसतिवावाग्रद्वयति अत्र
 लानिवाग्रद्वयलानि षड्भ्योऽतिउत्थातिविष्णुः । उद्गीतंवाउद्गीतं

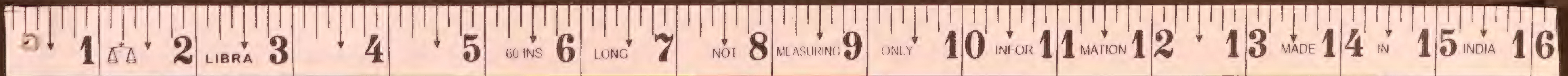

विष्णुः भूतं वा विष्णुः कृतं । वाकशोभना प्रवृत्तः षट्शणमाः ततश्चेतं विष्णुः
 श्रूयते । इति स्थितिर्बन्धनं जगत्स्वग्रन्थस्य इति वर्तमाने । खरिच । जलाचरा
 देशो भवति खरिपरे इति च तत्तः चयो होत्यतरस्यामिति वर्तमाने । शास्त्रोक्तिः ।
 चयः परांतादत्ररस्य शकारस्य चकारादेशो भवति अतिपरतोऽन्यतरस्या वाच्यो भूः
 नावाचकशोभना प्रवृत्ता वाच्यः श्रूयः षट्शणमावा षट्शणमः तद्धेतुं वातः श्रूयते
 विष्णुः श्रूयते वा विष्णुः श्रूयते तद्धेतुमित्यत्रः शान्तेनोभयत्र चकारः ॥ वाकशोभना
 तत्तु अत्र इत्यत्र अत्र परदाभावेऽपि शास्त्रोक्तिः वक्तव्यं इति वचनात् वाच्यं वंभ
 त्वां वाच्यं न श्रूयते तद्धेतुं वातः श्रूयः । ब्रह्मणोऽस्मिन् गण्डे हृशन् प्राप्ते इति
 स्थितेऽमोऽस्मिन् विदुः मुनिभ्यः । क्रुत्वात्प्रायेऽं परांतं तस्मात्तत्ररस्याचो निः
 भ्या इमुद् प्रागमो भवति इति हृदनुद् इत्येते प्रागमा यथाक्रमेण भवेति प्रायेतोर
 कितौ इति प्राया भवेति तत्र च नुवंधलोपः कृजान्ते सगति हृशनींते क्रुत्वादि
 ति किं प्राजान्ते प्रचीति किं क्रुदृशते ॥ भवान्वाहयति भवान्वाहयति भवान्
 यादिति भवान्चरति भवान्दीकते भवान्तरति इति स्थिते मन्त्रवसोरुसंभु
 दौष्टरमि । पुनः खचं परे इति वर्तमाने । नष्टविप्रशान् उरति नकारस्य परांत

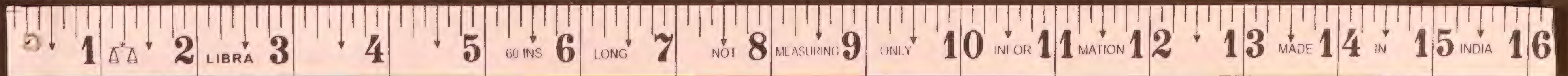

स्य रुभं वति उपरेत्त्वविपरतः प्रशान्नाहं वर्जयित्वा उकारलोपः प्रयोजनं रोस्सपीति
विशेषणं । अत्रानुनासिकः एवमप्यत्र वा अत्रनप्रकरणे रोः एवमप्यत्रानुनासिका
देशो वा भवति इति वा अनुनासिकादेशः । अनुनासिकात्रोस्वारः । परशब्दो न्यार्थः
यत्र एवमप्यत्रानुनासिकादेशो विहितः ततोऽप्यत्रानुस्वारागमो भवति । रोः । ए
रवसानयोर्विसर्जनीयादेशो भवति । विसर्जनीयस्य समः । विसर्जनीयस्य परांतस्य
मकारादेशो भवति त्वरिपरतः रताः अनुनासिकः इति सकारस्य शकारः एनाहः सकार
उवर्गयोः षकारद्वर्गभ्यां यो गोषकारद्वर्गवादेशो भवति इति सकारस्य षकारः भ
वोऽष्टादशति भवोऽष्टादशति भवाष्टरेण भवोऽस्तइति भवोऽस्तइति भवोऽश्चरति भ
वोऽश्चरति भवोऽस्तरति भवोऽस्तरति त्वीति किं भवान्करोति प्रप्रशानिति किं प्रशा
नचिनोतिः श्रुतेन जकारः उपरेत्त्येव भवान्कारुः । भवान्शोते ३ इति स्थिते हेम
परेवानश्च उपरे इति वर्तमाने शितुक् । नकारस्य परांतस्य उपरेशकारे परतस्त
गागमो भवति एवमप्यत्र उकारोऽकारयोर्लोपः पुनः शकारस्य शश्चोऽतिशकारस्य
वाच्यकारः उकारस्यः श्चवकारः नकारस्य । नश्चापरांतस्य गलि । नकारस्य स
कारस्य चापरांतस्यानुस्वारादेशो भवति । वलिपरतः । अनुस्वारस्य ययिपरसवः

लः अनुस्वारस्ययधिपरतः परसवर्णोऽशोभवति इति जकारः भवाज्जुते भवाक
 श्रुते । द्वशेषद्वंद्वं सायेद्वहससिद्वं रसमा इति स्थिते हलिसर्वेषामिति धिक्कति
 मोनुस्वारः । सकारस्य । परातस्य हलिपरतः अनुस्वारोऽशोभवति । द्वशेषद्वंद्वं
 डेद्वं सायेद्वहससिद्वं रसमेद्वं कं रोषि । द्वचरसिद्वं कमेद्वं भरसिद्वं पचसि । सम
 यंतासंवत्सरः यंलोका मिति स्थिते मोनुस्वारः । अनुस्वारस्ययधिपरसवर्णः इत्यधिक
 त् । वापरातस्य परातस्यानुस्वारस्ययधिपरतः वापरसवर्णो भवति सचवर्गपंच
 मोभवति यवलपरेतुसानुनासिकायवर्णो भवति । द्वष्यरोषित्वकरोकरोषिद्वं
 तरसित्वं । उरसि । द्वपरचसिद्वं परचसि । सौयंतासंयंता सः वत्सरः संवत्सरः ।
 यल्लोकं यंलोकं । तत्तलनातिभवान्त्विति इति स्थिते । तौत्रि । उवर्गस्य परात
 स्य लकारपरतः परसवर्णो लकारोऽशोभवति । नकारस्य सानुनासिको भवति तल्ल
 नातिभवांत्विति ॥ इति व्यंजनसंधिः समाप्तः । अथ विसर्जनीयसंधिः । कः श
 तेकः चरति कः च्छादयति तत्तचरति तत्त्वादयति । तत्तजयति तत्तृपयति तत्त
 नकारः इति स्थिते । विसर्जनीयस्य स इति सत्त्वं तस्य लोः शानाश्चुरिशाकारः उ
 वर्गस्य चवर्गः कश्चेतेकश्चरति कश्चादयति उच्चरति उच्चादयति तजयति तज्जप

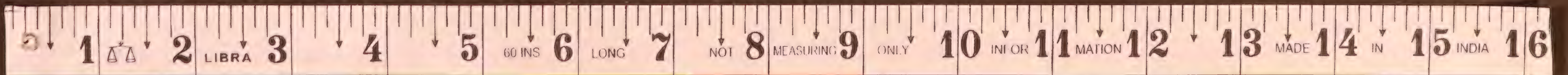

३.
पा.
५

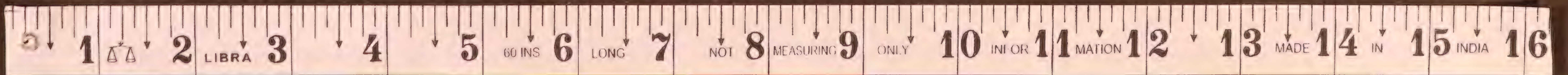
ति गलांजशोते इति जश्चकारस्य जकारः तत्तजकार इत्यत्रः सत्त्वचकारः पुनः ग
लांजशोते इति जश्चकारस्य जकारः यरोनुनासिकोनुनासिकोवा । इति विकल्पेन
जकारः तजकारः तजजकारः विशनः प्रशनः इति स्थितेन परंताहोरनामित्यधिकृत
त्यशात् शकारादुत्तरस्य उवर्गस्यः सत्त्वनभवति विष्णुः प्रश्नः । कः षडेकः दीक उक्ताः
हकारेण तत्तदेकते तत्तदकारेण उत्तरीनं उत्तरीकते तत्तत्कारेण इति स्थिते । विम
र्जनीयस्य सत्त्वकते रतोश्चुनाश्चुरिभिवर्तमाने हनाष्टः । सकार उवर्गयोः हनाष्ट
र उवर्गभांयोगेष्टः षकार उवर्गभांभवतः सकारस्य हनायोगेष्टः तवर्गस्य हनायोगेष्टः
वर्गः इत्यर्थः कः षडेकः हकारेण तद्दीकते तद्कारेण उद्दीनं उद्
दीकते हत्वेन हकारेण गलांजशोता इति जःश्चकारः तत्तत्कारेण इत्यत्र श्रोत
हत्वेन हकारः पुनः जश्चनकारः ततो यरोनुनासिकोवा इति विकल्पेन नकारः उक्त
कारेण तदनकारेण । चलिहमायेमधुलिह उरति इति स्थितेष्टद्वेष्टाप्रै । नेपरांतोहो
नुना । परंताहवर्गात् उत्तरयोमकार तकारयोनां प्रावर्जितयो हत्वेन भवति चलिह
मायेमधुलिहतरति ग्रनामिति किं शस्मांशुभिचित् षडेमहान् षडे इति स्थिते । तोषि
तवर्गस्य परंतस्य षकारेपरतः हत्वेन भवति शुभिचिन्वडेमहावर्षेडो । कः शोते ३ कः

३.
५

षंडे कः साया विसर्जनीयस्य सः इति सत्त्वं शन्यरे विसर्जं देवः साया विसर्जनीयस्य सः
 (इति सत्त्वं) धिक्कृते । वाशरि । विसर्जनीयस्य परंतु शरिपरतो वा विसर्जनीयादेशो
 भवति कः शोतेः श्रुत्वा शस्यशः कः शोते कः शंडेष्टत्वं सस्यषः कः षंडे कस्माद्येवाकः
 साये । कः करोति कः खनति । कः पाति कः पालेति इति स्थिते विसर्जनीयस्य परंतु
 तस्य वाः कः पश्यता वदेषो भवतः चकारादिसर्जनीयः च भवति कपा उच्चारणार्थो
 कः करोति वा कः करोति कः खनति वा कः खनति कः पाति वा कः पाति कः पाले
 ति वा कः पालति कः स्थितः दृष्टः स्थितः इति स्थिति विसर्जनीयस्य सत्त्वे प्राप्ते वरपः
 रेशरि विसर्जनीयस्य लोपो वक्तव्यः कस्यानं दृष्टस्थितः । **इति विसर्जनीयसंधिः ॥**
 ग्रथस्वरसंधिः ॥ दृष्टग्रत्रमत्तग्रत्र इति स्थिते ग्रथं वदधातुप्रत्ययः प्रतिपरिपरि
 का ग्रभिधयवचनोर्थशब्दः ग्रथं वद्वृद्धपंथातुं प्रत्ययं च वर्जयित्वा प्रातिपरि
 संज्ञं भवति । ततः प्रत्ययः परश्च । त्याप्रातिपरिकामिभ्यो धिक्कृत्य । स । डौजस्र ग्रं
 शस्र लभ्याभिस्र डेभ्याभिस्र डुसिभ्याभिस्र डुसडौस्रग्रो डिडौस्रग्रो घातोऽं प्रावता
 त् प्रातिपरिकाश्च परेस्वारयः प्रत्यया भवन्ति अत्र सर्वस्वादिसप्रत्यया भवन्ति अत्र सः
 वस्वादिसप्रत्ययप्रसंगं वक्तुं विवक्षा सर्विकाशब्दप्रवृत्तिविवक्षावशात् अर्थमात्रवि

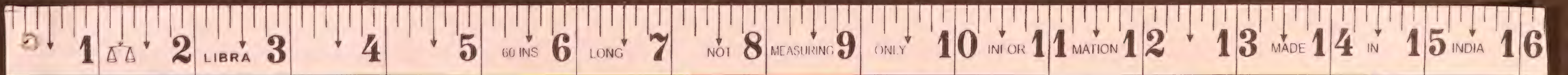

वत्तायां प्रातिपदिकार्थलिंगपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा । प्रातिपदिकार्थकार्यलिंगपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा । प्रातिपदिकार्थः संतालिंगस्त्री पुंन पुंसकमिति परिमाणं प्रस्थाति । वचनमेकद्विवद्ब्रह्मादिमात्रशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते प्रातिपदिकार्थमात्र । लिंगमात्रपरिमाणमात्रे वचनमात्रे प्रमाविभक्तिर्भवति तत्रापि यागपदेकवचनद्विवचनबहुवचना प्रसंगे वक्तुं विवत्तावशादर्थमात्रैकत्वविवत्तायाद्वेकयोर्द्विवचनेकवचन । द्वित्वेकयोर्द्विवचनैकवचनेतवतः । बहुषु बहु बहुवचनं । बहुष्वर्थे बहु विवत्तितेषु बहुवचनं भवति उदितानीमेकार्थविवत्तायामेकवचनं भवतीत्येकवचनं किंवचनं । तिङ्स्त्रीणि त्रीणि प्रथममधमोत्तमाः । तातेकवचनद्विवचनबहुवचनात्यनेकाः । इत्यधिकृत्य । सपाः । त्रीणि त्रीणिवचनानि भूत्वा एकशः । कावचनद्विवचनबहुवचनसंज्ञानि भवन्ति इत्येकवचनं स । उकारस्यापदेशे जनुना । सिक्क इति इत्संज्ञालोपः प्रयोजने प्रसङ्गोऽसंज्ञालोपचेति विशेषणं । ततः । सप्तित्तं पदं सप्तित्तं प्रत्याहारौ संबन्धेति इत्तं च यश्च हृत्पतत्पदसंज्ञं भवति इति पदसंज्ञायां पदस्येति वर्तमाने सप्तत्तुषारुः । सकारांतस्य पदस्य सप्तत्तुषारुर्भवति उकाररूपः प्रयोजने रशपोतिविषेषणं अततत् इति वर्तमाने । अतो रोर

स्तुतास्तुतं । अस्तुतभाविनः अकाराङ्गत्वरस्योरुकारादेशोभवति अस्तुतभावि
 निग्रकारेपरतः प्राङ्गुणश्रुतिगणरुड-पदांतादतीतिहर्ववृपपरत्वं वृत्तोत्रस्तुतोः
 व । देवयातिग्रन्थवहति इतिस्थिते हववत्यातिपदिकसंज्ञायां प्रथमैकवचने
 सतथं वसोरुत्वेकृते । इतिव । अस्तुतभाविनः अकाराङ्गत्वरस्योरुकारादेशो
 भवति । इतिपरतः प्राङ्गुणः देवयातिग्रन्थवहतिदेवा इहसोमपां अत्रइति
 स्थितेतयोः तथैव सोरुत्वेकृतेरोशपीत्यधिकृत्यभोभगोअद्योअहर्वस्यग्रवर्ण
 हर्वस्यवरोयकारादेशोभवति अतिपरतः स्यलोपः शाकस्येतिबालोपः अत्रह
 र्वत्रासिद्धिमित्यसिद्धत्वाङ्गुणरीद्यौनभवतः देवइहसोमपाअत्रशाकल्याहर्न्येषां
 मतेनलोपाभावपक्षेदेवइहसोमपायत्र । भगवन्इह भगवन्त्र अचवन्प्रहि
 इतिस्थितेविभाषाभवन्भगवन्वचतां डोश्चावस्य । भवन्भगवत् अचवत्इत्ये
 तेषांनकारस्यविभाषारुन्भवति अवशत्त्वस्यचडोकारादेशः उकारलः प्रयोजनं
 रोरीतिविशेषात्ततः भोभगोअद्योअहर्वस्ययोशीतिरोः यकारः तस्यडोतोगाग्यस्य
 डोकारानादंगाङ्गत्वरयोः यकारवकारयोन्नित्यंलोपोभवति अतिपरतः गार्ग्यप्र
 ह्णांप्रजार्थनत्तविकल्पार्थं । तस्यहर्वत्रासिद्धिमित्यसिद्धत्वात् अवदेशाहर्वः

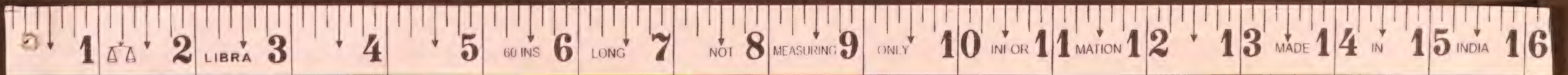

३.
पा.
११

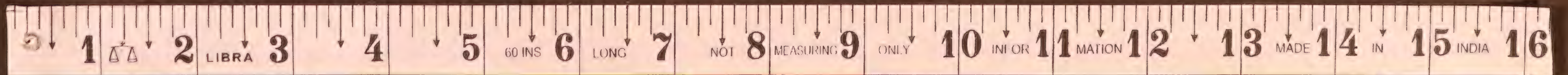
दृष्टत्वं च न भवति भोऽहं भगोऽत्र यद्योऽहिरुद्धाभावपक्षेऽतोऽहं स्वार्चिऽहं नित्य
मित्यनेन नुऽहं भवति भवन्निह भगवन्नत्र यद्यवन्नेहि भगवन्नाह् । देवासहसार्तः
इति स्थिते तथैव नकारसकारयोरुत्पत्तयेऽववत् यकारे च ह्यते हलिसर्वेषां ह
लिपरतः यकारपकारयोर्लोपो भवति सर्वेषामच्चाणां मतेन । भोगश्च । देवाह
संति । अग्निश्च । पदुगधुलौ याति इति स्थिते एववत् प्रथमैकवचनेऽस्य तस्य स
सत्तपोरुरिति रुत्वकृतिनिमित्ता । भावात्त्विवंतगभावाः शुग्निरत्र पदुगश्चुति ना
याति अचेरहाभात् इत्युड यत्र गकारयकारयोर्द्विवचने लनङि चैकारस्यापि
द्विर्भावः । पुनरुमउ अग्निरात्रौ पदुगजा इति स्थिते एववत् प्रथमैकवचनेऽस्य पुन
रुशहस्यस्यरादिनिपातमव्ययं । स्यराद्यश्च निपाताश्चाव्ययसंज्ञा भवन्ति इत्यव्य
यसंज्ञायां एतत्त्रियनजितोऽनिलगजोरित्याधिरुत्पद्यव्ययाराफपः अव्ययाडन्न
रस्यापः सपश्चलभवंति । वाश्चलकः । प्रत्ययस्य लकश्चलपः प्रत्ययादर्शनस्य
लकश्चलपः इत्येतासंज्ञा भवन्ति मत्प्रांल्वंतज्ञायां अग्निपदुगश्चाभासाः रुत्वमः
नुवंधलोपः च्छेच्छेलोप इत्याधिकृत्य । रोरि । रेफस्य रेपोऽपरतः लोपो भवति ।
छलोप एव स्य दीर्घो भवति । छकाररेफयोर्लोपनिमित्तयोः परतः एव स्य ग्रणः ॥

३.
११

स्थानदीर्घोभवति अस्मिन्निर्देशेणकारेण अणप्रत्याहारोऽहते आणदित्तावर्णस्यवा
 प्रत्ययइत्येवपरेणकारेणत्तुक्तं पुनारमते अग्नीरात्रौपदृगजा ॥ मनसरथाइति
 स्थिते । तथैवसायत्पत्तिः प्रथमैकवचनं । हल्ज्याः दीर्घात्सतिस्मृजहल्
 हलोतात्प्यातात् आबन्नाश्चदीर्घाउत्तरं । तिसिइत्येतदहत्तहल्लप्यते ।
 .... इतिमौल्यकसमन्तुषोरितिरुत्तं उच्चारलोपः मनरथइतिस्थिते हृषिचेत्पुत्तं
 रीतिरेफलोपश्चाप्नोति । उभयप्राप्तौविप्रत्ययेपरेकांघं । तुल्यबल्योविरोधः
 विप्रतिषेधः । विप्रतिषेधेसत्यपरंकांघंभवतीपरत्यात् रीतिरेफलोपेप्राप्तेहर्ष
 असिद्धमित्युत्तमृत्प्रतिलोमसूत्रस्यासिद्धत्वात् हृषिचेत्पुत्तंभवति । आहुणः
 मनोरथः । एतद्वक्तव्येतिह गच्छतिइतिस्थितेतथैवप्रथमैकवचनंउच्चारलो
 पः अहन्आविभक्तावित्यधिकृत्यत्परादीनामः । त्वह्आदिर्घंतेत्परादयःत्प
 रादीनामंगानामकारादेशोभवतिविभक्तौपरतः सचअलोत्पस्यवर्षीनिर्दिष्टका
 र्यमर्त्यस्य अलोभवतीतिहकारस्यभवति । अतोऽणो । अकारान्तस्यांगस्यऽणोऽण
 संजयोवर्णोपरतःहर्षपरयोःस्थानेपरद्वयमेकादेशोभवति । त्वरादीनांउच्चार
 कारयोनर्त्ययोःसकारादेशोभवतिमौपरतः । एउत्तरोःसलोपोकोरनञ्जसमास

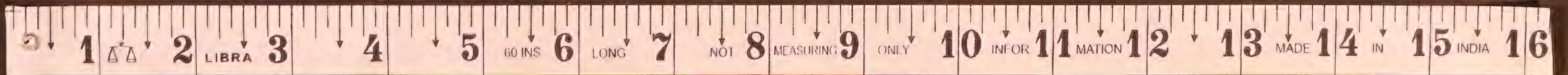

दृष्या.
१२

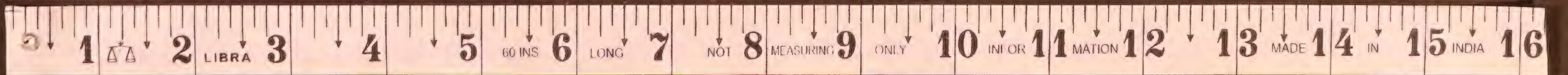
हलि । पउत्तदोरविद्यामानवाकारयोः नदमामवर्जितयोः संबन्धिनः सोल्लोपो भवति ह
लिपरे । इकोः उं विसर्जनीयशब्दवाधं पि । इत्यधिष्ठात् । आदेशप्रत्ययघौडः का
वर्गाश्च उन्नरो य आदेशमकारः प्रत्ययसकारस्तस्य सूरत्यादेशो भवतीति षकारः पष
कारोति सगच्छति अनन्तसामस इति किं ग्रनेशोगच्छति ग्रशोगच्छति ॥ इति संहिताव
तारः । अथ विभक्त्यवतारः । तत्र त्वे विभक्ती सपत्तिः इच्छविभक्तिश्चेति संपातिज्ञा
च विभक्तिः संज्ञाविधानात् तत्र सपः संज्ञेपेण सप्रविभक्तयः उच्येते काः पुनस्ताः सडो
जस इति प्रथमा अमडोशस इति द्वितीया लभ्याभिस इति तृतीया इभ्याभ्यस इति च
तथैः इमिभ्याभ्यस इति पंचमी इमडोसग्रा इति षष्ठी डिडोसपू इति सप्तमी । पताः
पुनः सप्रविभक्तयः प्रातिपदि कात्यरा भवेति द्विविधं प्रातिपदिकं अजंते हलं
ते च तत्पुनस्त्रिविधं स्त्रीलिंगं पुल्लिंगं नपुंसकलिंगं च तत्राजंते पुल्लिंगे प्रथमम
कारांतात् पुल्लिंगात् दृत्तशब्दात्परात् सप्रविभक्तयः प्रयुज्यते दृत्त इति स्थितं अर्थवर
धात्वरप्रत्ययाः प्रातिपदिकमिति वर्तमाने स्वाजमित्यादिनाभ्यायत्पत्तिः तत्र सर्वस्वा
दिप्रत्ययप्रसंगवत्तु विवक्षाद्विकाराशब्दवृत्तिरिति विवक्षावशात् अर्थमात्रविवक्षा
यां प्रातिपदिकार्थलिंगपरिमाणवचनमात्रो प्रथमा इति प्रथमा विभक्तिर्भवति तत्रापि

उं.
१२

एकवचनद्विवचनबहुवचनप्रसंगेवक्तुविवक्षावशादर्थमात्रैकत्वविवक्षायां ताते
 कवचनद्विवचनबहुवचनानेकश इतिवर्तमाने सुप इति प्रत्येकमेकवचनादिः
 संज्ञायां द्वौ कयोर्द्विवचनैकवचने इत्येकवचनं स उच्चारलोपः प्रयोजनं सदस्यो
 सलोपश्चेद्यत्र । सुमिदं तं परसिति परसंज्ञायां सत्वां परस्य भ्यधिकृत्य ससुच्यो
 रु रिति सकारस्य यत्वं उच्चारलोपः प्रयोजनं रोरीति विशेषणं । विरामोवसानं ।
 ना. वणां सभावः । विरामः सोवसानसंज्ञो भवति इति वसानसंज्ञायां एव वसानयोर्विस
 र्जनीय इति विसर्जनीयादेशो भवति वृत्तः व्यर्थविवक्षायां द्विवचनं डौ । वृत्तवृत्तौ
 इति स्थिते । सवृत्तानां मेकशेषपक्षविभक्तौ । सवृत्ताणां समानवर्णां नाशब्दानां
 मेकविभक्तौ परतः पक्षश्चिप्यते प्रत्येकपक्षे तत्कारादकारसपक्षस्य प्रकः सवर्णा
 दीर्घः इत्याधिकृत्य । प्रथमयोः पूर्वसवर्णः प्रथमद्वितीययोराज्ञादौ विभक्तौ परतः
 पूर्वपरस्यो म्र्याने पूर्वसवर्णादीर्घप्रकादेशो भवतीति पूर्वसवर्णादीर्घे प्राप्ते । नादि
 चि । प्रवर्णां तादंगादिधि परतः पूर्वसवर्णादीर्घान भवति इति प्रतिषेधो भवति । वृ
 द्धिरचीति वृद्धिः । वृत्तौ तथैव बहुवचनं विवक्षायां बहुवचनं बहुवचने । बहुवचनेषु वि
 वक्षितेषु बहुवचनमेव भवतीति जं वृत्तजम् इति स्थिते जकारादकारसपक्षज

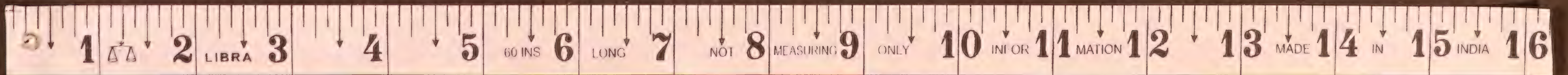
हे.
पा.
१३

कारस्य । श्रुः । चवर्गद्वर्गौ प्रत्ययस्यादिभूतौ उत्तमौ भवतः तस्य लोप इति लोपः
प्रयोजनं जसः शीतिविशेषणं दृष्टं इति स्थिते सकारस्य हलन्त्यमितीत्संज्ञायां प्राप्ताः
यां । न विभक्तौ त्रस्म । विभक्तौ वर्तमानानां उवर्गसकारमकाराणां उत्तमज्ञानभवः
तीतिप्रतिषेधः एवमन्यत्रापि विभक्तिस्थानां उवर्गसकारमकाराणां मित्तज्ञाप्रति
षेधो वेदितव्यः कृकारादकारमपहृष्य । प्रथमयोः पूर्वसवश्च । इति दीर्घः आकार
सम्पत्त्वं तत्खरेविमानयोचिसर्जनीयः दृत्तः । दृत्तलिङ्गतिदृत्तातिदृतीदृत्तालिङ्ग
तिदृत्तादिप्रियाभिः संबन्धः । तथैव संबोधनविवक्षायां दृत्ता इति स्थिते पूर्ववत्प्रापदि
कसंज्ञायां सत्यां प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रप्रथमा । इत्यनुवर्तमानो
संबोधने च । संबोधनेर्थे प्रथमा विभक्तिर्भवति किंच संबोधने प्राभिमुख्यकारणं
संबोधनं तत्रैकवचनं संप्रकवचनं संबुद्धिः संबोधनेया प्रथमा विहिता तस्यापेक्ष
वचनं संप्रकवचनं संबुद्धिसंज्ञं भवति लोपो नव्यां वलीति वर्तमाने पदस्य तात्पर्यं
द्वेः । पङ्क्त्या तूक्त्या ताश्च पराया संबुद्धिः तस्याः हलन्त्यते संबोधनाभिप्रायि च हंश
हः पूर्वप्रयुज्यते हे दृत्त किंच पमे इत्यादिप्रियायोगः द्विवचनवद्भवचनयोः पूर्वव
त् हे दृत्तौ हे दृत्तः । तथैव कर्मविवक्षायां दृत्त इति स्थिते पूर्ववत्प्रातिपदिकसंज्ञायां

:

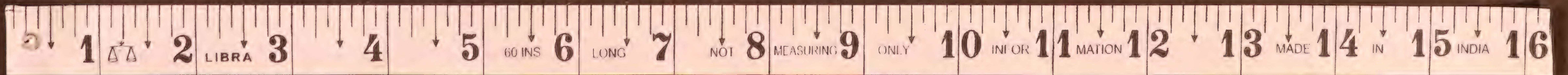
नि

ॐ.
१३

अविशेषेण स्याद्यप्यत्रौ प्राप्तायां विवक्षावशात् कारकं इत्याधिकृत्य । कर्तृशेषितत
 मेकम । कर्तृः क्रिययादात्मिष्ठतमं तत्कारमेकमसंभवेति । अनभिहित इत्य
 धि । कर्मणि द्वितीयातिङ् कृतद्धितसमासैरणभिहिते अनुक्ते कर्मणि कारकादि
 तीयाविभक्तिर्भवति तत्रापि कर्मकारविवक्षायां द्वे कयोः द्विवचनेकवचने इत्येते क
 वचने संवृत्तं इति स्थिते । अतिपूर्वः । अकः पूर्वपरयोः स्थानपूर्व रूपमेकादेशो
 भवति अतिपरतः वृत्तं पशु इत्येवमारि क्रियायोगः अर्थविवक्षायां द्विवचनं शैव
 तशैव इत्यस्थिते रकारस्य हलन्त्यमिते संज्ञातस्य लोपः प्रयोजनं मनुत्रनं प्रसक्त
 स्पेत्रत्रसुडिभिप्रत्याहारग्रहणं वृद्धिरेवीति वृद्धिपूर्वोपपन्नवद्भेदार्थविवक्षायां वज्र
 वचनं वृत्तशस इति स्थिते शकारस्य क्लृप्ता उद्धिते उद्धितवर्जिते स्य प्रत्ययस्यारो
 चतमानलकारशकार कवगायनं संज्ञाभवतीति इत्संज्ञायां तस्य लोपः प्रयोजन
 तस्माच्च मोनः प्रसीतिविशेषणं अउद्धित इति किं वज्रशः बहुलार्थस्य स्या
 रकारस्य उरस्यामिभितिशंतस्माच्च मोनः प्रसि । तस्मात्कृतसवर्णोदीर्घादत्रस्य
 शस्येव वचस्य सकारस्य नकारादेशो भवति प्रसि विषये वृत्तान्त्यप्य । अत्र अइ ऊ णा
 हुं व्यवायोमीति णद्वे प्राप्तेनेति वर्तमाने परंतु तस्य नकारस्य नङ्न भवति । ओ । तः

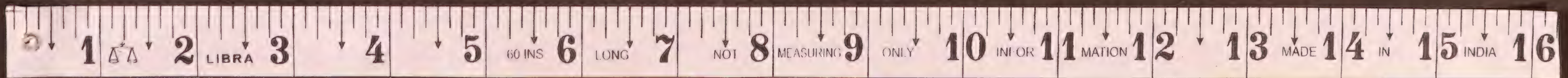
३.
पा.
१५

तथेव कर्तृकरणविवक्षायां । वृत्तइति स्थिते पूर्ववत्प्रातिपदिकसंज्ञायां अविशेषेण ।
स्यादुत्पन्नौ प्राप्तायां विवक्षावशात् स्वतंत्राः कर्ता क्रिया प्रतिसिद्धयः स्वातंत्र्येण विवक्षितौ
तार्थत्वात् कर्तृकृत्यसंज्ञं भवति इति साधकतमकरणम् । क्रिया प्रसिद्धौ यत्प्रकृष्टोपका
रकं विवक्षितं उत्कारकं संज्ञं भवति इति कर्तृकरणसंज्ञायां । कर्तृकरणयोरेकत्वविव
क्षायात् तृतीयैकवचनं भवति जहृत् जइति स्थितौ जकारस्य । अहृ । प्रत्ययस्यादिभूतो
चवर्ग इवर्गावित्संज्ञं भवतः इतीत्संज्ञायां तस्य लोपः प्रयोजनं जनसिद्धिः सामिनाइस्यइ
ति विशेषणं यस्मात्प्रत्ययविधिसूत्रादिप्रत्ययग्रंथं यस्मात्प्रत्ययविधीयत एतच्चाप्रातिप
दिकाच्चा इत्यादिशब्दरूपं प्रत्ययं परे ग्रंथं संज्ञं भवति ततः । ग्रंथस्य अतो भिसपेसु इति व
र्तमाने । जहृत्सिद्धिः सामिनाइस्यः प्रकारं तादृशा इतरेषां जहृत्सिद्धिः इत्येतेषां इनप्रात्
स्य इत्येते प्रादेशा भवन्ति प्रादुणाः । रषाभ्यां नौणाः समानपदे । इत्याधिकृत्य । अहृ-ऊर्ध्व
इ-नुं व्यवायपिरेषकाराभ्यामुत्तरस्य नकारस्य एकारदेशो भवति समानपदस्योर्ध्वान्निमित्त
निमित्तिनौ भवतः अहृकवर्गपद - प्राजनुं व्यवायेपि अव्यवायेपि । वृत्तान् स्थीयते । त
द्याद्विवचनं भ्यां अतो रीद्वौ यजीति वर्तमाने । सपिच । प्रकारेण स्यांगरीर्ध्वं भवति य
नादौ सपिपरतः वृत्ताभ्यां स्थीयते । तथा बह्ववचनं भ्ये । अतो भिसपेसु । प्रकारं ता

अ.
१४

दंगाडुन्नरस्यभिसःपसादेशंभवतिसक्नेकास्त्रिस्तुर्वस्यतिमर्वस्यभवतिद्विरेचिरु
 रचिसर्गः दृतेःस्थीयतेकारणेदृतेणदृताभ्याहंतीतिक्रियायोगः । तथैवसंप्रदान
 विवत्तायां । दृत्तइतिस्थिते । विवत्तावशात्कर्मणाघमभिप्रतिसंप्रदानं । कर्मणा
 कारणभूतेनकर्ताकारणभूतेन । कर्तायमर्थमभिप्रैतितत्कारकंसंप्रदानसंज्ञभवे
 तिसंप्रदानचतुर्थी । अनभहितेसंप्रदानेकारकेचतुर्थीनविभक्तिर्भवतितत्रापिसं
 प्रदानैकत्वविवत्तायांचतुर्थेकवचनंहे । इकारस्यलशक्तद्वितेइतिइतिइत्तं ।
 ह्यालोपःप्रयोजनंवेदीतिविशेषणं । इधः । अकारांतादंगाडुन्नस्यडेइत्येतस्यघ
 इत्ययमादेशोभवतिसपिचेतिदीर्घः दृत्तायजलंदेहि । तथैवद्विवचनंदृताभ्या
 --- बज्रवचनंभेदतभंइतिस्थिते । बज्रवचनेभ्यःगल्येत् । अकारांतस्यांगस्यप
 कारोभिवाङ्गलादेबज्रवचनेपरैरुत्वंचिसर्गःदृतेभ्यःतारार्थंचतुर्थीवक्तव्येतिव
 तृथीविभक्तिर्भवतितस्मैइदंतदर्थेतस्यभावस्तारर्थं दृत्तायजलंदृत्पार्थजलमित्य
 र्थः भावाद्विवचनबज्रवचने । तथैवापादानविवत्तायां । दृत्तइतिस्थितेविवत्तवशा
 त्प्रथमपरयोपादानमपायःअपगमः अपायेसाथेप्रवंचदवाधभूतविवचितंतत्का
 रकमपादानेःसंज्ञभवति । अपरानोपचमी । अनभहिते अपादानेकारेपमीविभक्ति

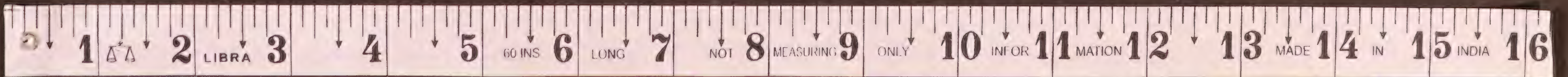

हं.
पा.
१५

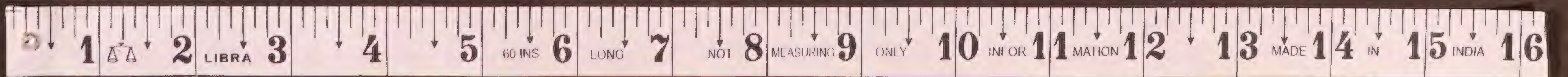
भवति तत्रापिपारनैकत्वविवक्षायां पंचमेकवचने इति इकारस्य पूर्ववलोपः प्रयो-
जनं च इकारस्यापिलोपः प्रयोजनं जाडसि-----इमिनात्स्याइति विशेषणं तेनैवा-
भवतिसर्वणदीर्घः उकारस्य हलन्तिमितीत्संज्ञालोपः प्राप्ताः मनविभक्तौ तस्माइति प्र-
तिप्रतिषिद्धः वृत्तात्पार्श्वपततीति क्रियाभिसंबंधः द्विवचनबहुवचनयोः पूर्ववत् वृ-
त्ताभां वृत्तेभ्यः ॥ तथैव शेषविवक्षायां वृत्तइति स्थिते । षष्ठीशेषे । कर्मादित्योत्प-
प्रातिपदिकार्थव्यतिरिक्तः स्वस्वामिसंबंधादिः शेषः तत्र षष्ठीविभक्तिर्भवति । तत्रा-
पिसंबंधद्वैकविवक्षायां षष्ठेकवचने इ-सु-इकारस्य पूर्ववलोपः तेनैव सूत्रेण स्यादे-
शः वृत्तस्य फलमित्यादिसंबंधः द्विवचनेऽसुबहुवचनं गत्योदित्वाधिकृत्य । ओमि-
च । प्रकारांतस्यागस्य पकारादेशो भवति ओमिपरतः पचायवायावाइत्ययदेशः रु-
त्वधिसर्गो वृत्तयोः तथैव बहुवचनं प्रा । इति स्थिते । ऋस्वनद्यापोनुइ । ऋस्यातो-
तूनयत्नात् आबन्नाश्चागाउत्तरस्यामोनुत्तागमोभवति उकारउच्चारणार्थः एकार-
वृत्तः प्रयोजनं अघंतोरुक्तावित्यर्थः छुलोपे पूर्वस्य दीर्घोणात्प्राधिकृत्य । नासि ।
अजंतस्य गस्य दीर्घो भवति नकारागममुक्तापि परतः अइ-ऊ-ए-ऌ-नुव्यवायेपि उ-
तिणत्वं वृत्ताणां । तथैवाधिकरणविवक्षायां वृत्तइति स्थिते विवक्षावशात् । आधा-

उं.
१५

रोधिकरणं । कर्त्तृकर्मणोः क्रियाश्च भूतयोः धारणा क्रियां प्रतियग्राधारस्तंकरर
 मधिकरसंज्ञंभवति । सप्रम्यधिकरणोच । अनभिहितेधिकरणोकारंकेसप्रमेविभ
 तिर्भवति । चकाराहूरात्रिकार्थेत्यश्चतत्राप्यधिकरणत्वविवक्षायांसप्रमेकवचने
 डिङ्कारलोपः प्रयोजनं । चेडिंतीतिविशेषणं । आहुणः वृत्तेवपित्तिसति । द्वि
 वचनंशेस् गोसिचेत्येतत्तद्वृत्तयोः ब्रुवचनंस्वप्पकारलोपः प्रयोजनंउवितिप्रत्या
 हारग्रहणंब्रुवचनेजलेत् इत्येहं ग्रादेशप्रत्यययोरित्यपहं वृत्तेषु । वृत्तः वृत्तौ
 वृत्ताः वृत्तंवृत्तौवृत्तान् वृत्तेणवृत्ताभ्यांवृत्तैः वृत्तायवृत्ताभ्यांवृत्तेभ्यः वृत्तात्तद्वृ
 ताभ्यांवृत्तेभ्यः वृत्तस्यवृत्तयोः वृत्ताणांवृत्तैर्वृत्तयोः वृत्तेषु । ग्रामंत्राणहेवृत्तहे
 वृत्तौहेवृत्ताः पधमन्येषामप्य कारांतानांउल्लिगानांचरपटशकजाहीनांसप्रस
 विभक्तिषुद्वपनयः क्रियाभिसंबधश्चभस्यः सर्वनामशब्दानांतुअकारांतानांप्र
 क्रियाविशेषंबि । केपुनःसर्वनामशब्दाःसर्व । विष् । उभ । उभय । त्पद्र उद्र ।
 यद्र पतद्र अतं इतं एकद्वियप्पद्र अस्मद्र भतकिं इतर उत्तम इतर अन्त ग्र
 न्यतर अन्त्यतम सम सिम एकः सर्व पर अपर दत्तिण उत्तर अधर अपर स्व अ
 तर तत्र उत्तर उत्तमौ प्रत्ययौततस्तदज्ञा । एह्यतेपतेच सर्वनामशब्दाः अभिधेयः

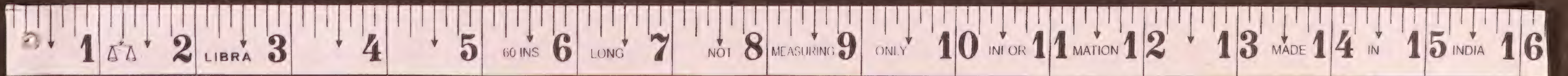

३.
पा.
१६

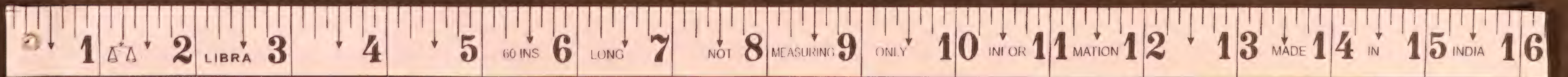
लिंगा नस्यतो नियोतलिंगाः इति त्रिलिंगाः तत्र यद्यसर्वशब्दः पुंलिंगविशिष्टायां भि
धायीतदा पुंलिंगः तस्य प्रथमैकद्विवचनयोः एव वक्तव्यः सर्वो बहुवचने तु विशेषः स
र्वजं इति स्थिते सर्वादीनि सर्वनामानि सर्वशब्दग्राह्ये येषां तानि सर्वादीनि सर्वनामसंज्ञा
निभवेति । सर्वनाम्नः स्मै इत्यादि कृत्य । जसः शी । अकारांतात्सर्वनाम्नां गाडन्नस्य ज
स्यत्ययस्य शी इत्ययमादेशो भवति शकास्लोपः प्रयोजनं अनकास्त्रिभ्यस्येति सर्वाः
देशाः प्राहुः । सर्वे । संबोधनेऽपि तत्त्वं हे सर्व हे सर्वो हे सर्वे द्वितीयात्तृतीययोः वृत्तवत्
सर्वं सर्वो सर्वान् सर्वेण सर्वाभ्यां सर्वेः चतुर्थे कवचने तथैव सर्वनामसंज्ञायां । सर्वना
म्नः स्मै । अकारांतात्सर्वनाम्नां गाडन्नस्य डे इत्येतस्य स्मै इत्ययमादेशो भवति सर्वं स्मै द्वि
वचनयोस्तएव वत् सर्वाभ्यां सर्वेभ्यः पंचमेकवचने सप्तमेकवचने इति श्रुत्याः
स्मात्स्मिनौ । अकारांतात्सर्वनाम्नां गाडन्नस्योर्ङिति इत्येतयोः स्मात् स्मिनाचित्ये उवा
देशो भवतः यथाक्रमेण । सर्वस्मात्सर्वाभ्यां सर्वेभ्यः षष्ठ्येकवचनद्विवचयोरविशेषः
सर्वस्य सर्वयोः । बहुवचने तु विशेषः ग्रासि सर्वनाम्नः सुट् । अकारांतात्सर्वनाम्नां गाड
न्नस्य सः सुट् ग्रागमो भवति । अन्यत एव वत् सर्वेषां सप्तमेकवचने इति श्रुत्याः स्मा
त्स्मिनौ । सर्वस्मिन्सर्वयोः सर्वेषु । एवं विद्यादीनां एकशब्दपतंतानां रूपनयः । उभश

३.
पा.
१६

ह्यस्यदिवचनमेव । उभो उभो उभाभ्यां उभाभ्यां उभाभ्यां उभयोः उभयोः । उभय
 शब्दस्य वचनवद्भवचरेवप्रयोगः । उभयः उभये उभयं उभयान् उभयेन उभे
 येः उभयस्मै उभयेभ्यः उभयात् उभयेभ्यः उभयस्य उभयेषां उभयस्मिन् उभयेषु
 हेउभय हेउभये । एवादीनां नवानां विशेषः विभाषः जसीयधिकृत्य । सर्वपराव
 रत्तिणो तुरापराधराण्यवस्थायामसंज्ञायां व्यवस्थायामन्यमानायां । एवादीनि
 विभाषासर्वनामसंज्ञानि भवन्ति जसि परतः स्वाभिदेयापेक्षोर्वाधिनियमो व्यवस्था ।
 सर्वेवाएवाः परेवापराः श्वरेवाश्वराः । रत्तिणो वारत्तिणाः उत्तरेवाउत्तराः
 श्वपरेवाश्वपराः श्वधरेवाश्वधराः व्यवस्थापामिति किं रत्तिणाः उमेगायकाः प्रवीणा
 उत्पथः प्रसंज्ञायामिति किं उत्तराः ऊरवाः सत्यामेव व्यवस्थायामियंतेषां संज्ञा ।
 स्वमज्ञाति । धना । धायास्वमिते तष्टुष्टुपं विभाषासर्वनामसंज्ञं भवति जसि परतः
 नवेत ज्ञातिधनयोः संज्ञाद्वयेण वर्तते ग्रामात्मीयज्ञाति वचनः स्वशब्दः स्वपुत्राः स्वा
 पुत्राः स्वगावः स्वाः गावः आत्मीया इत्यर्थः ज्ञातिप्रतिषेध इति किं धमायज्ञातवास्मि
 हः प्रज्वलतीहताः उत्सवान् नीवते स्यावर्ततसां प्रतंसविख्याता इत्यर्थः अधना
 व्ययामिति किं प्रभृताः स्थानभुज्यंते प्रभृतानि धनानीत्यर्थः । अतरेव हि र्योगोपसंधा

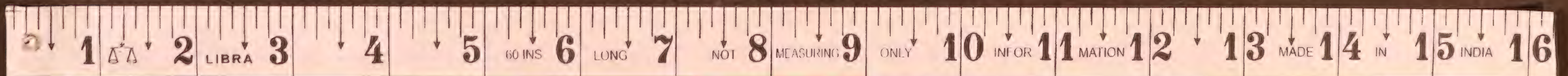

३.
पा.
१७

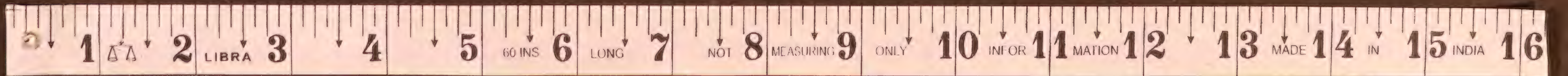
नयोः अंतरमित्येतच्च हृत्पंचिभाषासर्वनामसंज्ञाभवति नमिपरतः बहिर्योगी उपसंख्याने
चगम्यमाने उपसंख्यानं परिधानीयमुच्यते न प्रावरणमिति अंतरे दृष्टाः नगरवाद्याश्चुडाला
दि दृष्टा उच्यंते अंतरे शाकलाः अंतगाः शाकलाः बहिर्योगोपसंख्यानयोरिति चिं अथपनयो
ग्रामयोरंतरं तापसः प्रतिवसति अस्मिन्नन्तरे शीतात्सुखानिमध्यप्रदेशवचनो ज्ञाता शब्दः
इमिष्टोः स्माह स्मिन्नापि ह्यत्यर्थं रित्येन वक्तव्यं । एवं हि भ्योनवत्यः उत्तरयोः इमिष्टो
स्मात्स्मिन्नापि ह्येतेषां भवतः एवं स्मात् वा एवं स्मिन् वा एवं । अन्यतः सर्वशा
ह्वतः सर्वादिपणतः । प्रथमशब्दादीनां नेमशब्दपर्यंतानां रूपभेदः । प्रथमचरमउद्यात्
रकतिपयनेमाच्च । एते शब्दा नमिपरतः विभाषासर्वनामसंज्ञाभवति उपप्रत्ययः शि
ष्टानि प्रातिपदिकानि तत्र नेम इति सवारि उपपद्यते तस्य प्राप्ते अन्येषां ह्यप्राप्ते न स्येव सच
नामसंज्ञाविधानात् तत्रैव रूपभेदः अन्यत्र वत्तशब्दवत् प्रथमोवा प्रथमाः शेषपत्रेयमा
हितीयत्तृतीयशब्दयोः इत्तर क्रियाविशेषोक्तिः । वाडिः तितीयः । तीयप्रत्ययान्तादि
तिप्रत्यये परे वा सर्वनामसंज्ञाभवति इति डिः क्तनवरूपभेदः अन्यत्र वत्तशब्दवत् द्विती
यः त्रैः प्रसारणं चेति तीयप्रत्यये कृते त्रैः संप्रसारणं च द्वितीयस्य द्वितीयाः स्त्रीवात्
तीयाय । प्रियोविद्योयस्य सः तस्मै प्रियविश्यायेत्यत्र न वदन्ती हो उत्पनेन सर्वनामसं

३.
१७

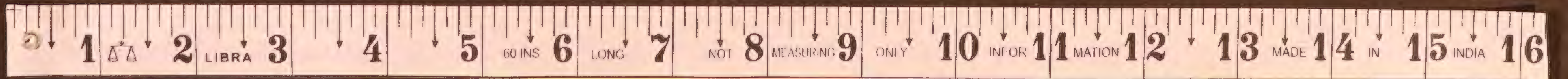

साप्रतिषेधः एवंप्रयोभयाद्यत्पायत्पदायमासेनएवंःमासएवंःतस्मात्सासएवं
 यइत्यत्रतृतीयसमासीइतिसर्वनामसंज्ञाप्रतिषेधः तेएवांपरायएवांपराणमित्य
 ब्रह्महेवेतिसर्वनामसंज्ञाप्रतिषेधः । एवंकतरकतमानांजस्यपुनःविभाषाजसी
 तिविकल्पेनसर्वनामसंज्ञातेनकतरेचकतमेच । तेकतर कतमेवा कतरकत
 माःइत्यादि । आकारात्तुःउल्लिङ्गःसोमपःशब्दःसचसोमशब्दोपपत्तिवत्तेःवि
 जतः नथाहिमापानेइत्ययथातः पानर्थवर्ततपाइतिस्थितेनिचुनासिकात्वात्
 कारस्यत्सज्ञानभवतिभूवादयोधातवाभूइत्येवसादयःशब्दधातुसंज्ञाभवंति । तर्ते
 धात्वधिकारविहितानन्वप्रत्ययप्रसंगविवक्षावशात् धात्वर्थित्वंतेमानेतत्रोपपदे
 समसीत्ते तत्रतृतीयेधात्वधिकारेयत्समसीनिर्दिष्टेनउपपदसंज्ञाभवतिसोमइत्य
 पपदेसोममिवतीतिजष्टम् । अतोनुपसर्गकःइतिकप्रत्ययेप्राप्तेतस्यापवादःप्रत्य
 यःपरश्चधातोःकर्तरिक्तु चित्तुपेष्टदसीभ्यधिकृत्य । आतोमनिःकृनिधनिपश्च
 आकारातादातोमनिन् कृनिवनिं विवृ इत्येतेप्रत्ययाभवंतिइतिविच । मच ।
 कृतिद । तृतीयेधात्वधिकारेयस्थित्यार्जितःप्रत्ययःसकृत्संज्ञोभवति इतिक्
 त्संज्ञकत्वात्कर्तरिक्तत्वात्इतिकर्तरिभवति इकारलोपःप्रयोजनं चेरएकस्य

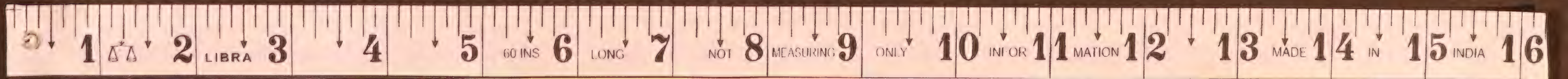

तिसामात्यग्रहणं वकारस्तद्विवातार्थः अन्यथायंभानुबंधकग्रहणं नद्यनुबंधक
 स्यग्रहणमित्यनुबंधानामतेषांग्रहणंनभवति । अप्रत्यक्षाःपकाल्यत्ययः । पका
 ल्ययःप्रत्ययःसोऽकसंज्ञभवतिइत्यधूमंज्ञायं लोपोव्योबलीति वर्तमानेवेरपुः
 स्येति वकारलोपःप्राक्कडागन्तमासः सहस्रपानित्यंघ्रीडाजीविकयोरिवर्तमा
 ने उपपरमितिह । उपपरमर्थंनेप्रतिङ्तेनसमर्थं नोत्तरपदेनित्यंसमुस्यते । तस्य
 रूपश्चसमासोभवति । सच । गतिकारकोपपराणांघृन्निःसहस्रमासवचनंप्राक्स
 व्युत्पन्नैरितिसुबुत्पन्नेःप्राणभवति । ततःकृतद्वितममासश्चा । रुदंततद्विज्ञातस
 मासश्चातिपरिकयोः । धातुप्रातिपरिकयोरिवयवस्युपोल्लभवति प्रथमानि
 दिष्टंसमास उपसर्जनं समासशास्त्रेयत्प्रथमानिर्दिष्टंउपसर्गानसंज्ञंभवतिइति
 सोमशब्दस्या । उपसर्जनसंज्ञायं । उपसर्जनंएवमिति उपसर्जनस्यएवंनिपातः
 सोमपाइतिस्थितेकृतांतात्तद्विज्ञातसमासात्प्रातिपरिकसंज्ञात्वाइत्युत्पत्तिःप्रथ
 मायामविशेषः सोमपाःसोमपोसोमपाः संवाधनेपितद्वत् हेसोमपाहेसोमपोहेसो
 मपाः द्वितीयैकवचनद्विवचनयोरविशेषः सोमपांसोमपो बहुवचनविज्ञायांबहुव
 चनंशश्र शकारलोपःएवंवत् सोमपाग्रम इतिस्थिते । स्वादिष्ठसर्वनामस्थाने ।

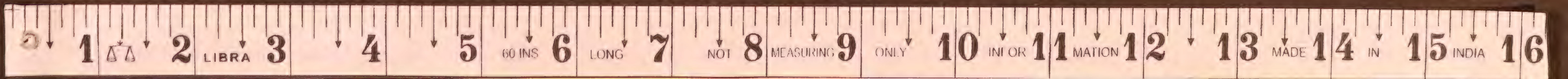

इतिवर्तमाने । यविभयं यकारादौग्रडादौस्वादौग्रसर्वनामस्थानेपरतःएवस्यभसंज्ञा
 भवति ग्रंगस्यभस्य । ग्रहोपौनइतिवर्तमाने । आतोधातोः । भसंज्ञाद्युक्तस्यंगस्यधाः
 तोराकारस्यलोपोभवतिसोमपः एवमन्यत्रापिग्रडादौहलादौग्रविशेषः सोमपासो
 मपाभ्यांसोमपाभिःसोमपेसोमपाभ्यांसोमपाभ्यः । सोमपःसोमपाभ्यांसोमपाभ्यः सो
 मपःसोमपोःसोमपांसोमपिसोमपोःसोमपासुः एवमन्येपिजीलालुपादयः । इका
 रांतःपुलिंगःविशब्दःकविइतिस्थिते तथैवप्रातिपदिकत्वाद्वात्युत्पत्तिःएवंवत्प्रक्रि
 ययासोःरुत्वंविसर्गःकविद्विवचनप्रथमयोःएवंसवर्णइतिदीर्घाभवति कवीबद्ध
 वचनेकवि ग्रसइतिस्थितेरुस्यस्यगुणइतिधित्वात् । जसिच । ऋस्वातस्यागस्यग
 णोभवतिजसिपरतः । उचोगुणवृद्धी । अनिदिष्टस्यानिकेयेगुणवृद्धीतेउक्पवस्या
 नेभवतः इतिवेदितव्यंस्थानेंतरतमइतिउकारस्यएकारोःगुणः ग्रयादेशःरुत्वंविसर्गः
 गः कवयःसंबोधनेकविं इतिस्थिते । संबुद्धौचेत्यवर्तमाने । ऋस्यस्यगुणः । ऋस्वा
 तस्यागस्यगुणोभवतिसंबुद्धौपरतः । पङ्कस्वान्संबुद्धौ । एकाराताडस्यातात्परा
 यामंबुद्धिगतस्याःहल्ललप्यते हेकवेहेकवीहेकवयः द्वितीयायांएवंवत् कविम्
 कवीकवीन् तृतीयैकवचनेकविग्राइतिस्थिते । शेषोच्यमवि । सविशब्दादन्यदि

कारंत उकारंतं च शब्दपंचत ननदी संज्ञकं तत् विमं संभवति । वेडिंतीत्यधिक-
 त् । आलोनास्त्रिया । चैरुत्तरस्यालोना इत्ययमादेशो भवति । अस्त्रियां आदित्यत्तौ
 यैकवचनस्य पूर्वाचार्यसंज्ञा कविना क्रियते इति क्रियाभियौ कविभ्यां कविभिः । डि-
 द्विवचने । वेडिंति । चैरंगस्य गुणो भवति डि-ति परे अयमादेशः कवयं प्रयच्छत्यन्त्यादि
 क्रियायोगः द्विवचनबहुवचनयोरविशेषः कविभ्यां कविभ्यः । पंचमेकवचने एवं
 बहुलोच्चाते । पङ्ः पलांतादिति । इ-सि-उ-सो-श्च । पङ्-उ-सि-उ-सोरति परतः सर्वपरयो
 स्याने एवं रूपमेवादेशो भवति रुद्धं विमर्गः कवेरागच्छतीति क्रियायोगः कविभ्यां कवि-
 भ्यः । षष्ठ्येकवचने एवं चत् कवेः प्राम इत्यादि संबधः द्विवचने यणादेशः कव्योः अस्मि
 ऋस्वनद्यामोनुद् । नामि इति लोचः कवीनां सप्तम्येकवचने डे-रास्त्रीभ्यः उड्-भ्यां डौत्
 इति वर्तमानं । अच्यवे । व्यातारंगादुत्तरस्य डेः ओकारादेशो भवति चेश्च प्रकारः वृद्धिः
 कवौ वसतीत्यादि क्रियायोगः कव्योः बहुवचनं आदेशप्रत्यययोरिति वत्त्वं कविषुप-
 वमन्येप्यप्रिगिर्विधिप्रत्ययः । सविमहस्यत्वविशेषः । प्रथमेकवचने । सवि-
 म इति स्थिते सत्त्वरसं बुद्धावित्पीथक्याग्रजो । सविशब्दस्यानन्तसर्वस्येति सर्वस्यस्ये
 ने प्राप्यः । अलोत्यस्येत्यधिकृत्य । डि-श्च डि-तयः आदेशः मोने कालप्यंत्यस्य भवतीति

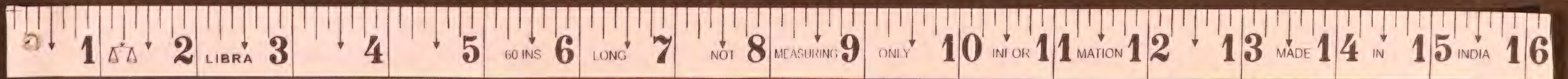

इकारस्य भवति नकारश्चकार उच्चार्यः इकारः डिश्चोत्पत्त्यः देशः । शि सर्वनाम
 स्थानं इत्यधिकृत्य । मरुनपुंसकस्य । ग्रनपुंसकलिङ्गसंबन्धः मरुसर्वनाम
 स्थानसंज्ञो भवति । ग्रलोत्पात्तव्यं उपदा । धात्वादेवर्णसमाप्रायस्य योत्पहलः ए
 योत्त्व । सतपथासंज्ञो भवति इति खकारे अकारस्यापधात् । सर्वनामस्थाने चासंबु
 धौ सर्वनामस्थाने परतः । अष्टकुपवाल्प्रत्यय इति सोरष्टकुसंज्ञायां हल्ङ्गो
 योत्त्व इति स्यष्टकुहल्ङ्गहलन्तात् अन्तात् प्राबन्नाश्च दीर्घात्परं प्रति स्य इत्येतदष्टकु
 हल्ङ्गलप्यन्ते नलोपः प्रातिपदिके तस्य । प्रातिपदिकावयस्य नकारस्य लोपो भवति
 सखा । द्विवचने सखिडो इति स्थिते सर्वनामसंज्ञायां गोतौणिता इत्यधिकृत्य । स
 ख्युरसंबुद्धौ । सखिमह्वात्परं संबुद्धिर्वर्जितं सर्वनामस्थानं णिङ्गवति । अगस्य ।
 वृजेष्टद्विरिति वर्तमाने । अचं णिति । अजन्तस्य गस्य द्धिर्भवति जिति णिति प्र
 त्यये परे इति इकारस्य पेकारोच्चद्विः प्रायादेशः सखायो बङ्गवने पितृहत्याक्रिया
 सखायः संबुद्धो णिङ्गवत् भवति असंबुद्धाविति वचनात् द्वे सखे द्वे सखा यः सखा
 या सखायो द्वितीया बङ्गवचने तु असर्वनामस्थानत्वात् णित्वज्ञाया भावाद् द्व्य
 भावः पर्ववदन्त्यत् सखी नृत्तीया चतुर्थ्या कवचने शेषोच्चा सखि इति शखिसह

जा

च

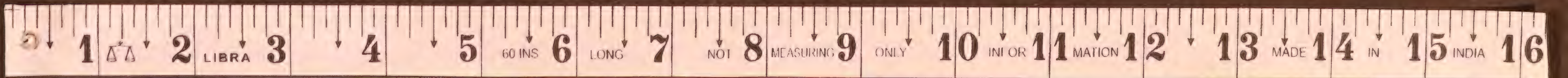

ह.
पा.
२०

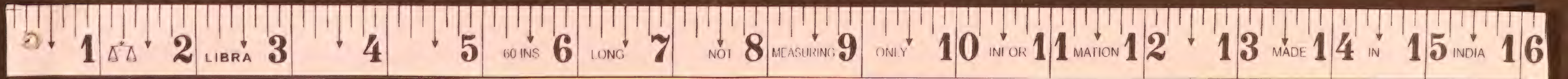
स्यचिसंज्ञाप्रतिषेधाद्विकायं न भवति यणादेशः साव्यासाविभ्यांसाविभ्यः पंचस्येकव
चनेषस्योः कवचनयोः साविभ्यं इति स्थिते यणादेशो ह्यते ङसिङ् सोश्चकृततत् उ
तिवर्तमानेऽप्यत्यात्यरस्यात्यात्यइत्यविशह्यतिशह्ययोः कृतयणादेशयोर्द्वहंता
भ्याप्यत्यामत्तरस्य ङसिङ् सोरकारस्य उकारादेशो भवति सव्युः साविभ्यांसाविभ्यः
साव्युः साव्योसावीनां सप्तस्येकवचने ङरात्रयाशीभ्यः इङ्भ्यां इत्याधिह्यत्यङात्
उकारेकाराभ्यां पुत्ररस्य ङेराकारादेशो भवति ग्रश्चवेरिति ग्रत्वनं भवति चिसंज्ञा
भवात् यणादेशः साव्योसाव्योः साविभ्यु । पतिशह्यस्य विशेषः प्रथमाद्वितीय
योः कविशह्यवत् पतिः पतीपतयः संबोधने । हेपते हेपती हेपतवः पतिम्
तीपतीन् ग्रतः परं शाविशह्यवत् शेषोऽप्यसाविरित्याधिह्यत्यपतिः समासपव । पति
शह्यः समासे पवचिसंज्ञो भवति नान्यत्रंतिनियमात् चिकायं न भवति यणादेशः पत्या
पतिभ्यांपतिभिः पतेपतिभ्यांपतिभ्यः पत्युः पतिभ्यांपतिभ्यः पत्युः पत्योः पतीनां प
त्योपत्योः पतिषु । द्विशह्यस्य विशेषः । सच सर्वनामद्वित्रिलिङ् यदात्रिलिङ् उदा
द्वपनयः द्विसंख्यावाचिहात्मंताविभक्तिषु द्विवचनमेव प्रथमाद्वितीययोर्द्विङोऽतिस्थि
ते ग्रहणः प्राविभक्ताचितिवर्तमानेऽप्यरासीनामः त्यरासीनामप्यनामकारादेशो भव

ग्रो.
२०

तिविभक्तौ परतः वृद्धिः द्वौ द्वौ तृतीयादिवचने प्रत्येकान्ते सपिचेत्यदीर्घः द्वाभ्यां
 डोसि परे प्रकारे कृते डोसिचेत्येहं प्रयादेशः ढयोः ढयोः । विशद्वस्य विशेषः ।
 सच संख्यावाचिद्वान्नि लिङ्गः यदा पुंलिङ्गस्तथाप्यनयः बहुवचनवाचिद्वान्सर्वविभः
 क्तिपुबजवचनमेवत्रि । अस्य इति स्थिते जसिचेति गुणः प्रयादेशः कृत्यं विसर्गः प्र
 यमयोः पूर्वसवर्ण इति दीर्घः नत्वं च त्रयः त्रीन् त्रिभिः त्रिभ्यः त्रिभ्यः ग्रामि सर्वनाम्न
 सडितिवर्तमाने त्रयः त्रयः ग्रामि परतः विशद्वस्य त्रय इत्येवमादेशो भवति ग्रामि पर
 तः क्स्वनुद्यमौ नुद् नामीति दीर्घः एत्वं च त्रयाणां सप्तमे बहुवचने वृद्धे त्रिषु । इति
 शद्वस्य विशेषः । किमिति स्थिते किं परिमाणमेषामिति विप्रहे प्रत्ययः परश्च स्यात्प्र
 तिपदिकात् उद्धितः समर्थानां प्रथमाद्वे इति वर्तमाने किमः संख्यापरिमाणे र्थवर्तमा
 नात् इति प्रत्ययो भवति इकारलोपः प्रयोजनं ते विंशतिर्द्वितीति विशेषणं उद्धिताः
 इति उद्धितसंज्ञायां यविभमिति पूर्वस्य भसंज्ञायां अंगस्य भसि प्रत्ययलोपो नः ते विंशतेर्द्वि
 तीत्यधिकृत्य देः भस्यागस्य देः अचोत्पादितलोपो भवति इति त्वये परतः ततः कृत
 दितसमाश्चेति प्रातिपदिकात्वाद् इत्स्यत्पत्तिः बहुवचनविषयत्वात् सर्वविभक्तिपुबज
 वचनमेव जसि शसिच । स्माताः षट् इति अधिकृत्य उतिचरुत्पत्तं च शद्वस्य पञ्चमसंज्ञाभवः

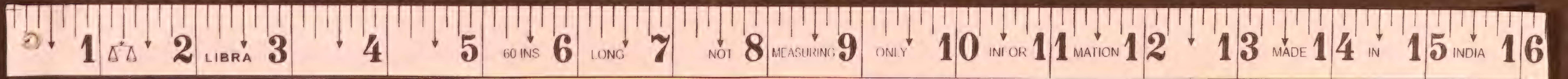

इ.
पा.
२१

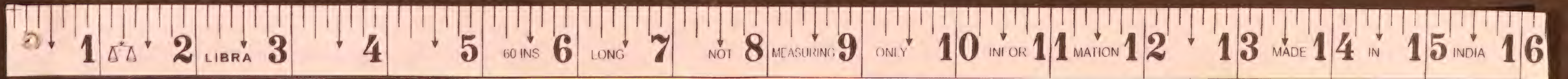
तिषड्भोक्तृक पत्तंज्ञकोभः उत्तरयोर्जसशब्दोत्तराभवति कति तिष्ठति कति पश्य
कतिभिः वाक्यभः कतीनां कतिषु षट्चतुर्भ्यश्चेत्यनुद् कितिषु त्रिषु लिंगेषु समानं
पंभवति इकागंतः पुलिंगः ग्रामणी शब्दः सच ग्रामशब्दोपपादात्तयतेः नीज प्रापने
यं धातुः प्रापणे र्थवर्तते एणीञ् इति स्थिते नकारस्य हलन्त्यमितीत्संज्ञलोपः प्रयोजनं स्व
रितजितः कत्रभिप्राये क्रियाफलं इति विशेषणं भूवास्वोधात्पव । भृडुत्पेव मारायः शा
स्त्रा क्रियावाचिनो धातुसंज्ञा भवति इति धातुसंज्ञायां धात्वाद्देशः स इति वर्तमाने एणैः
धात्वद्देशः एणकारस्य नकारदेशो भवति इति स्थिते धात्वधिकारविहितानेकप्रत्ययप्रसंगे
विवक्षावशाद्भातो रिति वर्तमानं ग्रामशब्दस्य तत्रोपपदं सप्रमीस्य मिति तपपदं संज्ञा
यां प्रमडत्पुपपदं । भविष्यत्पदे ह्यकार्त्तकर्मणोरर्थयोः षष्ठो विभक्तिर्भवति इ
ति ग्रामशब्दात्पष्ठोक्वचनं भवति ग्रामनयति इति विग्रहे कर्मण्यार इति श्रीग्रा
मे विवक्षावशात्प्रत्ययपदं परश्च धातोः कर्तरि ह्यतः स्यस्यः इति वर्तमाने षष्ठ्या
णि प्रसवे हि षग्रप्रीतौ इह जिघांसायां इह प्रहरणे युज्य च योगो विदज्ञाने चिदिर वि
हारणे चिदिर हे धीकारणीजिज्येणीञ् प्रापणे गृहीप्यो इत्येते त्वाधातुभ्यः उपस
र्गं अनुपसर्गं अनुपसर्गं पिसंबंते उपपदे क्तिन्प्रत्ययो भवति । सच अदितिद् । इति

अ.
२१

हा संज्ञाकत्वात् कर्तरि कृदिति कर्तरि भवति कारस्य लशक्त उद्धित इती संज्ञा
 लोपः प्रयोजनं जिति चेत् विशेषणं उकारो वेर एऊ स्येति सामान्यग्रहणार्थः पकारो
 ऋस्यपितित्वे इति तु गर्थः । ति इति इसावंधातकं । ग्रावधातकं शेषः । ति इति
 तश्च वजं यित्वा योनो धातुविहिताः प्रत्ययः सर्गः । ग्रावधातकं संज्ञो भवति इति ग्राव
 धातकं संज्ञायां एऊ पकारस्य त्याग्य इत्येऊ संज्ञायां वेर एऊ स्येति द्विवाटयो विशेषः
 पकाराननुबंधात् ननु सामान्ये नष्टं ते एऊ स्येति लोपो भवतीति वकारलोपः
 प्रत्ययलोपे । प्रत्ययलुप्तं प्रत्यये लुप्तेऽपि प्रत्ययाश्च कार्यं भवत्येवेति सावंधातः
 कावधातकयोः । सावंधातके ग्राधधातके च परे इरंतस्यागम्युत्तं भवतीत्युत्तं प्राप्ते
 न धातुलोपग्राधधातके इत्यधिकृतिः । क्लृप्तिव । किञ्चित्तिनेयं एऊ दी प्राप्नुतः ते
 न भवत इति प्रतिषेधः तथैवोपपदमिति इति उपपदसमासः सच । गतिकारकोपपदा
 नाद्यादिः सह समासवत् न प्रावत् इत्यत्रे प्राग्भवति कृत उद्धित समासाश्चेति प्रातिपदिसं
 तायां मपो धातुप्रातिपदिकयोरिति च यो लुक् निर्दिष्टं समास उपसर्जनमिति उपसर्ज
 न संज्ञायां उपसर्जनं सर्वमिति ग्रामशब्दस्य सर्वनिपातः अग्रग्रामाभा त्रयतेः उपसर्वा
 नं अग्रग्रामात्प्राप्नुतस्य नयतेः नकारस्य लकारदेशो भवति सपर्वग्रामणीरिति निपा

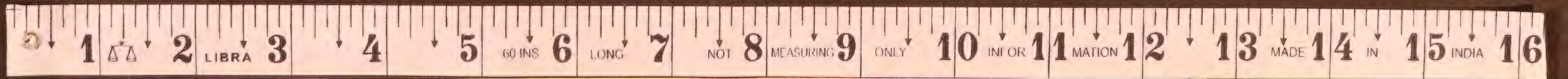

३.
पा.
२२

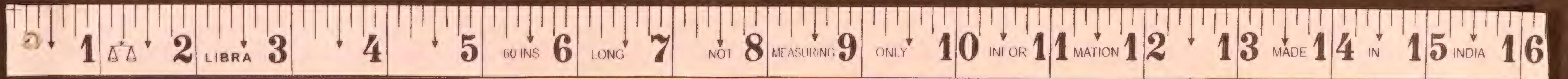
तनोत्रकारस्यणकारः ग्रामणी इति स्थिते स्वाद्यत्पत्तिः प्रथमैकवचनं स । सोऽववत्
ग्रामणीः द्विवचनादिष्यत्तारिषु । शुचिस्तु धातुप्रवांघोरियद्वचनौ इति इयद्वचनौ
दिहापरनोकाचो संयोगएवंस्य । धातोरववचनसंयोगः एवोयस्मादिवर्णात्रास्तितदंतः
स्यालोकाचो गम्ययणीदेशो भवति प्रजादो विभक्तौ परतः । ग्रामणो ग्रामणः संबोधने
निहे ग्रामणीः हे ग्रामणो हे ग्रामणः द्वितीयैकवचनेष्वमिह एवंस्येति बाधित्यपरनेका
चोऽसंयोगएवंस्येति यणदेशः । ग्रामणो ग्रामणो ग्रामणः । ग्रामणो ग्रामणी भ्यां ग्राम
णीभिः । ग्रामणो ग्रामणी भ्यां ग्रामणीभ्यः । ग्रामणः । ग्रामणीभ्यां ग्रामणीभ्यः । ग्रामणः ।
ग्रामणोः ग्रामणोः सममेकवचने ङेरास्ययात्रीभ्यः नयत्तात् । यार्थत्तात् शब्दाश्च । उ.
त्रस्य ङेरासादेशो भवति । ग्रामणो ग्रामणोः । ग्रामणीषु एवमन्येपि मेनाती प्रत्यतः
यः । सुधीशब्दस्य भेदः । सोऽपि सुएवाद्यायतेः द्विवचनस्य ध्वेचिन्नायां ध्वे इति स्थिते ।
भृवाद्योवातवडति धातुसंज्ञायां आदेशश्च उपदेशोऽपि इति उपदेशो धातुपादे यणजंतस्य धा
तोराकारादेशो भवति प्रशितिप्रत्यये पराप्रत्ययः । प्रादयो निपातसंज्ञा भवन्ति केऽनः प्रा
दयः प्रवि । अचपरग्रथिसु । ग्रथि । निरुपउत्प्रति । ग्रथिग्रति । समग्रनुदपरा । आ
ङ्प्रादयो विंशतिः । एतन्मध्यपरिपठितत्वात् शब्दस्य निपातसंज्ञायां । उपसर्गाः क्रि

३.
२२

यायोगोप्रादयः क्रियायोगं उपसर्गसंज्ञा भवति गतिश्च प्रादयो गति संज्ञाश्च भवति क्रिया
 योगे । ते प्राग्धातोः । ते गत्युपसर्गसंज्ञकाः धातोः प्राक्प्रयोक्तव्याः इति धातोः प्राक्प्र
 शब्दः प्रयुज्यते क्रियाविशेषकत्वात् प्रातिपदिसंज्ञायां सुशब्दात्प्रयमेकवचनं सत् ।
 स्य निपातसंज्ञकस्य स्वरादिनिपातमव्ययमित्यव्ययसंज्ञायां अव्ययादास्यपशुभिसु
 पोत्सकसंधा इति स्थिते तथैव धातेरित्यधिहृत्य । ज्ञाजत्राशत्रामधुविद्यतो विजि
 मुत्तप्रावस्तवः द्विप्र इति वतमाने । अन्येभ्योऽपि दृश्यते । अन्योऽप्योऽपि धातुभ्यस्तद्धी
 लादिष्वर्थेऽद्विप्र प्रत्ययो भवति एवं वृत्तिपः सर्वलोपः दृशिग्रहणा विध्यतरोपसंग
 हायं द्वाविहीर्घः द्वाविद्विवचनं द्वाचित्संप्रसारणं द्वाचित्सर्वलोपः दृशिग्रहणा यका
 रस्य संप्रसारणस्यकारः । संप्रसारणाश्च । संप्रसारणाश्च अविपरतः एवंपयोः स्थाने
 पर्वद्वयमेकादेशो भवति । विंचसंप्रसारणं इयणाः संप्रसारणं यणः स्थाने भूतोभावी
 वायः इव संप्रसारणं संज्ञो भवति । संप्रसारणाश्च भिद्वंपरत्वं । संप्रसारणस्य हीर्घं
 भवति ऊगतिप्रादयो ते समासत्पुरुषसंज्ञाश्च भवतीति समासः सच एवं वृत्तिकारको
 परानामिति प्रावस्त्य ते भवति तथैव स्याद्यत्पत्रौ सौ सधीः । अजादिष्वभिभक्तौ सर्व
 कपरनेकाचो संयोग एवं स्येति यणादेशे प्राप्तेन भृसधीः । भृसधी इत्येतयो यणा

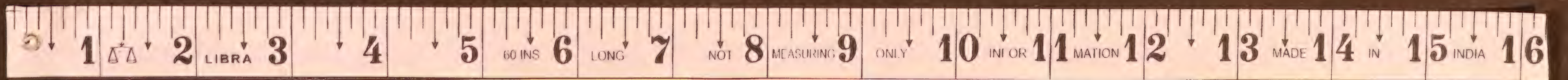
हं
पा.
२३

देशो न भवति इति प्रतिषेधे अचित्सधातुप्रवांघ्योरियद्वर्णौ शुधात्प्रवांघ्याणामस्योव
णां स्य वयथाक्रमं इयद्वर्ण इत्येतावादेशो भिन्नः अविपरतः इति इयङ् आदेशः हला
दावविशेषः । सृथियो सृथियः संबोधने पितृहत्वे हे सृधीः हे सृथियो । हे सृथियः । स
थियं सृथियो सृथियः सृथिया । सृधीभ्यां सृधीभिः सृथिये सृधीभ्यां सृधीभ्यः सृथियः स
ृधीभ्यां सृधीभ्यः सृथियः सृथियोः सृथियां सृथियि सृथियोः सृधीषुः एवमत्येपिसृष्टी
रित्यादयः । एतेपिश्रमणी प्रवृत्तीयोः द्वित्रात्राधातुत्वं न जहतीति प्रातिपदिकत्वेपि
धातवः । उकारान्तः पुल्लिंगः कारुणक्षः तस्यापि कविशब्दे च त्राक्रियाग्रर्थत्वविशेषः
उकारस्य डोकारोऽणः श्रवादेशश्चकारुः काट्टकारवः संबोधनेपि हेकागेहेकाट्टहेका
रवः कारुंकाट्टकाट्टन्कारुणाकारुणं कारुभिः कारवे। कारुभ्यां कारुभ्यः कारोः
कारुभ्यां कारुभ्यः कारोकार्वोः काट्टणं कारौकायोः कारुषु अचौरत्रिभ्यां द्वे इति द्वि
त्वं एवमत्यपदृचावादयः । ओष्ठशब्दस्य भेदः । तथैव स्वाद्यत्पत्तिः न्याशाज्ञाने
रोदने च । सि । तनि । गमि । समि । सत्यविधाञ्जुशेहृत्यस्तन मिज्जबंधने तनुचि
स्तारे । गल्लगतौ । समीपरिमानी मेषव समवाये । अवतरणे । दुज्जदाने धारणयोः क्रौ
शग्राज्ञाने रोधने च इत्येतेभ्यो धातुभिस्तन्यत्ययो भवति संज्ञायां विषये । नकारः स्व

ॐ
२३

गार्थः । कसंलघु । कस्वमत्तरंलघुसंज्ञाभवति । उगत्रस्यलघुपथस्य । उगंतस्यां ।
 गस्यलघुपथस्यच इवोऽणोभवति । सार्वधातुकार्थधातुकयोः परतः भ्याश्चभ्या
 जा मृज मृज यजराज भ्राजहशाशः भ्रस्रजादीनां धातूनां शकारांतानां चषकाः
 गदेशोभवति कलिपरतः परांतेचष्टनाष्टः सर्वनामस्थानेपरतः क्रोष्टृशब्दः स्व
 च्छवतिरूपातिदेशोयं अन्यस्यान्यधर्मप्रापणमतिदेशः मिमित्रं व्यपदेशश्च ।
 शास्त्रं उदात्तमेवच । रूपं कार्यंतथेन्यष्टोऽस्मादतिदेशानं क्रोष्टृशब्दस्यासंबु
 द्धौ सर्वनामस्थानेपरेत्यजत्तस्येव रूपंभवति अः चित्तिवर्तमाने । अहंशान्मुह
 र्दसोनेहसांच । अदत्तानामगानां उशानं उरुदंशम् अनेहम् इत्येतेषामनङ् ।
 भवति । सम्बुद्धिर्वर्जितेसौपरतः सर्वाङ्गिह्यदंत्यस्यभवति । अनुबंधलोपः पूर्व
 वत् हल्जादिलोपश्च । नोपधाया । सर्वनामस्थानेसंबुद्धावितिदीर्घः नलोपः
 प्रतिपरिवात्रस्येति क्रोष्टृशब्दिवचनेऽतोऽङि सर्वनामस्थानयोः अकारांतस्यागस्य
 ङि सर्वनामस्थानयोः परतः उणोभवतीतिगुणः उरंरपरंतीतिरपरः सर्वनामस्थाः
 नेचसंबुद्धावित्याधिरात्यग्रस्वत्तृश्वमृनरुनेष्टृष्टृत्तपोत्तृहोत्तृप्रशात्तृणां
 ग्रपादीनामगानां उपधायादीर्घोभवति संबुद्धिर्वर्चितं सर्वनामस्थानेपरतः क्रोः

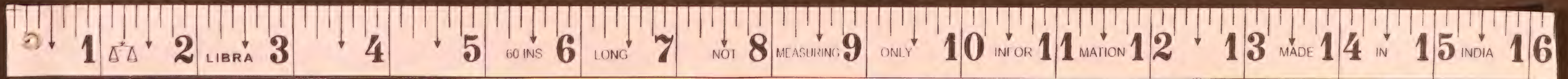

हं
पां
२५

सारौक्रोष्टारः संवृद्धौत्तृचङ् यं न भवति कारुण्यवत् हेक्रोष्टोहेक्रोष्टारौ । हेक्रो
ष्टार । ओष्टारं क्रोष्टारौ शसिद्ध सर्वनामस्थानत्वात्कारुण्यवत् क्रोष्टुत् तृतीया
दिष्ठजादिप्रविभाषा । तृतीयादिष्विजादिप्रपरतः क्रोष्टुशब्दो विभाषात्तृचङ्
वतियत्र तृचङ्गाव । तत्र अणारेणः यत्र नृचत्वार्यं नास्ति तत्र कारुण्यवत् क्रोष्टु
वाक्रोष्टाना क्रोष्टुभ्यां क्रोष्टुभिः क्रोष्टुवाक्रोष्टुवे क्रोष्टुभ्यां क्रोष्टुभ्यः इति इमास्तृ
चभ्यां वपले क्रोष्टुयस् इति स्थिते इति इमाश्चेति वर्तमाने अततत् । इकारांतात्
इति इमा इति परतः पक्वाः एवं परग्रोस्थाने भकारो भवति स च तत्पर इति परतः ।
संयोगांतस्य लोप इत्यधिहृत्य । रात्मस्य । रेफा इत्रस्य सकारस्य लोपो भवति रेफ
स्य विसर्गः क्रोष्टुः वा क्रोष्टु क्रोष्टुभ्यां क्रोष्टुभ्यः षष्ठ्यकवचने तथैवेहं क्रोष्टुः वा
क्रोष्टुः द्विवचने क्रोष्टुः वा क्रोष्टु बहुवचने ग्रामिविप्रतिषेधे परं कार्यं भवतीति प
रत्वात्तृचङ्गावे प्राप्ते नु स विरत्य तृचङ्गावेभ्यो नु इत्यर्थं विप्रतिषेधेन इत्यत्य तृचङ्गा
वं वाधित्या नु देव भवति नामीति दीर्घः क्रोष्टुनां सप्रमेव वचने अतोऽस्मि सर्वनामस्थानयोः रि
तिप्रणः क्रोष्टुरि क्रोष्टो क्रोष्टुः क्रोष्टुश्च प्रादेशप्रत्यययोरिति धित्वं ॥ इकारांतः
उलिंगः विलक्षणात् । स च वचाश्च पपत्वात् प्रज्जपवने इत्यस्माद्वातोः घ्राट्

ओ
२५

1 2 LIBRA 3 4 5 60 INS 6 LONG 7 NOT 8 MEASURING 9 ONLY 10 INFOR 11 MATION 12 13 MADE 14 IN 15 INDIA 16

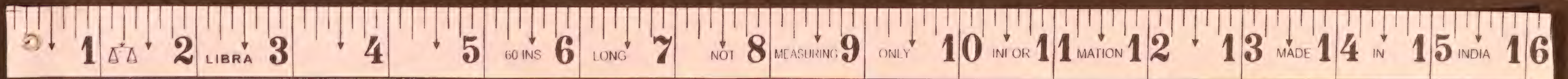

वृ.
पा.
२५

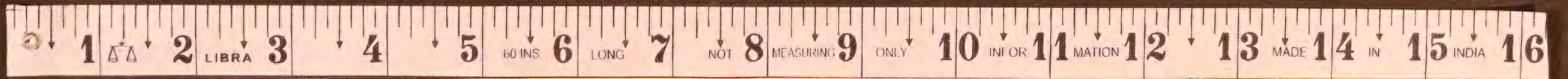
या लोलः द्विवचनादिषु जादिषु ओस्सपीतियणादेशे प्राप्तेन भूसाधियोरिति प्रति
षेधात् अविश्रुधातुडवामित्यादिनः तवडादेशः प्रतिभुवौ प्रतिभुवः संबोधने द्वे
प्रतिभूः हे प्रतिभुवौ हे प्रत्यभुवः प्रत्यभुवं प्रतिभुवौ प्रतिभुवौ प्रतिभुवा प्रतिभुवा
भ्यां प्रतिभूभिः प्रतिभुवे प्रतिभूभ्यां प्रतिभूभ्याः प्रतिभुवः प्रतिभूभ्यां प्रतिभूभ्याः प्र
तिभुवः प्रत्यभुवोः प्रतिभुवां प्रतिभुवि प्रतिभुवोः प्रतिभूष एवं स्वयं भु प्रत्यतयः
अकारांतः पुलिंगः पितृशब्दः पितृ इति स्थिते तथैव स्यात् अत्यतिः शोः इति न स
उरुहं साने ह सांच इति अकारस्य ग्रडादेशः एवं वदनुबंधलोपः हलजादिलो
पश्च । सर्वनामस्थाने वा संबुद्धाविति नेपथ्यादीर्घः नलोपः प्रातिपदिकार्तस्ये
ति नलोपः पिता । अन्यस्मिन् सर्वनामस्थाने संबुद्धाविति नोपधायादीर्घः नलोपः
प्रातिपदिकात् अतोऽसि सर्वनामस्थाने येः इति गुणग्रहजंतत्वात् अप्रभृजित्या
दिनादीर्घो न भवति । पितरौ पितरः संबुद्धौ पितृस्य इति स्थिते संबुद्धिलोपे प्राप्ते अ
तोऽसि सर्वनामस्थाने येरिति गुणवप्राप्ते परत्वात्त्रिभ्यश्च अतोऽीत्यादिना गुणः
रात्मस्येति सलोपः रेफस्य विसर्जनीयः द्वे पितः द्वे पितरौ द्वे पितरः पितरं पितरौ शसि
त्वसर्वनामत्वात् गुणभावः एवं सर्वणदीर्घाः नत्वचंपदांतस्येति एत्वाभावः पितृ

जो.
२५

नृपित्रापितृभ्यांपितृभिः पित्रेपितृभ्यांपितृभ्यः । इति इ-सोश्चरततत् । ऋका
 राताडन्नरयोः इति इ-सोश्चरतिपरतः एवंपरयोः स्थाने उकारादेशो भवति । इति त
 त्वंतरणपर इति न करः इत्सम्येति सलोपः पितुः पितृभ्यांपितृभ्यः पितुः पित्रोः
 पितृभ्युपवन्नात् पितृतयः । नृशब्दस्य षष्ठीबहुवचनी । बंदस्य भयया भवति उ
 तिविकल्पेन दीर्घः नृणां वानृणां । कर्तृशब्दस्य तु जतस्य भेदः । इदं नृकारणः
 इदं नृजः अदित नृदुवः जिदु इत्येते स मुदायाः आदितो वर्तमाना इत्संज्ञा भवं
 ति इति इत्संज्ञातस्य लोपः प्रयोजनं इतिः किरिति विशेषणं नकारलोपः प्रयोजनं
 एवंचत भृवाद्येधातव इति धातुसंज्ञायां धातोरित्यधिकृत्य एबुल्लोचो । सर्वधातु
 भ्यां बाल्लोचो भवत इति कर्तरि ह्रस्वकारलोपः प्रयोजनं नृजकार्त्तरीति विशेष
 णं आबधातु कं शेष इत्याबधातु क संज्ञायां आबधातु कस्य डलादेरित्य इति प्राप्ते
 ने इशकृतीत्यधिकृत्य एकाच उपदेशं नृदात्रात् उपदेशावस्थायां यो धातुरनेकाच
 अनुदात्रश्च तस्मादन्नरस्याबधातु कस्य डलागमो न भवति इति प्रतिषेधः मिदः एण
 इति धिकृत्य सार्वधातुकाबधातु कयोः । सार्वधातुके आबधातुके च परतः उगात्र
 स्यांगस्य एणो भवति इति हकारस्य प्रकारः सच परतः श्रेचरहाभ्यां च । रश्च हश्चरहो

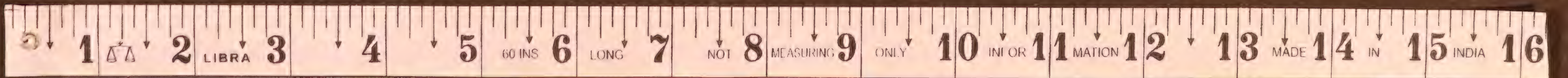

हू.
पा.
२६

अवततरोयोरपद्मकारौताभ्याञ्जस्यधरःत्वेदृपेभवतइतिउकारस्यद्विवचनं क
र्तुइतिस्थितेदत्तत्वात्प्रातिपदिसंज्ञायांस्वाकृत्यन्निः मनोअङ्गुनस्यरुदेसोनेहमे
वेतिअनुज्ञादेशः अमृत्तजित्यादिनादीर्घः नलोपः वार्तासर्वनामस्थानेसर्वत्रगु
णादीर्घोवार्तागौवार्तारः संबोधनेहेकर्तः हेकर्तागौहेकर्तारः कर्तारंकर्तागौकर्त
न् अन्यत्रपितृशब्दवत् कर्त्ताकर्तृभ्यांकर्तृभिः कर्त्रेकर्तृभ्यांकर्तृभ्यः कर्त्रेःकर्तृ
भ्यामासकर्तृभ्यः कर्त्रेः कर्त्रोः कर्त्रेणांकर्तृरिक्कर्त्रोः कर्तृषुवचंभर्तृदत्तृनेत्यप्रत्य
तयः । अकारांतःलृकारांतःपकारांताश्चाप्रसिद्धाः । ओकारांतःउल्लिङ्गःगा
शब्दःगौइतिस्थितेतथैवस्वाकृत्यन्निः इतोत्सर्वनामस्थानेइत्याधिकृत्यगोतो
णात् । गोशब्दात्परसर्वनामस्थानेणान्नवति । अचोर्जातिइतिओकारस्य
ओकारोहृदिः नत्वंविसर्गः गौः अन्यत्रआवादेशः गावोगावःसंबोधनेहेगौः
हेगावोहेगावः वासुधापिशलेरित्यधिकृत्य । ओतोःशसो । ओतःशःशसोः
परतःएवंपरयोगाकारादेशोभवति गामगावोःगाः अन्यत्रअङ्गोदोअङ्गोदेशः ।
गवागोभ्यांगोभिः गवगोभ्यांगोभ्यः पंचमीषष्ट्यकवचनयोःइसिङ्गसोश्चेतिए
वंपरत्वं गोःगोभ्यांगोभ्यःगोःगवोःगवांगविगवोःगोश्च ओउइतिक्वचित् इति

ओ.
२६

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16

LIBRA 60 INS LONG NOT MEASURING ONLY IN OR MATION MADE IN

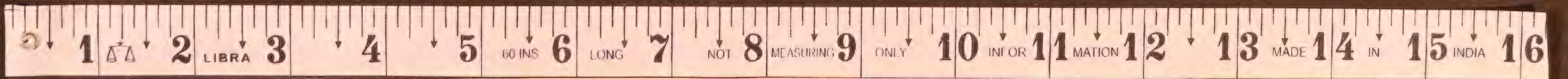

च.
पा.
२७

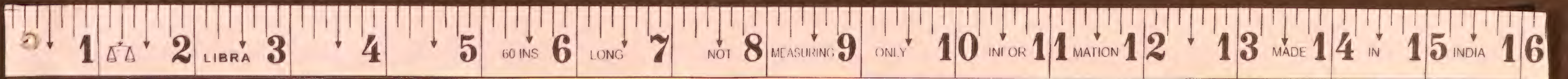
औकारांतःपुलिंगःलिंगःश्लोकाः । तस्यच । औग्रावादेशःश्लोः । लावौलावाः संबो-
धने हे श्लोः हे लावौ हे लावः लाव लावौ लावः लावा लौवा लौभा लौभिः लावे लै-
भा लौभ्यः लावः लौभा लौभ्यः लावः लौभा लौभ्यः लावः लावोः लावां ला-
वि लावोः श्लोष । इति अजंतःपुलिंगसमाप्तः ॥ अथ जंतोः स्त्रीलिंगा उच्यते ।
अत्र अकारांतःस्त्रीलिंगो प्रसिद्धः अकारांतःस्त्रीलिंगो जाया शब्दः । इत्युच्यते जा-
य इति स्थिते प्रतिपदिकसंज्ञायाम्प्रत्ययः परश्च ज्ञा प्रतिपदिकात् स्त्रियामिति वर्त-
माने । अडाद्यंतपृष्ठाश्च अडादेर्गणारदंताश्च प्रतिपदिकतात् स्त्रियां जाप्प्रत्यये भ-
वति प्रकारलोपः प्रयोजनं ग्राबिति सामान्यग्रहणं रकारलोपः सामान्यग्रहणा-
वद्यातार्थः अन्यथा हि पदानुबंधकप्रहणेन ननु बंधकस्य ग्रहणमिति ग्राः ग्रह-
णेन डाच्चापो ग्रहणं न स्यात् सवर्णरीचः पुनः ग्रावंतत्वात् ज्ञात्वातिपदिकादिति
वर्तमानं स्त्रीजसौडित्यादिना स्वाद्यत्यन्त्रिः जाया ग्रावंतत्वात् दल्लज्यात्य इति सुलो-
पः जाया । द्विवचनं जायाडौ इति स्थिते । जसः शौडिति वर्तमाने औज ग्रापः । ग्रावं-
तादेगाडुन्नरस्य औडः सौडित्ययमादेशो भवति । शकारलोपः प्रयोजनं ग्राष्ट्रीन् ।
योन्नमिति विशेषणं औड इति प्रथमा द्वितीया द्विवचनयोः एवाचार्यसंज्ञा ग्राहुणः

शु.
२७

जायेजसिजाया अस्मृतिस्थितेप्रथमयोःएवंसर्णांइतिदीर्घत्वेप्राप्ते । नारिचि । ३
 त्यधिकृति । दीर्घाजसिच । दीर्घात्इचिजसिपरतःएवंपरयोस्थाने । एवंसर्णां
 दीर्घानभवतिसर्णादीर्घःरुत्वविसर्गो । संबुद्धौबहुवचनेरुत्वत् आडिचापइति
 वर्तमाने । संबुद्धौच । संबुद्धौपरतःआवंतस्यांगस्यपकारादेशोभवति । पदङ्
 म्वात्संबुद्धेरितिमलोपः । हेजायेहेजायेहेजायाः जायांजायेजायाः स्त्रीलिङ्गत्वात्
 त्वाभावः तृतीयैकवचनैवबहुवचनेरुत्वत् औसिचेत्यदिकृत्यआडिचापः । आ
 डितितृतीयैकवचनस्यपूर्वाचार्यसंज्ञा । आडिच । औसिचपरतःआवंतस्यांगस्य
 प्रकारादेशोभवति । प्रयादेशःयाययाजाभांजायाभिःचतुर्थैकवचनेजायाइति
 स्थिते । घेडिंतीतिवर्तमानानीयानापः आवंतादंगाडन्नरस्यडिद्विवचनस्यङगमो
 भवतिवृद्धिरीचीत्यधिकृतिग्राहश्च । आङःअचिपरतःएवंपरयोःस्थानेवृद्धिः
 कारादेशोभवति । जायायैजायाभ्यांजायाभ्यः । पंचमैकवचनषष्ठैकवचनयोः
 डित्सयानागमोवृद्धिश्च । जायायाःजायाभ्यांजायाभ्यःजायायाः औसिच । आडि
 चापः । इत्येत्वं । जाययोःग्रामिङ्स्वनघापोनद् । नुतिआवंतत्वात्तुद्जाया
 नामप्रमेकवचने । इराप्रघाम्रीत्यः । नयंतादावंतात्रीशस्त्राश्चोन्नरस्यङेरमादे

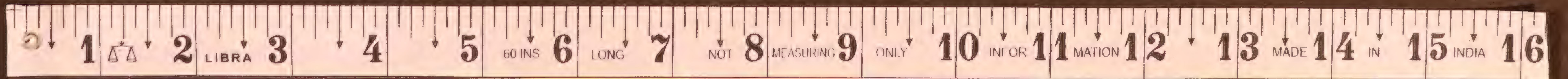

३.
पा.
२५

३४

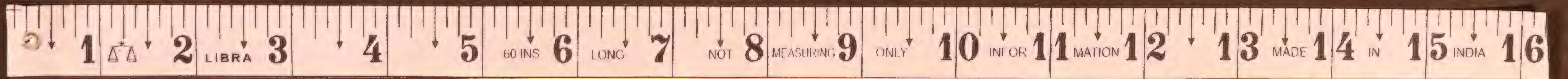
शोभवति याडागमः जायायास जाययोः जायासः । पवमन्येवामप्यावंतानां शा-
लाखहारीनां रूपनयः दामन् बजरजन् इति स्थिते ऋत्रीभ्योलीतितिदीप्राघेन
पदस्याप्रादिभ्यनेसमउत्पिष्टकृत्य उबुभात्यामन्यतरस्यामनंतात्यातिपटिकाशु
नंताश्च बज्रवीहेः स्त्रियां ह्यात्प्रत्ययो भवति अन्त्यतरस्यात्कारलोपः प्रयोजनं ।
इतीति विशेषणं इत्यविभं यकारोऽस्य जादौ स्वादौ च सर्वनामस्थाने च परतः ।
एरयं भसंज्ञं ग्रंगस्य भस्यग्रहोपोनः तीर्विंशति त्रितीत्याधिकृत्य । हेऽडिप्रत्ययेप
रंभसंज्ञस्यो गस्यरपो भवति स्वायत्यात्तिः दामा बज्रगजा बहवो राजानो यस्यान
गतां यतिविष्ट्यासंज्ञं शब्दवत् बज्रवीहोक्ते इष्टकृतं व्यः ऊमदगंध इति स्थिते
ऊमदगंधेऽप्रत्ययमिति विष्टयतदितः समासार्थानां प्रथमाहो प्रोद्व्यतेन उ-
त्पिष्टकृति तस्यासपतितस्येति षष्ठीसमर्थारपत्यमित्येतस्मिन्नर्थे तथा विहितं
प्रत्ययो भवतीति गोत्रेयः प्रत्ययो भवतीति एकारः अचोऽपितीति अर्थः तदितः
तिष्ठं दितं संज्ञायां कृतं तदितं समाश्रुति प्रातिपदकं संज्ञात तस्योपात्त प्रातिपदकः
योरिति सेल्लक मृजेर्द्विः अचोऽपितीति अधिकृत्य तदिते षचामादेः स्थानेर्द्वि
भवति उकारस्योकारोर्द्विः एव वज्रसंज्ञायां ग्रंगस्य भास्यनस्य दितेऽहोपोनः ।

३.
२५

इति धिक्कृत्य यस्येति च संगस्य इवर्णां चर्णां योः लोपो भवति भसंज्ञायां निमित्तं तद्धि
 तप्रत्यये परे हकारप्रत्ययं च परतः कौमुदगच्छ इति स्थिते संयोगे गुरुसंज्ञायां ।
 निमित्तं तद्धित प्रत्यये परे हकारप्रत्ययं च परतः कौमुदगच्छ इति स्थिते संयोगे
 गुरुसंज्ञायां क्रसमत्तरं गुरुसंज्ञं भवति संयोगे परतः इति गुरुसंज्ञायां । अणि
 नारणां योः गृह्येत्तमयोत्पंगोरुगेति विहितौ यावणिनो गृह्येत्तमोपत्पाः
 यं वाचिनो भयष्यजरेणो भवतः अथ विभुषोर्त्तं उत्तमशब्दप्रत्ययतीनामर्त्य
 माह तत्तुसम्यस्योत्तमस्य यः प्रत्ययस्यादिभूतः षकारः यत्संज्ञायां भवति ।
 प्रयोजनं यजसं प्रसारणं पत्पापत्पोक्तत्पुरुष इति विशेषणं इकारलोपः प्र
 योजने । यदृश्याश्चेत्यमान्यप्रकारां यदृश्या यदृतात्यातिपरिक्वाश्चाप्यः
 त्ययो भवति । स्त्रियां षकारः एवं वत् चकारः शित इति स्वरार्थः सवर्णादीर्घः कौ
 मुदगंध इति स्थिते स्याद्यत्पत्तिः कौमुदगंधत्येवमादीनां जायाशब्दवद्वपनयः
 जराशब्दस्य । लवतस्य अवि विशेषः हलादौ सर्वत्र जायाशब्दवत् अचिरित
 हत्यधिकृत्य अजादौ तजरायाजरमन्यतरस्यां विकल्पेन । जरा । जरसो । वा
 जरे । जरसः वाजरा । हेजरं हेजरसो हेजरे हेजरसः वाहेजराः जरसं जरसो वज

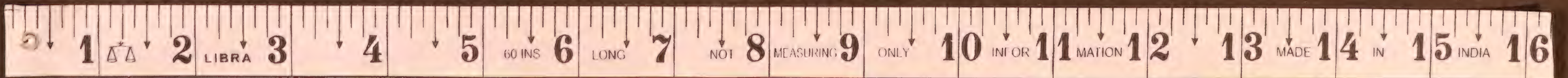

३.
पा.
२५

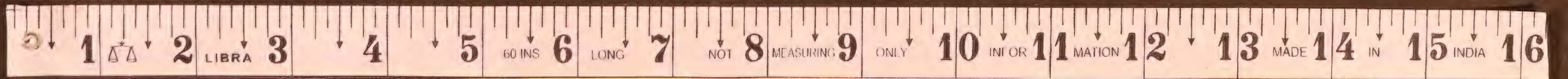
दे । जरसः जरसावाजरयाजरभ्यांजरभिः जरसेवाजरये जरभ्यांजरभ्यः
जरसःवाजरयाः जरभ्यांजरभ्यः जरसःवाजरयाः जरसोःवाजरयोः जरसां
वाजरयां जरसिवाजरयां जरसोवाजरयोः जरस ॥ सर्वनामशब्दानां
इत्येतत्प्राप् इतिशेषिकृतेजायाशब्दवद्वपनयः श्रुतेर्गणारुकारांताश्चा
प्रत्ययोभवति । सर्वाःसर्वेसर्वाः सर्वोऽथनेहेसर्वेहेसर्वेहेसर्वाः सर्वासर्वेस
र्वाः सर्वेयामर्वाभ्यामर्वाभिः सर्वेऽङिःयाडापः इत्याधिकृत्यसर्वनामः स्यादुक्त
स्वश्च । श्रावतात्सर्वनामः परस्यविद्विचनस्यडागमाभवति श्रावतस्यक
स्वश्चातोपवादः सर्वस्याइतिस्थिते श्राडुश्चेतिवृद्धिः सर्वस्यसर्वाभ्यांसर्वा
भ्यःसर्वस्यःसर्वयोः श्राडिसर्वनामः स्रडितिस्रडागमः सर्वासांसर्वस्यासर्व
योःसर्वासः । एवंविच्छादेनामंतरशब्दपर्यंतानांरूपनयः । प्रथमादीनां
सप्तानांजायाशब्दवत् द्वितीयातृतीयाशब्दयोस्तुडितिचिभाषाद्वितीयातृती
याभ्यामितिचिकल्पेनस्याडिधानात्पक्षेद्वपभेदः द्वितीयस्यैवाद्वितीयायैद्विती
यस्यावाद्वितीयायाः द्वितीयस्याःवाद्वितीयायाः द्वितीयस्यावाद्वितीयायाम् ।
एवंतृतीयाशब्दः । उन्नरपूर्वादतिणपूर्वाशब्दयोश्चविभाषाद्विचनमासे ।

३.
२५

वज्रब्रीहो इत्यनेन सूत्रेण विकल्पेन सर्वनाम संज्ञा । तेन उन्नर एव सर्वस्येवा उन्न
 र एवार्थे रक्षिण एव सर्वस्येवा रक्षिण एवार्थे । एवं च मीषस्त्री सप्रमी । एकवच
 नीष्य लाहायं । इकारांता स्त्रीलिंगरुचिशब्दः । ग्रथेव स्याद्यत्पत्तिः प्रथमा द्वि
 तीयायोः कविशब्दवत् । रूपेरुचिः रुचीरुचियः संबोधने हेरुचे हेरुची हेरुच
 यः रुचिं रुचीरुचीः स्त्रीलिंगत्वात्त्रत्याभावः तृतीयेकवचने चिसंज्ञयामपि ।
 प्राचोनास्त्रियामिति अस्त्रियामिति स्त्रियामिति प्राप्तिषेधात् नाभावो न भवति
 रुच्यारुचिभ्यां रुचिभिः । द्विवचनं तस्य स्त्र्या ल्यो नदीनेयव इत्यानावस्त्री । वा
 मीत्यनुवर्तमाने । इति क्रस्यश्च । द्याः संबोधो क्रसस्त्र्या ल्यः इयव इत्या
 नौच । ए । वानदी संज्ञो भवतः इप्रत्ययपरतः स्त्रीशब्दं वज्रयित्वा । यत्र नदी
 संज्ञा तत्र प्राणनद्या इति प्राज्ञागमः प्रादृश्येति वृद्धिः यत्र नदी संज्ञा तत्र क
 विशब्दवत् रुच्येवारुचयेरुचिभ्यां रुचिभ्यः रुच्याः वारुचेः रुचिभ्यां रुचिभ्यः
 रुच्याः वारुचेः रुच्योः रुचीनां सप्रम्येकवचने । डेरास्तया प्रीत्य इति डेरां रु
 च्यारुचेरुच्योः रुचिषु । एवं कृतिहानि युवतिसति प्रत्ययतयः । द्विशब्दस्य
 भेदः । तथैव द्वित्यातद्विवचनं द्विडौ इति स्थिते तस्य लीनामः इति । इकारस्य

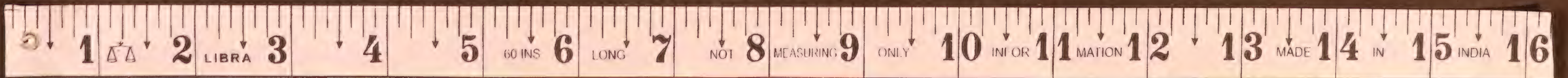

बू.
पा.
३०

30

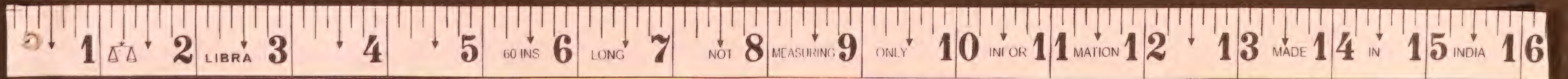
प्रकारः प्रजादिउष्णवितिज्ञं । अन्यत्रजायाशब्दवत् द्वेदेहाभ्यांद्वाभ्यांद्वाभ्यां
द्वयोःद्वयोः ॥ विश्वस्यभेदः । स्वाद्यत्यन्निः वज्रहाद्वज्रवचनमेवभवति ।
त्रिवत्तुरोस्त्रियांतिस्त्वचतस् । त्रिवत्तार इत्येतयोःस्त्रियां वर्तमानयोःतिस्त्वचत
स् । आदेशोऽयथाक्रमंभवतः प्रचिरञ्जतः प्रजादौविभक्तौपरतःतिस्त्वचतस् इ
त्येतयोः अच्चारस्यरेफादेशोभवति । अतोऽस्मिन्सर्वनामस्थानयोरितिजसिप्रणा
पवादःप्रथमयोःएवंसवर्णइतिशसिपूर्वसवर्णदीर्घाभावः तिस्रःतिस्रःतिस्र
भिः तिस्रभ्यःतिस्रभ्यः आसि । तिस्र्यां । इतिस्थितेनुमचिर त्वज्ज्वावोभ्यानु
त्पूर्वविप्रतिषेधेनइतिरेफादेशोवाधित्यानुदेवभवति । नतिस्त्वचतस् तिस्रः
चतस् इत्येतयोःनामिदीर्घाभवति तिस्र्यांतिस्त्वच ॥ ईकारांताःस्त्रीलिङ्गः
कर्त्रीशब्दः ॥ कर्त्तुंइतिस्थिते । त्रियामिति वर्तमाने । अत्रेभ्यांङीप् । अच्चारंते
भ्यश्चप्रातिपदिकेभ्यः स्त्रियांङीप्प्रत्ययोभवति इकारलोपःप्रयोजनं ङीप्ङीना
सामान्यप्रहणार्थं प्रकारस्तद्विज्ञातार्थः यणादेशःकर्त्रीइतिस्थितेऽतद्वत्त्वात्स्या
दुत्पत्तिः द्रल्लुदिलोपःकर्त्रीङीजसोःनादिनीत्याधिकृति । दीर्घाजसिच । दीर्घा
जसि इतिअपरतःएवंसवर्णदीर्घानभवति । इतिपूर्वसवर्णदीर्घप्रतिषेधेयणा

ङी.
३०

देशः कौटोकाः संबुद्धौ स्यात्पुनरी ॥ उच ऊच ॥ नेष्टु अविभक्तिर्यो कति
 देशः उकारांतस्य कारांतच स्यात्पुनरी ॥ उच ऊच ॥ नेष्टु अविभक्तिर्यो कति
 वक्तानं भोक्तृः ॥ अकारांतानां चक्रांतस्य भवति संबुद्धौ परतः पदस्य
 संबुद्धेरिति सलोपः देवार्थिदेवार्थी देवार्थः कर्त्री मवर्त्तौ कर्त्रीः कर्त्तृ कर्त्रीभ्यं
 कर्त्रीभिः डिद्वचने पर्ववर्त्तरी संज्ञायां । ऐडितीति अनुवर्त्तमाने । आर्ताद्याः । न
 यंतालिङ्गादुत्तरस्य डिद्वचनस्य आङागमो भवति आङश्चेति वृद्धिः कर्त्तृ कर्त्रीभ्यं
 कर्त्रीभ्यः कर्त्तृः कर्त्रीभ्यं कर्त्रीभ्यः कर्त्तृः कर्त्तृः कृत्स्नस्योपात्तुं कर्त्रीणां डे
 गन्तया प्रीत्य इति डेः कर्त्तृ कर्त्तृः कर्त्रीषु ॥ एवं ऐडिनी प्रत्ययतयः तथापद
 इत्येवमादित्यः स्त्रीविवक्षायां ॥ अन्यतस्तीषु इत्यधिकृत्य । बोतोऽणवचनात् ।
 उकारांतानां वचनात् प्रातिपदिकात् वाङीष्ण्ययो भवति स्त्रीविवक्षायां यणं
 देशे ह्यते पठित्वाद्यः कर्त्रीवत् ॥ तथैव शांगरव इत्येवमादित्यः ॥ शांगरवाद्य
 न्याङीन् ॥ शांगरव इत्येवमादित्यः अजनेत्यश्चिद्योदीपप्रत्ययो भवति नकार
 स्वराद्यः ॥ शास्येति च ॥ इति अकारलोपः शांगरवी कर्त्रीवत् ॥ भवत्त इति स्थि
 ते ॥ उकारलोपः प्रयोजनं तमितश्चेति तमित्कार्यार्थं ॥ तमितश्च ॥ तमितः प्रा

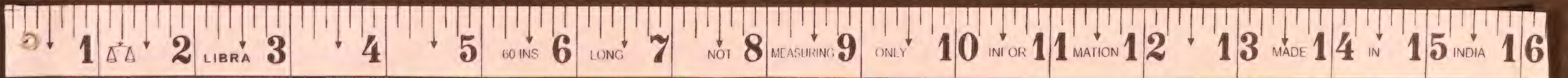

दे.
पा.
३१

तिपदिकात् स्त्रियांङीप् प्रत्ययोभवति स्याद्यत्पत्तिः ॥ भवतीकत्रीवत्तद्वपनयः
तगितत्सपि ॥ शत्रंतानांङीप्प्रत्ययेद्वपभेदः ॥ याप्रापणेयइतिस्थितेद्ववद्वात्
संज्ञायांविचलावशात् धातेरित्याधिकृत्य ॥ वर्तमानेल्ह । प्रारब्धोपरिसमाप्त
श्रुवर्तमानः कलः तस्मिद्वर्तमानेवालेवर्तमानाद्वातोल्हप्रत्ययोभवतिङ्का
रलोपः प्रयोजनंरितग्रात्मनेपदानांरेरे ॥ इतिविशेषणं प्रकारेविदोल्होवाङ्
तिविशेषणार्थः लटः शब्दज्ञानवाचप्रथमैकाधिकरण । लट्प्रत्ययान्वावादे
योभवताः तौवेत्यथमासमानाधिकरणोनभवतः तद्योरविशेषणप्राप्तयो ॥ लः
परस्मैप्रीमतिशतः परस्मैपदसंज्ञायां तनाजावात्मनेपदमितिग्रात्मनेपदसंज्ञा
यांशेषात्कतेरिपरस्मैपदमितिशतभवतिसचपरस्मैपदप्रथमासमानाधिकरणं
पिलडितिवर्तमाने । पुनः लङ्गुहणाद्भवतिःकारः तगित्कार्यर्थः शकारगतिङ्गि
त्सार्वधातुकमितिसार्वधातुकसंज्ञार्थः ॥ तिङ्गित्सार्वधातुकं ॥ तिङ्गित्प्रत्यय
प्रत्ययाधातुविहिताः सार्वधातुकसंज्ञाभवति । सार्वधातुकेयकइतिवर्तमाने ॥
कतंरिषं कतंविहितेसार्वधातुकेपरधातोश्चप्रत्ययोभवति । पकारः अनुधा
त्तास्यपिताचितिसुगर्थः शकारः सार्वधातुकसंज्ञार्थः ॥ आदिप्रत्ययित्वाः शपः

जं.
३१

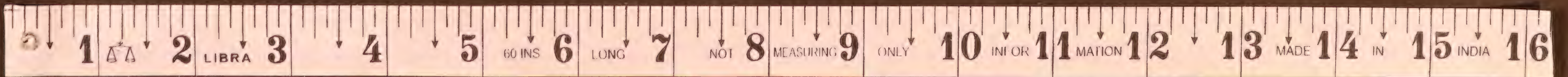

वृ.
पा.
३२

दिवक्रीडाविजगीषाव्यवहारकृतिकृतिगतिषु ॥ दिवुडितिस्थितेऽकारः उगिते
वेतिविशेषणार्थः तथैवधातुसंज्ञायांलुट् तस्यशत्रादेशः ॥ दिवादिभ्यः षण्त्
दिवुडित्येवमादिभ्योधाप्रत्यः षण्प्रत्ययोभवति । शपोपवादः । शकारः पूर्व
वत् नकारः जित्पादिप्रित्यमिति विशेषणार्थः वोरुपधायादीर्घे इतिवर्तमाने ॥
हलिच । रेपचकारांतस्यधातोः उपधायाः इवोदीर्घोभवति उत्पुपलायादीर्घः
दीव्यत् इतिस्थिते । शष्पणोतिप्रत्यङ् इतिनिप्रत्यङ्गगमः स्वाद्यत्प्रतिः दीव्यत् ।
देव्यंतोदेव्यंतः अन्यत्क्रीशह्वत् एवमन्यत्रापिपतत्सूत्रद्वयविशेषात् श
त्रेतातादृपभेदो द्रष्टव्यः ॥ लक्ष्मीशह्वस्याप्रतत्वात् सलोपोनास्ति । लत्
दर्शनायनयोः । ग्रयित्त्तृत्तेतिभ्यर्त्तु इतिवर्तमाने । लत्तेदुद्व । लधातो
रीत्यप्रत्ययोभवतिपुलागमश्चग्रन्यत्क्रीशह्वत् । लक्ष्मीः लक्ष्म्यो लक्ष्म्यः
एवंतरीः लक्ष्मीः तंतीः ॥ स्त्रीशह्वस्यापिभेदः ॥ स्त्रीशह्वसंज्ञाः तयोः स्त्रीशह्व
संज्ञाः तयोः स्त्री इतिस्थितेतथैवधृवाद्योधातवश्चिधातुसंज्ञायां ग्रदेचउपदे
शीशितिइतिग्राभ्यास्वाद्यतिस्थिते ॥ संख्यानेख्यायते ॥ संख्यानेस्त्रीख्यायते
धातोः उत्पत्ययोभवतिहकारः हिलोपार्थः हकारः हिकार्थार्थः लोरितिहलोपः

ते

जं
३३

1 2 LIBRA 3 4 5 60 INS 6 LONG 7 NOT 8 MEASURING 9 ONLY 10 INFOR 11 MATION 12 13 MADE 14 IN 15 INDIA 16

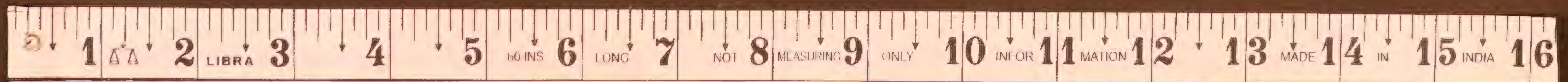

३.
पा.
३३

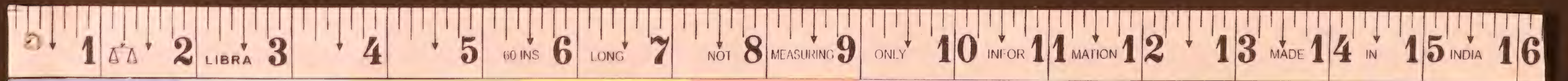
भिः डिद्वनेनेयवन्त्यानावस्तीतिनदीसंज्ञाप्रतिषेधेपि ॥ वासि ॥ इति । कस्य
श्च ॥ योसंवधीकस्याः स्यात्वाः इयवन्त्यानौच । यद्यनदीसंज्ञोभवति इति यत्र
दीसंज्ञातत्रग्राहगमाः वृद्धिश्च । अन्यत्रइयडादेशाप । शिवेवाश्रिये श्रीभ्यां श्रीभ्या
श्रियावाः श्रियः श्रीभ्यां श्रीभ्याः श्रियाः वाश्रियः श्रियोः ग्रामिवाभि । आइयवङ्
स्यानौ । सू । वा । नदीसंज्ञोभवताः ग्रामिपरतः नदीपक्षेनुडागमः श्रीणां वाश्रियां
श्रियं वाश्रिये श्रियोः श्रीषु ॥ एवंधीप्रत्ययः स्त्रीलिङ्गाः ॥ तनुशब्दः ॥ सत्तशः
रीरवाचीस्त्रीलिङ्गिः अल्पाद्यौत्रिलिङ्गः ॥ तस्यरुचेशब्दवत्प्रक्रिया । तनुः तनूः
तनवः हेतनोहेतनूहेतनवः तनुतन्ननतन्नः तन्यातनुभ्यां तनुभिः तन्येवातन
वेतनुभ्यां तनुभ्यां तनुभ्यः तन्याः वातनोः तनुभ्यां तनुभ्यः तन्यावातन्योः तनूनां
तन्यावातनोतन्योः तनुषु ॥ एवमन्येपि ॥ ऊकारांताः स्त्रीलिङ्गोपि जंघुशब्दः
तस्यापिवात्रीशब्दवत्प्रक्रिया । अयंविशेषः अल्पतयात् सलोपोनावि जंघुः जं
घौजंघुः हेजंघुहेजंघौहेजंघः जंघुंजंघौजंघुः जंघाजंघुभ्यांजंघुभिः जंघुंजंघुभ्यां
जंघुभ्यः जंघाः जंघुभ्यांजंघुभ्यः जंघाः जंघुः जंघनां जंघांजंघौः जंघुषु ॥ एवम
न्येपिचएवंप्रत्ययतयः ॥ अशाहोस्यस्वाद्यत्पत्तिः ॥ श्रीशब्दवत्प्रक्रिया ॥ त

३३

वज्रदेशपदविशेषः भूः भूवौ भूवः ॥ वर्षाभूशब्दस्य विशेषः ॥ वर्षोपपदस्य भ
 वतः भूवसंज्ञात्रयोरिति किञ्च तथैव स्याद्यत्पत्तिः मौवर्षाभूः प्रज्ञादौ विभक्तौ प
 रतः । ओः सपीतियणादेशस्य । नभृस्तीधोरिति प्रतिषेधे प्राप्ते ॥ वर्षात्वस्य ॥
 वर्षाभूशब्दस्य प्रज्ञादौ सपिपरतः यणादेशो भवति । वर्षादौ वर्षाद्वा संबुद्धौ नदी
 संज्ञायां कृत्स्नसंलोपो हेवर्षाभू । ननु च । नैयङ्स्यानावर्त्तीति नदीसंज्ञानिषेधेन
 भवति भव्यनेतशक्तियत्र इयवडोः स्थितिः तत्रानेन सूत्रेण प्रतिषेधः इह च वर्षा
 त्वश्चेति यणादेशाकरणात् तद्वदनास्ति तस्मात् नदीसंज्ञा प्रतिषेधः हेवर्षादौ हे
 वर्षादः वर्षादः वर्षाद्वा वर्षाभूभ्यां वर्षाभूभिः डिह च नेपितथैव नदीसंज्ञा प्रतिषे
 धाभावात् नदीसंज्ञाकार्यं भवति वर्षाद्वे वर्षाभूभ्यां वर्षाभूभ्यः वर्षादः वर्षाभूभ्यां
 वर्षाभूभ्यः वर्षाद्वः वर्षाद्वोः वर्षाभूनां वर्षाद्वां वर्षाद्वोः वर्षाभूषु ॥ तथा पुनर्भूः
 पुनर्भूश्चेति वज्रत्वा मितियणादेशविधानात् । ऋकारांतः स्त्रीलिंगो मात्रशब्दः ॥
 मातृ इति स्थितं ऋत्रेभ्यां ङीष् इति ङीप् प्राप्तेन षड्स्वस्वादित्या इति प्रतिषेधः स्वा
 यत्पत्तिः पितृशब्दवत् इपनयः शसितस्त्रीलिंगत्वात् तत्त्वाभावः मातामातरौ ।
 मातरः हेमातरः हेमातरौ हेमातरः मातरं मातरौ मातृः मात्रः मातृभ्यामातृभिः

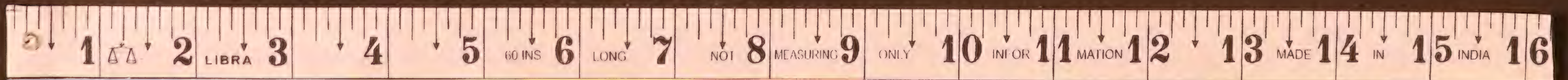

३.
पा.
३५

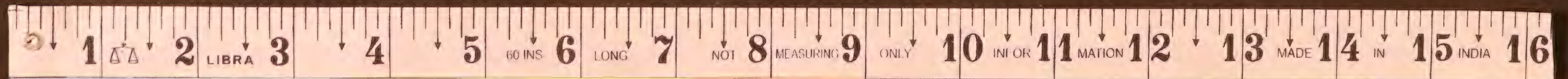
मात्रेमाहभ्यामाहभ्यः मातःमातृभ्यामाहभ्यःमातःमात्रोःमातृणां मातरि। मात्रोः
मातृषु ॥ एवंइहितप्रतयः। स्वपृषाहस्यंतसर्वनामस्थाने। अप्रतृजित्पादिना
हीचःस्वसास्वसागो स्वसारःस्वसारस्वसागो। शवसमानं ॥ अथकारांतात्त्वकाः
रांता। पकारांताद्यप्रसिद्धः ओकारांतास्त्रीलिङ्गः गोशब्दःतस्यपुंलिङ्गगोशब्दव
त्प्रक्रिया। पकारांतःस्त्रीलिङ्गःरेशब्दःतस्यपुंलिङ्गगोशब्दवत्प्रक्रियावृत्तयः
इतिग्रन्थाःस्त्रीलिङ्गसमाप्तः ॥ अथाजंतानपुंसकलिङ्गाःप्रदर्शयते। अकारां
तोपुंसकलिङ्गाःकुंडशब्दःकुंडइतिस्थितेतथैवस्वाद्यात्प्रतिः ॥ स्वमोत्रपुंसक
दितिल्लुकिप्राप्ते ॥ अतो ॥ अकारांतात्पुंसकलिङ्गाःउत्तरयोः। स...मं इत्येत
योःअइत्ययमादेशोभवतिअसिपूर्वःकुंडेद्विवचनेकुंडोइतिस्थिते। ओनग्रामइ
त्यनुवर्तमाने ॥ नपुंसकाश्च ॥ नपुंसकांतादंगाउत्तरस्यओङ्ःश्रीइत्ययमादेशो
भवतिशकारलोपःप्रयोजनं ग्राह्यीत्रयोन्नमिति विशेषणं यच्चिभमितिपूर्वस्य
भसंतायायस्येतिवेतिअकारलोपेप्राप्ते ॥ नशो ॥ शोप्रतिषेधवत्तव्यइतिवचना
न्नभवतिग्राह्याःवद्वचने। जसिशमोशिः ॥ जसिशमोश्चेत्येकंपदं सूर्यावा
यनिर्देशात्तजसीत्येतस्यइकारांतस्यग्रहणं नपुंसकादंगाउत्तरयो ॥ जस्यमोःशि

३
३५

रादेशोभवति । तस्य । शिखरवनामस्थानं । नपुंसकलिङ्गात्परशिङ्येतत्सर्वना
 मस्थानसंज्ञंभवति । इतिसर्वनामस्थानेचासंबुधावितिदीर्घः । ऊंङानि । संबु
 दाग्रभावेष्टातहल्मात्रस्यमकारस्यपदङ्गत्वात्संबुद्धेरितिनेनलोपः । ततःपक्
 रंशविद्धातमनन्यवदिति ॥ अमिहर्षः हेऊंङहेऊंङहेऊंङानि । द्वितीयाद्यामपि
 ऊंङंऊंङंऊंङानि पाततोष्ट्रशब्दवत् रूपनयः । पञ्चवत् । वदनवचनधना
 दयः पञ्चसर्वनामशब्दानामकारान्तानांप्रथमाद्वितीययोद्वयनयःशेषेषुलिङ्गाव
 त् ॥ इतरादीनामन्यतरशब्दपर्यन्तानांप्रक्रियाविशेषो । किंतन्नलोहंयोर्निवा
 रणादतरच्चावक्रनाजातिपरिप्रश्नइतमव् पक्श्च । प्राचा अङ्गतरादित्यः
 पंचत्यः इतरादित्यःपंचभ्यः इतरइतम अन्यअन्य । अन्यतरइतर इत्येतेभ्य
 उत्तरयोः स । अप् । इत्येतयोः अद्द् आदेशोभवति । अमोपघारः इकार
 लोपःडितीतिविशेषणं हेरितिलोपःवावसानेइतिचत्वं कतरत्कतरद् क
 तरेकतराणि । पुनरप्येवं कतमत् कतमद् कतमेकतमानि यतरत्यतमे
 यतराणि यतमत्यतमेय । यतमाणि उत्तरत्उतरेड । उत्तराणि । उत्तमत्उ
 तमेतडमानि उत्तरत्उतरेडउतराणि अन्यत् अन्येअ अन्यानि अन्यतरत् ।

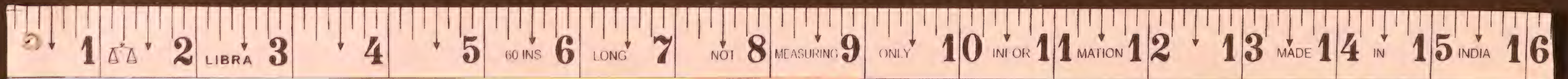

दे.
पा.
३५

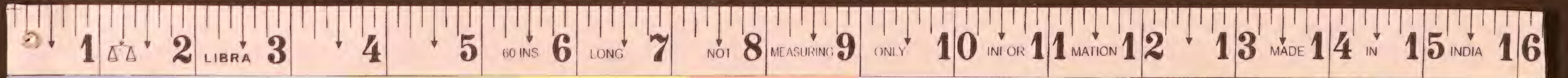
अन्यतरे अन्यतराणि इत्यादिनेयं शेषं पुंवत् ॥ एकतराक्षस्य इतर । प्रत्यया
तत्वात्स्वसोः अद्भादे प्राप्ते । एकतरात्सर्वत्र ॥ नेतराश्चरसीति ॥ उत्तराक्ष
श्चरसिद्धसोः अद्भादेशो न भवति । एकतरात्सर्वत्र । एकतराक्षसात्सर्वत्र ।
एकतराक्षसात्सर्वत्रश्चरसिभाषायां च परयोः अद्भादेशो भवति इति सर्वत्र
वत् इपनयः एकतरं एकतरे एकतराणि । आकारतो न पुंसकलिंगः सोमपा
शाक्षाः ॥ सोमपा इति स्थिते । सर्ववत्समासत्वात्प्रातिपदिकसंज्ञाया ॥ क्रसो
न पुंसके । प्रातिपदिकस्य । न पुंसके वर्तमानस्य प्रातिपदिकस्य क्रसो भ
वति क्रस्यः कृत्वे क्रस्ये ऊद्भादे वत् अपनयसोमपे सोमपे सोमपानि ॥ इकारतो न पु
ंसकलिंगो वारिशाक्षः ॥ वारि इति स्थिते स्वाद्युत्पत्तिः ॥ स्वमोर्लोपमवात् । न पुंसका
देगाडत्रयोः स्वमोर्लोपमवति वारि । द्विवचने । श्रीभवः । इकेचि विभक्तौ ॥ उगंत
स्य न पुंसकलिंगस्य नुगागमो भवति अद्भादे विभक्तौ परतः एतत् वारिणीव वचने
जमः शिगदेशः नुकारागमश्च ॥ इन्द्रपार्थमांशो ॥ इन्द्र इन्द्र एषां अर्थमन् ।
इत्येतेषां उपधायाः शावेर्वनामस्थाने दीर्घो भवति नान्यत्र वारिणि । संबोधने । देवा
रि । पक्षे मादित्यनिर्वसिप्रां दिगन्ते न पुंसके व्याघ्रपलांवरिष्टः संबोधने चोशनस

दे.
३५

स्त्रियं नान्तथासात्तमथाप्यदत्तं उतिमाधंदिनिमते हेवारहेवारिणीहेवारिणि
 द्वितीययामपि । वारिवारिणीवारिणि तृतीयैकवचनेपरद्वात्राभावः वारिणावारि
 भ्यवारिभिः डित्वरतेपरद्वात् चोडितीतिगुणीप्राप्ते वृद्धत्वगुणेभ्योनुंएवंविप्रति
 षेधनेतिनुमागमावारिणो वारिभ्या वारिभ्यः वारिणःवारिभ्य वारिभ्यः वारिणः
 वारिणोः । आसि । नुमचिरात्तुत्तद्भावेभ्योनुत्तएवंविप्रतिषेधनेतिनुमागमानुमि
 सभियंगायवत्वात् नामीतिदीर्घानस्यात् वारीणा वारिणि वारिणोः वारिषुः ॥
 ग्रस्थिर्दीधमन्निग्रतिउत्पेतेषां प्रथमा द्वितीययोः वारिशब्दवत् तृतीयादिषुजा
 दिषुवृषभेदः । उक्ताविविभक्तौ ॥ तृतीयादिषुभाषितेषुस्यवद्भालवस्य ॥ उ
 त्पाधिकृत्य ॥ ग्रस्थिर्दीध । सत्तयत्तामाम । नदृष्टात् ॥ ग्रस्थिर्दीधमन्निग्रति
 उत्पेतेषांननुसकलिंगानांतृतीयादिषुजादिषुपरतः अनुजादेशोभवति । सचो
 धातुः अनुबंधलोपः एवमभ्यसंज्ञायाग्रहोपेनः । अन्नतस्यभस्यागस्य अका
 रलोपोभवति । ग्रस्या । ग्रस्थिभ्या ग्रस्थिभिः ग्रस्थे ग्रस्थिभ्या ग्रस्थिभ्यः ग्रस्थः
 ग्रस्थिभ्योग्रस्थिभ्यः । ग्रस्थः ग्रस्थोः ग्रस्थो सप्तमेकवचनाविभाषाडिशोः अनेत
 स्यागस्यकस्याकारलोपभवतिदिश्योःपरयोःपरतःग्रस्थि ॥ वाग्रस्थनि । ग्रहोः

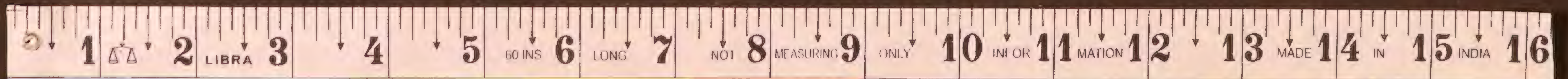

३.
पा.
३६

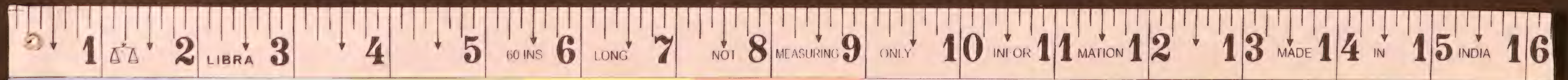
ग्रन्थिषु पर्वराधसक्ति प्रविशतित्रयाणां । तथैवद्वयनयः द्विशतस्यभेदः ॥ प्रथमा
द्वितीयादिवचनं त्वराद्यत्वेकतेनपुंसकाश्चेत्य । ओङः शोभावः गुणः द्वेद्वेदाभ्यां
द्वाभ्यां द्वाभ्यां द्वयोः द्वयोः ॥ त्रिशतस्य । वज्रवचने तथैवतुम्हादि ॥ त्रीणित्रीणि
ग्रन्थत्समानं शुचिशतस्यभेदः तस्यप्रथमाद्वितीययाः वारिशतवत् तृतीया
दिपुजादिशुविभक्तिषु परतः भाषितपुंस्वामिगतं पुंवद्भिवतिगालवस्याचार्यस्य
मतेन यथा पुंसि कृत्वत्वं च न भवति तथात्रापि न भवतीत्यर्थः तृतीयाद्यामः
विशेषः शुचिना शुचिभ्यां शुचिभ्यः चतुर्थ्यः दिशुविशेषः पुंवद्भावपदे चोङ्ती
तिगुणः ग्रन्थत्रयं शुचयो शुचिने शुचिभ्यां शुचिभ्यः शुचैः शुचिन शुचिभ्यां ।
शुचिभ्यः शुचैः शुचिनः शुच्योः शुचिनोः शुचौनां शुचौ शुचिनि शुच्योः शुचि
नोः शुचिषुः एवमन्येपिलित्यवत्यतयः इकारोतः भाषितपुंस्वः इकारेणो नपु
ंसकलिङ्गाः ग्राममणीशतः । तस्य कृत्वानपुंसके प्रातिपदिकस्येति कृत्वः कृत्
नुमौ न भवतः ततः पुलिङ्गमणीशतवत् तृतीयादिपुजादिपुंस्वद्भावपदे च
पनयः ग्रन्थत्रयारिशतवत् ग्रामाण्यग्रामणिना । ग्रामणिभ्यां ग्रामणिभिः ग्रा
माण्याग्रामणिनां ग्रामणिभ्यां ग्रामणिभ्यः ग्रामाण्यः वाग्रामणिनः ग्रामाण्याः वा

३०.
३६

ग्रामणिनोः ग्रामणावाग्रामणीनां ग्रामणंवाग्रामणिनि ग्रामणोवाःग्रामः
 णिनोः ग्रामणिषु ॥ उकारान्तःननुसकालिगाःत्रपुशब्दःतस्यवारिशब्दवत्
 क्रिया त्रपुत्रपणी त्रपुणि सर्वनामस्थानेव ॥ संबुद्धावितिदीर्घः संबुद्धोमोः
 लुकि कृतेनल्लमतांचस्येतिप्रतिषेधस्यानित्यत्वात् प्रत्ययोलोपेप्रत्ययः
 लक्षणमित्यननपक्षेऽस्वस्यगणइतितिगुणोभवति हेत्रयो हेत्रपुहेत्रपणीहे
 त्रपुणि । लनुच । ननुपतांगस्येतिप्रत्ययलक्षणनिषेधननभवितव्यं लक्
 श्मलपु इत्येतल्लसताल्लमताल्लप्रसभिग्रगस्यकार्यप्रत्यप्रत्ययलक्षणानां
 यित्वमितिनेषदोषः अनित्योयंप्रतिषेधः कृतोस्यानित्यत्वमवसीयतेउक्ता
 चिविभक्ते ॥ उत्पत्राज्जहणात् अन्यथाहलरावपिक्स्मानेनस्यात् ग्रन्त । न
 लोपःप्रतिपरिवर्तयेतिलोपोभवत्यति । स्यादिष्यसर्वनामस्थानेइतिपदसं
 ज्ञाविधानात् तर्हि संबुद्धानुसःश्रवणप्राप्नोति नृदि संबुद्धारितिनलोपप्रति
 षेधात् तत्रास्वमोःननुसकालितिलीविद्यतेप्रत्ययलक्षणप्रतिषेधात् विभः
 केपरस्याप्रभावात्स्वयमेव ननुभवित्यति ततोऽज्जहणासामाभ्यादनित्योयं
 प्रतिषेधः प्रत्ययलक्षणप्रतिषेधस्यानित्यत्वात् । संबुद्धावपिननुप्राप्नोतिअ

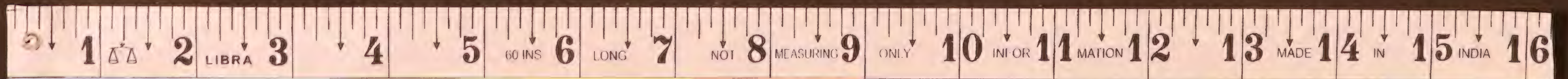

३.
पा.
३७

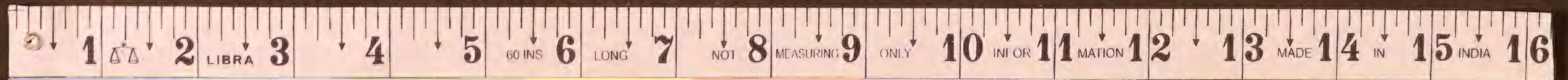
तलत्रित्यथमजग्रहणं कृतं शेषं नयं ॥ मृदुशब्दस्य भेदः ॥ तस्य सर्ववत्तुती
यारिषु जातिषु पलेषु वद्भावः तृतीयायामविशेषः मृदुना मृदुभां मृदुभिः चत
र्थारिषु विशेषः मृदवेवा मृदुने मृदुभां मृदुभ्यः मृदुनः मृदुभां मृदुभ्यः मृदोः
मृदुनः मृदोः मृदुना मृदुना मृदो मृदुनि मृदो मृदुनोः मृदुभ्यः । एवं लक्षप्रत्य
नयः ॥ ऊकारात्तः भाषितसंस्कारानुसक्तलिङ्गाः कर्तृशब्दः तस्य प्रथमा द्विती
ययोः वारिषाश्च वत् कर्तृकर्तृणी कर्तृणि द्वैकतमा धानि निमित्तं द्वैकतः द्वैक
तृणी द्वैकतृणि एवं द्वितीयायामपि तृतीयायाश्च वद्भावः कर्त्री क
र्तृणा कर्त्रेवा कर्तृणे कर्तुः वा कर्तृणः कर्त्रीः वा कर्तृणेः कर्तृरिवा कर्तृणि ।
लकारात्तः लृकारात्तः पकारात्तः आप्रसिद्धः । ऊकारात्तोननुसक्तलिङ्गः चित्र
गोशब्दः चित्रगोऽतिस्थिते चित्रागावो यस्य कुलस्येति विग्रहेऽभयत्रापि प्रथमा
वद्भावचनं जम् अनेकमन्यपास्येति वद्भावः सप्तमः सप्तम्याश्च प्रातिपदिकं
तायां सप्तम्याश्च प्रातिपदिकं योरिति सत्त्वं कृत्स्नो ननु सप्तम्याश्च प्रातिपदिकं सप्त
म्याश्च प्रातिपदिकं ॥ गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य । गोशब्दस्य स्त्रीप्रत्ययस्य चोपसर्जनस्य कृ
त्स्नो भवति पचश्च स्वादेशे भवति गोभवति चित्रगोऽतिस्थिते वद्भावः

३७

पनयः ॥ एकारांतोनपुंसकलिङ्गाः प्रतिरेशहः शयमिति । आंतमिति विप्रहेय
 न्यादयः आंतायर्थे द्वितीयाया इति समासः प्रतिरेडिति स्थिते कस्योनपुंसके प्रातिप
 दिक् स्येति कस्यः प्रतिरिग्रतिरिणी इत्यादिवा रिचत् ॥ ओकारांतः प्रतिनौशहः ना
 वमिति आंतं जल इति वाक्ये प्रत्यादयः आंतायर्थे द्वितीयाया इति समासः प्रतिनौ इति
 स्थिते स्यवत् कस्य ह्येते त्रपुशहवत् इपनयः इत्यजंतानपुंसकलिङ्गा समासः ॥
 अथ हलन्ताः पुलिङ्गा यथा संभाव्युच्यंतौ तत्र पुलिङ्गः गोडुहशहः सच गोशहोपपदः
 स्प... हहप्रपराणो इत्यस्य धातोः धिबन्ताः राह इति स्थिते प्रकारः स्वरितजन्ता इत्यर्थः
 तयोवधात् संज्ञायां गा इत्युपपदं गोरधोति विप्रहृत्कृतं संज्ञियेत्यादिना धिबन्तो
 पादिष्टवत् कस्य लव इति लव संज्ञायां पुगत् लवृपरस्य च पुगत्तस्यागम्य लवृपर
 स्य च ड्के पुणे भवति सार्वधातुकार्थधातु कयोः परतः इति पुणे प्रप्रकडिति चेति प्र
 तिषेधः गति कारकेत्यादिना समासः स्वाद्यत्पत्तिः हल्लुदिलोपः । होड इति छत्वे
 प्राप्ते परंतस्य क्लोक्लीति वर्तमाने ॥ रादेवंतोचः ॥ रादेधोतो हकारस्य चकार
 देशो भवति गलि परतः परंते च । क्लोक्लीते इति जश्त्वावमाने इति च न गोडु
 गगोडक अन्यत्र संहितेया गोडहो गोडहः गोडहंगोडहा अन्यत्र स्यादि च सर्वना

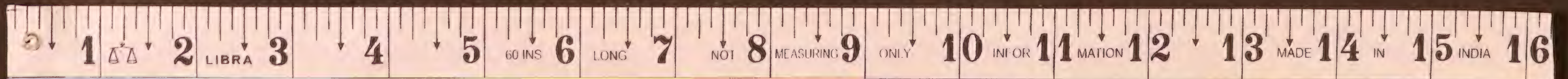

३.
पा.
३६

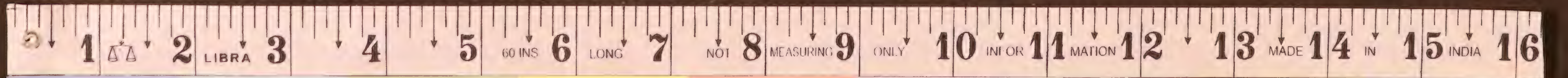
मस्यानेपरतः एवं परसंज्ञं भवति इति परसंज्ञायां प्राप्तायां अज्ञादौ यच्चिभमिति
वंस्यभसंज्ञाविधायं तच्च भवति भवति न भवतिः एवं सर्वत्र सर्वनामस्याने अज्ञादौ भसं
ज्ञादौ परसंज्ञावेदितव्या आकङ्क्षागदकासंज्ञा इति च चनान् गोडहः गोडहाः
गोडग्भोगोभुग्भिः गोडहेगोभुग्भोगोभुधः गोत्रहः गोडग्भोगोभुग्भोगोभुधः गोडहः गो
डहोः गोडहाः गोडहि गोडहे गोडह गोडह पत्वं रारचेति च न्ये इकारिति पत्वं वमन्ये
पितुं डडहादयः स्यलिङ्गशब्दस्य भेदः । सच स्यन् शब्दोपपत्तौ तल्लिङ्गस्यास्वात्नेऽ
त्यस्मात् द्विवन्तः समासेकान्ते अन्तर्वर्तिनी विभक्तिमाश्रित्य परसंज्ञायां नलोपः
प्रतिपत्तिरिति नलोपः पञ्चविशेषः हलादौ पञ्चातस्य हकारस्य होङ् इति
ङत्वं जश्च वाचमाने इति चत्वं स्यलिङ्ग स्यलिङ्ग स्यलिङ्ग । स्यलिङ्गः शेषेनेयम्
एवं सडलिङ्गादयः चित्रडङ्गशब्दस्य भेदः सच चित्रेऽपपत्तौ डङ्गजिह्वासाध्यामि
त्यस्मात् । द्विवन्तः चित्राय डङ्गतीति वाच्यं वा डङ्गमुहलिङ्गो पञ्चाहकारस्य वाग
कारादेशो भवति गलिपरेपत्तौ च पत्तङ्गत्वं भभावश्च एवं वत् चित्रभुक् चित्र
भुक् चित्रभुक् चित्रभुक् एवं पत्तौ गलिपरे चट्टहं अचिसंहितैव चित्रडङ्गोमि
त्रडहः एवं मुहादयः ॥ अनङ्ग इति स्थिते स्वाद्यत्यतिः चतुरगडङ्गो गमदात्तः

३.
३६

चतुः अनङ्ग इत्येतयोः संबुद्धिः वर्जिते सर्वनामस्थाने परतः ग्रामागमो भवति स
 चोपात्तः मिह चोत्पात्त इति हकारात् पूर्वो भवति सकारात्तदर्थः अष्टी नद्योन्नमित्य
 धिक्कृत्य ॥ सावनतर्हः ॥ अनङ्ग इत्यस्य नुमागमो भवति सौपरे हलान्तं तस्य सं
 योग इति संज्ञायां संयोगांतस्य लोपः ॥ संयोगांतस्य परांतस्य लोपो भवति इति हका
 रलोपः तस्यासिद्धत्वात् न लोपो न भवति अनङ्गान् द्विवचनादिषु नुमभावात् ।
 संहितैव भवति अङ्गादौ अनङ्गाहः संबुद्धौ असंबुद्धौ चतुरनङ्गो रमागमो भव
 ति संबुद्धौ परतः नुमागमश्च हल्ज्याजिनासलोपः संयोगांतस्य लोप इति हलोपः
 हे अनङ्गान् हे अनङ्गाहः अनङ्गाहः अनङ्गाहो ॥ शसितस्य सर्वनामस्थानत्वा
 त् आसन्नं भवति अनङ्गः अनङ्गा हलान्तो वसन्तु ध्वं ह नङ्गा च ॥ पष्ठा मध्य
 म्यस्वकारादेशो भवति कलिपरे परांतैव अनुङ्ग्या अनुङ्गिः इत्यादि अनङ्ग
 चरिचेति चत्वं ॥ यकारांतो प्रसिद्धः वकारांतः पुलिङ्गः स्रित्वं शब्दः शाभनाद्यो
 रत्रेति विग्रहे सुरेशास्त्वत्तवज्जब्रीहिः स्रित्वं इति स्थिते स्वाद्यत्पत्तिः सौदिवं डीत
 रिवः डीकारादेशो भवति सौपरतः सच अलोपस्य तिच्च्कारस्य भवति यणादेशः
 सद्योः अन्यत्र संहितैव स्रित्वो स्रित्वः संबोधनेऽप्यविशेषः हे सद्यो हे स्रित्वोः

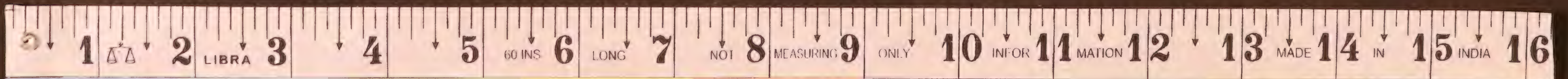

३.
पा.
३५

३९

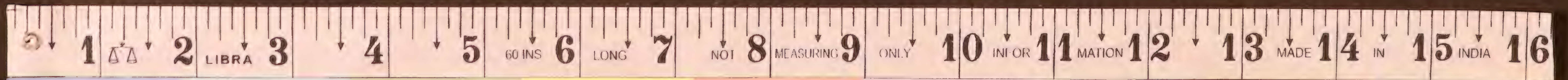
हेसुदिवः सुदिवंसुदिवो सुदिवः सुदिवाहलादौपदसंज्ञायं दिवतत् दिवशाहस्य
तत्तु भवति रुलिपरेपरांतेच यणादेशः सद्यःभ्यां सद्यःभिः शेषंनेच रेफांतः पुंलिङ्गः
चतुरंशहः भस्यवज्जत्ववाचित्वात् वज्जवचनेमे भवति जस्य चतुरनुदुहोराश्रयात् उ
तिग्रामागमः मकारोदेशविपर्ययः यणादेशः चत्वारः शसित्वाग्रामोदेशो भवति । प्रस
र्वनामत्वात् चतुरः चतुर्भिः चतुर्भ्यः चतुर्भ्यः ग्रामि ॥ षट्चतुर्त्यश्च ॥ षट्संज्ञक
केभ्यः । चतुरंशह्याश्च उत्तरस्यामोचडागमो भवति रषाभ्यामितिणत्वं प्रचारद्वा
भ्यात्वेइतिभ्यं चतुर्त्वांस्तपि रोस्तपि ॥ उपइति समसीवज्जवचनेष्ट्यते सपिपरतः
रोरेपरेपस्य विमर्जनीयादेशो भवति नान्यस्य चतुर्धुर्धु ॥ लकारः प्रकाशतावप्र
सिद्धौ ॥ मकारागताः पुलिङ्गः प्रशा शमुपश्रु उच्चारलोपः प्रयोजनं इति तोवा इति
विशेषणं भूवाद्योधातवा इति धातुसंज्ञायं प्रशाहः तेषां धातोरिति प्राक्प्रयुतेष्टः
चंवत्त्विकिप्र तस्य सचलोपः ॥ अनुनासिकस्य च्चिः लोः इति ॥ अनुनासिकांतः
स्य उपधायादीर्घो भवति च्चौरुलादौ कटिति च परतः गतिकारकेत्यादिना समासः
स्य ग्रन्थिः सौमोनधातोः मकारांतस्य धातोः परस्य नकारादेशो भवति प्रशान् नत्
स्यासिद्धत्वात् नलोपो नास्ति प्रशामो प्रशामः पवं प्रतानादयः ॥ किंशहस्यभेदः ॥

३.
३५

सर्वसर्वनामत्वात्रिलिंगः तदा रूपनयः किं इति स्थिते स्याद्यत्पत्तिः अष्टनग्राविभक्ता
चित्पाधिष्ठात्यकिमः कः ॥ किं शब्दस्य कारदेशो भवति विभक्तौ परतः शेषं सत्यवत्
संबोधनेनास्ति कः कौके कम् कौकान् केन काभ्यां केः कस्मै काभ्यां केभ्यः कः
स्मात् काभ्यां केभ्यः कस्य कयोः केषां कस्मिन् कयोः केषु ॥ इदं शब्दस्य भेदः ॥ स
र्वसर्वनामत्वात्रिलिंगः यदा पुंलिंगं तदा रूपभेदः इदम् इति स्थिते स्याद्यत्पत्तिः सा
भ्यादाद्यत्वाधित्वा इदमोमः ॥ इदं शब्दस्य मकारस्य मकारादेशो भवति सौ परतः
यासौ इति धित्वात्पुंसि ॥ इदम् इदं रूपस्य ग्रयादेशो भवति पुंसि विषये सौ परे अ
द्यं द्विवचादिषु तदादीनामः इत्यत्वं अतोऽणोऽतिपररूपत्वं इदमोम इत्यधिष्ठात्य
दृश्य ॥ इदमोदकारस्य मकारादेशो भवति विभक्तौ परतः वृद्धिः इमौ जमित्पमाद्यः
त्येपररूपत्वे चकृते दृष्टेत्यदकारस्य मः जसः शी आङ्गणः इमसंबोधनस्य संभवः
तथैव द्वितीयायाम् इमं इमौ इमन् तृतीयैकवचने तथैव तदाद्यत्वं पररूपत्वं अना
प्यकः ॥ इदम् इदं रूपस्य अकारस्य अन्ग्रादेशो भवति आभि विभक्तौ परतः आ
मिति तृतीयैकवचनात् प्रथमः पकारेण प्रव्याहारः जइस्य इमामित्यादिना इ
नादेशः अनेन द्विवचने हलिलोपः ॥ इदम् इदं रूपस्य अकारस्य लोपो भवति हला

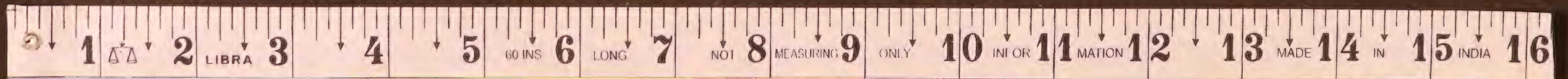

इ.
पा.
४०

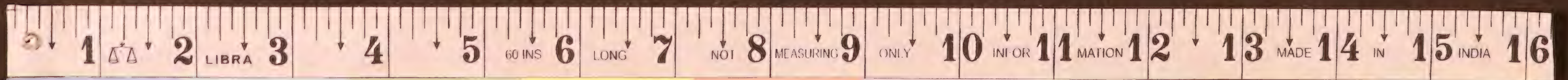
दोविभक्तौपरतः अद्यतवदेकस्मिन्नित्यव्ययज्ञावात्सुपिवेत्यंगस्यदीर्घः प्रात्याचः
जवचनेतथैवहलिलोपः अतोभिसपेसितिपेसिप्राप्तेनेदमदशोरकोः ॥ इदम् अ
दम् इत्येतयोः प्रककारकयोः संबंधिनः भिसः पेसुनभवतिजवचनेरुत्थत् इ
त्येत्यंभिः चतुर्थकवचनेत्यराद्यत्वेपरहृपत्वेचवृत्तेसर्वनाम्नः स्म ॥ हलिलोपः ॥
ग्रस्मैग्राभ्यापभ्याः पंचम्येकवचनेऽसिद्वाः स्माः स्मिनोऽतिस्मात् प्रादेशः ग्रस्मात्ग्रा
भ्यापभ्याः ग्रस्यएववत् ग्रनादेशः ग्रनयोः ग्रामिसर्वनाम्नः स्रद्ध हलिलोपः पष्ठां सप्र
म्येकवचनेस्मिनादेशः ग्रस्मिन्ग्रनयोः पृषु ग्रन्यादेशविषयेहितीयादौः स्वनद्ध ।
इदम् एतदश्चपनादेशोभवति द्वितीयादादौम् इत्येतेषुपरेषुपरतः ग्रन्यादेशवि
षयेपक्षस्यवस्तुनः किञ्चिद्विधायपुनरन्याद्विधीयतेसाः प्रादेशः एकस्यवाचिषेयः
स्यएवंशब्देनप्रत्यपारितस्यद्वितीयं प्रतिपादनेसान्यादेशः एनम् एनो एनान् ए
नेन एनयोः एनयोः ॥ इकारणकारांतावप्रसिद्धो ॥ नकारांतः पुलिङ्गोराजन इ
तिस्थितस्यायत्पत्तिः सर्वनामस्यानेचासंबुद्धावित्युपरादीर्घः हल्त्यादिलोपः न
लोपः प्रातिपदिकात्स्वतिनलोपः राजा राजानो राजानः संबुद्धोदीर्घो नभवति
ग्रसंबुधावितिप्रतिषेधात् नडिसंबुद्ध्याः परांतस्यनकारस्यलोपोनभवतिडिसं

डो.
४०

बुद्धोः परतः इति नलोपाभावः हेराजन् हेराजानो हेराजानः राजानं राजानो ग्रामाः
 दिष्ठजादिषु यविभमिति भसंज्ञायां ग्रहोपेनः भसंज्ञकस्यानुत्तमप्रकारलोपोभव
 तिः शत्वेन नकारस्य जकारः राज्ञः राज्ञा एवमन्यत्राप्युदात्तौ हलादौ तस्यादिष्वसर्व
 नामस्थाने इति एवं स्पष्टं संज्ञायां नलोपः प्रातिपदिकान्तस्योत्तमलोपः नलोपः स्वः
 स्वरसंज्ञातृविधिश्च कृति ॥ इति ग्रमिद्वत्वात्सुपि चेति दीर्घानभवति राजन्यां राभिः
 राज्ञे राजभ्यां राजभ्यः राज्ञः राजभ्यां राजभ्यः राज्ञः राज्ञोः राज्ञोः डिप्रत्यये विभाषा डिच्यो
 रिति विकल्पेन अकारलोपः राक्षिवा राजनि राज्ञोः राजस ॥ एवं नृपं न उत्तमप्रभृ
 तयः ॥ एषन् शब्दस्य भेदः ॥ इह नृपायमांशावित्याधिकृत्य ॥ सोच एषा सोच
 वसर्वनामस्थाने परतः उपधाया दीर्घा भवति नान्यत्र अन्यत्समानम् एष एषा एषा
 षाः संबुद्धौ दीर्घानभवति हे एषन् हे एषाणो हे एषाणः एषाणो एषाणो रासि ग्र
 होपे कृते रषाभ्यामिति एतत्तु शेषेनेयं एवमयमनशब्दः ॥ ब्रह्महन् शब्दस्य भेदः ॥
 सच हनं हंसागभोरिति स्मात् ब्रह्महन् शब्दोपपदात् द्विवचनः हन इति स्थिते उत्तम
 लोपः ब्रह्महन् इत्युपपदं ब्रह्माणहन् इति विप्रदेकते धृते इत्याधिकृत्य ॥ ब्रह्महन्
 वृत्रे शक्तिः ब्रह्माणहन् इत्येते उपपदे हन्तः धातोः छिप्रप्रत्ययो भवति धृते

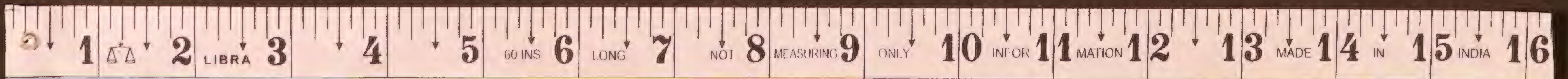

३.
पा.
५१

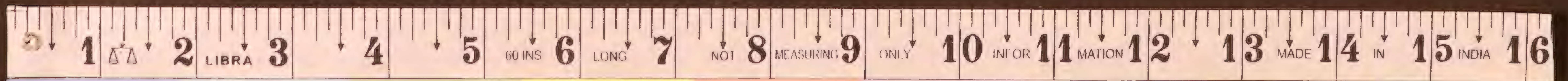
काले प्रनुबंधलोपः पूर्ववत् तपपटमतिद्वयसमासः कृतं तत्वात्वाक्यत्पत्तिः
प्रथमाद्वितीययोः पूर्ववत् ब्रह्महाब्रह्महोणो ब्रह्महाणः संबोधने हे ब्रह्माणो हे ब्र
ह्माणो हे ब्रह्माणः शमादिष्यजादिषु ॥ अविभक्तिमिति भसंतायां प्रलोपेन इति प्रलो
पे कृते च जोः क्वचिण्यते रित्याधिकृत्य ॥ होहतेन जित्रेषु ॥ हतेः हकारस्य च का
रः जितिणितिप्रत्ययेन कारे च परतः ब्रह्मन् ब्रह्मन्ना ब्रह्महत्याम् ब्रह्मब्रह्महभि
दिप्रत्यये विभाषादिशोरिति विकल्पेन प्रलोपे कृते ब्रह्मन्निवा ब्रह्मन्नि पंचवृत्रह
नादयोः ॥ सपर्वन् शस्यभेदः शमादावडादौ प्रलोपेन इति प्रलोपे प्राप्ते ॥ नम
योगात्त्वसंतात्समाने सपर्वान् सपर्वानो सपर्वानः सपर्वानो सपर्वानो सपर्वानो
सपर्वानो सपर्वानो सपर्वानो इत्यादिशेषेन यं ॥ पचमनेपियज्वन् सपर्वाने प्र
धृतयः ॥ स्यन् शस्यभेदः स्यन् इति स्थिते स्याद्यात्पत्तिः सर्वनामस्थाने पूर्ववत्
स्यास्यनो स्यान् स्यान् स्यान् भसंताविषये च शोः संप्रसारणमित्याधिकृत्य स्यया
वस्योनाम उद्धिते स्यन् युवन् मयवन् इत्येतेषां संगानां संप्रसारणं भवति शत
द्वितप्रत्यये परतः ॥ इत्यणसंप्रसारणं संप्रसारणाश्च संप्रसारणादविपरतः ए
र्वपरयोः स्थाने पूर्ववत्पमेकादेशो भवति शुनः शुना इत्यादिह लादावविशेषः

३.
पा.
५१

1 2 LIBRA 3 4 5 60 INS 6 LONG 7 NOT 8 MEASURING 9 ONLY 10 IN OR 11 MATION 12 13 MADE 14 IN 15 INDIA 16

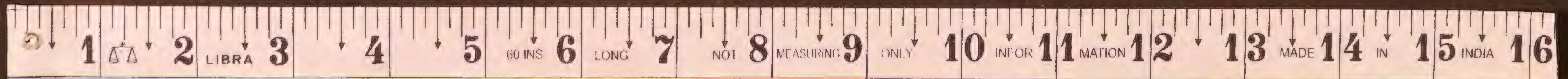

३.
पा.
५२

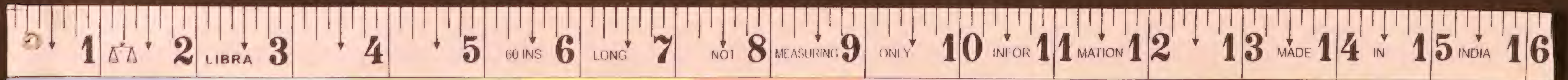
अथमलिंगकमिति ॥ स्नाताषट् ॥ पकारनकारांताषट्संज्ञाभवतिषड्गोत्रकष
ट्संज्ञाकेभ्यः उत्रयोऽजस्यसोः लभ्यति प्रत्ययलक्षणान् सर्वनामस्यानेचासं
बुद्धावितिदीर्घानभवतिनलमतांगस्येतिप्रत्ययलक्षणानिषधात्तनलोपः प्रा
तिपदिकांतस्येतिनलोपः पंचपंचभिः पंचभ्यः ग्रामिषट्चतुर्भ्यश्चानुदनामी
त्यधिकृत्यनोपधायाः ॥ नकारांतस्यांगस्यापदायादीर्घाभवतिनासिपरतः न
कारलोपः पंचानां पंचसु सप्तन् नवन् दशन् इत्यनेशत्वाः ॥ अष्टन्शब्दस्यभे
दः ॥ तस्यबहुवचनमेवभवति ॥ अष्टन्शब्दस्यभेदः ॥ अष्ट
न्शब्दस्यग्राकागदेशोभवतिविभक्तौपरतः ततः यत्रग्रात्यंतत्रग्राम्यः औष्
ग्रष्टन्शब्दात्कृताकागात्परयोः जस्यसो ॥ औष्ग्रिभ्ययसादेशोभवति परतः
देवरीर्षीश्वाराणांतापकमात्रत्रिकल्पस्यशकारः सर्वादेशार्थं वृद्धिः अष्टौ अष्टौ
ग्रष्टाभिः ग्रष्टाभ्यः ग्रष्टाभ्यः अतिग्रात्येकतेस्नाताषट् इत्यंतग्रहणसामर्थ्यात्
ग्रन्कारांतस्यापिषट्संज्ञायानुद् ग्रष्टासु ॥ यत्रात्वेनेभवति तत्रषड्गोत्राणि
तिजस्यसोबुक् नलोपश्च अष्टग्रष्ट अष्टभिः अष्टभ्यः अष्टभ्यः अष्टान्ग्र
ष्टासु ॥ करिन्शब्दस्यभेदः करस्तिस्थिते कारस्यास्तिइतिविप्रदेशतःनिधनौ

३.
पा.
५२

प्रकाशं तात्प्रातिपदिकात् इति नौ प्रत्ययो भवतः तदस्यास्तीत्यस्मिन्नर्थे इति इतिः
 इकारेण कारपरिज्ञाणार्थः तद्विज्ञातत्वात्प्रातिपदिकसंज्ञायां सुपोधात्प्रातिप
 दिकयो रिति सुपोल्लक्ष्यं यच्चिभमिति एवं स्पष्टं संज्ञायां ॥ यस्येति चेति प्रकारलो
 पः स्यादत्यन्तिः इह नृषा यस्मात्प्रातिपदिकत्वं सौ चेति दीर्घः न लोपः करी प्र
 त्यसं हिताकारिणो कारिणः शेषेनेयं पञ्चशिष्टं गोपि नृद्विभक्तं प्रभृतयः इति
 अतः ॥ इति तानां पथि नृषा ह्यस्य भेदः तस्य सौ पथि मथि अश्रुता मातृ पथि नृम
 थि नृ अश्रुतं नृ इत्येतेषां सौ परे प्राप्ता गच्छे शो भवति ॥ इति तानां सर्वनामस्थाने ॥ पथि
 दीना मि कारस्य प्रकारे शो भवति सर्वनामस्थाने परे सवर्णा दीर्घः ॥ योक्तः ॥ पथि
 मयोस्य कारस्य ऊ प्रादेशो भवति सर्वनामस्थाने परतः कृत्य विमर्गो पंथाः द्विवचना
 दिषु सर्वनामस्थाने चासंबुधा वितो दीर्घः पंथानौ पंथानौ हे पंथः हे पंथानौ हे पंथा
 नः शसादा वडा दीय चिभमिभिभमंज्ञायां ॥ भस्य दे लोपः ॥ पंथा दीना भसंज्ञा काना
 मगाना दे लोपो भवति पथः पथा पथिभ्यः पथिभिः पथे पथिभ्यो पथिभ्यः पथः पथि
 भ्यो पथिभ्यः पथः पथो पथा पथि पथोः पथिषु ॥ एवं मथि नृषा अश्रुति नृ
 शहस्य योक्त इति नास्ति शेष पथिवत् अश्रुतः अश्रुताणो अश्रुताणां हे अश्रुतः

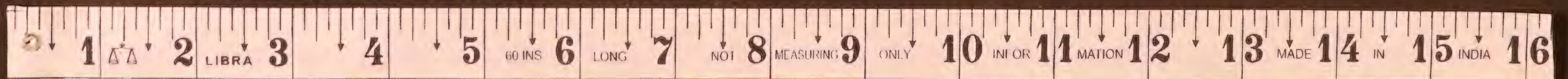
हं
पा
भर

तः हे अमुताणो हे अमुताणाः अमुताणं अमुताणो अमुताणवदौ भस्य दे ज्ञोपः
अमुतः अमुता अमुतिभ्यां अमुतिभिः रित्यादिशेषेनेयं रुभगपांताप्रसिद्धः
तच्च बुध् बुध्प्रवगमने बुध् इति स्थिते अकारस्येत्संज्ञालोपप्रयोजनं अनुधातुदि
तग्रात्मनेपदार्थं तच्च इत्युपपदं तच्च बुध्ते इति विग्रहे । अन्येभ्योऽपि दृश्यते इति क
तं रिद्धिप्रशेषे एव वृत्त इत्यदि लोपः एकाचो भशा भस्य वृत्तस्यः स्वारिति पदो तेव
कारस्य भकारः जयत्वे च च वृत्ते तच्च भुद् तच्च भुत् अन्यत्र संहिते तच्च बुधो तच्च
बुधः संवाधनेऽपि तत्पत्त तच्च बुधम् तच्च बुधो तच्च बुधः तच्च बुधो तच्च इभ्यां तच्च
द्धिः शेषेनेयं पद्यमन्योऽपि तान् बुध् अर्थय बुध् प्रत्ययः जकारांतः जन्मभाज शब्दः
भजसेवाद्यं अकारलोपः प्रयानमस्वरितजित इत्यर्थः तथैव धातुसंज्ञाया जन्मन्
इत्युपपदं जन्मभाजते इति निग्रहे धातोरिति वक्तमाने भजोऽणिवः ॥ भजोऽधातोऽवि
प्रत्ययो भवति णकारो हृद्ध्यः श्कारो वेर एतस्येति सामान्यग्रहणार्थः वेर एतस्ये
ति चकारलोपः प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणमिति वचनात् वृजेऽद्धिः अचजिाती
धिहृत्ये ॥ अत उपधायाः अंगस्योपधाया अकारस्य वृद्धिर्भवति जिति णिति च प्र
त्यये परतः नकारलोपः जन्मभाज इति स्थिते स्वाद्यत्पत्तिः चोः क्तः चवर्गस्य कर्त्तव्य

ॐ
५३

गोदेशोभवति कलिपदांतेव ॥ चत्वं जन्मभाग जन्मभाक् अन्यत्रसंहिते जन्मभाजौ
 जन्मभाजः संबोधनेपितत्वं जन्मभाजं जन्मभाजौ जन्मभाजः जन्मभाजा जन्मभागं
 जन्मभाभिः जन्मभाजो जन्मभागो जन्मभाग्यः जन्मभाजः जन्मभाग्यो जन्मभा
 ग्यः जन्मभाजः जन्मभाजोः जन्मभाजो जन्मभाजि जन्मभाजोः स्त्रीपुल्लिखेति च
 त्वंषत्वं जन्मन्मभात् ॥ भिषजशब्दस्य स्याद्यत्पत्तिः सौहृत्वादि लोपः कलिप
 दांतेव चोःक्रः ॥ चत्वं भिषक् भिषग् भिषजौ भिषजः संबोधनेपितद्वत् भिष
 जं भिषजौ भिषजः भिषजातिषग्भ्यो भिषग्भिः इत्यादिशेषनेयं ॥ यज्जशब्दस्य भे
 दः ॥ यजिर्योगे इकाररेफयोः इतपसंख्यानमिति इत्संज्ञालोपः प्रयोगेन इरि
 तोवा इति विशेषणान्तथैवधातुसंज्ञायां शोचुर्द्वं द्विवित्प्राधिकृत्य अत्विग्
 ध्वक्स्त्रिगिर्धस्त्रिगद्युजिक्क्रां अत्विक्दृक् स्वक्द्विक् इत्सिक् एतेशब्दाः
 द्विन्यत्प्राप्तानि पात्यन्ते अचुपुजिक्क्रां इत्यन्तेभ्यः द्विन् प्रत्ययो भवति नकारे
 ण्प्रित्प्राप्तिरित्यमिति विशेषणार्थः अनुबधलोपः दृष्टं तत्त्वात् स्याद्यत्पत्तिः तगि
 र्द्वंसर्वनामस्थाने धातोरित्प्राधिकृत्य ॥ यजेरसमासे ॥ युजेरंगस्यनुमागमा
 भवति सर्वनामस्थाने परतः असमासे विषये ॥ द्विप्रत्ययस्यर्थः ॥ द्विन्यत्प्रा

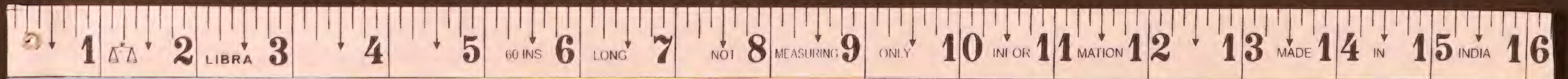

३.
पा.
धध

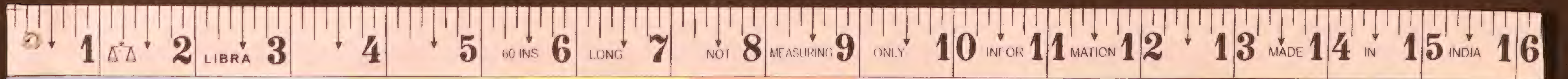
तस्य परस्यक्तः कवर्गादेशो भवति रुलिपरांते च इति नकारस्य गकारः ततः अनुस्वारः
परसवर्णो संयोगो तस्य लोपः घृष्टं युंजो युंजः युंजं युंजो शासादो ननु सर्वनामस्यान
त्वात् नूनं भवति युजः घृष्टं युंजं युंजो युंजं युंजो शासादो ननु सर्वनामस्यान
कारलोपः प्रयोजनं नामो मिश्राम्बुदितानि विविशेषणार्थः तद्येव धातुसंज्ञायां स
मः प्राक्प्रयोगः सप्राजते इति विप्रदेहकृते सन्नुद्विपुडुद्वद्वयुजविदभिदभिदंति
नो राजा सपसर्गे पिच्छिपुशेषे चतुर्पोपातिपसः घृष्टो ॥ सपेसकारस्य सकारादे
शो भवति राजतो छिप्पुत्पयांते परेण इति अनुस्वार उपधनाद्यो मकारस्य सकारा
दः स्याद्यत्पत्रिः हल्ङ्गादिलोपः अश्च अस्त्र स्त्र सस्त्र जय जरा जत्रा जश्चषः ॥ अश्च
दीनाधर्थां नो भकारशकारपरांतानां पकारादेशो भवति रुलिपरेपरांते च जश्च
चत्वे अश्चरषाणां मूर्धा इति स्थानसावर्ण्येण डकारधकारो मप्राड् ससाह सप्राजो स
प्राजः संबोधनेऽपि विशेषः सप्राजं सप्राजो सप्राजः सप्राजा सप्राज्ञा सप्राज्ञि रि
त्यादिशेषेनेयं ॥ देवैर्जशस्त्रस्य भेदः ॥ यजदेवभामं मतकरणात्ताने प्रयकारस्य
तितजि कर्त्रभ्यप्राये क्रियुफले इत्यर्थः यज इति स्थिते देवशस्त्र उपपदमूदे
वान्यधातीति विप्रदेहकृते छिपु ॥ वचिस्ववियज्जदीनां कर्ति ॥ पषासंप्रसारणः

३.
पा.
धध

भवतिप्रत्ययेपरतः इत्युच्चारस्य उच्चारः संप्रसारणश्चेति एवं वृत्त्यात् गुणः देव
 ज इति स्थिते एवं वत् षत्त्वजश्च चत्वा नि देवे इ देवे इ देवे जौ देवे जः शेषे नेघे
 वगडांताग्रप्रसिद्धः सनामप्यविशेषः इकारांतो वेदचित् शब्दः विदत्ताने इति वि
 देवे इत्पुपपदं वेदे वेत्तीति विग्रहे एवं वत् द्विधा वि वेद वि देवे वेदचित् वेदवि
 हो वेद विदः शेषे नेघे एवमन्येपि सर्वविदा इत्य ॥ द्विपादशब्दस्य भेदः द्विपादो यस्य
 ति विग्रहे सरे शब्दवत् वज्रव्रीहि द्विपद । इति स्थिते पादस्य लोपो हस्पादि इत्यादि
 कृत्य साध्यास एवं स्य च ॥ साध्या एवं स्य स एवं स्य च पादशब्दस्य लोपो भवति इ
 ति प्रकारलोपः द्विपाद इति स्थिते स्वाद्यत्पत्तिः हल्पादि लोपः ॥ द्विपात द्विपात
 द्विपादौ द्विपादः द्विपात द्विपादौ शासादौ द्वजादौ पादः पात पपाच शब्दस्य वज्रव्री
 हो कृत्यान्त्यलोपस्य पदादेशो भवति भसंज्ञाविषयमच निदिष्टमानस्यो देशो भव
 तीति पादशब्दस्य पपादेशो भवति द्विपदः द्विपरा द्विपाज्या द्विपाद्भिः द्विपदे द्वि
 पाज्या द्विपाज्याः शेषे नेघे ॥ एवं सपादा इत्यः उद्देश्यस्य शब्दस्य भेदः सच सवना
 मत्यात्रिलिङः यदा पुलिङ्गस्य दृष्टपनयः स्वाद्यत्पत्तिः सत्यस्य चत्वात् यतो गुण
 इति परवृत्तं ततोः सः सावनोत्पयो रिति उच्चारस्य सकारः कृत्य विसर्गः सः अन्यतरस

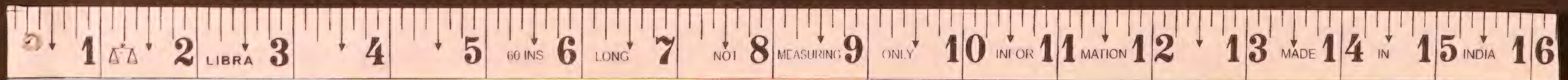

३.
पा.
५५

५५

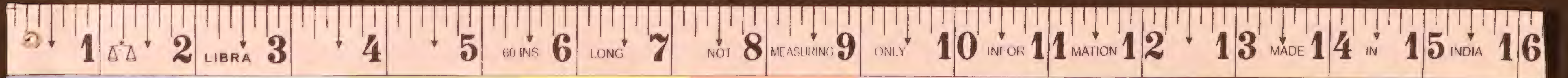
वंशसूत्रं तौ तेन स तौ तान् तेन ताभ्यां तः तस्मै ताभ्यां तेभ्यः तस्मात् ताभ्यां तेभ्यः
तस्य तयोः तेषां तस्मिन् तयोः तेषु ॥ तथैव यश्च ह्यः एवं पतद्दशहः ततोः ससा
वनं त्ययोरिति तस्य सः श्रावणप्रत्यययोरित्यपत्तिसामान्यमन्यत् एषः पतौ पते श्र
न्यादेशविषये द्वितीयादौः स्वेनः इति पतद्दशहस्यपत्तादेशः पड्दवानने पतौ वाप
नौ पतान् वापनान् पतेन वापनेन पताभ्यापतैः पतस्मै पताभ्यां पतेभ्यः पतस्मा
त् पताभ्यापतेभ्यः पतस्य पतयोः पतेषां पतस्मिन् पतयोः वापनयोः पतेषु ॥ त्वि
कारांताः चित्रलिकशब्दः चित्रशब्दोपपत्तात् त्विग्रहस्य विष्णोर्मे इत्याः सादातोः
चिबंतः चित्रलिक चित्रलिक चित्रलिबौ चित्रलिवः शेषं नेयं ॥ फकारांताश्च
सिद्धः ॥ यकारांतः ग्रिमिमत मिथे विलाडने प्रकारलोपः प्रयोजनं स्यत्तत्ताशः
सजादृणिश्चेदित्ता इति विशेषणं तथैव धातुसंज्ञार्थां ग्रिमि इत्युपपत्तं ग्रिमिन्वाती
तिविग्रहश्चिस् इति चिप् लोपः एवं तस्यायत्पत्तिः हल्ङ्गादिलोपः जश्च चत्वं
सु ग्रिमिमत् ग्रिमिमतु ग्रिमिमथो ग्रिमिमथुः ग्रिमिमथा ग्रिमिमथ्या ग्रिमिमद्भिः शेषः
नेयं ॥ चकारांतः पुलिङ्गः सुवाचशब्दः शाभनावाक सुवाग सुवाचौ सुवाच सु
वाभ्यां सुवाग्भिरित्यादि ॥ प्राचशब्दस्य भेदः ग्रन्थगतिरुत्तरनयोः उकारलोपः

३.
पा.
५५

प्रयोजनं ततोवेतिविशेषणं तथैवधातुसंज्ञायांएवंवत्प्रशब्दस्यप्राक्प्रयोगः प्रां
 चतीतिविग्रहे कृतेअतिधुगित्यादिनाङ्कितप्रत्ययःतस्यसर्वलोपः अनिदितो
 फलउपधायाःविहति ॥ अनिदितानामंगानांहलानांउपहायानकारलोपोः
 भवतिविहतिपरतःगतिवारकेत्यादिनासमासःसुवर्णंहीर्घःप्राचइतिस्थितेस्वा
 यत्पत्तिःहल्त्यादिलोपः ॥ उगिरचांसर्वनामस्थानेधातोरित्यनुमागमःङित्य
 त्पयस्यारित्यचकारस्यककारःनश्चापरातस्य ङलीत्यनुस्वारः अनुस्वारस्ययधि
 परसवर्णःसंयोगांतस्यलोपः प्राइप्राचौप्राचः संबोधनेपिविशेषःप्राचंप्राचौः
 शमितं प्रसवेनासत्वात्तुप्रभवतिभंसंज्ञाविषये ॥ अचःलप्रतकारस्यअचः
 स्थानेहीर्घोभवति प्राचःप्राचाप्राग्भांप्राग्भिःप्राचैचोःऊःजश्त्वेप्राग्भांप्राग्भ्यः
 प्राचःप्राग्भ्यः प्राचःप्राचौप्राचौप्राचिप्राचौःप्राच ॥ तथैवप्रत्यएवंस्थान्त्वैतःङि
 प्रत्यच् ॥ शब्दःतस्यसौप्रत्यह् प्रत्यचौप्रतिप्रचशस्इतिस्थितेअचइत्यकारलो
 पःचौ इतिङ्कारस्यहीर्घःप्रतीचःवंभंसंज्ञाविषयेजश्त्वेप्रतीचा । प्रत्यग्भांप्रत्यः
 गिभिरित्यादिशेषनेयंतथातत्सर्वस्य अन्वैतः ङिवंतस्यतद्वचशब्दाःतद्व उदचौ
 उदचःसंबोधनेपितत्त्वं उदचउदचाशसादावज्जलौभंसंज्ञायां उदइत्तुउत्तशब्दाः

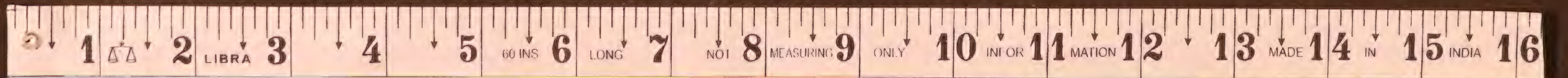

३.
पा.
५६

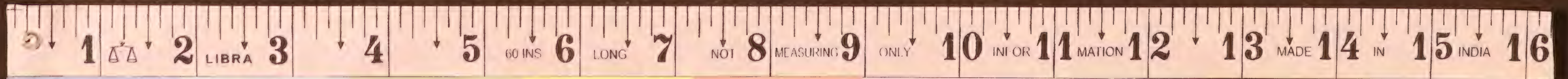
नरस्यलपनकारस्याच्चेतेः इत्यादेशो भवति स च आद्यौ त्वरस्य परस्य विधीयमानं कार्यं
परस्य आदेशेन भवति उदीचः उदीचाललादौ जश्च उद्गम्या उद्गमिः शेषं नेयं ॥ तथै
वतिर्यञ्च शब्दः तिरस्य शब्द उपपदेतिरः अचतीति विप्रहेतये वच्चिन् शेषं
वचत तिरस्य अच इति स्थिते अगदेव योश्च देर्यं च भावो प्रत्यये उत्पद्यते ॥ तिर
सस्तिर्यलोपे तिरस्य शब्दस्य तिरिग्रदेशो भवति । अचतौ च प्रत्ययात् तत्तरपदे
लोपयत्र अच इति अकारलोपेन भवति इत्यर्थः यणादेशः तिर्यङ् इति र्यचौ तिर्यचः
संबोधनेऽपि विशेषः तिर्यचं तिर्यचौ भसंज्ञा विषये तिरिग्रदेशो न भवति अलोप
इति प्रतिशेधात् अच इति अकारलोपः स्तौः श्मुनाश्चः इति सकारस्य शकारः तिरः
श्चः तिरश्चातिर्यग्भातिर्यग्भिरित्यादि शेषं नेयं ॥ तथैव सम्यच शब्दः संपर्वस्याः
च्चेतेः समच्चतीति विप्रहेतये वच्चिन् ॥ समः समि ॥ संशब्दस्य समिग्रदेशो भव
ति अचतौ चिन् प्रत्ययात् उत्तरपदे यणादेशः सम्यह सम्यचौ सम्यचः संबोधनेऽपि
तत्त्वसम्यचं सम्यचौ भसंज्ञायां अतिग्रव अग्र इति स्थिते अइत्याकारलोपः चोऽ
तिदीर्घः समीचः समीच सम्यग्भां सम्यग्भिः शेषं नेयम् ॥ सहसर्वस्याच्चेतेः
सहाच्चतीति विप्रहेतया गवत् चिन् सहस्य अच इति स्थिते सहस्य मीधः ॥ सहाऽ

३.
पा.
५६

तेतस्यसधियादेशोभवति अचतौवप्रत्ययांतेउत्तरपदेयणादेशःसप्रपद सस्यचो
 सस्यचः सस्यचंसस्यचोभसंज्ञाविषये सधिस्यचस्यस्यइतिस्थिते अचइत्यकार
 लोपःचोइतिदीर्घः सधीचःसधीचासस्यगभासस्यगभिरित्यादिशेषनेयं यदा ।
 अचतिः एजायामर्थवर्ततेउत्तरप्रस्यचइतिस्थिते तथेवक्षिन्यत्पयःक्षिनसवः
 णोपः ॥ अनिदितांहलउपधायाःविहीति ॥ इतिनकारस्यलोपेप्राप्तेनाच्चेःएजा
 यामितिनलोपोनभवतिक्षिन्यत्पयस्यक्तरितिचम्पन्तः अनुस्वारवर्गांतोसंयोगा
 तस्यलोपः प्राइप्राचौप्राचःप्राचाहलाहोसंयोगांतलोपेकृतैतत्त्वनकारस्य
 इकारः प्राड्प्राद्धिःशेषनेयंप्राइस्यइतिस्थिते ह्लोःऊइश्चरि ॥ ककारःप्रत्येक
 सभिसंबधतेइकाराणाकारयोःऊइइकइत्येतावागमौभवतःशरिपरतःअन्य
 त्समानं प्राइत्तइकारांतोप्रसिद्धःउकारांतोमरुत्तशब्दःमरुत्त मरुतौमरुतः म
 रुतंमरुतौमरुतः मरुतामरुत्तामरुद्भिरित्यादिशेषनेयमभवत्तशब्दस्यभेदःभ
 वत्तइतिस्थितेइकारः उगत्कार्यार्थःस्वाद्यत्पत्तिः ॥ अत्त्वसंतस्यचाधातो ॥ अत्त्व
 तस्यासतस्यचधातुवर्जितस्यदीर्घोभवति असंबुद्धोसोपरतः नुमागिपूर्ववत्
 भवान्भवत्तौभवत्तःसंबुद्धौविभाषाभवत्त भगवद्वचतामोश्चावस्य ॥ इतिन

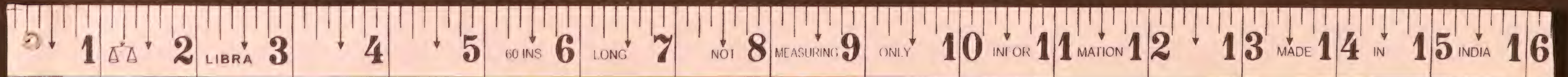

वृ.
पा.
५७

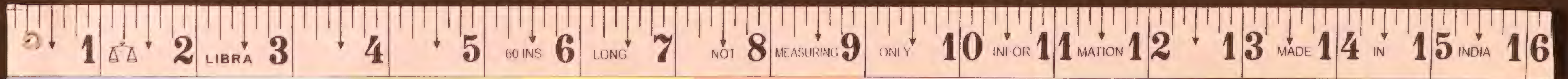
कारस्यधारुत्वं अवशस्त्वचोकारः हेभोः हेभवन् हेभवन्तौ हेभवन्तः भवन्तं भवं
तौ भवंतः भवता भवन्तां भवद्भिः शेषेनेयं एवं भगवत्त्ववदित्येतौ उकारानुबन्धौ उ
कारेणौ भगवन् भगवन्तौ भगवन्तः संबोधनेन स्य रुत्वं अवस्य ओकारेच विकल्पेन
यते हेभगो हेभगवन् हेभगवन्तौ हेभगवन्तः एवं हेयचो हेयवन्तः शत्रुत्वस्य भव
त् शत्रुत्वस्य भवः सचत्रिलिङ्गः भवत् इति स्थिते अकारलोपः प्रयोजनम् उगितश्च
ति उगित्वायं कृतत्वा स्यात्पत्तिः हल्ङ्गादिलोपाः उगित्वा मिति नुमागमः ।
संयोगात्तलोपः अत्वत्त्वस्याभावात् दीर्घानभवति भवन् भवन्तौ भवंतः हेभव
न् हेभवन्तौ हेभवन्तः एवं पचन् प्रत्ययः शत्रुतः संज्ञायां वर्तमाने लङ् लटः श
अनुबन्धलोपः एवं चत् कर्तरि शच् इति शस्यत्ययः जहोत्यादेः झः ॥ जहोत्या
दित्युत्तरस्य शमः झक् भवति एकाचो द्वी प्रथमस्य अङ्गारे द्वितीयस्य इत्यधिकृत्य ॥ ।
झोपरे सत्यग्रनत्वा सम्यधातोः अवयवस्य प्रथमस्य एकाचो द्वितीयस्य वाचयाद्योगं हेभ
वन्तः सत्यग्रत्वं इति स्थिते ॥ एवोभ्यासः ॥ अस्मिन्प्रकरणे यदे विहिते तयोः एवोचयचो
भ्याससंज्ञो भवति लोपोत्पासमिति वर्तमाने कृत्स्नः अभ्यासस्य कृत्स्नो भवति सार्वधा
तकमपि ॥ सार्वधातकं यरपि उत डिङ्गवति त्रभेद्यत्वं अस्मिन्प्रकरणे यदे

उ.
५७

विहिते ततः अपि समहिते अभ्यस्तसंज्ञो भवति ॥ आत्यस्तचोरातः ॥ आत्येतस्य
 अभ्यस्तसंज्ञकस्य च आकारस्य लोपो भवति सार्वधातु कविति परतः ददत् इति
 स्थिते उगिरच्चा मित्यादिना तु सि प्राप्ते नात्यस्ताश्चतः ॥ अभ्यस्तादंगाङ्गस्त्रस्य
 तुः लुमागमो न भवति ददत् ददतौ ददतः एवं ददत् प्रत्यतयः ॥ अत्यामे चर्च ।
 इति जश्त्वमेव विशेषः जत्त भत्त ह्मनयोः जत्त इति स्थिते प्रकारः परस्मैपदार्थः ।
 तथैव धातुसंज्ञायां लटः शत्रादेशः कर्तरि शप् तस्य अदि प्रत्यति त् इति लृक् ज
 तत् इति स्थिते स्वाद्यत्तिः सलोपः ॥ जत्तादयः षट् जत्तादयो न्येषट् धातवः ।
 जत्तश्च अभ्यस्तसंज्ञा भवति नाभ्यस्ताश्चतुरिति नुमः प्रतिषेधः जत्तत् जत्ततौ ।
 जत्ततः एवं जाटु निनिद्रात्तये रिरिद्राङ्गंतौ च कान्मृदीमौ शास्युनुशिष्टौ दीधीद्र
 दीमिदेवनयोः वीवीद्रचेतनात्तल्यत्तेषां धातूनां लटः शत्रादेशो कृते शपोल
 किकृते जायत रिरिद्रेशाम् चकारमत इत्यादीनामद्विरुक्तानां ददत्प्रत्यये
 नां च धातूनामभ्यस्तसंज्ञायां तथैव नुमागप्रतिषेधे कृते शतरिद्वयभेदो द्रष्टव्यः
 ककारपकारांतावप्रसिद्धौ शकारांतः उल्लिङ्गः विश्शब्दः स्वाद्यत्तिः जलिप
 र्णते च ब्रश्चभ्रश्चत्यादिना षत्वं जश्त्वचर्चचविद् विशेषो विशः शेषनेयं तादृशः

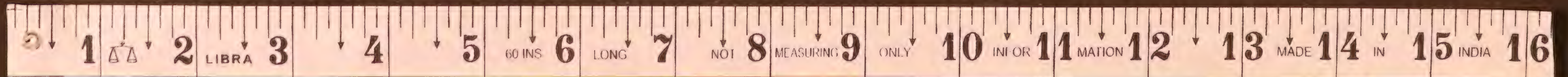
हं
पां
ध

५७४

शब्दस्य भेदः स च तदुपपत्त्यात् दृशभः किरंतः दृशश्चैतन्ने इकारे फयोः इत्संज्ञा
लोपः प्रयोजनं हरितो वेति विशेषणं तथैव धातुसंज्ञायां उपपदं भविष्यतीति
विग्रहेत्यदिषु दृशो नास्त्येव नेकं च त्वदिष्टपदे दृशो धातोर्नालेचने
वर्तमानात्कप्रत्ययो भवति चकार इत्स्विन् च प्रत्ययलोपादि पूर्ववन्नात् तत्
दृश इति स्थिते दृग्दृशद्वयव्यतिवर्तमाने प्रासर्वनाम्नः ॥ दृग्दृशद्वये
सर्वनाम्नः प्राकारदेशो भवति सवर्णादीचः स्याद्यत्यतिः क्तिन्प्रत्ययस्य कृति
रुलिपदांते च कृत्यं शकारस्य चित्तवं दृशो धातुस्य स्यान्नुप्रधानस्य दृशपव
स्वकारः कृत्यं तस्य जश्चकारः तस्यापि चत्त्वकारः तादृक् तादृशो तादृश
हेतादृक् शोदृशः तादृशो शोशः शातादृग्भातादृग्भिः शोषनेयं पवद्यादृक् शो
क्षः पकारांतः पुलिगाः रत्नमुपशब्दः स्याद्यत्यतिः रुलिपदांते जश्चत्त्वहेतु चर
त्तमुद् यौषः शोषनेयम् पवद्विषित्पादयः पशुशब्दस्य भेदः तस्य बहुवचनवाचित्वा
द्वयवचनमेव भवति स्मांतापद् इति षट्संज्ञायां षड्ढोल्लङ्घनस्य षट् षट् रजः
शत्वचत्त्वचषट्
परसंज्ञाधनुनासिकानुनासिकवेणिति डकारस्य णकारः नकारस्य च एत्वं णका

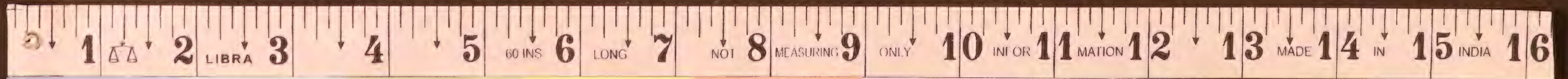
जं
ध

५७५

रः पलापदसु मकारांतः पुंलिंगः सुवचंशब्दः स्याद्यत्पत्तिः अंत्यसंतस्यचाधातोः
 रितिदीर्घः ॥ अन्यत्समानं सुवचासुवचसौ सुवचसः संबोधनस्येवं सुवचससु
 सुवचसौ सुवचसः सुवचसा सुवचोभा सुवचोभिः परसंज्ञाधारुत्तुगणः शेषनेय
 पवसचित्तमनस्यत्यतयः अयंशब्दस्यभेदः सुचोकारानुबन्धः सुहितगिरचां सर्व
 नामस्थाने इत्यादिनां सांतमहतोः संयोगस्यः सकारांतस्यमहतश्चापधायादीर्घा
 भवति स बुद्धिर्वर्जिते सर्वनामस्थाने परतः अयान् अयोसौ अयोसः हे अयान् हे
 अयोसौ हे अयोसः अयसम् अयोसौ अयोसः अयसा अयोभा अयोभिः शेषः
 नेयं पवंगरीयं प्रलीयं प्रत्यतयः शाब्दाः उकारानुबन्धाः सकारांताः ॥ उशनेश
 हस्यभेदः तस्यसौ अउशानस्फुरदंसोनेसां चेत्यनडादेशः अन्यत्समानं उशाना
 उशानसौ उशानसौ हे उशानः संबुद्धिर्विषये अनडिष्यते हे उशानन् नलोपोपिप
 ले इष्यते हे उशानतया चोक्तं संबोधनं चोशानशस्त्रिपन्तांततया सात्तमथाप्यर
 तं मधातिनिर्वष्टि गुणद्विगन्त्रेन प्रसवे व्याघ्रपदं वरिष्ठः शेषनेयं स्फुरदंसम् अने
 हसु इत्येतयोश्च तथैव रूपं विहसु शाब्दस्यभेदः विरक्ताने इत्यः सात्पदं वत लइ
 शत्रादेशः कर्तरि शान्तस्यनुक् प्रत्ययलक्षणं उणो प्राप्तेन लमतांगस्येति शाब्द

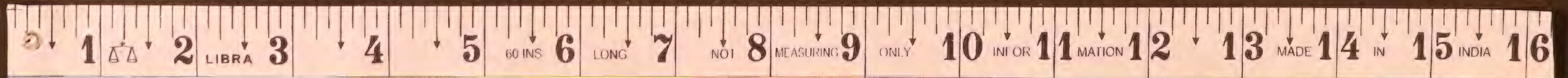

वृ.
पा.
५०
५०

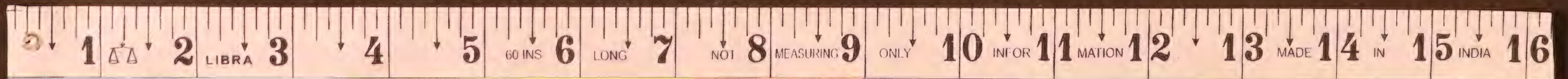
निमित्तेणोपपत्तेसावधातकमपित इतिशतङितत्वात् कि.तिचेतिप्रतिषेधःवि.
देःशतकमपित इतिर्वसः विदेरुत्तरस्यशतःवसप्रादेशोभवति उच्चारःवसोःसंप्रसा
रणमितिचिशेषणार्थः विद्वंइतिस्थितेस्याद्यत्पत्तिःसदिसर्वनामस्थानेउगित्सर्वनाम
स्थानेनंइतिनुमागमः सांतमहतोःसंयोगस्येतिदीर्घः विद्वान्विद्वौसौविद्वंसःदेवि
द्वन् द्वौविद्वंसौदेविद्वंसः विद्वंसं विद्वंसौ शमादावडादौवसोःसंप्रसारणं वस्यतस्य
भस्यागस्यसंप्रसारणंभवति संप्रसारणाच्चेतिद्वयपरत्वंपत्त्यं विद्वषःविद्वषो हलादौ
वसस्वन्स्यन्सनइहादः इतिमस्यदः विद्वज्जाविद्वद्भिः विद्वेषेविद्वभ्यां विद्वज्जाःशो
घनेये दहतर्पचिवस प्रहृतयःउसशहस्यभेदः स्याद्यत्पत्तिः उमोसह शहस्यस्य
वेनामस्थानेपरेग्रसह प्रादेशोभवति अनुबंधलोपःतगिरचामित्यादिनानुसु सद
सांतमहतोःसंयोगस्येतिदीर्घः हल्त्यादिलोपःसंयोगांतलोपश्च पुमान् पुमांसौपु
मांसः पुमांसं सौ सःपुमांसंयोगांतलोपाः पुंभ्यापुंभिः पुंसपुंभ्या पुंभ्यःपुंसः पुंभ्या
पुंभ्यः पुंसःपुंसोःपुंसां पुंसिपुंसोपुंसां पुंसिपुंसोःपुंस ॥ अदससर्वनामृत्त्रिलिङ्गः
यदापुंलिङ्गःतदावृपनयः स्याद्यत्पत्तिः अदसपुंसलोपश्च अदसःसौःपरतःप्रेकाग
देशोभवति सलोपश्च तदोःसमावनंत्ययोरितिरकारस्यसकारः केचित्सकारंरुत्वा

उ.
५०

सलोपं कुर्वन्ति असौ अन्यत्र तदा यत्परद्वयत्वं वृद्धिः अदसो में राड होमः ॥ अदसः
 अकारस्य संबंधिनो दकारात्परस्य सवर्णमात्रस्य मकारादेशो भवति दकारस्य मकारः
 सच उकारः प्रयोगानुसारेण एकमात्रस्य एकमात्रः द्विमात्रस्य द्विमात्रः इति दीर्घो भ
 वति प्रणामयोः सर्वसवर्णः अष्टवृजवचने तदा दृढं जसः शीघ्रताः अदे इति स्थिते उ
 तरे दृढवचने अदसः सकारस्य संबंधिनो दकारात्परस्य वृजवचन उत्पन्नस्य नका
 रस्य ईकारादेशो भवति दकारस्य च मकारः अमी अमि एवं वदत्वं एवं वृत्तं च अ
 स्य अष्टवृजवचने तृतीयैकवचने चिसंज्ञायां नाभावः अष्टवृजवचने एवं त्रिसिद्धिमित्यु
 त्त्वसूत्रस्यासिद्धत्वात् नाभावेन प्राप्नोति नैष देवः ननु नेनाभावे कर्तव्ये सभावो नासि
 द्यो भवतीति प्रतिषेधात् भवत्येव त्पामि अत्वे दीर्घत्वं च कृते आंतरतस्य दीर्घ उकारः
 दस्य सः अष्टवृजवचने अमि अत्वे कृते ऐसि प्राप्नोति नैष देवः पश्चादेत्यम
 एत ईदृशवचने इति इत्येव त्वेव अमीभिः इति उक्तं यो रसिद्धत्वात् सर्वनामस्येति
 सभावः अष्टवृजवचने अमीभिः अष्टवृजवचने अमीभिः अष्टवृजवचने अमीभिः अष्टवृजवचने अमीभिः
 षा अष्टवृजवचने अमीभिः अमीभिः ॥ हलन्ताः पुलिङ्गसमाप्तः ॥ अथ हलन्तास्त्रीलि
 ङाः दकारान्तः स्त्रीलिङ्गः उपान दृशत्वं उपदेवात् न ह वं धने इत्यस्मात् एवं वत्किं

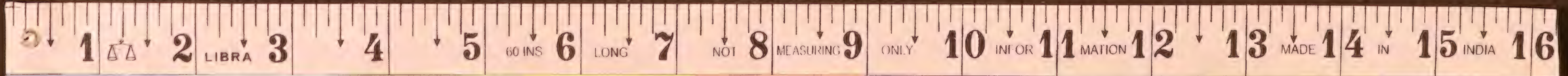

हं
पां
५१

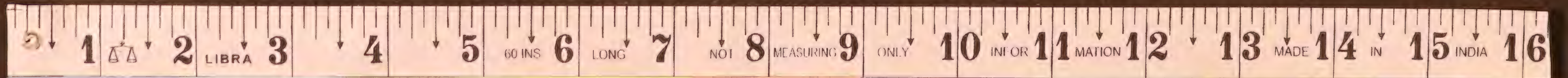
अनुबन्धलोपः सर्ववत् नहि हतिवृषिर्व्यथिरुचिसहितनिष्ठो ॥ नहादिशुक्तिप्र
त्ययान्तेषु परभूतेषु उपसर्गोच्चारस्य दीर्घो भवति स्वाद्यत्यन्तिः नहयः नहोहकारस्य
कारदेशो भवति कलिपरतः परान्तं च जश्च वश्च अन्यत्र संहिते उपानत् उपानद्वा उपा
नहः संबोधने पितृहत् उपानद्वा उपानद्वा उपानद्भिः शेषं नेघयकारांतः स्त्रीलिंगो
प्रसिद्धः वकारांतः स्त्रीलिंगः स्रष्टिश्च शब्दः तस्य पुल्लिंगः स्रष्टिश्च शब्दवत् रूपनयः रे
फांतः स्त्रीलिंगः गिरशब्दः टृणिगराणो धातुसंज्ञायां छिप्र अनुबन्धलोपः हाउद्धातो
वकारांतस्य धातोः रिक्वावादेशो भवति क्लितिपरतः तरन्त्रपरः स्वाद्यत्यन्तिः वोरुपः
धाया दीर्घोऽकारः रेफवकारांतस्यांगस्यापधायाऽको दीर्घो भवति कलिपरान्ते च रेफस्य
विसर्जनीयाः ॥ गीः गिरो गिरः एवमन्यपि नुत्सुराचयः चतश्शब्दस्य भेदः तस्य सः
वंत्रविचतरोस्त्रियां तिसृचतसृ इति चतसृ प्रादेशः अचिरञ्जत इति रेफादेशः चतस्रः
चतस्रचतसृभिः चतसृभ्यः चतसृभ्यः चतसृणां नामीति दीर्घे प्राप्ते न तिसृचतसृः
तिप्रतिषेधः चतसृषु ॥ लकारञ्जकारांतावप्रसिद्धौ मकारांतः स्त्रीलिंगः किंशब्दः
स्वाद्यत्यन्तिः सर्वत्र किमः कादेशो कृते आडाद्यउच्चारवितिरापि च कृते स्त्रीलिंगसर्वेश
ह्ववद्वपनयः इदं शब्दस्य भेदः सौ इदमोमः इदं शब्दसंवाधिनो हकारस्य यकारादेशो भ

जो.
५१

वति सौपरे हल्ज्यादिलोपः इयं अन्यत्र त्पराद्यहम् अङ्गयउष्णम् सवर्णादीर्घः दृष्टे
 तिहकारस्य मकारः जोङ्ः शीभावादि इमे इमा आङिः अनाप्यकः अनादेशः पत्यः
 अयादेशः अनयाहलिलोपः अस्मैः आभ्याः आभ्यः आभ्याः आभ्यः अनयोः आ
 सां प्रस्थां अनयोः आसु ॥ अन्यादेशविषये एनादेशः एनाः एने एनाः एनया एनयोः
 जकाराणां कारांतावप्रसिद्धौ नकारांताः स्त्रीलिंगः सीमन्तशब्दः तस्य राजन् शब्दव
 हूपनयः एवं पापन्तरामत्वङ्गराजन्मत्तयः सांख्याशब्दाः पंचादयाः नकारांताः
 षां लिंगवहूपनयः ककारांतो प्रसिद्धः भकारांतः कज्जम् शब्दः तस्य गलिपदाते
 वजश्च अवसानेत्वं कज्जम् कज्जम् शेषनेयं चकारांतावप्रसिद्धौ धका
 रांतः स्त्रीलिंगः समिधुशब्दः तस्यापि विशेषः समित् समिधो समिधः शेषनेयं एवं च
 रुधादयः जकारांतः स्त्रीलिंगः सज्जशब्दः तस्याभिषज्ज शब्दवहूपनवः बगडाता अग्र
 सिद्धः रकारांतः स्त्रीलिंगो दृशद् शब्दः तस्यापि विशेषः दृशात् दृशादौ दृशादः एवं
 शरसंपद्विपदादयः उद्दृशद्द्वयभेदः अद्देष्टातेज्यापुसौतरोः समावनन्ययोरिति उ
 कारस्य मकारः हल्ज्यादिलोपः सौ अन्यत्सर्वांशहवत् नेताः इत्यादि एवं यद् एत
 दृशद्द्वौ विपक्षद्वयात्राप्रसिद्धाः चकारांताः स्त्रीलिंगः स्ववृशब्दः तस्य चैः ऊरिति

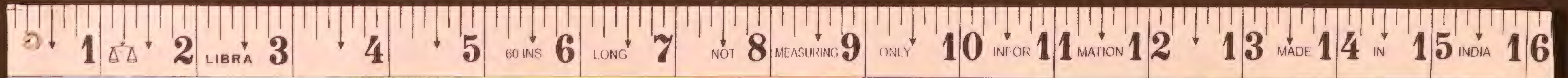

ह.
पा.
५२

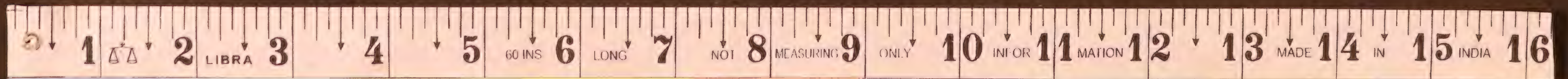
कत्वंत्वक त्ववौत्वचःशेषनेयं पवंवाचशब्दःधकारांतोप्रसिद्धःऊकारांतःस्त्रीलिङ्गः
विद्योत्तशब्दः तस्यएवंवत्प्रक्रियाककारांतोप्रसिद्धःपकारांतःस्त्रीलिङ्गःअप्रशब्दः
तस्यवज्जर्थवाचित्वाहजवचनमेवभवति जसिअप्रजित्पादिनादीर्घःआपःशसित्वः
सर्वनामस्थानत्वात्तदीर्घो नभवतिअपःभकारांतो अपोभिअपःपकारस्यदकारादेशोभ
वति उकारांतोप्रत्ययेपरेजशत्वं अद्भिःअद्भ्यः अद्भ्यः अपाअप्र । शकारांतोदृशशब्दः
दृशःप्रेतोऽत्यस्मात्त्विवंतः एवंवत्क्विनःसर्वलोपःस्याकत्पत्तिः द्वित्यत्ययस्यऊरिः
तिऊत्वशकारस्यककारः टक्दृशोदृशः दृशदृशोदृशः दृग्भादृग्भिः शेषनेयंषकारां
तःस्विप् शब्दतस्यउलिङ्गरत्त्वमुप्रशब्दवद्वपनयः सकारांतःस्त्रीलिङ्गःसअचशब्दःत
स्यापिउलिङ्गःसवचःशब्दवद्वपनयः सकारांतःस्त्रीलिङ्गःसअच शब्दःतस्यापिउलिं
गसवचःशब्दवद्वपनयः अस्सशब्दस्यभेदः तस्यसौउलिङ्गवत् अमौअन्यत्रत्यदाद्य
त्वपरद्वपद्वयोःकृतयोः लपृशीभावाद्यप्रदसोसेदाददोनः एवंसर्वादीर्घः अष्ट अष्ट
अष्टः आडिपत्वंप्रयादेशः अमुयाअमृभा अमृभिः डिद्विवचनेसर्वनामस्यादुस्वअः
अमुष्ये अमृभा अमृभ्यः अमुष्याअमुभाअमुभ्यः अमुष्याः अमुष्योः अमृषा अमृष्याअ
मुष्योः अमुष ॥ इतिहलन्तास्त्रीलिङ्गः ॥ अथहलन्तानपुंसकलिङ्गाः ॥ तत्रहयवाता

जं.
५२

अप्रसिद्धाः रेफांतोनपुंसकलिङ्गश्चतुर्शब्दः स्वाद्यत्पत्तिः जस्य सोशिः चतुर्नतर्हो
 रामदातुः यणादेशः चत्वारि शेषं पुंवत्कारश्चतुस्रभेदः स्वाद्यत्पत्तिः स्वमोत्रपुंसका
 दिति स्वमोत्रकरेफस्य विसर्गः श्रीभावशिभावौवाः वारीवारिष्टवं वष्ट्रीभावशिभावौ
 पुनरप्यवाः वारीवारिहेवाः हीवारीहीवारि शेषं वृत्तं वारावांत्वावाभिः वारेवा
 भ्यावाभ्याः शेषं नेयं लकारजकारांतावप्रसिद्धौ मकारांतोनपुंसकलिङ्गाः किंशब्दः स्वा
 द्यत्पत्तौ स्वमोत्रं च प्रत्यलत्तणेन कादेशे प्राप्तेन लुप्ततां गम्येति प्रतिषेधः कादेशे कृते
 श्रीभावादिकिं कानि पुनरप्येवं शेषं पुंवत् शब्दस्य भेदः स्वाद्यत्पत्तौ स्वमोत्रं च प्रत्यय
 लत्तणेन दृष्टेति दकारस्य सकारादेशेन भवति न लुप्ततां गम्येति प्रतिषेधात् इदं ग्रन्थ
 त्रत्यस्य चत्वारः परस्परं दृष्टेति मकारः श्रीभावादिसंज्ञानि २ शेषं पुंवत् इकाराणां
 रांतावप्रसिद्धौ नकारांतोनपुंसकलिङ्गाः चर्मन् शब्दः स्वाद्यत्पत्तौ स्वमोत्रं च नलोपः
 चर्मन् ग्रन्थे श्रीभावाभिसंज्ञाया विभाषादिशरीरिति अलोपे प्राप्तेन संयोगादसंज्ञादिति प्र
 तिषेधः चर्मणी चर्मणि पुनरप्येवं शेषं पुंवत् संबोधनेन तथापि ॥ एवं कर्मन् च नलोपः
 तयः ग्रहन् शब्दस्य भेदः स्वाद्यत्पत्तिः समोत्रं च ससज्जघोरित्यधिकृत्य ग्रहन् ग्रह
 न् शब्दस्य परस्परं भवति कलिपदांते चरेफस्य विसर्गः ग्रहः ङोडि विभाषादिशरीरिति

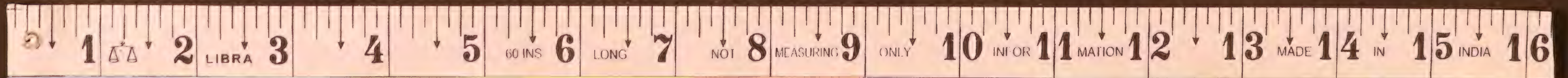

दे.
पा.
५३

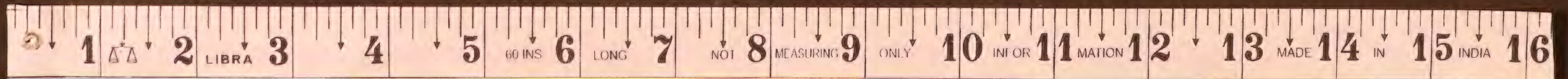
अलोपः अज्ञाया अज्ञा अहानि पुनरप्येवं शेषं पुंवत् अज्ञा हलादौ परसंज्ञायां अहन्
इति स्थिते रुत्वं उत्वं णश्च अहोभ्यां अहोभिः शेषं नेयं पंचादीनां नकारांतानां नपुंसक
लिंगानां पुंवद् रूपतयः रुद्यब्धजभगदांता अप्रसिद्धाः सतासप्यविशेषं दकारांतानां न
पुंसकलिंगानां लशब्दः स्याद्यत्पत्तिः स्वमाल्लोकप्रत्ययलक्षणात्पराद्यत्वे प्राप्तेन लमः
तागस्येति प्रतिषेधः अन्यत्रत्यराद्यदृशीभावाद्दितत् तेतानि पुनरप्येवं शेषं पुंवत्तत्
यैव यद् एतद् दृशह्योत्पद्यद्योता अप्रसिद्धाः चकारांतानां नपुंसकलिंगाः प्राचुशब्दः
सच एव वद्विन्नंतः स्याद्यत्पत्तौ स्वमाल्लोककृत्त्वं भसंज्ञायां सच इत्यकारलोपः वाचि
तिरीचः प्राक् प्राची प्राचि पुनरप्येवं शेषं पुंवत् शोनपुंसकस्य रुलच इत्यनुस अनुस्य
रपरसवर्णो शेषं एव वत् एवं प्रत्यच उदचुतितच सस्य च प्रतृतयः दकारांतो प्रसिद्धः उ
कारांता शकृत् शब्दः स्याद्यत्पत्तिः स्वमाल्लोकशकृत् शकृत्ती शकृत्ति पुनप्येवमशो
षनेयं अभ्यस्तसंज्ञकेनां शत्रतानां भेदः एव वत् ददत् इति स्थिते स्याद्यत्पत्तिः ददत्तद
दत्तेजसि शसोश्चिरिति शिः नपुंसकस्य रुलच इति नुमि प्राप्तेनाभ्यस्ता स्याच्चुत्तरितिव
तमानेवानपुंसकस्याभ्यस्तस्य नपुंसकस्य सधेनामस्थानेवानुगमो भवति ददति
वा दंति ॥ ब्राह्मणकुलानि पुनरप्येवं एवं हि रुक्मानां धातुमाजतादीनां च पुंव

ॐ.
५३

तत्र ब्रह्मणेनाभ्यस्तसंज्ञायां विषये रूपभेदः स्वाद्यत्यन्त्रिः अनभ्यस्तसंज्ञायां मपिशत्रंताः
 नां रूपभेदः सर्ववद्यात् इति अकार उगित्कार्यार्थः कृतं तत्वात्प्रातिपदिकसंज्ञायां स्वा
 द्यत्यन्त्रिः यात्र द्विवचने आश्चीनयत्रुमिति वानुं वती वा यात्री शौनभुसकस्य गलचः
 इति नुं पुनरप्येवं शेषं पुंवत् एवपचत्प्रतयः भवत्युति स्थिते अकारः उगित्कार्यः
 स्वाद्यत्यन्त्रिः स्वमोल्लव भवत् द्विवचने शप्प सो न्नित्य मिनुमागमः भवतीव भवेति श
 षं सर्ववत् एवरेवत्यत्प्रतयः एवमस्मिन् ब्रह्मणे रूपभेदे नृपडांता इष्टव्याः ककारपका
 रशकारांता अग्रमिह्याः षकारांता नृपसकलिगाः षष्पशब्दः तस्य पुलिगवद् रूपनयः
 मकारांतः पयंशब्दः स्वाद्यत्यन्त्रिः रुत्यविसर्गो पयः पयसी पयांसि सर्ववत्तु दीर्घः नश्चा
 पदांतस्य लौट्य अनुस्वारः शेषं नेयं एव तेजस यशसवचस वयस्य प्रतयः अदस्य
 ह्रस्वभेदः स्वाद्यत्यन्त्रिः स्वमोल्लव इत्यविसर्गो अदः अन्यत्र त्पदाद्यत्परं रूपत्वं च अदः
 मेमेमा इहोमः इति तत्त्वं सहेच अष्टुष्टुनि पुनरप्येवं शेषं नेयं ॥ इति हलन्तानुस
 कलिगासमाप्तः ॥ अथ हलन्तेष्वलिंगेषु फलस्मृत्वा वुच्येते तयोश्चालिगत्वा त्रि
 लिंगेषु समानं रूपं कथं च पुमान्त्वस्त्रीत्वं नृपसकं ग्रहं पुमान् ग्रहस्त्री ग्रहनृपसकं
 यस्मिन् स्थितिस्थिते तथैव स्वाद्यत्यन्त्रिः यस्मिन् स्थितिस्थिते तथैव स्वाद्यत्यन्त्रिः यस्मिन् स्थितिस्थिते तथैव स्वाद्यत्यन्त्रिः

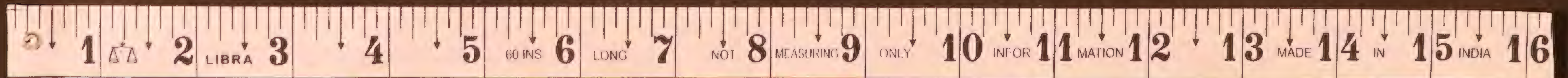

३.
पा.
५५

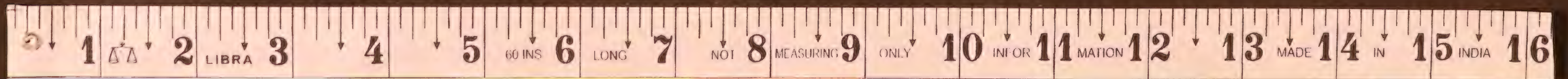
रस ॥ यस्मादस्मात्पाञ्चरस्यडे इत्येतस्य प्रथमा द्वितीयाद्योश्च विभक्तयोः प्रसादेशो भव
ति सपर्यन्तमेतत्पि कृत्य द्वा द्वौसौ यस्मादस्मदोः परस्यसौ परतः दृग्दृश्येतावादेशो
यथासाधेन ॥ शेषेलापः शेषेविभक्तौ परतः यस्मादस्मदोः द्वाकारस्य लोपो भवति य
त्र विभक्तौ वृद्धं मात्वं च नाभिहितं स शेषः अमिद्वं इति प्रवृत्तत्वं त्वं ग्रहं तथैव द्विव
चनस्यादेशः यवायो द्विवचने यस्मादस्मदोः सपर्यन्तस्य द्विवचने परतः यवग्रवग्रादे
शो भवतः अष्टनग्रा विभक्ता वित्यधिकृत्य यस्मादस्मदोः राणादेशो इत्यनवर्तमाने प्रथ
मायाश्च द्विवचने भषाया ॥ प्रथमाया द्विवचने परतः यस्मादस्मदोः राकागदेशो भवति
भाषाया सवर्णादीनां अमिद्वं त्वं युवा ग्रावा जसस्तथैव प्रमादेशो कृते एव यौजसि
यस्मादस्मदोः पर्यन्तस्य एव यव इत्येतवादेशो भवतः जसि परशोषलोपः अमिद्वं त्वं
एव यं अमेपितथैवा मादेशः त्वमाएकवचनं यस्मादस्मदोः न सपर्यन्तये चैकवचने त्वम
इत्येतावादेशो भवति द्वितीयाया च द्वितीयाया विभक्तौ परतः यस्मादस्मदोः राकागदेशो
भवति सवलरीर्चः अमिद्वं इत्यस्य एव त्वं मा द्विवचने एव यवावौ भवतः द्वितीयाया
चेत्यात्वं लृवा ग्रावा शमोसि प्राप्ते शमोनः ॥ यस्मादस्मदोः पाञ्चरस्य शसः नकागदेशो
शो भवति सचादेः परस्य परस्य विधीयमानं कार्यं परस्यादेरकारस्य भवति द्वितीयाया

३.
पा.
५५

चेत्पात्यत्वंसवर्णादीर्घः संख्येसांतस्यलोपः युष्मान्ग्रस्मान्तृतीयेकवचनेत्वमावे
 कवचनेइतित्वमोभवतः यष्मदस्मदोरणादेशइतिवर्तमानेयोचि यष्मदस्मदोत्
 कारस्ययकारादेशोभवतिग्रनादेशग्रचिविभक्तौपरतः द्वयामयासवर्णादीर्घः त्पामि
 यवौभवतः यष्मदस्मदोरनादेशेग्राकारादेशोभवतिविभक्तौपरतः सवर्णादीर्घः ।
 यवाभ्याग्रावाभ्या भित्ति यष्मदस्मदरनादेशेइत्यात्वंसवर्णादीर्घः यष्माभिः ग्रस्मा
 भिः चतुर्थेकवचनेऽप्रथमयोगमित्यंतभ्यमद्याऽयिः युष्मदस्मदोन्पयंतस्यऽप्र
 त्ययेपरंतभ्यमद्याइत्येतावादेशोभवताः शेषेलोपः ग्रमिद्वत्वं तभ्यंमह्यं द्विवचने
 यवाभ्याग्रावाभ्यावज्जवचने ॥ त्सोत्पस यष्मदस्मभ्यापुत्ररस्यभ्यसोभ्यसादेशोभ
 वतिशेषेलोपः यष्मभ्यंग्रस्मभ्यं ग्रस्मभ्यं ग्रगृत्तेनहंतौवविधितिहितस्येतिव
 चनात् पत्येनभवतिपंचम्याग्रित्यधिभूतिपक्ववचनस्यचयष्मदस्मद्भ्यापुत्ररस्य
 पंचम्येकवचनस्यग्रददेशोभवतिहामावेकवचनेशेषेलोपः परवृपत्वं त्यत् मत्
 यवाभ्याग्रावाभ्या ॥ पंचम्याग्रत् यष्मदस्मद्भ्यापुत्ररस्यपंचम्याभ्यसः ग्रित्ययसा
 देशोभवतिशेषेलोपः अतोऽगोइतिपरवृपत्वंयष्मात् ग्रस्मात् षष्ठ्येकवचनेयः
 ष्मदस्मद्भ्याऽसोश्रग्रस्मदस्मद्भ्यापुत्ररस्यऽसइत्ययमादेशोभवतिप्रकारसर्वादे

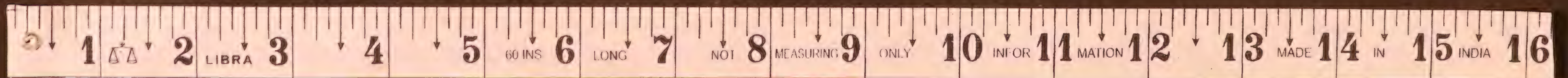

३.
पा.
५५

ज्ञार्थः तत्र समानस्य क्कारस्मरौ प्रक्तः पर्यत्र स्य तव समस्येतावादेशो भवतः इति
परतः शेषे लोपः परहृपत्वं तव सम ओत्तिकवावौ भवतः योचि इति यकारः कवयो
अवयोः ग्रामिशेषे लोपः कश्चु शेषः पंचम्याश्चतुर्थ्याश्च षष्ठी प्रथमयोरपि यात्यहि
वचनान्यत्र शेषे लोपः विधेयते ग्रामि सर्वनाम्नः सडितिसडागमः सामः प्राक्स्यु
क्कारस्मर्यासुत्ररस्य साम प्राक्कारमादेशो भवति सवर्णादीर्घः युष्माकं अस्माकं जौतथै
वत्वमौ भवतः योचि इति यकारः द्वयिमयि ओत्तिकवयोः प्रावयोः सपिक क्कारः स्मरौ
रनादेशः इत्यात्वं सवर्णादीर्घः यस्मास्यस्मास्य अनुनानयोरेवास्मदस्मरौः षष्ठी च
तुर्थी द्वितीयास्थयोः क्वचिरादृणात्तु विधानाद्भेदः पुत्रोयवयोः स्वमः पुत्रोप्रावयोः
स्वराजायवाभारास्यतिराजायावाभारास्यति शिवोवां युष्माकं रत्तति शिवप्रावारः
तति पूर्वस्थिते परस्य परात् अनुधानं सर्वं सपारास्य वित्पि कृत्य षष्ठी चतुर्थी द्विती
यास्थयोः नावौ यक्कारस्मरौः षष्ठी चतुर्थी द्वितीयास्थयोः परात्परयोः परादौ वर्तते
मानयोः वांनौ इत्येतवादेशो भवतः यथासंख्येन संहिता प्रत्येवांस्व पुत्रोवांरास्यति पु
त्रोनास्यति शिवोवां रत्तति शिवोना रत्तति तथैव बज्रवचनांतयोः तस्मिन्नेवाधि
कीरेयक्कारस्मरौः षष्ठी चतुर्थी द्वितीयास्थयोः वांनावित्पि कृत्य बज्रवचनस्य वत्

३.
५५

2

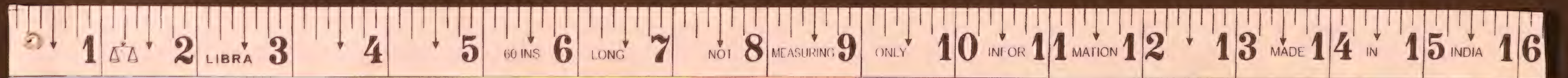
३.
पा.
५६

द्वयेन भवति ग्रामस्तत्र स्वयं समेत्यागताः समं स्वमहं दीयमानं समीत्यागतः
तुभ्यं च ग्रामः स्वममीत्यागतः मां च अनालोचने इति किं पुनः स्वां पश्यति मा पश्य
ति ॥ अथ लिङ्गाव्यभिक्तिभेदानि अस्यानि विधानि जृबुत्यन्तेः सर्वतानीति
संक्षेपेण प्रदर्शयते तथा चोक्तं सदृशं त्रिभुलिङ्गेषु सर्वांस्तु च विभक्तिषु वचनेषु च
सर्वेषु यत्नयेति तद्व्यं ॥ अत्र स्वरादिनिपातमव्यं स्वरादयश्च निपाताश्चावृष्य संज्ञा
भवन्ति के पुनः स्वरादयः स्वरः अन्तरः प्रातरपुनरु उच्चैस् नौचस् शनैस् अनेघाग
पत् प्रातरपुनरु एथक् तिरस् ह्यस् अस् दिवामायस् दिवासनाकषत् प्राद्वद्विस्
स्वयस् नृत्तस् सामिचित् अन्तरादिना नाना स्वस्ति अस्ति दोषा मिथ्या एषामि
थस् वज्रस् मुद्रस् सारस् सात्वस् अर्भोत्ताम् प्रायः दस् अन्तताश्च ब्राह्मणाव
स्ति त्रिघटित्येवमायः स्वादयः तत्र स्वरित्येतस्मात्स्वाद्यत्पत्तिः प्रथमैकवचनसत
स्याव्ययात्कपडितिलग्विधानात्सर्वत्रैवं रूपं एव एवमन्यस्मादपि ज्ञेयम् कपुन
निपातसंज्ञकाः च वा हाग्रह एव एव नृने शस्यत्चेत् नञ् साद् यत्र तत्र हत्
अमानो नाप्रतिषेधे वषट् स्वाहा ओम् तथा यदि हि इह खलु अथस् सत्तयाव
त् तावत्किल किं स्म पुनरधिकं हा हाहो आहो खित तत अहो अथो इति सन्त्य

ॐ.
५६

ननुचयं ग्रथस्तु जातु कथंऊतः यतःतःततः यदातदा ग्रथे सगु ग्रंथ कश्चित् ।
ग्रथे ग्रंथे भूयं ग्रन्थे होसष्ट चरस्तु तस्तु कामस्तु आ ग्रंथ स ग्रन्थ तर्हि नहि ग्रंथ
रेण रहंग्रथ रे सपदिमासाम् उपसर्गविभक्तिसरप्रति रूपकाश्चादयः पत्न्याद्या
त्यन्त्रिः प्राप्तीचरानिपाताइत्यधिकृत्य चादयोसत्त्वं सत्त्वं इत्थं ग्रन्थे ग्रन्थेवते
मानाश्चादयोनिपातसंज्ञाभवन्तीति निपातसंज्ञायां स्वगमनिपातमव्ययमित्यव्यय
संज्ञायां अव्ययाराप्तपदुत्तिसुः लग्भवति ॥ इतिविभक्तिवतारः समाप्तः ॥ ग्र
थस्तुप्रत्ययानिर्दिष्टंते ॥ प्रत्ययपरश्चुत्पाप्रातिपदिकास्त्रिधा मित्याधिकृत्य ।
ग्रन्थग्रन्थग्रन्थ ॥ ग्रन्थद्वित्येत्वागताप्रातिपदिकास्त्रिधा ज्ञाप्रातिपदिकादित्य
त्रासतिपकारेस्यग्रहणंनस्यात् एकारलोपःप्रयोजनं प्राविति सामान्यग्रहणावि
द्यातार्यः ग्रन्थद्वित्येत्वागताप्रातिपदिकास्त्रिधा ज्ञाप्रातिपदिकादित्य
नडाच्चापोः ग्रन्थःसर्वोर्दीर्घः पङ्क्ताग्रन्थकोकिला ग्रन्थाच्च एका वड्वा मृषिः
का बालावत्ता इत्येवमादयग्रन्थद्वयः ग्रन्थागतात् एतादृता जाया जाया वावः
दृष्टा स्तविगमत्तिका पिपीलिका लत्रिया ज्वालामाला देवदत्ता इत्यादयःसर्वे ।
ग्रन्थद्विग्रहणं किं बहुवोराजानोयस्यो नगर्यो इतिविग्रहे ग्रन्थेकसत्परायं इतिवः

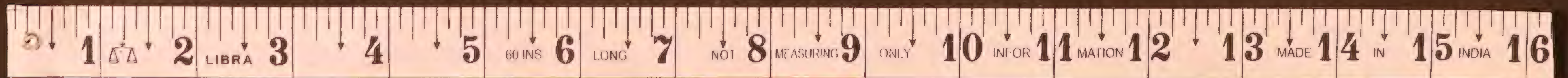

३.
पा.
५७

५७

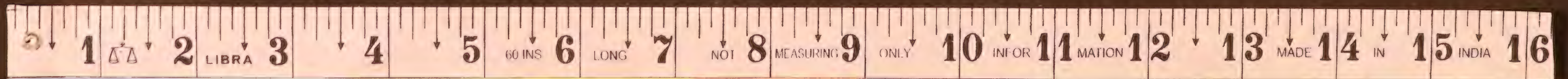
इतीहः सपोधातप्रातिपदिक योरिति सपोल्लव सीमन्तवज्रराजन् इत्येवसादयः
अन्तेत्यदीपुइतिदीपिप्राप्तेनषट्स्वस्वादिसीत्पिधृत्तिमनःमनत्रात्यतिपदिकस्त्रियां
दीपुप्रत्ययोनभवतितनस्त्रियामित्पिधृत्त्यदुदाबुभाभ्यामन्यतरस्यामनतात्प्रातिपदि
कात् अनंतदाश्चवज्रदीहेःस्त्रियां दीपुप्रत्ययोभवतिअन्यतरस्यादुकारलोपःप्रयोजनं
तेर्विंशतेन्दितीतिविशेषणपकारःसचाभ्यप्रहणार्थःयचिमितिद्वयंस्वभसंज्ञायग्र
स्वभस्यालोपोनस्तेर्विंशतेन्दितीत्याधृत्तादेःडिडितिप्रत्ययेपरभंगस्यांगस्यदःलोपोभ
यतिरामासीमावज्रराजाअन्यत्रराजन्शब्दवत् कसुरशब्दादृष्टेवचनंगंधशब्दात्
यमेवचचनेकसुरस्येवगंधोयस्येतिविग्रहेअनेकमन्यपरार्थइतिवज्रदीहिसलोपोल
व उक्तायांनामप्रयोगइतिउच्यशब्दस्यलोपःकसुरगंधइतिस्थितेगंधस्यइत्यत्रिसर्गभउ
त्पिधृत्त्य उपमानाश्चसमासांताःउपमानावाचीयोगंधशब्दस्तदात्ममासाधित्यत्ययो
भवति उकारस्तत्स्वरितमिस्वरार्थःतथैवभसंज्ञायस्येतिचेत्यकारलोपःकसुरगंधि
इतिस्थितेकसुरगंधिर्नामकश्चित्रस्यकसुरगंधेरपत्यमिति विग्रहेनद्वितं समर्थानां प्रथ
माद्वाप्राग्दीव्यभोग इत्याधृत्त्यतस्यापत्यं तस्येतिषष्ठीसममर्थारपत्यमित्येतस्मिन्न
र्थयथाविहितंप्रत्ययोभवतीत्यगोत्रेणप्रत्ययःणकारःप्रचोर्जातीतिवृद्धार्थःइतिता

३.
पा.
५७

इति उदित संज्ञायां कृतद्वितसमासाश्चेत्यप्रातिपरिक संज्ञायां सपोधात् प्रातिपरिक
 योरिति सपोल्लव उदितेष्वचामादेः जिति णिति च तद्विते परे अंगस्यादेरचो वृद्धिर्भवति
 भसंज्ञायां संगस्य भस्य नत्तद्विते ङे लोपोकाह उत्पीथकृत्ययस्येति च ॥ इवर्णावर्णयो
 लोपो भवति ईकारे प्रत्यये भसंज्ञानिमित्ते च तद्विते परतः इत्यकारलोपः ऊसुरगंधउ
 ति स्थिते संयोगे घुरगिति गुरु संज्ञायां प्राणिजोरनात्पेधा उं ह्योत्तमयोष्यंगे त्रे उत्तमश
 हः सभावा त्रिप्रवृत्तीनामन्त्यात्तरमाह उत्तमस्य समीपमपोत्तमं गुरुपोत्तमं यद्योरणि
 नास्तयोरनृषिवाचकयोगोत्रविहितयोः षड्प्रत्ययो भवति षकारस्यः प्रत्ययस्य प्रत्य
 यस्यादिभूतस्य षकारस्योत्तमं भवति षकारणकारलोपः प्रयोजनम् षडः सप्रसार
 ण उत्तपत्योः वत्तल्योत्तमसुरुषे इति विशेषणं यस्येति चेत्प्रकारलोपः यदुश्चापुयडः
 ताश्चाप्रत्ययो भवति स्त्रियां षकारलोपः एवं च त्रचकारश्चित्तुत्तमोदात्तार्थः सवर्णा
 दीर्घः कौसुरगंधा इति स्थिते कृत्योप्यवतदात्वाद्यत्पत्तिः जायाशब्दवद्वयनयः कौ
 सुरगंधा कौसुरगंधो कौसुरगंधाः इत्यादिपदवकारिषगंधादयः कर्ता अत्रीयोदीप
 अकारंतो भोनकारंतो भश्च प्रातिपरिकेभ्यः स्त्रियां दीप्प्रत्ययो भवति इकारस्य लश
 घातद्विते इतीत्तं लोपः प्रयोजनं इति सामान्यप्रहणपकारस्य हलन्त्यमितोत्तमं

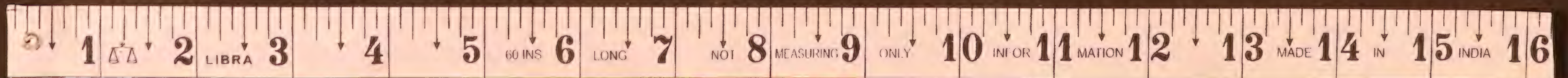

वृ.
पा.
५८

58

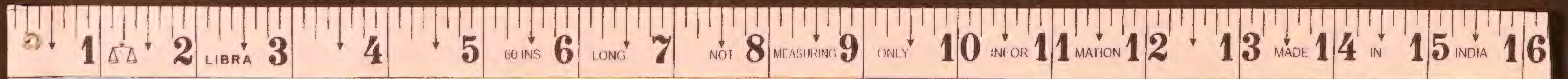
लोपः प्रयोजनं सतीति सामान्यग्रहणार्थः इकारः पकारः अनुसन्धौ सपिता वित्यनुस
तार्थः इको यणचोति ऋकारस्य रेफः कञीपवं हञीरञी भविञी वञीरंति नो हन्ति नो
हन्ति नोत्यादि भवत गोमती कृतवती रथती सुदती इत्यादिने
प्रकारः स्वार्थः ॥ उगितश्च ॥ उगिञ्यः प्रातिपदिकेभ्यः स्त्रियां ङीष्प्रत्यये भवति अनु
बन्धलोपः प्रयोजनं एवं च भवती गोमती धनुमती कृतवती रथती सुदती इत्यादिने
ये ॥ वयसि प्रथमकालकृता शरीरावस्था शेषवयो वनादिर्वयः अस्मिन् प्रथमे वयसि
यत्प्रातिपदिकं चत्वा वर्तते ततोऽकारोऽन्तात् स्त्रियां ङीष्प्रत्यये भवति अनुबन्धलोपः प्र
योजनं एवं च तस्य तिचेत्यकारलोपः ऊमा रौकि शरीतरुणी इत्यादि प्रथमे इति किं
स्य विराट्छाग्रत इत्येव शिशुः ॥ कृदिकारादन्तिन ङीष्वाकृत इकारः कृदिकारः उ
हन्ता ङी भवति वक्तव्यमिति ङीष्प्रत्ययाः यस्त्वन्तिनः संबन्धी इकारस्तदन्ता न्न भवति इः
कारश्चकारो ङीषिति सामान्यग्रहणतद्विधा तार्थो यस्य तिचेत्यकारलोपः अगुली अ
गुलिः आली आलिः आवली आवलिः परवी परविः धुली धुलिः रुची रुचिः इत्ये
दि अक्रिर इति किं कृतिः प्रकृतिः सतिः स्वभिः चो तो गणवचनात् अन्यतो ङीषिति
वर्तते गणसक्तवान् गणवचनः गणवचनात्प्रातिपदिकात् उकारोऽन्तात् स्त्रियां ङीष्

उ.
५८

त्ययोवाभवति अनुबंधलोपादिष्वेवतयणलोशः पटुः पट्टीः मृधुः मृधीः दृष्टः
 दृष्टीः पुरुषीः त्यादिगणवचनादिति किं ग्राह्यं जातेरस्त्रीविषयादयोपधाः
 त् जातिवाच्यत्वातिपदिकेन च स्त्रियामेव नियतस्त्रीविषयं सघकारोपदं च तस्मा
 त्स्त्रियां डीष्प्रत्ययो भवति अनुबंधलोपादिष्वेवत हंसः उमान् हंसी स्त्रीपदं कूर्मीः
 ऊर्जरी ॥ मृकरी आग्नी ब्राह्मणी वृषली नदीभ्यां भिजातेरिति किं सुडा अस्त्रीविष
 यादिति किं मत्तिका अयोपधादिति किं तत्रिया ॥ शार्गखाद्यजे डीन् शार्गखडुः
 त्येवमादित्य अयेतेत्यश्च प्रातिपदकेभ्यः स्त्रियां डीन् प्रत्ययो भवति शार्गखी अजे
 तेभ्यः चित्स्य स्त्रीवैरी डीरी गौतमी गालवी गोभिली त्यादिपभ्योपित्यातद्वात्वाद्य
 त्यत्रोसत्पां कत्री शब्दवद्भूपनयः ॥ ऊर्जुभः ॥ मनुष्यजातिरिति वतं ते डकारोतात्
 प्रातिपदिकान्मनुष्यजातिवारिनः स्त्रियां ऊर्जु प्रत्ययो भवति डकारो न ज्ञातो रिति वि
 शेषणार्थः अकसवाणीरीर्चः अंतादिवश्च यमेकादेशः स एव प्रत्यतवद्भति परः
 प्रत्यादिवद्भवतीत्यादिवद्भावात् प्रातिपदिसंज्ञायां स्वाद्यत्पत्तिः ब्रह्मवधुः स्त्रीत्व
 दृष्टी इत्येवमादयोः गतव्याः ॥ दृनस्तिः ॥ कवन इत्यस्मात् प्रातिपदिकास्त्रिया
 तिप्रत्ययो भवति तस्य तद्वितत्वात् प्रातिपदिसंज्ञायां सत्पां स्वाद्यत्पत्तिः रुचिशब्दव

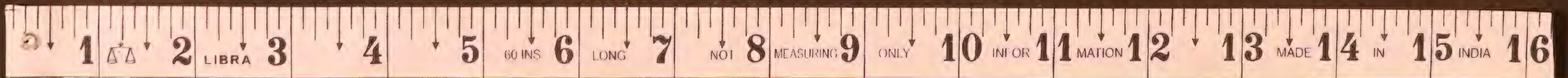

ह.
पा.
५५

५९

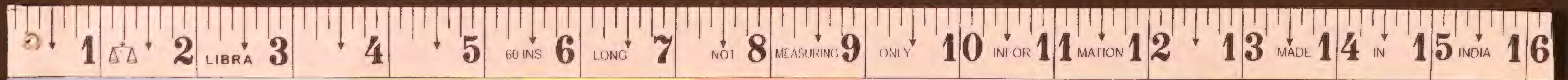
रूपमयः कवतिः कवतीः कवतय इत्यादिनलोपः प्रातिपदिकांतस्येति नलोपः
इति स्त्रीप्रत्ययावताराः ॥ यत्रार्थांतरनिरपेक्षाशब्दस्य वृद्धिः समवः प्रातिपदि
कार्यः अतः प्रहणं वृत्तलक्षणं अर्थवचनं प्रथमविभक्तिः प्रदर्श्यते ॥ काश्चवि
भक्तयः सप्तमिनश्चतस्रस्यः सप्तविभक्तयः सिद्धांतस्तु इति प्रथमाप्रसङ्गोऽशसितिः
द्वितीयाशब्दाभिहिति द्वितीयाऽभ्याभिहिति चतुर्थी इति भ्याभिहिति पंचमी इति
उत्तममिति षष्ठी इति सप्तमिविति सप्तमी कस्मिन्नर्थे प्रथमा प्रातिपदिकार्थलिंगप
रिमाणमात्रे प्रथमा प्रातिपदिकार्थः सत्यालिंगस्त्रीनपुंसकादिपरिमाणे प्रस्थादिन
वनमेकत्वद्वित्ववृत्तानि प्रातिपदिकार्थमात्रे लिंगमात्रे परिमाणमात्रे वचनमा
त्रे प्रथमा विभक्तिर्भवति किंच प्राचिपदिके अर्थवदधातुप्रत्ययः प्रातिपदिके अ
भिधेयवचनोऽर्थशब्दः अर्थवद्वृत्तपधातुप्रत्ययांतववर्जयित्वा प्रातिपदिकं संज्ञो
भवति कृतद्वितसमाश्च प्रातिपदिकसंज्ञा भवति प्रप्रत्यय इति सर्वस्वत्रुपधुंसा
त्कृतस्य परात्प्रत्ययानेन प्रातिपदिकसंज्ञा विरीयती अर्थवत्समुरायां नासमास
प्रहणं नियमार्थं तेन वाक्यस्यार्थवतः प्रातिपदिकसंज्ञान भवति कस्यचिद्वा
चकं प्रातिपदिकमित्यर्थः तत्र प्रथमा अनुबन्धलोपः सर्ववत्तुलः सः वृत्तौ नौ

उ.
५५

वृत्तास्तेतयासर्वतः सर्वतौसर्वताः कुंजरः कुंजरोकुंजरः ग्रन्थाः ग्रन्थौग्रन्थाः वधुः
 वधौवद्धाः नौः नावौनावः स्ववित्तदेवविदौदेवविदः इतिनीइतिन्यौइतिन्यः ।
 श्रुश्रुश्रुश्रुः पदंसर्वत्रयोज्यसंबोधनेचप्रथमेतिवर्तते आदिशुल्यकरणसंबो
 धनं उरधिवांप्रातिपदिकाद्यं प्रथमानप्राप्नोतिवचनसारभतेतेसंबोधनेर्थप्रथमा
 विभक्तिर्भवतिसामव्रितं संबोधनेयाप्रथमाविहिताउदंतंशब्दरूपसंतंभवतिहेदे
 वदत्तपदि हेयत्तत्तत्रवतिष्ठ ग्रंथेविस्तृतमागाः हेतातभुत्ववदेवदमधीप्य
 मोः यादिसंबोधदिवचने हेमोरमेधास्वनौस्वनौवरयाकुमारौस्वरमासायाकृत्
 यथाचकोकिलौगजोनहेजिहीयाघोपदीयायाचपादपोवज्रवचनेप्रार्थाश्रुतिमा
 नमागच्छतस्तुतासंयम्यधेरथान तपस्विनः तसद्वच वीरुधः फलताधुना उत्पद्य
 सर्वत्रयोज्यं कामित्रर्थद्वितीयाकर्मणिद्वितीयाग्रनभहितइतिवर्ततेतिङ्प्रत्ययदित
 समासैरणभिहितेग्रन्थेनिर्दिष्टकर्मणिकारकेद्वितीयाविभक्तिर्भवतिक्लिकर्म
 कर्तरीप्सितकर्मकर्तृक्रिययायरासुमिष्टतमंतत्कारकं कर्मसंतंभवति ग्रन्थभुक्तं
 कदलोपलसत्यवद्वरतिवृत्तंश्चित्रतिवाटंवरतिप्रामंगच्छति ॥ एकचित्तं च ॥
 अपादानादिभिविशेषकारकेयद्वक्यितं तत्कारकं कर्मसंतंभवतिदेवदत्तंभोजनं

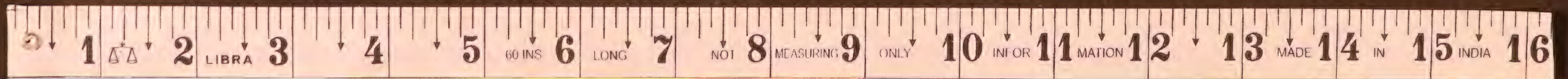

वे.
पा.
६०

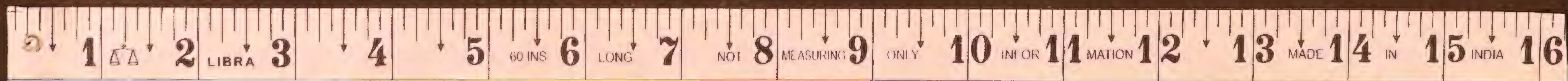
यावतेवसुदत्तः मागंमाणवकंष्टुति अंशंग्रामंनयतिऊक्तादेवरंष्टुलोतेसूयांचंद्र
मसौपश्यतिमानवकोरंतिनःपश्यतिदंतिनौयुद्धमानौपश्यतिदृष्टान्निरीक्षतेका
कान्विधतिवलाःकरोतिवेधानधीतंदेवान्प्रणमतिपुनर्विबस्यतिप्रियान्प्रीणयति
इत्येवदयेज्यं उभसवतमोकार्याधिपुपर्यादिषु तिष्ठद्वितीयात्रेदितोतेपुततोन्पत्रापि
दृश्यतेउभयतोग्रामंसर्वतोग्रामंतपर्यपरिग्राम अधधोग्रामश्च दिग्देवदत्तम अभितः
परितःसमयानिवापाहाप्रयोगेपिदृश्यते अभितोग्रामंपरितोग्रामं समयाग्रामंनिः
कषाग्रामंहादेवदत्तंभुक्तिं नप्रतिभातिकिंचित्ता अकथितकर्मधुहियाचिरीधप्र
स्थिभक्तिचिप्रयोगंनिमित्तमएवविधोब्रुविशामिगुणनचयत्तचतेतदाकीर्तितमा
चरितंकाविनाग्रंतगतंरणपक्ताद्वितीयाविवर्तते ग्रंतगतंरणशब्दाशब्दोनिपातो
दृष्टतताभ्यायोगेद्वितीयाविभक्तिर्भवतिषष्ठापवाहोयोगः अत्रांतराशब्दोमध्यमार्थः
यप्रदानमाचष्टौ अंतराणशब्दगततश्चविनार्थं अंतरानदीअंतराहामाचकमंदलःअं
तराणशुरुषाकारंनकिंचिलभ्यतेअंतराणदेवदत्तौचविस्मित्रःअंतराणदृशोकिंजीवि
तेनअंतराचक्राचकमलः अंतराणबलानिचदंतिनश्चमंत्री अंतराणवाजिनःकेनयुः
ज्यतेइत्यादिसर्वकालाधनोरत्पसंयोगी कालशब्देभ्याधशब्देत्यश्चद्वितीयाविभक्तिः

अं.
६०

भवति अत्यंतसंयोगे गम्यमाने क्रिया गुणद्रव्यसकल्येन कालाध्वनोः संबंधः अन्यत
 संयोगे सामस्यमपीति संवत्सरमपीति सामसं कल्याणी सामसं गुणानां अध्वनः खल्यमिच्छे
 शमपीति क्रशं कृदिलानदीये जनं पर्वतः अत्यंतसंयोगी इति किं सामस्यद्विधौ ते क्रो
 शस्य कद्वे शेषवतः गत्यर्थं कर्मणि द्वितीया चतुर्थ्ये चेष्टायामनध्वनि गत्यर्थानां धा
 त्वनां चेष्टा क्रियाणां परिप्लव क्रियाणां कर्मणि कारके अध्वजिते द्वितीया चतुर्थ्या
 भवतः ग्रामंगश्चुति ग्रामायगश्चुति ग्रामं ब्रजति ग्रामाय ब्रजति गत्यर्थे इति किं ।
 ओदनं पचति कर्मणीति किं अद्येन ब्रजति चेष्टामिति किं मनसा पादलिपुत्रंगश्च
 ति अध्वनीति किं प्रधानंगश्चुति अध्वशब्दस्य प्रधानं पद्यानंगश्चुति आस्थितप्रति
 षेधश्चायं विज्ञेयः आस्थितः संप्राप्त आक्रान्त उच्यते यत्र धृत्येन पद्यानंगश्चुति त
 त्रभवती वमेव चतुर्थ्या पद्ये गश्चुति द्वितीया प्रधानं किं न चतुर्थ्ये च विकल्पेन अप
 वादविषये पद्यस्यात् ग्रामंगता ग्रामाय गता कृद्योगलक्षणपक्षीयं नु भवति च
 ये तृतीया कर्तृकर्मणोस्तृतीया कर्तृकरणे च कारके तृतीया विभक्तिर्भवति च
 कर्तो स्यात् त्रकर्ता स्वतंत्रः प्रधानः क्रियाप्रतिमिद्वयः स्वातंत्र्येण प्रधान्येन विवृति
 तोयं सत्कारके संज्ञं भवति किं करणं माधव उन्नमं करणं क्रियाप्रतिमिद्वयत्प्रवृत्तौ

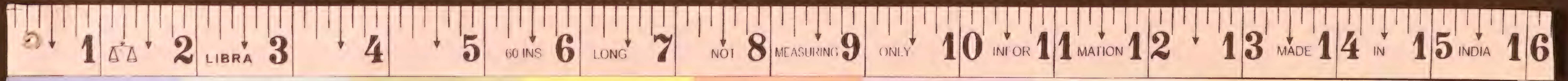

३.
पा.
६२
६१

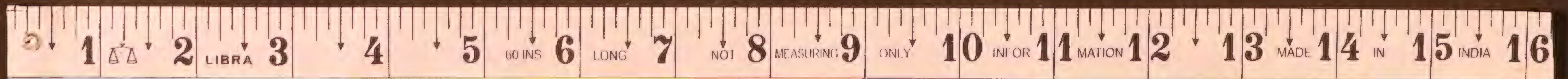
पकारकं विवचितं तत्साधकतमं करसंज्ञं भवति तत्र तृतीयावत दक्षिणादतः शिनाखं
दितः करणो धनुषाप्रहरति चक्षुषा पश्यति देवदत्तेन कृतं हस्तेना हस्तेन गमेण शरण
वृद्धो रक्षितेण यत्नेण चवानरेन्द्र शूरेण गमानुचरेण भग्नारत्नो गणाः गतसमनुनेताः
जायाभ्यां पीडिते निःस्वः शत्रुभ्यां कथ्यते मिथः सन्नान्या बाधते काचिद्वृष्टिभ्यां मिथ
ते मनः यत्तैर्वाणौ हन्ताः कोविदानरे रक्षणैः परकापिभिर्भूयमानो सोपाणिभिर्हन्ति वा
नगान् उत्पादितृतीयाविधाने प्रकृत्यादिभ्य उपसंख्यानं प्रकृत्यादिभ्यः प्रकृत्यादृश
नौघः गार्ग्योस्मिन्नात्रेण समानधावृत्तिविषमेण धावतीत्यादियथा चोक्तं प्रकृत्या च
पलेविप्रोगोत्रेणात्रेयपवदनयत्ने प्रप्रधाने तृतीयाविभिन्निर्भवति सहदेवदत्तेन य
सह त्रयागतीः पुत्राणामहागतः पिता पुत्राणामहस्यलः पित्ररत्रक्रियाभिर्भवंथः प्रा
ह्वनोऽप्यत पुत्रस्य तृतीयमान इति तस्या प्राधान्यं महार्थेन योगविधानात्पर्याययोगे
पि भवति विनापि महार्थेन भवति युद्धो युनेति निपातनात् सतेन पिता स्थितः साकं
सन्नाभ्यां जगन्महत्ते साधकागभ्यां नयने चरीर्धे श्लिष्टाश्चरन्ते रत्नकाश्च सावमथा
नतद्वेन वरो मराजिः साधं जुने वनवागजा संवर्कः स्थितवादि त्पादिभ्येनागविक्का
रः ॥ अंगशब्दोत्रोगसमुदाये शरीरं वर्तते तेनेति चतवयवोद्देतत्वेन निमित्तं चेत्येना

३.
६२

गणविद्युतेनांगिनोविद्यारोहलक्ष्यतेततो गततेयाविभक्तिर्भवतिश्रुतांवाणरपादेन
खिजःपाणिनाक्ताणिःश्रुतवधमेणसमुदायेत्रलक्ष्यतश्रुगविद्यारेइतिकिंश्रुतिर्वा
णमस्यइयंभूतलक्षणोक्तचित्प्रकारप्राप्तःइत्यश्रुतःतस्यलक्षणमित्यंभूतलक्ष
णतत्रवतीयाविभक्तिर्भवतिश्रुताउपत्रेणगजानमद्रतीतत्वात्रेणोपद्यायंस्मरः
मकरधजेनशंखचक्राभ्यांशंभिर्गणैत्रैःपिनाकिन इत्यादि॥हेतो॥तृतीयेति
वर्ततेहलसाधनयोगःपराधोहेतुरित्युच्यतेइहादिनगृतीयाविभक्तिर्भवति
धनेनकुलश्रुतेनसेवतेशाहीभ्याहृत्यतहलोभंन्यतेइत्यादिइत्यादिसर्वंक्षार्येच
तुयंसंप्रधानोचतर्धीसंप्रदानेकारकचतुर्थीविभक्तिर्भवतिकिंसंप्रदानेकसंणा
यमभिप्रेतिसंसंप्रधानंक्रमणकारणभूतेनयमर्थमभिप्रेतिवर्तातत्कारकंसंप्र
दानतत्रचतुर्थीवेदविदेगादरातिसदृष्टधनदेहिनेचायभोजनदेहिपादपायज
नदेहिमातापितृभ्यांकाशिपुदरातिकपिभ्यापितृकंदरातिपृगेभ्यस्तोयवितरत
केशोत्पलैलंतीर इत्यादि॥क्रोधइदंस्वार्थानांयंप्रतिकोपः॥क्रोधःश्रमघः
श्रमकारःक्रोधःश्रतमःइषागुणक्षेपलोपाविःकरणश्रमयाक्रोधाद्यथानाधात
नाप्रयोगेयंप्रतिकोपस्तत्कारकंसंप्रदानसंज्ञंभवतिदेवदत्तायक्रोधतिमित्रायडुः

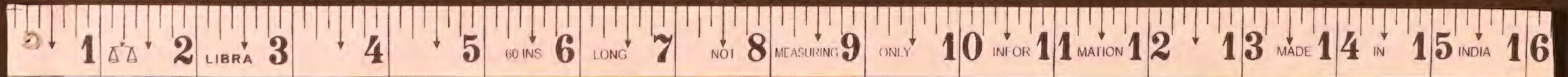

३.
पा.
६२

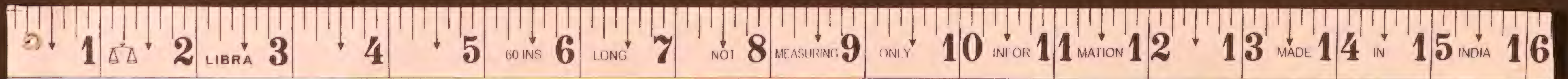
इति श्रायं यदुपति वां धवाया सृयते इत्यादि तादायं च चर्थी वक्राया वृत्तायं जलमा
नय वृत्तायं मित्यर्थः हिरण्यं कुंडलायेतं च रुद्रमा कल्पितं यत्तपश्चरन्तीतः याता प्रावि
श्वकर्मणे संयमाय श्रुते धत्ते न धर्माय संयमं धर्ममोलाय मेधायो धनं दानाय वक्रये त
त्याते रत्नाप्यमाने च तृर्थ्य वक्राया वाताय वापि ला विद्यता तपाय च लोहिनी ॥ इति या
गं च तृर्थी वक्राया परागिणे हितं ग्रामयिने हितं क्रियार्थं परस्परं च कर्मणि स्यानिनः ।
क्रियायाः श्रयः क्रियार्थः स उपपदं यस्य सायं क्रियार्थोपपदः तस्माच्च लौ क्रियायां क्रि
यार्थं या मित्येष विषयो लक्ष्यते क्रियार्थोपपदस्य स्यानिनः प्रप्रयज्यमानस्य धातोः क
र्मणि कार्वा च तृर्थी भवति द्वितीयापवादयोगः पथेभ्यो ब्रजति प्रधानादृतं फलाभ्याह
तं ब्रजतीत्यर्थः क्रियापरोपपदे स्येति किं किं प्रविशतपणं प्रविशपिंडीम भतिरत्रम
यानेन तत्क्रियार्थोपपदः कर्मणीति किम पथेभ्यो ब्रजति शर्कलेन स्यानिन इति किं प
धानादृतं ब्रजति तमर्थं शुभाववाचनात् ॥ तस्य नासमर्थः तमर्थः तमर्थभाववच
नप्रत्ययात्तात्प्रातिपदिकाश्च तृर्थी भवति पाकाय ब्रजति त्यागाय ब्रजति संपन्नये ब्र
जति तमार्थ इति किं पाकः त्यागः भववचनादिति किम कार्वा ब्रजति नमः स्वति
स्वाहा स्वधानं वषट्पागाश्च ॥ एतेर्योगी च तृर्थी भवति नमः सर्वतय नमः शंकराय ना

३.
६२

राघणाभ्यां नमो सातिपितृभ्यां नमो गुरुभ्यः नमश्चाचार्येभ्यः स्वस्ति प्रजाभ्यः स्वाहा ॐ
 ताशनाय स्वधा पितृभ्यः शुलं मल्लो मल्लाय शुलं मिति पर्याप्रार्थय प्रहणं ते न प्रथ
 मं लो मल्लाय समर्थः सा संयस्मार मे या यव धतिं शयेत्यादि सर्वम् ॥ कस्मिन्नर्थे पंच
 मशपादाने पंचमीशपादानीकारके पंचमीधिभक्तिर्भवति किमपादनं प्रचुमपाये
 शपादानम् शपादोपगमः शपयसाधत्वनविषयभूते यथचमर्षाधिभूते विवक्षिते
 तुत्कारकमपादानं संज्ञं भवति तत्र पंचमीदृष्टो वतरति इति नो वतीति ॥ दृष्टात्प
 लपतति प्रामास्यगच्छति च भ्रातृत्पतति प्रामास्यद्वतारिष्यति इत्याद्ये तत्ते संसारा
 न्मुक्तस्थानाभ्यापयः स्ववति स्त्रीत्या व्यपति गुरुभ्यामागत्य त्रित प्रामास्यद्वतारि
 ष्यति इत्याद्ये तत्ते संसारा न्मुक्तस्थानाभ्यापयः स्ववति स्त्रीभ्या व्यपति पुष्पेभ्यां गंधा
 याति पर्वतेभ्यः मृतं उत्पादि ॥ भोत्रांतानां भये हेतुः विभीत्यर्थानां त्रायत्यर्थानां तथा
 तृनां प्रयोगे भयस्य हेतुयत्तुत्कारकमपादानं संज्ञं भवति व्याघ्रादिभीत्यमातापितृ
 भ्या त्रस्यति पापेभ्यः त्रस्यति चोरा इति जते चोरा त्रायते दवदत्तं यत्तदत्तः पापा त्रायते
 भगवान् जायते जरा व्याधिभ्यां परिरुति मृत्युः खेभ्यः पाति गोपालः सम्येभ्यो गाः
 पालयति उत्पादि ॥ अन्त्या रादितरे ते दिक्का द्वा नृत्तरपरास्ता जहियक्ते ॥ पंचमी

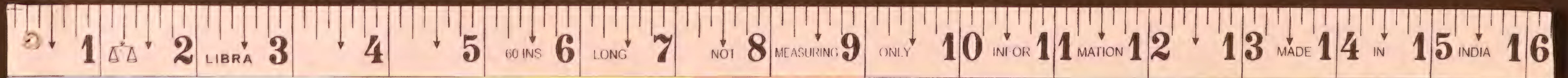

ह.
पा.
६३

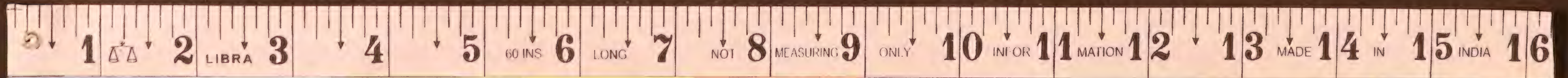
तिवर्तते ॥ अन्यथा रात इतरकते दिक्कह प्रचुंतरपद आचुप्राजे इत्येतेकंतेपंच
मीभवति अन्येत्यर्थप्रहणं तेन पर्यायप्रयोगेपि भवति अन्यो ग्रामादिद्वारः अत्रादन्वा
द्यं जने अन्यदेवदत्ताद्यज्ञदत्ताभिन्नो विस्मृतित्रादेव मित्रः अर्थांतरं देवदत्तात्तु विल
क्षणो देवदत्तात् आराध्नुहो हनार्ति कथवर्तते यामाचार्य इत्यनम् वनादारात्रदीय
तर इति निर्दिश्यमानस्य प्रयोगीपदार्थः उच्यते इतरो देवदत्ताद्यज्ञदत्तः स्यामि न इतरे
मेव कः अत इत्ययं वर्जनेर्ध्वं वर्तते अत एव नात्र समृद्धिः दिक्कह सर्वग्रामात्रदीय
गनगरात्रदीयग्रामात्सर्वतत्र न नाड्यगनदीत्यादि ॥ दिक्कहेन्यत्र शब्दप्रदुर्गादेशः
कालवृत्तिनापि योगेयथा स्यात् इतरथा हि दिग्गृत्तिनेव स्यात् इयं ग्रामात्सर्वतिशब्द
प्रहणं हसति दिशि दृष्टः शब्द इत्येवार्थो लभ्यते तनयार्थपिसंप्रति दिक्कहो देशको
लेवावर्तते सोपि दिशि दृष्ट इति उद्योगेपि पंचमी भवति तत्र देशवृत्तिना योगी पूर्वो
ग्रामादेशः कालवृत्तिनापि योगी पूर्वो ग्रीष्मावसंता अकश्चुतरपदेशोणादयानदी
ग्रामादयो गृह्यो देवः प्राग्रामात् प्रत्यग्रामात् आचरति णाग्रामाद्वनं उन्नगनगरात्
आहिदति णादिवसंति चंडाला इति इतरवचनयोगेपि योज्यं एव गिनानानाभिस्त
तीयानि तरस्यां पंचमी प्रहणमिहानुवर्तते एव गिनानाना इत्येतैर्योगैस्त्वतीयाविभ

उ.
६३

क्रिभंवत्यन्यतरस्यांपंचमेचस्यग्देवदत्तेनएचग्देवदत्तात् नानादेवदत्तेननाना
 देवदत्तात् एचग्विनानाभिरिभियोगविभागोद्वितीयाद्यः विनावातंविनावर्षेवि
 द्यात्प्रपतनंविनाविनाहस्तिहृतंरोषंकेनेमोपातितौद्रमो ॥ विनावातंविनापि
 तमवलंपत्ता तंविनाविनावेद्यहृतंरोषंकेनेमोपातिताननोणकारणोचस्तोका
 ल्पकृद्वाकतिपयस्यासवचनस्य स्तोकाग्रल्य कृद्वा कतिपय इत्येतेभ्योसत्वव
 चनेभ्यःकरणोकारकेतृतीयाविभक्तिर्भवतिग्रन्थतास्यांपंचम्यत्रपक्षविधेयतेतृ
 तीयात्कारणोइत्यर्वासिद्धादधर्ममात्रंकरणतयाविवक्षितेनद्रव्यंउदास्तोका
 दीनासत्त्ववचनतास्तोकान्मुक्तः स्तोकेनमुक्तः ग्रन्थान्मुक्तः ग्रन्थान्मुक्तः कृ
 द्वान्मुक्तः कृद्वा मुक्तः कतिपयान्मुक्तः कतिपयेनेमुक्तः असत्त्ववचनस्येति
 किं स्तोकेनविषेणहृतः ग्रन्थेनशीधुनामतःकरणोइतिकिं क्रियाविशेषाणक
 मणिमाधृतस्तोकंचलति ॥ विभाषागणोस्त्रिधा ॥ पंचमीतिवर्ततेहेताविति
 चउणोहेतौचस्त्रीलिंगेविभाषापंचमीभवतितृतीयाच जाड्येनाधाहीतः जाड्या
 हृहीतः गर्वेणवक्तिगर्वाद्धक्ति ग्रन्थतःशब्दःकृतवाक्येनेत्यादिमर्थम् दृशति
 कार्यःशब्देयोगेषग्रन्थतरस्या ॥ पंचम्यनुवर्ततेउरुतिकार्यःशब्देयोगेषष्टौवि

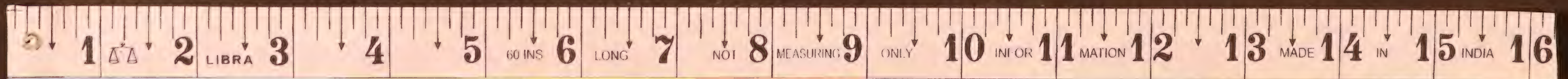

३.
पा.
६५

भक्तिर्भवति न्यतरस्यां हं ग्रामात् हं ग्रामस्य ॥ विप्रकृष्टं ग्रामात् विप्रकृष्टं ग्रामस्य
ग्रंतिकं ग्रामात् ग्रंतिकं ग्रामस्य ग्रत्यां ग्रामात् ग्रभ्यां ग्रामस्य ॥ हं गति कार्यतः
शब्दे स्यो द्वितीया विभक्तिर्भवति पंचमी चतुर्थीया सप्तम्यवपि भुञ्ज्यते --- हं ग्रा
मस्य हं ग्रा ग्रामस्य ग्रंतिकं ग्रामस्य ग्रंतिकेन ग्रामस्य ग्रंतिकाद्ग्रामस्य ग्रंतिके ग्राम
स्य तद्वत् हं गति कार्यभ्यश्च तस्यो विभक्तिद्वयो भवेति द्वितीया चतुर्थीया सप्तमी पंचमी च
कस्मिन्नर्थे षष्ठी शेषे ॥ षष्ठी शेषे ॥ कर्मादित्योऽस्य प्रातिपदिकार्थव्यतिरिक्तः स्व
स्यामि संबंधादिशेषः तत्र षष्ठी भवति गतो मत्यः पशो पादः पितः पुत्रः भूभृतः व
नं मेव कस्य विद्मः स मुञ्चस्यते रसस्य रस्य रश्मिः प्रलालस्य भस्म ॥ स्वद्वयोः संगतिः
प्रीत्ये विद्वषो मरेणा यचमित्रयो रमृतं वाक् पुत्रयोः स्वधिकं ततः ॥ दत्तानां सह
ति भाति महतां वाग्मितापि च दृष्टाणां च फलं भाति पुष्पाणां गंध एव च ॥ प्रियाणां
मधुरं वाक् कवीनां रसवत्त्वचः पुत्राणां वचनं पथ्यं कर्तृणां पुत्रमवचः ॥ उत्पादि
तल्याथो रत्नलोपमात्प्रातृतीया न्यतरस्यां तल्योपमा शब्दो वर्जयित्वा शेषविषये वि
धाना तथा मुक्ते षष्ठ्येव भवति चंद्रेणा तल्युचं चंद्रस्य तल्युचं कमुल्यनसमव
क्रं वक्रस्य सदृशः शशी सदृशः शशिनाराजो राजो भास्वात्यभावतः ॥ नत्राभ्यामुत्प

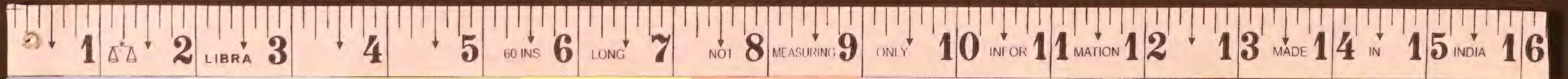
३.
पा.
६५

लेतल्ये उत्पल्योश्च तेन गैः समनार्गेऽज्ञान गैऽज्ञाणो समानगाः इत्यादिसर्वे योज्यं प्र
 धीगर्थद्वये वा कर्मणि ॥ शेष इत्यवर्तते अधीगर्थो स्मरणार्थः द्यहान गतिरलो
 षुऽंशपेक्षये पषां कर्मणि शेषत्वेन विवक्षते पक्षीव भवति मातुर्येति मातुः स्म
 रतिसर्पिंशो रयिते सर्पिषुऽंशे कर्मणीति किम् मातुर्येणः स्मरति शेष इत्येव मातु
 रे स्मरति ॥ कृजः प्रत्ययत्वे ॥ मतोऽणान्तराद्यानं प्रति यत्रः करोते कर्मणि कार
 के शेषत्वं न विवक्षितं प्रत्ययत्रेण मयमाने पक्षी भवति पक्षोऽवस्थे पक्षुः कर्तुः कर्तुः
 स्यो पक्षुः कर्तुः प्रति यत्रे इति किं कारकं करोति कर्मणीति किं पक्षोऽवस्थे पक्षुः कर्तुः प्र
 त्तया शेष इत्येव पक्षोऽवस्थे पक्षुः कर्तुः ॥ आशिषिनाथः नाथया चोपतापेक्षये शीः
 पत्यते तस्या शीः क्रियस्य कर्मणिः कारके पक्षी भवति सर्पिषे नाथते मधुनो नाथ
 ते आशिषीति किं मानवकश्च पनाथति ॥ रुजार्थानां भाववाचिनां मज्जरसत्राण्यो
 रुजार्थानां धातूनां भाववचनानां भावकर्तृत्वानां ज्वरवर्जितानां कर्मणि कारकं
 पक्षी भवति चौरस्य रुजातिरोगः चौरस्या मर्त्यते ते चः रुजार्थानां मिति किम् प्रति जीव
 तं माननेरः भाववाचिनां मिति किं नदीकालानि रुजति अज्वरीरिति किम् चौर
 ज्वर इति ज्वरः शेष इत्येव चौर रुजति जासिनि प्रहणानां क्राथपिषा हिमायां जा

:

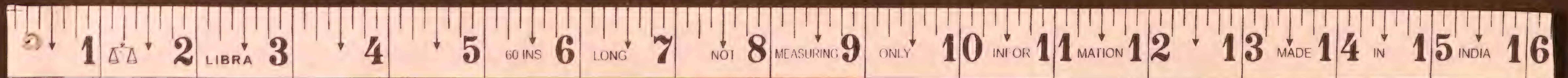

वृ.
पा.
६५

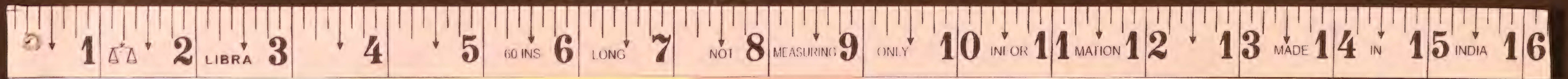
मिनिप्रहणानाटक्रायापिषु इत्येतेषां हिंसाक्रियाणां कर्मणि कारकं घटी भवति ज
सहि सद्यो जासता इने इति वा चरादौ पश्यते चौरस्यो जासयति चौरस्य निप्रहंति चो
रस्य प्रणिहंति चौरस्य निहंति चौरस्य प्रहति चौरस्य प्रहति चौरस्य न्नाटयति चौरस्य
क्राययति चौरस्य पिनष्टि हिंसायामिति किं धानाः पिनष्टीत्यादि व्यवहृत्पणोः स
मर्थयोः ॥ व्यवहृत्पण इत्येतयोः समानार्थयोः कर्मणि कारका घटी भवति यत्
येयविक्रय व्यवहारे च समानत्वं मनयोः शतस्य व्यवहारतः शतस्य पणतः श्रायप्रत्य
यकस्मान्न भवति तत्पार्थस्य पणो रायप्रत्ययो भवति न व्यवहारार्थस्य सहस्रं व्यवहा
रे तस्माद्दस्य पणतः समर्थ इति किं न शलाका व्यवहारति वित्तपतीत्यर्थः ब्राह्मणा
न्याणायते स्तोतीत्यर्थः ॥ कस्मिन्नर्थी सप्रमी ॥ सप्रम्यधिकरणे च अधिकरणो
कारक सप्रमी सप्रमी विभक्तिर्भवति चकारादु रति कार्ये भश्च किमधिकरणं क
त्वं कर्मणोः क्रिया अथ भूतये बाधरणा क्रिया प्रत्ययग्राधारत्वात् कारकमधिकरणम
ज्ञं भवति तत्र सप्रमी कर्त्तृग्राप्ते शक्ये ग्राप्ते पुष्पगंधः समेतव वही गावश्च शेरते स्त
नयोः पतिते नेत्रे नेत्रयोः पतिते मनः ॥ भूतत्सपाटपाः सति गंगा सुवाल्लकः वाती
सवर्तते बुद्धिः प्रायोधर्मकथासच ॥ वृत्तेषु संति पुष्पाणि पुष्पेषु ध्रुवमगः शलाः

जो.
६५

चलाचनेप्रमातंगाश्चरभागिरि - - - सानुषु ॥ इत्यादि ॥ सप्रमीविधानेक्रमो
 द्विषयस्यकर्मण्युपसंख्यानं ग्रथतीव्याकरणापरिगणिती ॥ याज्ञिक ॥ साधसा
 धुप्रयोगासप्रमीवक्तव्या साधुदेवदत्तेमातरि ग्रमाधुदेवदत्तः पितरिवारकाह
 णांचकारकत्वेसप्रमीवक्तव्याहरिद्रेष्वासीनेषुअद्वाभुजतेअद्वेषुभुजनेषुदरि
 द्राग्रामते ॥ आकारकाहोणामपिकारकत्वेसप्रमीवक्तव्या अद्वाष्वासीनषु
 दरिद्राभुजतेइत्यादिउगंतिकार्येत्यश्च ॥ इरेदेवदत्तःसमीपंग्रामतत्तुत्याग्रा
 मन्नेग्रामतेइत्यादि ॥ निमित्तात्त्वन्मांसयोगीवाच्यासंप्रतिसप्रमीधर्मणिद्वीपि
 नहंतितत्तयोयोहंति कुंजरकेशेषुचमरीकंतिमी ॥ त्रिशण्वलकोहतः इत्या
 दिवर्मसंयोगाइतिकिं वेतनेनधानेत्तनातियस्यचभावेनभावलक्षणम् सप्र
 मीवर्ततेभावःक्रियायस्यभावेनयस्यक्रियायाक्रियांतरंलक्ष्यतेततोभाववतस
 प्रमी भवतिक्रियाक्रियांतरंलक्ष्यतेततोभाववतसप्रमी भवतिक्रियाक्रियांतरं
 लक्ष्ययति ॥ तद्व्यतिभास्वतिजातोराजःपुत्रीजातीराजःपुत्रीव्यपेततपद्रवःपुत्र
 त्वप्रमालिनिपतितोरातिः उद्व्यतिचंद्रमसिविकसत्प्रक्रमचनिवर्षतिदेवीचा
 रग्रायातिवातीवातिउक्तोहतेभुजानेराजनिप्रविष्टोमाभ्यः राजनिग्रागच्छति

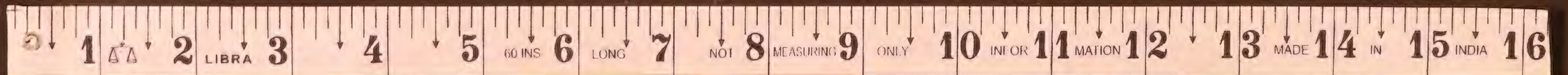

वृ.
पा.
६६

६६

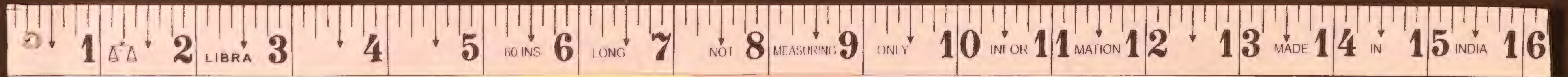
गतो मातुः मातोः पित्रोः प्रपुत्रवर्गः गोपुत्रद्वयमानसगतः दुग्धास्यगतः संपन्नैषा
गतः उष्णित्तुडुमेपुगतः स्त्रीनेपुपत्तेपुसर्वेयनानुगतः इत्यादिभावनेति किं यः
जाजाभिः साधुत्वेभावलक्षणमिति किं यो भेदः सदेवदत्तः पक्षी जनादरे ॥ एवं ॥
समस्या प्राप्तायां पक्षीविधीयते चकारात्मापि भवति अनादसीधकेभावलक्षणो भाव
धतः पक्षी समस्यो भवतः द्विषतः पश्यतः स्वंगश्च द्विषति पश्यति त्वंगश्च आगश्चः प
वलस्य स्वयं क्रीडति राजा प्रागश्चति परबले स्वयं क्रीडति राजा मातापित्रोरुत्तोः प्र
व्यजति विक्रशता जनानां गतः सचौरः विक्रोशत्स जनैः पुगतः सचौरः विमपिब
हना वदतां स्वयमार्यायाति साधु मार्गेण त्यादियतश्च निर्धारणं पक्षी समस्यावर्त
ते जातिगणक्रियाभिः समुदायादेव देशस्य पक्ष्यकरणं निर्धारणं ततः पक्षी सम
स्यो भवतः मनुष्याणां त्रियः शूरतमः मनुष्येषु वागवाक्कुला सम्यन्नतीरागो
पुवायधगानां लावज्जशी च्छगः अधगे पुवापवमितरवचनयोरपि इत्यनेन विधि
सुषो विभक्तीनामर्थविभाग इति ॥ इति विभक्तिचतारः समाप्तः ॥ अथ सुबताना
मेव पक्षानां परस्परसंबन्धितां समास उच्यते सोऽपि सुबतद्वात्सुबताश्चितद्वाश्च सुब
तानंतरसंज्ञेपनोपदिश्यते सच एवं पक्ष्यार्थप्रधानो व्यर्थो भावः उत्तरपक्ष्यार्थप्रधान

ॐ.
६६

सत्पुरुषः अपराधप्रधानो ब्रह्मज्ञीहिः उभयपराधप्रधाने द्वन्द्वः इति चतुर्विधः त
 त्रयमात्मव्ययीभाव उच्यते उपकुम्भ इति स्थिते उपशब्दसमीपवाचिनः प्रथमेक
 वचनं सत्कुम्भशब्दात्पक्षेकवचनं दुःसुविग्रहो नित्यसमासः सुखपदविग्रह इति
 वाकुम्भस्य समीप इति न्यपदेन विग्रहे सुखसंज्ञिते परागवत्सरे ॥ प्राक्काङ्क्षात्सु
 मासः सहस्रपाव्ययीभाव इत्यादि कृत्य अव्ययविभक्ति समीपसृष्टिद्वयार्थाभावा
 त्पयामं प्रत्यशब्दप्रादुर्भावपश्चाद्यथा - - - नष्टव्ययोगपद्यमादृश्यसंज्ञिता कल्या
 तवचनेषु ॥ विभक्त्यादिष्वर्थेष्वय - - - द्रव्यवर्तते तदुत्तरपदेन सुखेन सहस्र
 मस्यते अव्ययीभावसंज्ञकश्च समासो भवति स च समर्थः परविधिरित्यसमर्थानामे
 व भवति इति चेदतव्यं समासद्वयात्तद्विज्ञेयं समासश्चेति प्रातिपदिकसंज्ञायां सुपो
 धातुप्रातिपदिकयोरिति सुपो लुक् प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्जनमिति उपश
 ब्दस्य उपसर्जनसंज्ञा सुपसर्जनं पूर्वमिति उपशब्दस्य पूर्वमिपातः ऐकपद्यमेकस्व
 र्यमेकविभक्तित्वं समासस्य प्रयोजनं उपकुम्भ इति स्थिते तत्तस्याद्यत्पत्तिः प्रथमेक
 वचनं स अव्ययीभावश्च अव्ययीभावः समासः अव्ययसंज्ञो भवति इत्यव्ययसंज्ञाया
 अव्ययात्सुप इति समो लुकि प्राप्ते ॥ नाव्ययीभावा उच्यन्ते पंचम्याः अकारान्ता द्रव्य

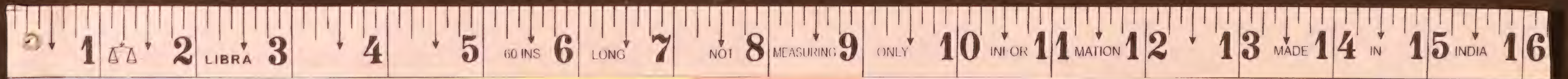
वै.
पा.
६७

योभावाङ्गिरस्यस्योत्पत्तिर्भवति तस्यतत्रतत्रतत्रस्यं भवतिपंचम्याः अमिष्टं
 त्वंउपकुंभंतिष्ठतिकुंभंवसमीपंतिष्ठतीत्यर्थः तथैवद्वितीययामप्यभावः उपकुंभं
 पश्येत्यादिद्वितीयासप्रमोर्वजनम् अकारागताद्व्ययीभावाङ्गिरस्योत्पत्तिर्भवति
 प्रमोःवज्रलसंभावेभवति ॥ उपकुंभंकृतं उपकुंभेनकृतम् चतुर्भासम्यंभा
 वः उपकुंभंदेहिउपकुंभात्गतः उपकुंभंउपकुंभंनिदेहि उपकुंभंनिधेहि ॥ नि
 मत्तिवाङ्गितिस्थितेनिशब्दादर्थभाववाचिनः प्रथमैकवचनंमसुत्तिवाङ्गित्य
 स्तीवज्रवचनंभवति आसमत्तिवाङ्गामभावइतिविग्रहीकृतैषधिवाङ्गेषु अथ
 यंविभक्तीत्यादिनासमासःसुल्लंका निशब्दस्यएवंनिपातः अथयीभावश्च अथ
 यीभावप्राःसमासानुसक्तलिंगंभवति इतिननुसक्तलिंगत्वेकस्वानुसक्तः
 प्रातिप्रातिपदकस्येतिङ्गस्वकृतैतथैवस्याद्यत्पत्रिः एववदंभावादिनिर्मत्तिव
 तंमत्तिवानामभावोवततेइत्यर्थः शेषमुपकुंभवत्तनेयनयथाशक्तिःइतिस्थिते
 यथाशब्दात्पदार्थानतिवृत्तिवाचिनः प्रथमैकवचनंमशक्तिशब्दाद्वितीयोक्तवचन
 मंशक्तिमनतिव्रमेतितथैवात्यपदेनविग्रहेतेषुधिवाङ्गेषु यथापदशेषाद्योग्यता
 वीप्सापदानतिवृत्तिःसादृश्यंयथायाः तत्रयथेतिएवंणवसिद्धेनवदनेसादृ

ॐ
६७

श्यप्रतिषेधार्थं तत्रासादृशेवर्तमाने यथाशब्दोत्तरपदेन सह समस्यते अथवा
 भावसंज्ञकश्च समासो भवति तत्र पूर्ववत्समासत्वं सुपोल्लङ्कारं तथैव यथाशब्दस्य
 पूर्वनिपातश्चाद्यत्यन्त्रिः ॥ पूर्ववद्व्ययसंज्ञायामव्ययार्थस्य इति समासो ल्लङ्कारं अभा
 वः स्वनपुनतत्त्वा न भवति यथाशब्दोत्तरपदेन सह समस्यते अथवा अद्वित्वं
 ब्राह्मणानामामंत्र्यस्यासादृशे इति किं यथादेवदत्तनतथायत्तदत्तः यावदस्य
 त्रुतिस्थितेऽभयत्रापि जसयावेति अमुं त्राणि संभवेतीति विग्रहे तेष्वधिकारेषु या
 वदवधारणं यावत्तु शब्दोपागोवर्तमाने उत्तरपदेन सह समस्यते अथवा भावसंज्ञ
 कश्च समासो भवति शेष पूर्ववत्तु यावदस्य ब्राह्मणानां नयस्व ॥ अथ तत्पुरुष
 समासः ॥ कस्यश्चित् इति स्थिते कस्य शब्दाद्वितीयैकवचने अतः शब्दात् कस्य
 अतः इति विग्रहे समर्थः परविधिः सगमं त्रितीयं प्राक्कारं गतसमासः स
 हस्यपविभाषः तत्पुरुष इति प्रसक्त्य ॥ द्वितीयाश्चित्ती उपति तगताद्यतप्राप्ता
 यत्रैः ॥ द्वितीयांतं सवतंसमर्थं अतः इति भिरुत्तरपदेः सह विभाषा समस्यते तत्पु
 रुषसंज्ञकश्च समासो भवति पूर्ववत्सुपोल्लङ्कारं पूर्ववत्कस्य शब्दस्य पूर्वनिपातः त
 तः स्वाद्यत्यन्त्रिः कस्यश्चित् अतः शब्दस्य क्रियावाचिद्वात्रिलिङांता कस्यश्चित्ते

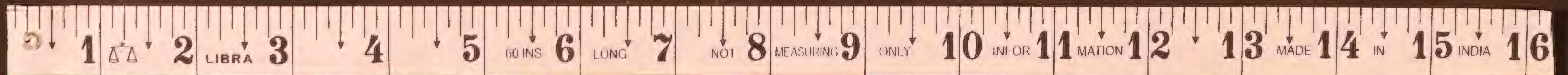

३.
पा.
६६

६६

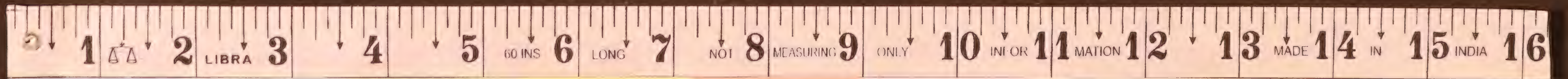
अथैतः कस्यचित्ताव्यासाणीकस्यचित्तं ब्राह्मणकलंप्रवमतीतादिभिः समासः शं
कुलाखंडइति स्थिते शं कुलाशब्दा इहाखंडशब्दात्तु शं कुलयाखंडइति विप्रविप्रः
हं एवंस्मिन्नेवादि कारे तृतीयातत्कृतार्थेन गुणवचनेन ॥ तृतीयांतं सवतसमर्थ
गुणवचनेन तत्कृतेन तृतीयाकृतेनार्थशब्देनैवोत्तरपदेन सह विभाषा समस्यते
तत्पुरुषश्च समासो भवति शेषं एवं वतस्यायत्पत्तिः शं कुलयाखंडः शं कुलाखंडा
खंडशब्देन गुणवचनद्वयात्रिलिंगाच्चायं धानेनार्थ इति विप्रदेतेनैव सूत्रेण धान्यश
ब्दस्यार्थशब्देन समासः शेषं एवं वत धान्यार्थः वृत्तशब्दवद्व्यापि कुंडलहिर
ण्यइति स्थिते कुंडलशब्दाच्चादर्थे चतुर्थे कवचने इन्द्रिण्यशब्दात्मा कुंडलाय
हिरण्यमिति विप्रहोचतुर्थी ॥ तदर्थार्थवलिहितसुखरहितः चतुर्थी त्रसरेत
समर्थं तदर्थवाचिनोत्तरपदेनार्थवलिहितसुखरहित इत्येतैश्च सह विभाषा स
मस्यते तत्पुरुषश्च समासो भवति शेषं समानस्यायत्पत्तिः ननु सवत्वात्मा भा
वः कुंडलहिरण्यं कुंडलशब्दवद्व्यापि नयः पंचदशपायदावित्यादि ॥ चौरभयइति स्थि
ते चौरशब्दात्पंचमी भयशब्दात्तच्चौरेभ्येभयमिति विप्रहोचपंचमीभयेनापंचम्यतंस
वतंसमर्थं भयशब्देनोत्तरपदेन सह विभाषा समस्यते तत्पुरुषश्च समासो भवति

जो.
६६

शेषं सर्ववत् चौरभयं ऊं शब्दवत् नयः एवं च कभयमिति राजन्युरुष इति स्थि
 ते राजन्यशब्दात्पक्षेकवचनेऽस्य पुरुषशब्दात्तस्यागतः पुरुष इति विशेषः ॥ घ
 णी ॥ घस्य तं संबतं च समर्थं पुत्ररूपेण सह विभाषा समस्य ते तत्पुरुषश्च समा
 मासो भवति स्यो लोकि कृते ग्रन्थं वर्तिनी विभक्तिं समीक्ष्य परं संज्ञायामनलोपान
 लोपः प्रातिपदिकां तस्येति नलोपः शेषं पुं वत् राजपुरुषः रेवत्तु सति ग्रह
 शोडश इति स्थिते ग्रहशब्दात्तस्य प्रस्येकवचने शोडशशब्दात्तु ग्रहेषु शोडश इति
 विशेषः सप्तमी शोडः सप्तम्यं तं संबतं शोडादिभिर्गुणैरपरे सह विभाषा समस्य
 ते तत्पुरुषश्च समासा भवति शेषं सर्ववत् स्यात्पञ्चाग्रहा शोडः पंचमत्तक
 भावाद्यप्यपचनं मूल इति स्थिते उभयत्रापि प्रथमा वद्भवचने जसु पंचमूलो समा
 द्यता इति विशेषः एवं मित्रेकाधिकारे हि संख्ये संज्ञायामिति वर्तमानेऽद्वितीयो
 त्तरपद समाहारे च उद्वितीयो विषयभूते उत्तरपदे परतः समाहारे चाभिधेयेपि
 संख्ये समासाधिकरणेनोत्तरपदेन सह विभाषा समस्य ते तत्पुरुषश्च समासा
 भवति संख्यापूर्वो द्विगुः ॥ संख्यापूर्व उत्पुरुषः समासा द्विगो संज्ञा भवति द्विगु
 रेकवचनं द्विगुः समासा एकवचनात् भवति स न पुंसकं यस्यायमेकवद्भावः

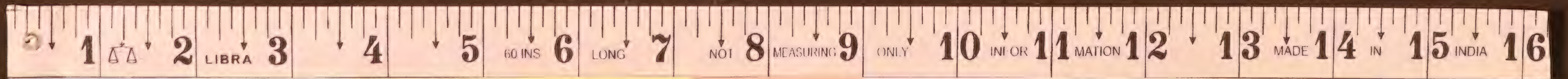

ह.
पा.
६५

६९

सनपुंसकलिंगोभवतीति नपुंसकलिंगे प्राप्ते अकारोन्तोत्तरपदे द्विप्रसिद्धाभाष्य
ते इति स्त्रीलिंगताद्यामित्याधिकृत्य ॥ द्विगोः ॥ द्विगोः समासात् डीप्रत्ययो भ
वति ङकारपकारयोः लोपः प्रयोजनम् एवं च त एवं स्य भ संज्ञायां यस्येति त्यकार
लोपः त्यातत्वात् स्वयत्पत्तिः पंचमूलीकत्रीशब्दवहूपनयः एकवन्भावः सर्व
त्रैकवचनमेव पंचकपालीदशकपालीप्रत्ययः नील उत्पल उत्पल इति स्थिते उभ
यत्रापि प्रथमैकवचनं स विशेषण विशेषभावप्रमिष्ट्यर्थं सुभयत्रापि च शब्दप्रयो
गः नीलं च त उत्पलं चेति विप्रहे एवं स्मिन्नेवाधिकारे एवं काले सर्वजरत्पुराण
नवकेचला समानाधिकरणो नेति वर्तमाने विशेषणं विशेषेण ब्रूते ॥ एक
विषयं समानाधिकारणं भेदकं विशेषणं भेदाविशेषं विशेषणवाच्यं सर्वतः सम
र्थं विशेषवाचिना समनाधिकरणेन सह ब्रूते समस्य ते तत्पुरुषश्च समासो भ
वति ॥ तत्पुरुषः समानाधिकरणः कर्मधारयः समानाधिकरणस्तत्पुरुः कर्म
धारय संज्ञो भवति इत्याद्यानामप्रयोग इति यशस्वनिवृत्तिः स्वाद्यत्पत्तिः नपुंसक
त्वात्संभावः नीलोत्पलं पंचरक्तोत्पलादयः ॥ तथा कृत्स्ना चामौशादीति वि
ष्टसमासीकृते एवं च त्वं कर्मधारय संज्ञायां पुंवत्कर्मधारयजातीयदेशीयेषु

जो.
६५

二

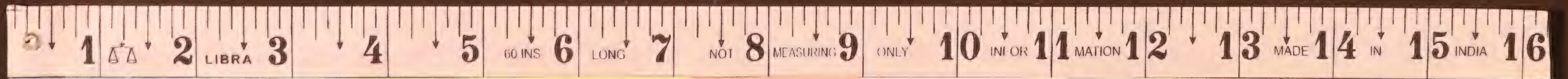

३.
पा.
७०
२०

ह्लादेशे इति डौकारस्य उकारः प्रातिपदिकात्वात् स्वाद्यत्पत्तिः चित्रः यानशब्दवद्
पनया एवंशवलः गीतः प्रत्ययः वृषवतीभायां प्रत्येतिविप्रवत्समासैक
तेष्ववज्ञाद्योक्तस्वत्ववत् स्वाद्यत्पत्तिः वृषवज्ञार्थः प्राप्ताः प्रतियद्यः यंप्राप्तं वृद्धो रथा
नेन उपहृतपशुरस्मै उहृतः ओदनेयस्याः वीराः पुनरा अस्मिन्निति विप्रही प्रथमा
यं वत्तयित्वा मप्रविभक्त्यर्थे सुप्रवृद्धज्जीहिः शेषसमानम् प्राप्ताविप्रामः वृद्धा
यानदान् उपहृतपशुः यत्तः उहृतोदनात्ताः लीयत्रसमासीकृते रापवीरपुरुषयो
ग्रामः नरप्रहृत्यः कविति प्राधिकृत्य शेषादिभाषेति कपुप्रत्ययः वृद्धज्जीहोसमा
संमवत्रसमासपदानां प्रथमानिर्दिशत्वादनियमेन एव निपातप्राप्ते ॥ सप्तमी
विशेषणवृद्धज्जीहो ॥ वृद्धज्जीहोसमासयत्समस्य ते यश्च विशेषणपदं तत्पूर्वनि
पातति इति विशेषणपदस्य पूर्वनिपातः स्रवंतं वृद्धज्जीहोसमासवत् वृद्धज्जीहिर्भवति कथा
चित्रविधिपुष्पफलतरुवनोपशोभितोद्यानभूमिकं नगरमित्यत्र चित्राणि वत्त
निविधानि चेति विशेषणं पुष्पाणि च फलानि चेति चार्थद्वन्द्वः समासः तद्व्यावर्तन
तरुवनमिति षष्ठीसमासः चित्रविधानि फलानि येषां तानि चित्रविधानि पुष्प
फलानि च तानि उरुवनानि चेति पुनविशेषणसमासः उद्यानस्य मिरुद्यानभूमिः

३.
७०

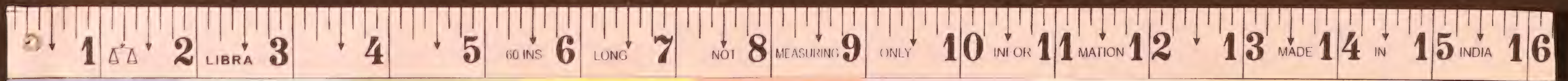

ह.
पा.
७

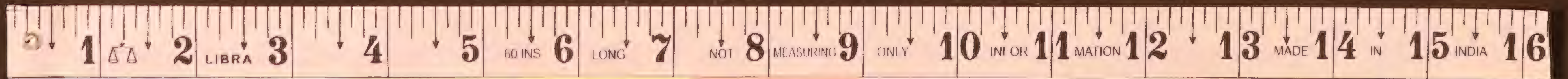
चित्पादि तद्गः शशसत्तन्यप्रोध इति स्थिते स्याद्यत्पत्तिः समाहारेश्वप्रयोगः तद्गः
शशशशसत्तन्यप्रोध इति विग्रहे समाहारे हं दः समासः तथैव सुसक्तक श्रु
यंत प्रज्जिवातंतवशहृपेडं डः समासपूर्वनिपतत्य इत्युहसत्तन्यप्रोधशहृ
योः पूर्वनिपततिः तद्गः शशसत्तन्यप्रोधम विभाषावृत्तमृगत्तुण धान्यव्यजनप
शशकुन्यशवाडवपूर्वापेरोधोतगाणा वृत्ताद्यर्थानाशक्षानां हं द्वे विभाषेकवद्भव
ति ननु सकमिति ननु सकलिं प्रो भवति एकवद्भवति एकवद्भावदेवकवचनं भवति ए
वद्भावभावपत्ते उडुभयमप्यनं भवति उहृशश उहृशशो सत्तन्यप्रोधम सत्तन्यप्रो
धो उहृखर उहृखरौ धवखेरिं धवखेरिं इत्यादि ॥ इति समासः वतारः ॥ क्वचि
त्समासेपि विभक्तयः श्र यत्ने तत्र समासो समासो वेति सैदेह उपजायते अतस्तत्र
वृत्त्यर्थमल्लक्ष्मीकारः प्रदर्शयते अल्लक्ष्मीरूपदेस्योधातु प्रातिपदिकयोरिति समास
प्रातिपदिकावयस्यस्यो ल्लक्ष्मीरूपस्य समासे प्रत्ययेधः अलगाधिकारः प्रागाउत्तरप
दाधिकः प्रागादिकागत लोकासु कानि कार उहृगागत कश्चु कश्चु इति स्थिते करणे
च लोकात्पृथक् कतिपयस्यासत्त्ववचनस्य ॥ लोका ॥ अल्पकश्चु कतिपयाड
त्येतेभ्यः असत्त्ववचनेभ्यः करणोकारके अन्यतरस्यापंचमीविभक्ति भवति हंगंतिकी

जं.
७

येषामन्यतरस्यां पंचम्यनुवर्तते हेतुंति कार्थः शब्दैर्योगीषष्ठीविभक्तिः भवति अन्य
 तरस्यापंचमीव इति हेतुंति कश्चात्तु भाषिपंचमीसोकांतिकद्वयार्थकश्चाणि
 ऊन लोकादयः शब्दाः पंचम्यन्ताः ज्ञात्तेन सह समस्यैव तत्पुरुषश्च समासो भवः
 तिसमाससति प्रातिपदिकसंज्ञायां सपधात्वात् प्रातिपदिकेयोरिति सुपित्त्विकि प्राप्ते
 पंचम्या लोकादित्याः ॥ लोकादित्युत्तरस्याः पंचम्यग्रन्तुर्भवति लोकाशुक्तः
 प्रतिकान्तुक्तः द्वासागतः कृष्णान्तुक्तः ओजसकृतसु सहस्रकृतसु अश्वसु
 कृतसु उपसु कृतसु इति स्थिते कर्तृकरणयोस्तृतीयाचकर्तृकरणकृतावङ्
 लंकर्तरिकरणे च या तृतीया तदंतं कृतं तेन सह वङ् लसमस्यैव तत्पुरुषश्च समा
 सो भवति ततः प्रातिपदिकत्वे सुपोल्लुकि प्राप्ते ओजसद्वोस्वस्तपसंजसस्तृतीयाया
 ओजससहस्र अश्वसु उपसु अजसस्त्यः परस्यास्तृतीयाया अल्लुगभवति ओजसा
 कृतसु अश्वसाकृतसु उपसाकृतसु अजसाकृतसु इत्यादि मनसा उपप्रा मनसा संग
 ता इत्यत्र एवं च तृतीया समासश्चाततो लुकि प्राप्ते मनसः संज्ञायां मनशब्दात्पर
 स्यात्तृतीयाया अल्लुगभवति संज्ञायां विषये मनसा संगता मनसा उपप्राति किममनो
 रंता कन्या ॥ मनसा प्राज्ञात्तुल्येति विग्रहे सुपि जातौ णिनि ताच्छीले इति

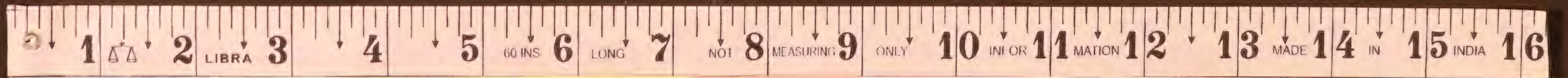

हे.
पा.
७२

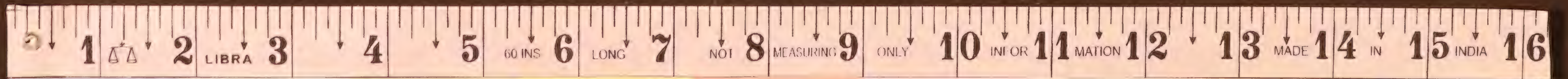
णिनिप्रत्ययः श्रुतोयच्चिण्णतोः इति कगागमः सौचीति दीर्घः पूर्ववत्सूतीयाम
मासाश्च ततोल्किप्राप्ते ॥ श्रुतायनिशब्देऽत्ररपदेमनसः परस्यात्तृतीयया ।
अल्गभवति मनसाज्ञायी श्रुतान्नपदसु श्रुतान्न भाषा इति स्थिते चतुर्थीतियोग
विभागाश्चतुर्थीति पुनः चतुर्थीतियोगविभागाश्चतुर्थीति पुनः चतुर्थीतियोः
गविभागाः तस्मात्संज्ञानेततोल्किप्राप्ते वैद्यात्करणाय्यायाचतुर्थ्या वैद्यात्कर
णानामाख्यावैद्यात्करणाय्या श्रुत्या संज्ञा यथा संज्ञा वैद्यात्करणाय्याव्यवहरे
तितस्यांगम्यमानाया मात्मनः शब्दाऽत्रस्याश्चतुर्थ्या अल्गभवति श्रुतान्नपदसु
श्रुतान्नभाषा अथवा लुग्विधानसामर्थ्यादेव चतुर्थीसमासश्च वेदितव्यः संभाव
श्च वेदितव्यः ॥ परपदं परभाषा इति स्थिते पूर्ववत् चतुर्थीसमासश्च संभावश्च भवः
तितस्य लुकिप्राप्ते ॥ परस्य च ॥ परस्य च याश्चतुर्थीतस्या वैद्यात्करणाय्यायामल्
गभवति परसंज्ञपदं ॥ परसंभावः ॥ यधिसिः गविसिः द्वचिसिः श्रण्येति लकः
श्रण्येमाषकः इति स्थिते ॥ संज्ञायाम् ॥ संज्ञायां विषये सप्रम्यंते स्यात्सहसमस्य
ते तत्पुरुषश्च समासो भवति ततः सपोल्किप्राप्ते हलन्तात्सप्रम्या संज्ञाया हलः
तापलांतादापरस्याः सप्रम्या अल्गभवति संज्ञायां विषयद्वयभाङ्गरूपसंख्यानस

ॐ.
७२

इति स्वरविस्वरकद्वयविमाषकः कृविषाणां मुकुटकाराणां पणः इति स्थिते संज्ञा
 यामिति समासः ॥ कारनात्रिचप्राचाहलादौ ॥ प्राचादेशेयत्कारणामत्रस्मिन्
 मलादावुत्तरपदद्वयतात् उत्तमस्यासप्रम्या अल्गभवति कारविशेषस्येसाः संज्ञा
 कारोत्तरत्वा निवेशः कार्षिकेः कल्पिताः पूर्वैर्नैव सिद्धे नियमार्थमिदं प्राचामेव
 कारनात्रिचप्राचाहलादौ विति नात्यस्मिन्निति प्राचामिति किम् यद्येपशुः पृथपशु
 मध्ये गुरुः सप्रमीतियोगविभागात्समासः ततो लुकि प्राप्ते ॥ मध्याह्नौ ॥ सप्राश
 ह्वा उत्तरस्या गुरु उत्तरपदे अल्गभवति ग्रंताश्चेत्य वक्तव्यं ग्रंते गुरुः कंदेवा ला उ
 रसिलोपः उत्तरे मणिः इति स्थिते कंदेवा ला ग्रंथेति कंदेवा लाः उत्तरे मणिः मातृस्ये
 तितरसिलोपा उत्तरे मणिः स्येति उत्तरे मणिः सर्वत्र योगविभागात्सप्रमीतिसमासः
 ततो लुकि प्राप्ते ॥ ग्रहधर्मस्तत्वात्स्वागादकामे ॥ ग्रहधर्मस्तत्वावर्जितात्स्वगवा
 चिनः परस्यासप्रम्या अल्गभवति कामवर्जिते उत्तरपदे परतः ग्रहधर्मस्तत्वादि
 तिकिं ग्रहधर्मिणः अकामे इति किं सुखकामो स्येति सुखकामः हस्तवैतः चक्रव
 धः चक्रवधः इत्यतः सिद्धं शुष्कपद्मवैः धश्च ॥ सिद्धारितिसदृशप्रम्यं तं समस्यते
 तत्पुरुषश्च समासो भवति लुकि प्राप्ते वंधे च विभाषा ॥ वंधशब्दे ॥ उत्तरपदे

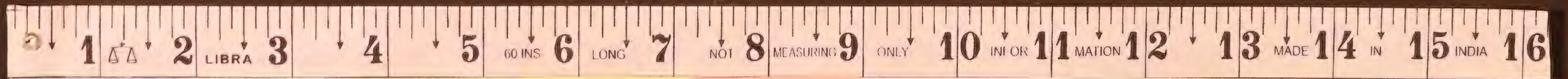

३.
पा.
७३

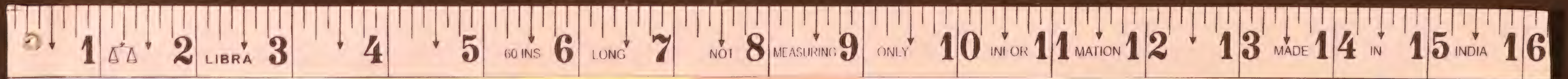
सप्रम्याभिभाषा अलम्भवति तं भेरसतीति कर्णे जपः उपपदसमासः सपोल्लुकि प्राप्ते ॥
तत्पुरुषे कृतिवज्रं ॥ तत्पुरुषे समासे कृदन्ते कृदन्ते उत्तरपदे सप्रम्यावज्रं मल
भवति ॥ भवति कुरुचरः मृगचरः विशेषते विशेषयः विशेषयः ग्रामेवासः ग्राम
वासः ग्रामीवासी उपपदसमासः ॥ शयवासवातिष्यकालात् ॥ शयादिष्वत्तर
पदे अकालवाचिनः परम्या सप्रम्या अलम्भवति विभाषा ॥ चौरस्य ज्ञा ॥ अस्त्रः
रास्याः पतिः अतपस्ती समासे कृते सपोल्लुकि प्राप्ते ॥ अष्टाग्राक्रोशो उत्तरपदे
रतः षष्ठा अलम्भवति आक्रोशे गम्यमाने आक्रोशे निर्मा सचालकपवयेत्यने
आक्रोश इति किं ब्राह्मणकुलं षष्ठीप्रकरणे ॥ वाग्दिर्पाशपट्टेयान्तिदंडहरेष्वप
साध्याने ॥ वाद्योयान्तिः दिशोदंडः पद्यतोहरः रास्याः पुत्रः रासीपुत्रः पुत्रापितृः
किप्राप्ते ॥ पुत्रेन्यतरस्यां ॥ पुत्रशब्दे उत्तरपदे षष्ठा आक्रोशे गम्यमाने पुन्यतर
स्यामलम्भवति आक्रोशे तेनैव ब्राह्मणे पुत्राः पितुः पुत्रः पितरत्नेवासोद्देतः पु
त्रः होतरत्नेवासी अत्र पुत्रापितृ किप्राप्ते अतो विद्योनि संबंधेन्यः परस्यः पारस्याः
षष्ठा अलम्भवति मातुः स्वसापितुः स्वमा इत्यत्रापितृ किप्राप्ते विभाषा स्वसृपः
त्योः स्वसृपति इत्येतयो रत्तरयोः अकारात्तेन्यवन्तरस्याः षष्ठा अलम्भवति वि

३.
७३

भाषायास्तत्क तदा मातृपितृभ्यां स्वसः मातृपितृभ्यामुत्तरस्य स्वसृसकारस्य मृध
त्पादेशो भवति मातृषसायद्यत्नक तदा मातृपितृभ्यामन्यतरस्यां मातृ पितृ
इत्येताभ्यामुत्तरस्य स्वसृसकारस्यान्यतरस्यां मृधन्पादेशो भवति मातृषसापितृ
षसा मातृः षसापितृः षसा मातृः षसा मातृः स्वसापितृः स्वसा होतृपोतृनेष्ट
नेत् उक्तात्प्रशास्व प्रतिहर्तृ इति स्थितानां कृतद्वंद्वानामवनीतश्रुपां ॥ अत्र
तोद्वंद्वे ॥ अकारांतानां विद्यायोनि संबंधिवचनायोद्वंद्वस्तत्रोत्तरपदे पूर्वपरं
हस्यग्रनद आदेशो भवति होतापोतारोनेषानेतारोनेषानेतारोप्रशस्ताप्रतिहर्ता
रोयोनि संबंधिनां मातापितरौ जामातानन्द्यारो इन्द्रावरुणो इन्द्रासोमो इन्द्र
णो इन्द्रावहस्यती इन्द्रवृषाणोपषामपिकृतद्वंद्वानां देवताद्वंद्वे च ॥ देवतावाचि
नायोद्वंद्वस्तत्रोत्तरपदे पूर्वपरं हस्यग्रन जादेशो भवति इन्द्रावरुणो इन्द्रासोमो इन्द्र
हस्यती इन्द्रावृषाणो अग्नि सोमो अग्निवरुणो अत्र ईदमे सोमवरुणयोः सोमवरुण
यो उत्तरपदयोः अग्नेरीकादेशो भवति देवताद्वंद्वे चेत्यनङोपवादः अग्नी सोमो अ
ग्नीवरुणो अग्नीस्तसोमसोमयोरिति षत्व इद्वंद्वो ॥ कृतद्वंद्वो ग उत्तरपदेषु
रदेवताद्वंद्वे अग्नीरीकादेशो भवति अग्निवरुणीमान इन्द्रादीमालभत अग्निमारुत

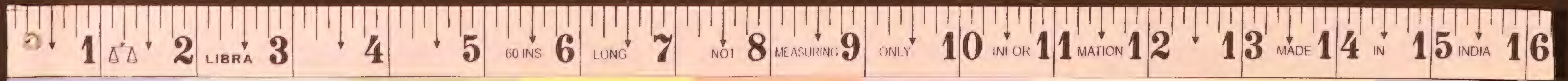

ह.
पा.
७५

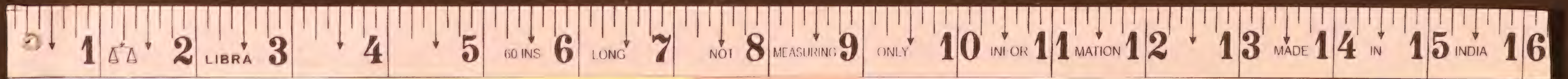
क्रियतेऽप्रिवारुणो देवतेऽस्याः अत्रिमारुणो देवतेऽस्याः इति तद्धितः तत्र देवताद्वंद्वं
चेयं भयनद्वंद्वौ कृतायां ईद्वान्तौ राधित्वा इकारः क्रियते इति अत्रिगधिकारः समा-
सः ॥ अथ सर्वतात्पर्यादर्थविशेषतद्धितत्पत्तिता - - - - - सुबंतत्वाश्रितत्वाच्च सुब-
नंतरं संज्ञेपेनोपदिश्यते उपगोरपत्यमिति विग्रहप्रत्ययः पश्चात्प्रातिपदिकात्तद्धि-
ताः समर्थानां प्रथमासात्वाप्राप्तीव्यतौ इति इति वर्तमाने ॥ तस्यापत्यं ॥ तस्येतिष-
ही समर्थारपत्यामित्यस्मिन्नर्थयथाविहितं प्रत्ययो भवति इत्याह तद्धितत्वात्कृतः
द्वितसमासाश्चेति प्रातिपदिकसंज्ञायां सुपोधात् प्रातिपदिकयोरिति सुपोल्लङ्घ्य
वोज्ञातीत्यधिकृत्य ॥ तद्धितेष्वचामादेः जितिणितिचतद्धिते परतः अंगस्य चामा-
देः ॥ अचो वृद्धिर्भवतीति उकारस्योकारो वृद्धिः यचिभमिति एवमभसंज्ञायां अंग-
स्य तस्य न तद्धिते इति वर्तमाने ॥ ओङ्गुणाः ॥ उवर्णस्यात्तस्यांगस्य भसंज्ञाकस्य उणो
भवति तद्धिते परतः इत्युकारस्योकारो उणो भवति अवादेशः ततः प्रातिपदिकत्वा-
त्वात्पत्यन्निः ओपगवः ओपगवाचित्पारि ॥ वृत्तशब्दवत्स्त्रियामित्युवर्तमाने-
रिदुजाणपतिदीप् यस्येति चेत्यकारलोपः ओपगवस्त्री ॥ गोत्रविवक्षामपत्येपो-
त्रपत्यतिगोत्रं उत्रस्यापत्यं पौत्रम् पौत्रप्रभृतियंरपत्यं तद्गोत्रसंज्ञं भवति ओपगवस्य

ओ.
७५

पत्यंगोत्रमिति गोत्रापत्यविधत्तायामेका गोत्रपक्षः प्रथमपद्यायः गोत्रेपक्षः प्रथमः
 प्रत्ययो भवति गोत्रेपक्षपत्ययो भवति प्रथवापक्षपत्यपरमकृति भवतीत्यणवभवति
 डोपगवः पौत्रः डोपगवस्य क्वापत्यविधत्तायां जीवस्य त्वं शेषे क्वाविद्यया जन्मना वा प्रा
 णिना मेकलक्षणसंतानो वंशः तत्र भवो वंशः तस्मिन् वंशेऽपि जातो जीवति सति पौत्रप्र
 त्तरेपत्यैकवसंतं भवति इति चतुर्थार्थवसंज्ञेया सोपगवस्यापत्यं क्वा इति विप्रदे गो
 णद्यूतः स्त्रियाम् प्रथमपिनियमः यनिप्रत्यये विवक्षितं गोत्रप्रत्ययादेव प्रत्ययो भवति
 न परमप्रकृत्यंतर्यक्वत्या इति डोपगवशब्दात्कारांता एव वदधिकारे तस्यापत्यः
 मित्यवर्तमाने ॥ **यतदृज्** ॥ षष्ठीसमर्थोऽकारांतात्प्रातिपदिकात्तस्यापत्यमित्यस्मि
 न्नर्थोऽज्प्रत्ययो भवति लोपवारः नकारावृद्धार्थः एव वद्वसंज्ञायां यस्येति चेत्
 कारलोपः स्याद्यत्पत्तिः डोपगविर्यक्वा ॥ मत्स्यापत्यामाता विप्रदे एव वत्तत्रातादृ
 न् अनुबधलोपः एव वत्तपोल्लुक् आदिबुद्धिः स्याद्यत्पत्तिः सतिः सतिरेपत्यंगो
 त्रमिति गोत्रापतिव्यवत्तायां एव वदेवो गोत्रे इति नियमात्प्रथमप्रकृतेर्देतशब्दा
 त्प्रथमः प्रत्यय इजेव भवति सति पौतः मातेरपत्यं वेति क्वापत्यविधत्तायां एव
 वद्वन्त्यः स्त्रियाम् इति नियमात्तत्रादित्यः फगित्याधिकृत्य ॥ **याजिजोश्च** ॥ यन्वन्ता

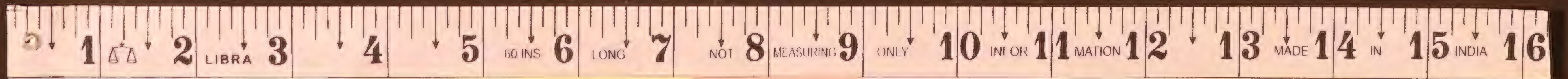
75

ॐ
ॐ

बाधकारे . . . तेन रागात् तेनेति तृतीया समर्थोद्देशविशेषवाचिनशब्दाद्वक्तः
 मित्येतस्मिन्नर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति इत्याह प्रत्ययः शेषं सर्ववत्त्वाः
 पायः परः काषादीणां वीटि इच्छाणां जिति दीपू काषादीपरी काषाद्यवसुलात्तया
 रक्तमिति विग्रहे लातारोचना शकलकन्दमाह कपयोगमविशेषवाचित्वात् तृती
 या समर्थभाः रक्तमित्येतस्मिन्नर्थे कृत्ययो भवति अणोपचारः शेषं सर्ववत्त्वाः
 हस्येकः हका प्रत्ययस्येकादेशा भवति अन्य एवं वत्त्वात्तिकाः एव वत्रिलिंगे
 योज्यस्य एव रोचनिकाः शाकलिकाः कर्ममिकाः इत्यादि इन्द्रदेवतायस्येति विग्र
 हे साम्यदेवता ॥ स्येति प्रथमा समर्थोद्देशे च तेन तस्मिन्नर्थे यथाविहितं प्रत्ययो
 भवति इत्याह शेषं सर्ववत्त्वात् पञ्चस्थालीपकाः एवं वत्रिलिंगे योणाम् शुक्रदेवता
 स्येति विग्रहे शुक्राद्धनशुक्रशब्दात् साम्यदेवतेत्यस्मिन्नर्थे च न्यत्ययो भवति अ
 णोपचारः नकारः स्वार्थः ग्रायनि व्यादिना सम्ययादेशः इन्द्र इत्यादिना वायुः
 क्रिये हविः काकाभ्याममृद् इति विग्रहे तस्य समृद्धः तस्येति षष्ठी समर्थोद्देशात् समृद्ध
 इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवतीत्याह अन्यत्समानमकारकम् शोकः
 मवाकम् इत्यादिषु एषानां समृद्ध इति विग्रहे अचित्वात्तद्धन्ति धेनो एव अचिन्ना

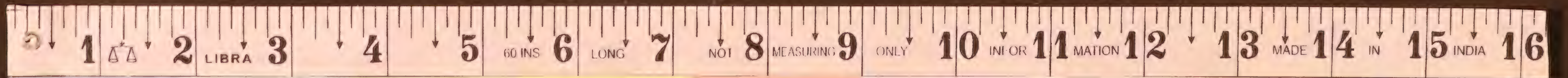

३.
पा.
७६

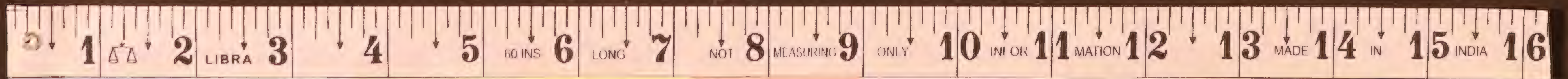
धेत्यः शब्देत्यः हस्तिधेनुशब्दाभ्यां चटक्प्रत्ययो भवति तस्यासहृदइत्येतस्मिन्नर्थे
रस्येकइत्येकादेशः शेषं सर्ववृत्तग्रहपिकांशाशुलिकं हस्तिकमित्यत्र देरिति
वर्तमाने ॥ नल्लदिते ॥ मकारांतस्यागस्य देज्ञोपो भवति भसंज्ञानिमित्तं तद्धिते
परतः इति दितलोपः इकादेशः धेनुकमित्यत्र इस्सत्तात्कारकः इस् इस् इत्यवसं
ताडकाराताश्चटक्कः कइत्ययमादेशो भवति इति कादेशः ॥ व्याकरां चेत्यधी
तेवा इति विप्रहेतुस्थीते तद्धिते द्वितीया समर्थार्थी ते वेदात्रिवेत्पनयोरर्थ
योयं याविहितं प्रत्ययो भवति इत्यागणकारलोपः नद्याभ्यां परंताभ्यां पूर्वज्ञाता
भ्यामेव परांताभ्यायकारवकाराभ्यां सुत्रस्यागस्याचापादेरचोवृद्धिर्न भवति ता
भ्यां पूर्वमेवागमो भवति वैयारणाः पवच्छादसः नैमित्तः उड्वराग्रस्मिन्देसो संतीति
विप्रहेतुस्मिन्नस्तीति देशे तत्रास्ति तदिति प्रथमा समर्थार्थी तस्मिन्नित्यसप्रम्यर्थं यथा
विहितं प्रत्ययो भवतीत्यागयत्तत्प्रथमा समर्थतदस्ति चेयस्मिन्निति निर्दिष्टं दे
शश्चेत्स तत्राभाप्रत्ययां तत्राभा भवति इति करणं ततश्चेत्तिवत्ता शेषं समानम्
उड्वरादेशः वाहरः सहस्रानि वृत्तापरिवेति विप्रहेतेन निवृत्तेनेनेति तृतीया
समर्थान्निवृत्तमित्येतस्मिन्नर्थं यथाविहितं प्रत्ययो भवतीत्यागदिदृष्टाण्यिति टी

३.
७६

पृसाहस्त्रीपरिवाङ्मज्जनावोस्यनिवासइतिविग्रहेतस्यनिवासःदेशनामधेयेग
 म्यमानेशेषसमानमृज्जनावाःवितिशायाग्रभवनमितिविग्रहेग्रभवनमृज्ज
 मयविभक्तिरनुवर्ततेतस्येतिषष्ठीसमर्थारहृभावइत्येतस्मिन्नर्थेयथाविहितः
 प्रत्ययोभवतीत्याणशेषसमानम वैदिशंनगुरम चत्तुष्पादृष्टतेअवणोनटृष्टते
 इतिविग्रहेशेषेकश्चेष्टःअपत्यादिभ्योङ्ग्रभवत्येतत्पर्यन्तेअपत्यादिभ्यश्चतुर्थे
 पर्यन्तेभ्योयेन्योर्थःमशेषःशेषेइतिलक्षणार्चधिकारश्चशेषेयथाविहितप्रत्ययो
 भवतीत्याणयानितङ्गवमनुक्रम्यणामःशेषेयवेतितव्याःशेषसमानेचात्तुषट्पः
 आवाणशब्दःस्त्रिज्ज्जातइतिविग्रहेशेषइतिवर्तमानेतत्रजातःतत्रीतिसप्तमीतिस
 मर्थोजातइत्येतस्मिन्नर्थेयथाविहितप्रत्ययोभवतीत्याणशेषसमानम स्त्रिज्जःमा
 थारःग्रामेजातःइतिविग्रहेशेषेइतिवर्तमाने ॥ प्राद्यावज्जाप्रत्ययोभवतःतत्रजा
 तइतिविषयेशेषेयथाणोपवादःयस्येतिचेत्यकारलोपःत्वकोरीनेयावितिस्त्व
 नादेशःशेषसमानेग्राम्यःग्रामीणःअद्विजातइतिविग्रहेशावृषष्टमप्रावृषष्टा
 त्सप्तमीसमर्थोजाताइत्येतस्मिन्नर्थेहवप्रत्ययोभवति पकारलोपःहस्यकारेशः
 प्रावृषिकोवत्तःस्त्रिज्जभवतःइतिविग्रहेतत्रभवःतत्रीतिसप्तमीसमर्थोज्जवइत्ये

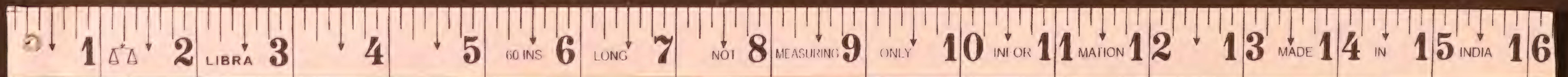

वृ.
पा.
७७
७७

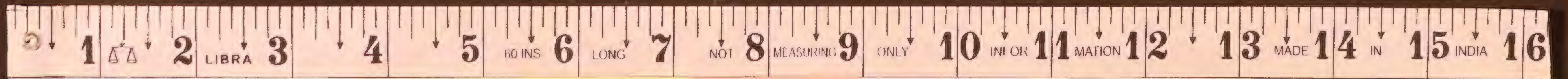
तस्मिन्नर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवतीत्यण् शेषोऽसमानम् स्त्रोच्चः मायारः तथैव या
मशब्दः द्वेयर्थे यत्तत्रो भवतः ग्राम्यः ग्रामीणः दिशि भवादिति विप्रहेतत्र भवदुत्पत्त
स्मिन्नर्थे इकारगन्तित्त्वरितमिति विशेषणार्थः दित्यप्येवगर्गम् प्रगम् शम् म मध्य
प्राप्यगणमित्यादि ॥ इति भवदुत्पत्तिविप्रहेत शरीरावयवाश्च शरीरावयवाचिनः प्रति
परिकायप्रत्ययो भवति तत्र भवदुत्पत्तस्मिन्नर्थे शेषे सर्ववत् इति मकारगणम् शेष
सदिति ग्रन्थेर्गद्भवमिति विप्रहे ॥ ग्रन्थः पूर्वपराहन् ॥ ग्रन्थः पूर्वपराह्वयधीभावा
तदन्तप्रत्ययो भवति तत्र भवदुत्पत्तस्मिन्नर्थे शेषे सर्ववत् ग्रन्थेर्गद्भवं ग्रन्थश्चालिकं
ग्रन्थधीभावो शरत्प्राप्ततेभ्यो न इत्यकारः समासात् ग्रन्थात्मनेभावदुत्पत्तिविप्रहे ग्र
धात्मादित्यप्यसंख्यानम् इति ह्यप्रत्ययः ग्रन्थात्मने प्राधात्मिकम् प्राधिदैवि
कं प्राधिभौतिकं ग्रन्थशक्तिकारीनां च ग्रन्थशक्तिकदुत्पत्तवमारीनां संगानां सर्वपर
स्य ग्राह्यस्य च ग्रन्थमारी रचोद्दिभं वति किति जिति णिति वा परतः ग्रन्थशक्तिक
तथैव वैदिकः दैविकः लौकिकः स्त्रियादिदृष्टाणामिति दीपलौलिकी वैदिकी
अतिग्रन्थात्मादिगुणतिगणः सुज्ञास्यगते इति विप्रहेततः प्रागतः तत इति पंच
मीसमर्थास्यगता इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवतीत्यण् स्त्रोच्चः मायारः त

७७

येवप्रामाद्यगतइत्येतस्मिन्नर्थेयत्तज्जोप्रत्ययोभवतः ग्राम्यः ग्रामीणः शुल्कशाला
 याः प्रागतइतिविग्रही ॥ दगावस्थानेभ्यः ॥ आइतिस्वामिप्रादोभागउच्यतेमय
 स्मिन्नर्थेयत्तसप्रायस्यानम् प्रायस्यानेवाच्यतः शब्देभ्यः इवप्रत्ययोभवति तत
 प्रागतइत्येतस्मिन्नर्थे शेषपूर्ववत् शौल्कशालिकः आपणिकः आकरिकः
 सुत्रोनिवासइतिविग्रहे सोम्यनिवासः सदुतिप्रथमसर्थादस्येतिषष्ठ्यर्थेनिवा
 सदुत्येतस्मिन्नर्थेयथाविहितंप्रत्ययोभवतीत्यार यत्तुप्रथमासमर्थनिवासश्च
 तन्नवतिनिवसत्यस्मिन्नितिनिवासोदेशात्तच्चतेशेषपूर्ववत् सोम्यः माथरः त
 येवप्रामशब्दान्निवासइत्येतस्मिन्नर्थेन्नः माथरः तथेवप्रामशब्दान्निवास इत्ये
 तस्मिन्नर्थेयत्तज्जोभवतः ग्राम्यः ग्रामीणः माथरेणप्रोक्तमिति विग्रही ॥ तेनप्रो
 क्तं ॥ तेनेतिद्वितीयासमर्थ्यात्प्रोक्तमित्येतस्मिन्नर्थेयथाविहितंप्रत्ययोभवतीत्य
 णरिदृष्टान्निभादिनारीपुमाथरीभक्तिः पाणिनाप्रोक्तमापिशालिनाप्रोक्तमिति
 विग्रहेतेनप्रोक्तमित्यणप्राप्तेवृद्धिर्धस्याच्चासादिरुहृद्वयस्यप्रातिपदकस्याच्चासादिर
 च्छृद्धिसंज्ञोभवतितत्प्रातिपदिकं वृद्धसंज्ञंभवतिवृद्धाश्च ॥ वृद्धात्प्रातिपदिकात्
 भप्रत्ययोभवतिपाणिशब्दाश्चप्रत्ययः आपिशालिशब्दादिजश्चेतिद्विजंतादणच्

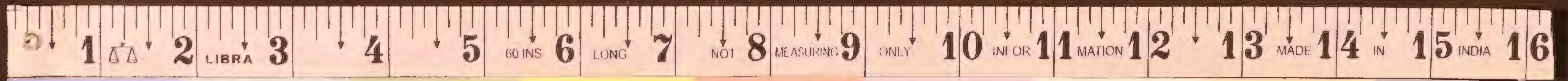

हृ.
पा.
७६

७४

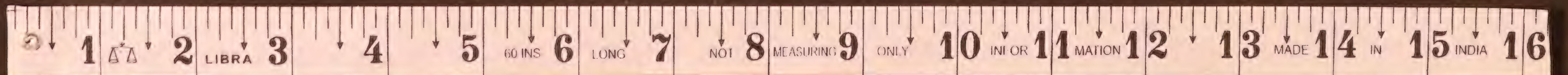
प्रत्ययापवादः शेषं समानमपाणिनीयं शास्त्रं अपिशलं शास्त्रं पाणिनीयम्
धीयते अपिशलमधीयते इति विप्रहेपनः तदधीते तद्देहत्वात् तस्य प्रोक्ताल्ल
क तेन प्रोक्तमित्येतस्मिन्नर्थे यो विहितः स प्रोक्तशब्देनोच्यते तस्मादुत्तरस्य तद्वि
तस्य लक भवति पाणिनीयाः व्याज्राः वररुचिना कृताः श्लोक इति विप्रहेष
ते प्रकृतेनेति वर्तते तृतीयसमर्थोक्त इत्येतस्मिन्नर्थे यथा विहितं प्रत्ययो भवती
त्यात् यद्वा तं स प्रकृतेनैव शेषं समानमवारुचाः श्लोकः पक्वमैन्द्रो प्रकृतेऽ
पगौरिदमिति विप्रहे तस्येदं तस्येति षष्ठी समर्थो र्दितमित्येतस्मिन्नर्थे यथा
विहितं प्रत्ययो भवतीत्यात् शेषं समानम औपगवम् कापवम् रथस्येदमिति
विप्रहे रथायत् रथशब्दात् प्रत्ययो भवतस्येदमित्येतस्मिन्नर्थे रथ इति र
थाम् रथांगस्य च तेन प्रश्मनो विचारः भस्मनो विचारः इति प्रहे तस्य विचारः त
स्येति षष्ठी समर्थो द्विकार इत्येतस्मिन्नर्थे यथा विहितं प्रत्ययो भवतीत्यात् भस्
ज्ञायां नल्लुङ्गिते इति धिलोपापवादः अनइति प्रकृतिभावी प्राप्ते प्रश्मनो वि
कारे तपसं व्यानमिति प्रश्मन् शब्दस्य हिलोपः अन्यत्र प्रकृतिभावपवप्राश्म
भास्मनः प्रतेदीप्यति शलाकातिन्दीप्यति विप्रहे प्रगवहते एगति वर्तमानो

ॐ.
७६

तेनदेव्यतिखनति जयति जितं तेनेति तृतीया समर्थान् दीव्यति खनति जयति जि
 तमिते ते स्रष्टुं च वृत्त्ययः प्रत्ययः शालाचिकः स्त्रियां प्रावि केशालाचिकीद
 एन संसृजतमिति विप्रहेतेनेति वर्तमाना संसृजतं ॥ तृतीया समर्थान् संसृजतमि
 त्येतस्मिन्नर्थे वृत्त्ययः सतः तत्कार्वाणाने संस्कारः साधिकम् शार्गवेरि केशा
 ह्वं करोति दंडं करोतीति विप्रहेतुना दन्तं करोति ददिति तृतीया समर्थः
 भां शह्वं दंडं शह्वं करोत्यस्मिन्नर्थे वृत्त्ययो भवति शेषं समानम् शास्त्रिक
 दैव्या करणः दंडं रिक्ताः कुम्भकारः शक्तिमतिरिति नास्ति मतिरस्येति विप्रहेतुः प्र
 क्षिनास्ति दृष्टमतिः ॥ प्रथमा समर्थं भूः शक्तिनास्ति दृष्टमतिः तस्येति प्र
 त्यर्थे वृत्त्ययो भवति यत्प्रत्ययमा समर्थमतिश्चेत्ता भवति न च मतिमात्रे प्रत्य
 यदृष्टते किं तर्हि परलोक शक्ति शक्तिमतिर्यस्य स शक्तिः पंचनास्ति कः दृष्ट
 मतिर्यस्यास्ति स दृष्टिकः प्रमाणिक इत्यर्थः शुल्क शालाचानियक्तः आपणे नि
 यक्तः इति विप्रहेतुः तत्र नियक्तः तत्रैतिसमी समर्थान् नियक्त इत्यस्मिन्नर्थे वृत्त्य
 यो भवति नियक्तो धिक्ताः व्यापारितः इत्यर्थः शुल्क शालिकः आपनिकः आ
 करिकः दौवारिक इत्यर्थः द्वागदीनां च ॥ द्वागदीनां संबंधिनौ यौयकारवकाः

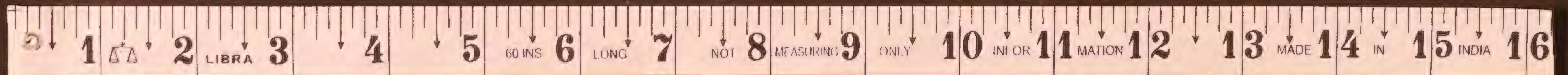

वृ.
पा.
७५

७९

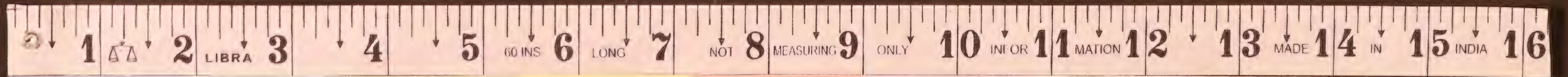
तै तात्पसुत्रस्य प्रचामादेरचोवृद्धिर्नभवतिताभ्यात्तद्वसैजागमोभवतिरथं वह
तीतिविग्रहे ॥ प्राप्तिनायत् ॥ इतिवर्तमानेतद्वहतिरथ्यकगप्रासंगंतद्विति
द्वितीयासमर्थेभोरथ्यगुगप्रासंगशब्देभोवहतेतस्मिन्नर्थेयत्प्रत्ययोभवतिरथाः
यग्यः प्रासंग्यः पुरंवहतीतिविग्रहे ॥ पुरोयद्वृत्ता ॥ पुरद्वृत्तास्मात् द्वितीया
समर्थाद्वहतीत्यस्मिन्नर्थेयत्तद्वृत्तद्वृत्तौप्रत्ययोभवतः प्रायनादिसूत्रेणाद्वृ
त्त्यप्यादेशः अर्थः धोरयः सामस्यमादः कर्मणि साधुरिति विग्रहे तत्र साधुः तत्र
तिसप्तमीसमर्थात्साधुरित्यस्मिन्नर्थेयत्प्रत्ययोभवतिभसंज्ञायादिलोपे प्राप्ते
योचाभावकर्मणोरिति प्रकृतिभावसामन्याः कर्मण्यः साधुरिति प्रवोणोयो
ग्यावापृष्टतेसभायांसाधुरिति विग्रहे सभायायः सभाशब्दाद्याप्रत्ययोभवेति त
त्र साधुरित्यस्मिन्नर्थेयत्प्रत्ययोभवतः वत्सेभोहितमित्यविग्रहे प्राक्कृताश्च इतिवर्तमा
नेतस्मैहितं ॥ तस्मै इति चतुर्थीसमर्थाद्वितमित्यस्मिन्नर्थेयथाविहितम् प्रत्य
योभवतीति च प्रत्ययः खळोरीनेयाविति च सिद्ध्यादशः वत्सीयोगोपककारः
भीयः इति भोहितमिति विग्रहे शरीरावयवाद्यत् शरीरे प्राणिकयः शरीरावयव
ववाचिनः प्रातिपदिकाद्यत्प्रत्ययोभवति तस्मैहितमित्यस्मिन्नर्थे इत्यं काल्पम्

जो.
७५

ओस्यं सप्रत्याक्रीतमशीत्याक्रीतमिति विग्रहे प्राग्वहत्वात्तद्वर्तमानेन क्री
 तं तेनेति तृतीया समर्थाक्रीतमिति स्मिन्नर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवतीति ह्यप्र
 त्ययः शेषं समानं साप्रतिकम् आशीतिकम् प्राग्विशीयेदकारादौ प्रत्ययो परे
 सदा सर्वदा पवादाग्रन्त्यादौ पूर्ववद्विभक्तिं संज्ञायाम् किम् क इति क आदेशः कदा
 यदा तदा ॥ इदं सोर्हित् ॥ इदम् सप्रम्यतात्काले वर्तमानात्तर्हित् प्रत्ययो भ
 वति ॥ हस्यापवादः लकारः स्वार्थः ॥ एते तौ रथोः ॥ रेफादौ यकारादौ च प्रा
 ग्वेशेषे प्रत्यये परतः ॥ इदमो यथा मां त्यजेत इत इत्येतावादेशो भवतः इचो
 पवादः अस्मिन्वाले एतर्हि काल इति किम् अस्मिन्देश इह अधुना अधुनेति
 निपात्यरे इदम् अज्ञावः अधुना च प्रत्ययः अस्मिन्वाले ॥ अधुना ॥ दानी इद
 मः सप्रम्यतात्काली वर्तमाना दानी प्रत्ययो भवति अस्मिन्वाली इदानी च ते
 दोरा च तदः सप्रम्यतात्काले वर्तमाना तदा प्रत्ययो भवति चकारादानी च ता
 स्मिन्वाली तदा तदानी प्रकारवचने याल्प्रकारवचने सति धात्व् प्रत्ययो भवति
 शेषं समानम् तेन प्रकारेण तथा यथा सर्वथा ब्रूया ॥ इदमस्यम् ॥ इदं शब्दं
 त्यकारवचने यस्प्रत्ययो भवति उकारो मकारो संज्ञापरिज्ञानार्थः इदमदृश

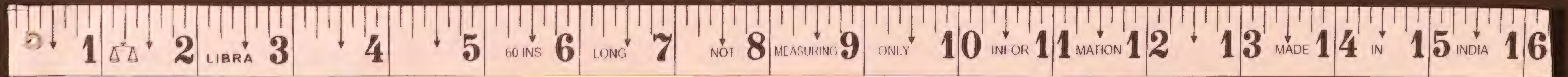

३.
पा.
६०

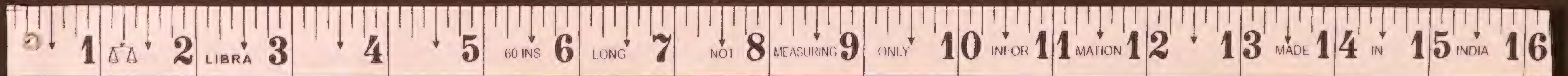
इत्यधिकृत्य ॥ एतेतौ रथोः इदमः एतद्वत् इत्येतावादेशो भवतः रेफचकारादौ
प्रत्यये परतः इति इहादेशः अनेन प्रकारेण इत्यं ॥ किमश्च ॥ किंशब्दात्
कारवचने च प्रत्ययो भवति केन प्रकारेण कथं सर्वस्यादिशिवसतीति विप्रः
हेतिश्च ह्यभः समीपं च मीप्रथमातीभ्यः दिग्देशकालेषु स्मृतिदिग्वाचकाः श
ब्दाः दिष्ट्वाते उदिग्देशकालेषु वर्तमानात्पः समीपं च मीप्रथमातः भ्यः स्वा
र्थे स्मृतिप्रत्ययो भवति यथा सत्त्वमत्रनेष्यते इकारसकारसपित्तकारपरिचर्या
र्थः सर्ववत्सपोल्लक एवाधरावरणासुरधर वशेषामिति वर्तमाने । अस्मृति
च । अस्मृतिच प्रत्यये परतः एवाधरावरणासुर अथ अन्त इत्येते प्रादेशा भ
वन्ति यथा संख्येन स्वाद्यत्पत्तिः अथ यथा सपद इति सपोल्लक अस्मृतात्त्वमिति
पुरस्तादागतः पुरस्ताद्मणीयमपवसदस्तादस्तादित्यादि संख्याया विधार्थे धा
संख्याया चिंत्यो विधार्थे त्पो धा प्रत्ययो भवति विधार्थः प्रकारः धा प्रत्ययान्तस्य
धातुश्च सर्ववदव्ययत्वात् सपोल्लक एकधा त्विधा त्रिधा चतुर्धा पंचधेत्यादि ॥
सर्वे इमे प्राज्ञाः अथ मे षामतिशयेनाब्जः सर्वे इमे पटवः अथ मे षामतिशये
नपटुः इति विप्रहे अतिशयने तस्य धिष्ठनौ ॥ अतिशयने प्रकर्षः निपातना

ॐ.
६०

ही चंत्वं प्रतिशायनविशिष्टेर्धेवर्तमानात्प्रातिपदिकात्कार्येनमथिष्ठनोप्रत्य
 योभवतः पकारनकारौसुरार्थोस्वाद्यत्प्रातिप्राज्यतमः इतरत्रतनिष्टमेघ
 स्तइतिवर्तमानेदेः इष्टतमनिचरेयमुनइत्येतेषपरतः अंगस्यदेः लोपोभ
 वतिः पटिष्टः तथादर्शनीयतमः लघिष्टइत्यादि हाविचावाज्योः अयमुन
 योरतिशयेनाज्यः द्वाविंशोपइत अयमुनयोरतिशयेनपटिरितिचिप्रहेद्विष
 चनविभज्योपपदेतरवीयमुनोद्वयोरर्थयोवचनं द्विवचनं द्विवचनविभजेप्रा
 तिपटिकात्तिशयेतरवीयमुनोप्रत्ययोभवतः यथासात्वमत्रनेष्यतेअनुब
 धलोपः पूर्ववत्स्वाद्यत्प्रातिः अन्यतरः अन्यत्रपूर्वंवर्तिलोपः उगिरचामित्या
 दिनानुम साविद्यादिनारीर्चः परीयान्पट्यासापवदशनीयतरः लघीया
 नित्यादिप्रशम्यशब्दादपिपूर्ववदतिशायनविशिष्टेर्धेवर्तमान इयमुनोः कृ
 तयोः प्रत्ययाभवतिततः प्रशम्यश्चः प्रशम्यशब्दस्य अइत्ययमादेशोभवति
 इष्टन इयमुनोरजायोः प्रत्यययोः परतः उनः प्रकृत्यैकाजित्यप्रकृत्यभावः
 अष्टः अयानित्यादिग्रनारीतिप्रकृतस्यसप्तमीविभक्तिः परिणाम्यतेसर्वेदु
 मेप्रशम्यः अयमेधोअयः उभोप्रशम्योअयमुनयोरित्यशयेनअयान् अय

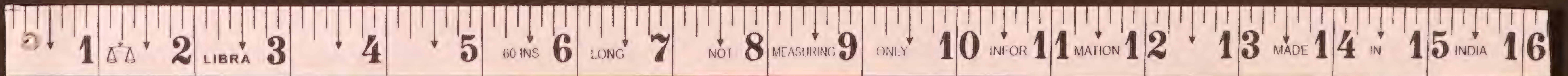

इ.
पा.
८

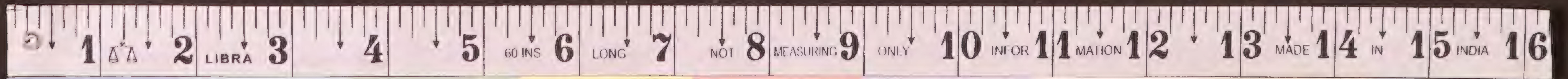
मस्माच्छ्रुयानित्यदि अङ्गदेशणावचनादेवेति नियमाङ्गणावचनादेव दृष्टेयमुक्तौ भवतः ।
प्रकारवचनेनात्यन्तसामान्यस्य विशेषको भेदः प्रकारः तस्य वचने वर्तमानात्संबन्धा
तु जातीयन्प्रत्ययो भवति प्रकारवति जातीयन्थलप्रत्ययः प्रकारमात्रे जातीयन्प्रत्य
स्य रेफः तपोत्तमं गीतीति विशेषणं स्वाद्यत्यन्तिः पदजातीयः मृधुजातीयः शोभनजा
तीया इत्यादि ॥ अदितावतारः समुद्राः ॥ सुप्रपंचं संसारेण प्राणीतयेन लक्षणं
दिव्यभाषोपसंहारे सजयते पपाणिनिः इह लोके द्विविधं पदं प्रयुज्यते संबन्धं तिङ्गन्तं
चतस्रसंबन्धं पुक्तम् अथ तिङ्भिर्भक्तिर्यथा संभवं क्रियावाचिभ्यो धातुभ्यः परस्य लकारः
रस्य स्थाने संसारेणोपदिश्यते कार्त्तद्धिभक्तिः तिप् तस्मिन् किं सिप् यस्मिन् यस्मिन् वस्मिन्
मस्मिन् त आताम् रु याम् आयाम् धुम् इह वहिद् सिहिद् इति प्रकारद्वयकारङ्काः
रादयो नुबन्धाः कार्यार्थः प्रकारः स्वार्थः टकारः इदोदिति विशेषणार्थः ङकारास्तिङ्
तिविशेषणार्थः एवेनावपरस्मैपदं लः परस्मैपदमिति वचनात् लादेशः परस्मैपदस्य
संभवति परेणावात्मनेपदम् तदनावात्मनेपदमिति वचनात् तडिप्रत्याहारो नवा
नां वचनानाम् आबद्धतिशान्छान्चेयं हणं एवेणापरस्मैपदसंज्ञायां प्राप्तायां तदा
नयोवनेनात्मनेपदसंज्ञाविधीयते कश्चलकारः तत्र रश्चलकारलक्ष्यं चेत्येकेषु न

अ.
८

लेल्लदल्लिदल्लदल्लद लेद लोद इतिषष्टितः लद लिद लद लद इतिचत्वारो
 रितः तत्रवर्तमानान् लद परोत्तोलिद ग्रयतनी लद लद शेषेच लिदर्थेलेद विधि
 निमंत्रिणाधीष्टमंप्रश्नप्रार्थनेषु लिद लो अनयतनेलद आशंसावचनेलिद
 धृतेल्लदलिद्विमित्रेल्दक्रियातिपत्तौ इतिभिभागः एतेदृशाल्लकाराः ॥ यथाल्ल
 णाधातोविधीयंते धातवः पुनरर्थवशाद्विविधा भवन्ति सकर्मका अकर्मकाश्चेति त
 त्रसकर्मका येवर्मापेक्षो क्रियामाजः ग्रामंगश्चुतिकटं करोति वेदमधीते इत्येवमाद
 यः अकर्मकास्तु आस्ते शोते इत्यादयः तेषु नर्दंशविधा भवन्ति विकरणा प्रत्ययभेदेन
 शः विकरणा भूवादयः ॥ १ ॥ लृग्विकरणा ग्रहादयः ॥ २ ॥ शुविकरणा जुहो
 भ्यादयः ३ ॥ सन्विकरणा दिवादयः ४ ॥ सुविकरणाः स्वादयः ५ ॥ शः विक
 रणास्तदादयः ६ ॥ आविकरणा रुदादयः ७ ॥ उविकरणा लनादयः ८ ॥ नश्चा
 विकरणाः क्रादयः ९ ॥ स्वार्थेन्याताश्चुगादयः ॥ १० ॥ तेषु नः सर्वेति द्विभंक्तिव
 शात्रिविध भवन्ति परस्मैपदिनः आत्मनेपदिनः उभयपदिनश्चेति कदाचिल्लक्षण
 तरेण परस्मैपदिनोऽप्यात्मनेपदिन उभयपदिनश्चेति कदाचिल्लक्षण
 तत्रेत्संज्ञालोपः प्रयोजनं चोच्यते उपदेशे जनुनासिकः इत्युपदेशोऽसूत्रपाठे धातुः

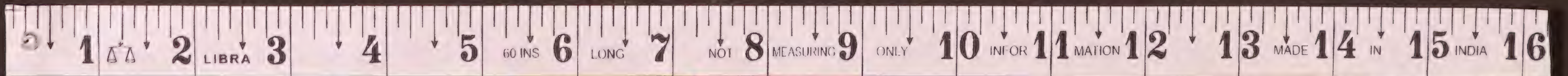

३.
पा.
८२

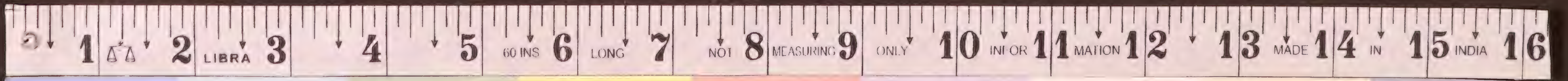
पादेगापादेचयोजननासिकाः सङ्गसंज्ञोर्णोवति ॥ हलन्त्यम् ॥ उपदेशेयदंत्यं
हल् उदित्संज्ञंभवति नविभक्तौतस्मात् विभक्तौवर्तमानानांतवर्गसकारमका
राणामित्संज्ञानभवति ॥ आदेर्जिदुद्वः ॥ जिदुद्वत्येतेसप्रदायाआदितोवर्त
मानाहत्संज्ञाभवन्तिजिमिरास्नेहनेनिरुत्विदास्नेहनमोहनयोद्वेष्टकम्पने दुः
श्चिगतिवृद्ध्याः दुःकृन्करणोदुक्कृन् इव्यविनिमयेदुत्कृन्धारणापोषणयोः दुःप
चंशपाके दुःपवीजसंताने ॥ षः प्रत्ययस्य ॥ षकारः प्रत्ययस्यादितोवर्तमानेद्व
त्संज्ञोवभवति ॥ चुह ॥ चवर्गस्वर्गोधातोः प्रत्ययस्यादितोवर्तमानोचवर्गस्व
र्गहत्संज्ञाभवन्तिः लकारशकारकतस्यलोपः यस्येत्संज्ञातस्यलोपः भवतितत्रात्म
नेपदिनामकारोचरात्तडितश्रात्मनेपरमिति विशेषणार्थः परस्मैपदानि उच्चार
णार्थः उभयपदिनांस्वरितजितः कर्त्रभिप्रायेष्टियाफलेइति विशेषणार्थः हेकारः
स्येतिनिष्ठायामिति विशेषणार्थः उकारउदितेवेति विशेषणार्थः ऋकारोनगपिशा
स्यदितामिविशेषणार्थः लृकारः पुरुषादियताहृदितः परस्मैपदस्थिति विशेषण
ार्थः एकारोऋयत्रतणश्चसजायुणिश्चदितामिति विशेषणार्थः ओकारः ओगितश्चे
ति विशेषणार्थः ओहाकवाकारोश्चब्रीहिकालयोरभि विशेषणार्थः इकारः अनु

जं.
८२

धातुङित आत्मनेपदमिति विशेषणार्थः इक्स्मरणोक्कार अधीगर्थद्वयेषां कर्मणोः
 तिविशेषणार्थः उकारः अनुधातुङित आत्मनेपदमिति विशेषणार्थः रापुदैपोः पका
 रोऽधाच्चराधिति विशेषणार्थः मिउकारोऽनीतः ऊङिति विशेषणार्थः नकारः स्वरितः
 मितङिति विशेषणार्थः धेरष्ठकारः पात्राभावेत्तृशः शङिति विशेषणार्थः राणाणां
 रः राणाश्चसारेश्चतर्थे इति विशेषणार्थः रुशब्दः द्वितोऽर्थरिति विशेषणार्थः रुशब्दो
 द्वितः क्रिरिति विशेषणार्थः लटः अकारः विदो लटोरिति विशेषणार्थः लिटः इकारः
 लिटः कानद्वेति विशेषणार्थः लटः उकारः लटः प्रथमस्य डारौ रस इति विशेषणार्थः
 र्थः सङिति विशेषणार्थः लृटः ढकारः लृट्सिचोरिति विशेषणार्थः लेटः पकारः लि
 टोडाटाविति विशेषणार्थः लोटः डोकारः लोटो लङुटिति विशेषणार्थः लिटङ्का
 रोलिंगः सोऽङिति विशेषणार्थः ढकारङित आत्मनेपदानां ढेरिति विशेषणार्थः लृ
 टः उकारोऽलृटितङिति विशेषणार्थः लृटः ऋकारस्य तासी लृलृटोरिति विशेषणार्थः
 इकारोऽनित्यङितो विशेषणार्थः पकारोऽनुदात्तौः सपिताविति विशेषणार्थः शनोनर्क
 रः - - - - - त्पान्नित्यमिति विशेषणार्थः सर्वेषां शकारस्तिष्ठात्सावंधातुकमिति विशेषणार्थः
 आगमेऽपुङ्कारवकारौ आद्यंतोरुक्ताविति विशेषणार्थः मकारोऽमिदचोत्पान्तरङिति

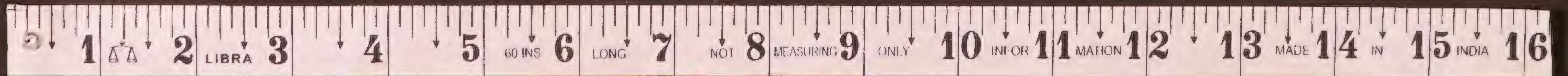

वे.
पा.
६३

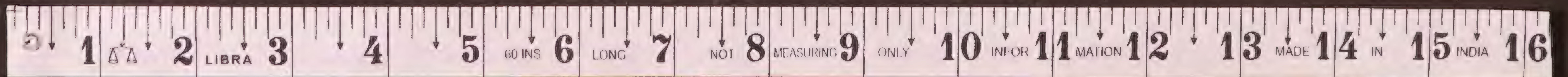
विशेषणं प्रत्ययेषु इकारवकारौ कृतिवेति विशेषणार्थं तत्रतिङ्शित्सार्वधातुक
सार्धधातुशेषः ॥ तत्रौटौसार्वधातुकेविकरणाच्च्यंतेप्रथमंशःविकरणेषुभूवादिसु
धातुप्रथमभूतापरस्मैपरिवाट्कर्मकाद्भूत्येतस्माद्धातोःपरस्यलकारस्यस्यानेति
द्विभक्तिर्यज्यतेभूसन्नायामरातःभूत्ययंधातुःसन्नायामर्थवर्ततेभूइतिस्थितेनिरु
नासिक्त्वाङ्कारस्येतसंज्ञानभवतिभूवादयोधातवःभूत्येवमादयःशब्दाःक्रियाव
दाधातुसंज्ञाभवेतीतिमसुरायस्यधातुसंज्ञातोधात्वधिकारविहितानेकप्रत्ययः
प्रसंगेमतवत्ताविवत्ताएविकाशब्दप्रवृत्तिरिति विवत्तावशात् ॥ प्रत्ययः ॥ अधि
कारायम् ॥ आपचमाधायपरिसमाप्तेःयायानितऊर्धपरित्रमिष्णामःप्रत्ययसंज्ञाते
वेदितव्याःप्रवृत्तपादोपरिविकारागमप्यजंयित्वा ॥ परश्च ॥ परश्चमभवतिधभो
र्वाप्रातिपरिक्तात्तायःप्रत्ययसंज्ञाःऊःधातोर्धिकारयम् यदितऊर्धमनुक्रमिष्णामः
प्रातृतीयाधायपरिसमाप्तेःधातोरित्येवंतद्वेदितव्यमधातोरित्यनुयत्तमानोवर्तमा
नेलट्प्रारहोपरिसमाप्तेवर्तमानाकालःतस्मिन्वर्तमानेर्धवर्तमानाद्धातोर्लट्
प्रत्ययोभवति अकारस्येतसंज्ञालोपःप्रयोजनमृदितप्रात्मनेपदानांहेरदतिविशेषः
णाम लकारस्यलशङ्कउद्धितेइतिइत्संज्ञाप्राप्तमा ॥ लस्येतिस्थानेत्वेनसूत्रारम्भात्

जो.
६३

भवति एवमुत्तरत्रलिङादिषु नवसु लकारेषु रस्यम् ॥ लस्य ॥ अधिकारो यद्यस्ति
 ऊर्ध्वमनुक्रमणामः लस्येति तद्वेदितव्यं किंचिदलस्येति दशलकार अनुबंधविशिः
 साविहिताग्रथविशेषेकान्तविशेषेचतेषां विशेषकाराननुबंधानुत्पद्यमानान्य
 लितितद्वरिष्ट्यतेप्रकारस्मृत्प्राणार्थः लस्येत्यनुवर्तमाने तिप् तस्य किमिप्युच्यते
 स यमिप्युच्यते तस्य तग्राताम् ऊयाम् आयाम् धस्य इदं वादि महिदं लमिति र्थाद
 य आदेशाभवंतीति सर्वेषु तिवादिषु यगपत्रप्राप्तेषु धातोः परस्मैपदित्वात् शेषा
 कर्तरि परस्मैपदम् उपयन्यादन्यः शेषः येभ्यो धातुभ्यो येन शेषाणां नात्मनेपदमुक्तं
 ततो योन्यः स शेषः येभ्य आत्मनेपदं न विहितं तेभ्यः परस्य लकारस्य कर्तरि परस्मैप
 दं भवति शेषादेवनान्यस्मात् किंच परस्मैपदं लः परस्मैपदं लादेशाः परस्मैपदं संज्ञ
 या भवंति एवमपि सर्वेषु परस्मैपदेषु प्राप्तेषु ॥ तत्रापि तिङ्स्त्रीणि प्रथममप्यमोत्रः
 मातिङ्गोष्ठादशप्रत्ययाः नव परस्मैपदसंज्ञकाः नवात्मनेपदसंज्ञकाः तद्वानवात्म
 नेपदमिति वचनात् तिङ्स्त्रीणि ह्यप्रथममप्यमोत्रमसंज्ञा भवंति इति प्रथमत्रिका
 स्य प्रथमपुरुषसंज्ञा मध्यमत्रिकस्य मध्यमपुरुषसंज्ञा उत्तमत्रिकस्य उत्तमपुरुषसं
 ज्ञा एवमात्मनोपदेष्वपि ज्ञेयं ॥ शेषे प्रथमः ॥ शेष इति मध्यमोत्तमाविषयादन्य

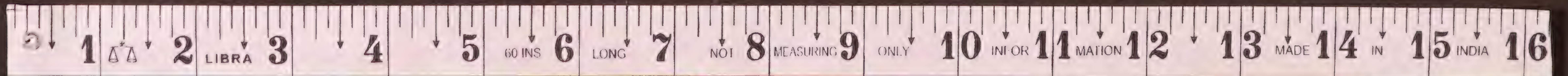

हे.
पा.
८५
६५

उच्यते यत्र यः अस्मदीयमानाधिकरणो न सः तत्र शेषे प्रथमपुरुषो भवति तत्रापि ता
न्येकवचनद्विवचनावज्जवचनात्येकशः तानिति इः प्रीणित्रीणि वचनानि एकशः प
कवचनद्विवचनवज्जवचनसंज्ञानि भवन्ति इति तिर्थिति प्रथमैकवचनम् तमिति
द्वितीयद्विवचनं गीतितृतीयवज्जवचनम् एवमन्यत्रापि इत्येकवचनद्विवचनव
ज्जवचनसंज्ञायां ॥ द्वैकयोः ॥ द्विवचनवचन ॥ द्विद्वैकयोः ॥ द्विवचनेकव
चनभवतः एतदपि सामान्यविहितयोः द्विवचनेकवचनयोर्थाभिधानमित्येकत्वं
विवक्षायां परस्मैपदप्रथमपुरुषैकवचनेति पुष्कारलोपः प्रयोजनं अनुधातौ स
प्यितावित्यनुदात्तत्वम् तिङ्शित्सार्वधातुकं तिङ्शितश्च प्रत्ययाः सार्वधातुक
संज्ञा भवन्ति इति सार्वधातुकसंज्ञायां सार्वधातुके यार्थितिवर्तमाने ॥ कर्तरि शस्
कर्तृवाचिनिसार्वधातुके प्रत्यये परतः धातोः शप्रत्ययो भवति शकारलोपः प्रयो
जनं सर्ववत् यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादिप्रत्यये गमित्यंगसंज्ञायां ॥ अंगस्य मिदं गुण
मित्याधिकृत्य ॥ सार्वधातुकार्थदातुकयोः ॥ सार्वधातुके प्रार्थधातुके च परतः इ
गंतस्य गस्य गुणो भवति भवति इत्यर्थविवक्षा परस्मैपदप्रथमपुरुषद्विवचनम् तम्
सकारस्योपदेशे जचनासि कइत् इत्याधिकृत्य हलन्त्यमितीत्संज्ञा प्राप्ता न विभक्तौ

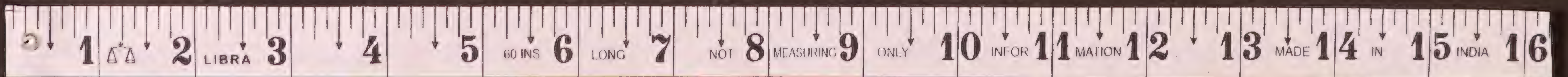
ॐ.

ने

नस्मादिति प्रतिषिध्यते स्मिद्धं तं पदमित्यधिकृति पदस्य ससृजघोरः खखसान
यो विसनीयः भवतः वरुचं विवक्षायां परस्मैपदप्रथमपुरुषवृजवचने भवतीति
किं प्रायनेयीनीयियफाववृचाप्रत्ययादीनामित्यधिकृत्य ॥ जौतः ॥ प्रत्यया
वृयवस्पचकारस्य चुहृहृतीत्संज्ञायां प्राप्तायं जौतइति स्वरं भा न्नभवति अतइति
अकारान्तकारपरिवाणार्थः अतोऽणोइति परवृत्तत्वम् भवति मध्यमपुरुषविवक्षा
यां युष्मद्यपपदे समानाधिकरणे स्तानित्यपि मध्यमः समानाभिधेये युष्मद्यपपदे
सति व्यविहिते चाव्यविहिते च स्थानि निप्रयज्यमाने प्रयज्यमानेपि मध्यमः पुरुषो
भवति त्वभवसिक्वां भवयः दृयं भवय उन्नमपुरुषविवक्षायां ॥ अस्मद्यत्तमः समे
नाभिधेये अस्मद्यपपदे सति व्यविहिते चाव्यविहिते च स्थानित्यपि ॥ प्रयज्यमाने
प्रयज्यमानेपि उन्नमपुरुषो भवति ॥ तत्तत्तस्यमः सार्वधातुकेत्यनुवर्तमाने
अतोऽदीर्घाद्यञि अकारान्तस्यागस्य यज्ञादौ सार्वधातुके परतः दीर्घो भवति अहंभा
वामि प्रावां भावावः वयं भावामः अप्रयज्यमानेपि अस्मदिभवा मिभावावः भवा
मः अनुदात्तङितः प्रात्मनेपदमित्यनुवर्तमाने विपराभां जैः ॥ विपराएवा
जयतं धातोरात्मनेपदं भवति ॥ दिग्रात्मनेपदानादौ ॥ दितोलकारस्य यान्यात्म

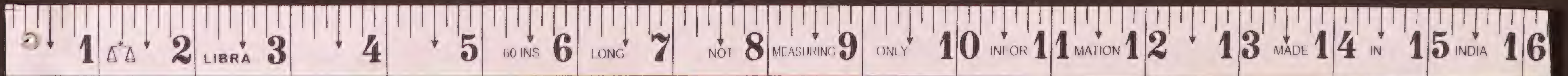

३.
पा.
८५
८५

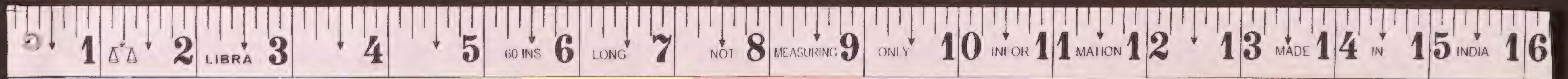
नेपथानितेषां देवकारादेशो भवति विजयते सार्वधातुकसपित ॥ सार्वधातुकं यः
यपित उद्दिश्यतीति हि द्विजावात् अनेयं यदुत्पन्नवर्तमाने ॥ आतोडितः ॥ आ
कारस्य डिद्वयवस्य प्रकारांतादंगाङ्गस्य इत्येवमादेशो भवति प्रकारेयः
कारलोपपरिग्राणार्थः लोपोव्योर्वन्तीति यलोपः आङ्गुणा इति गुणः विजयते वि
जयते ॥ आसमे ॥ आसः से इत्ययमादेशो भवति विजयसे विजयेष्वे विजयधं
विजये विजयाय हे विजयामहे एवं पराजयते पराजयते इत्यादि ॥ मिद्वद्वद्वमने
धात्वादेशः षः सः ॥ धातोर्गाधिषकारस्य स्याने सकारादेशो भवतीति षस्य सः आदेशः
प्रत्यययोरिति षत्वव्यवस्थापनार्थः पादयो धातवः केचिदुपरिष्टः केचुन गेयेः
तथापत्यन्ते अथवाल्लतां क्रियते ॥ अजन्त्यपराः घादयः षोपदेशः ॥ स्मि ॥ स्मि
दिस्वदिस्वजिस्वपयश्च मृपि मृजिस्फल्दन्मैकवर्तम विष्टवः अनुधातुडित्वा
त्मनेपदं अनुधातोर्तोये धातवः डितश्च तेभ्यः आत्मनेपदम् भवति नान्येभ्यः विस्म-
यते विस्मयेते विस्मयंते अजन्मैवा यामश्चयति ॥ स्वरितजितः कर्त्रभिः प्राये क्रिया
फले ॥ स्वरितोयं धातवो जितश्च तेभ्यः आत्मनेपदम् भवति कर्तारचेः क्रियाफलम
भिप्रैति क्रियायाः फलप्रधानभूतं ॥ यदर्थममौ क्रियासारभूते उच्चेत्कर्तृलकारवा

ॐ.

व्यस्यभवतीतित्यर्थः अयतेदुःखिगतिद्वयोः अयतिद्वयकारांताः ॥ डीद्विविहायसि
 गतौतत्पूर्वः उड्डयतेणीञ्जप्रापणोणोनः धातोरादेः णकारस्यनकारः देशः इति
 णस्यनः ॥ उपसर्गादसमासेपिणोपदेशस्य इत्यस्याणत्विधेयवस्यार्थेणादयः धा
 तवः केचिदपदिश्यंते के पुनस्ते तथापाह्यंते अथवा लक्षणक्रियते सव्येणादयोणो
 पदेशाः स्यनतिनंदिनः किनदिनाच्च नाथवर्जमनयतिनयतः नयंतिनयतिप्रष्टः
 वः उपसर्गादसमासेपिनोपदेशस्य ॥ ण उपदेशेयस्यामौणोपदेशाः णोपदंसस्यधातो
 योनकारस्तस्योपसर्गस्यान्निमिडन्नरस्यनकारादेशोभवतिसमासोपिसमासेपिप्राणः
 यतिइतिइकारांताः ॥ शुश्रूगतौशवतिश्रवतिउड्डगतौद्वतिश्रवतिशुश्रूवणोश्च
 वति श्रुष्टु वृष्टु एष्टु णुष्टु सुष्टु गतौश्रवतेभवतेज्यवतेश्रवतेस्नवते इत्या
 दिइत्युकारांताः ॥ धूसृजायाञ्जधातुः भवतिष्टुपवनेपवतेष्टु वधनेमवतेष्टु
 कारांताः ॥ स्मृचिंतायाञ्जणः स्मरत्वंस्मरतिहृज्जहराणोहरति कर्त्रभिप्रायेक्रिया
 फलेहरतेञ्जकारांताः ॥ तृष्टवनतराणयोः उरतिराकारांतादेष्टुपानेधयति वेज्जव
 तेमर्तानेवयतिवर्त्रभिप्रायेक्रियाफलेवयतेहृज्जस्यार्थाञ्जयति ह्ययते निसुमप
 विभोहः निसम उपविष्टत्येवष्टुवात् ह्ययतेधातोरात्मनेपदेभवतिनिह्यते संह्य

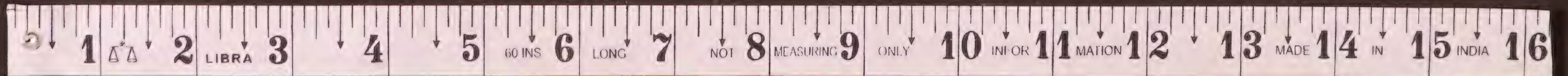
हृ.
पा.

८५

८६

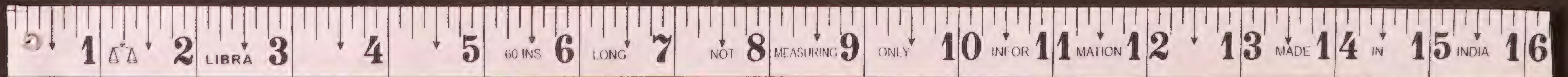
ते उपलभ्यते विज्ञयते स्पर्धयति विषये आसृयात् लभ्यते धातोरात्मनेपदं भवति मल्लो
मल्लमाह्वयते प्रकारांताः ॥ लेहर्षतयते स्नायति स्नेगात् विरामे मायति ध्ये चिंताया
धायति वोगैश्वर्यायति गायति दैप्रशोधने अवलभ्यति प्रकारांताः ओकारादिवा
रिष्येत्तु ओकारांतान संभवंत्वेव ॥ अथ हलन्ताप्रकारोपधाः इपचंशपाके ॥ पचतः
पचते यङ् रेवतामद्रजा संगति काणानास्य जति यजते भजसेवायाम् भजति भ
जते शपयाक्रोशो शपति शपते इव पवी ज संतानं वपति वपते अभयतो भाषाः त्यज
हो नो त्यजति फलनिष्पन्नो फलति वसुनि वसेव मति हमे हामे हसति रह भस्मीकर
ण र हति षल जल पल्लुरतो षलति जलति पतति रभग भस्य प्रारभते इल भष् प्रोप्रो
प्रलभते हृद उरीषोत्सर्गं हृदते प्रकारोपधाः ॥ इयाश्रया श्रायामया च ते शाश्वत्
हने श्रायते क्षादीषावक्षारते प्राकारोपधाः मिह से चने उगत चूपदस्य उगतस्य
गस्य लचूपदस्य च उणो भवति मावधात् कावधात् कयोः परतः सेहते चित संचेत
नेचेतते कित निवामे कतति केतत इकारोपधाः ॥ जीव प्राणधारणे जीवति शील
ससाधो मूलति मीलनि मीलने मीलति संमीलति क्रीड विहारे क्रीडति क्रीडो न
संपरिह भश्च ॥ अत्र संपरिहते वंष्ट्वात् क्रीडे रात्मनेपदं भवति अत्र क्रीडते संक्राड

जो.

तेपरिब्रीडते आदेइतंइंकारोपधाः अद्योकारोपधाः ॥ उहसंवरोपगतल
 हूपरस्यचेतिगणः ऊहपधायःगोहःउह्येसपधायाऊकारादेशोभवति उपगुः
 हतेउपगुहतिउजिअव्यक्तेशब्दे ॥ इदितोनंधातोः इदितोधातोः नुमागमो
 भवतिउंजति सिबुक्लमाचमांशिति सिबुनिसनंक्लउल्लो नौगवप्रचने आ
 इएवः इत्येतेषांदीर्घाभवतिशितिपरतःष्टीवतिधात्वादेशःस्मर्तिसत्वेप्राप्त
 मज्जात सिबुषक्तीनां प्रतिषेधो वक्तव्यइतिसत्त्वनभवतिक्लामभिचसिराह
 एत्ययः आचामतिचमेराहयस्यग्रहणमिहमाधृत चसतिविचसति क्रमप
 रस्मैपरेषु ॥ क्रमपरचित्तेपेइत्येउपपरस्मैपरेषुशितिपरतःदीर्घाभवतिक्वा
 मतिअनुपसगांढा ॥ अनुपसगांन्निमित्राक्रामतेधातोरात्मनेपदंवाभवतिक्र
 मतेक्रामति अपसगांरितिकिं संक्रमति आइतक्लमने आइएयात्क्रमतेरुक्ल
 मनेयैवतमानारात्मनेपदंभवति भानुगक्रमतेव्योमचंद्र आक्रमतेदिवसः
 आक्रमतेचज्योतिष ज्योतिरुक्लमनुवक्तव्यइहमाधृत आक्रामतिधूमोहयंतलम
 प्रापाभ्यासमद्योभ्या प्रतपततेताभ्यासमर्याभ्यापरस्मात्क्रमतेरात्मनेपदंभवति
 तौचेत्योपौसमर्यातल्पाद्यौभवतः नरःप्रक्रमतेभोक्त उपक्रमतेभोक्त समर्याः

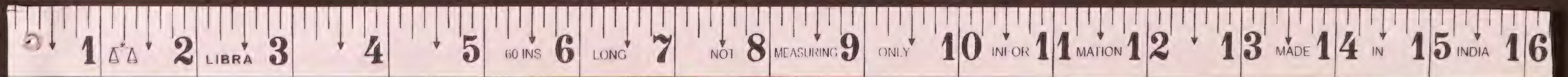

३.
पा.

७७

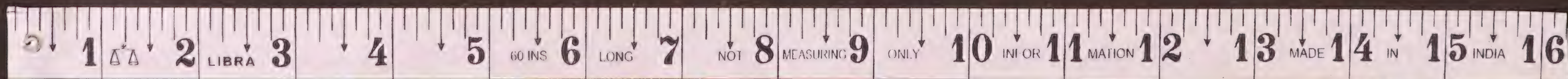
भ्यामिति वि. म. एवेयः प्रक्रामति गच्छतीत्यर्थः प्रपरेयत्प्रक्रामति गच्छतीत्यर्थः :
इष्टुगसिधमं चः ॥ इष्टुगसिधमं चः ॥ इष्टुगसिधमं चः ॥ इष्टुगसिधमं चः ॥
भवति इष्टुगसिधमं चः ॥ इष्टुगसिधमं चः ॥ इष्टुगसिधमं चः ॥ इष्टुगसिधमं चः ॥
श्रुतिपरतः पिवति निश्चयति धमति तिष्ठति मनति यश्चुति पश्यति इष्टुति धावति :
शरेशतः ॥ शरेशतः ॥ शरेशतः ॥ शरेशतः ॥ शरेशतः ॥ शरेशतः ॥ शरेशतः ॥
सदेः सकारस्य उपसर्गात्त्रिमित्रादप्रतैरुत्तरस्य धृत्वादेशो भवति निष्पीडति :
विपीडति इह न भवति प्रसीदति ॥ इह न भवति प्रसीदति ॥ इह न भवति प्रसीदति ॥
इह स्वन्तर्पार्ष्वगे इत्येतेषामनुनासिकलोपो भवति शपिपरतः रशति मजति
उपसर्गात्सुनोतीति षत्वमपरिष्वजति ॥ रन्तर्गगे इत्यस्य रन्ते श्रुत्यनुनासिकः
लोपः भवति रजति ॥ उपरधृपविष्णिपणिपनित्यश्रयः उपरत्तणो धूमसंतापे
विष्णुगत्तौपाव्यवहारेत्तौ च पनच इत्येतेषां श्रयप्रत्ययो भवति श्रयादय
श्रार्धधातुके वा ॥ सावंधातुके श्रार्धधातुके यो गुणः उगंतल्लुपदस्य उणाः
गोपायति धृपायति विष्ठायति पणायति पनायते तत्पर्येन पणोनासाहचर्या

३.

तदर्थः पणिः प्रत्ययस्य तादृशतितेनाद्यप्रत्ययांतादात्म्येन परं न भवति पणिपनीहं
त्मनोपदिनौ अतेरीयज् अतिमौत्रेधातुर्चणायोवतंतेततइयइप्रत्ययोभवतिः
इकारात्मात्मनेपदायः गुणप्रतिषेधार्थश्चरतीयति ॥ कमेणां ह कमेधांतोणां
त्यात्प्रयोभवतिणकारोवृद्धयर्थः इकारः आत्मनेपदायः अचोच्चितीत्यधिकृत्य
अतउपधायाइतिवृद्धिः सनाद्यंताधातवः सनादयः प्रत्ययाग्र्येयेधातेः सनाद
यः समुदायाधातुसंज्ञाभवतीतिशषुगणः कउकांतौकामयते ॥ धीपथवृद्धौ
अनुधातुतिइआत्मनेपदम् अनुत्तेधातवः इतिश्चतेभ्यपवात्मनेपदंभवतिइ
तआत्मनेपदानादरे दितोलकारस्ययात्मात्मनेपदानितेपादरेकारादेशोभव
ति ॥ पथते ॥ सार्वधातुकमपित् सार्वधातुकेयदपित् ततइतिभवति अते
येयइतिवतमाने आतोइतिः ॥ अकारांतादंगाङ्तरस्यडिहवयवस्य अकारस्य
इयादेशोभवति आङ्गणः लोपेद्योवलि ॥ धातोरधातोश्चयकारवकारयोक्तौ
पोभवतिवलिपरतः पथतेपथते ॥ यामस्मेदितोलकारस्ययामः सेशह्वादेशो
भवति पथसे पथेथे पथधे अतोगुणोपधेपधावधेपधामहे उपचंषु पोकाङ्गणह
स्यादिज्जिह्वइवइतीसंज्ञाङ्गणहृत्तः किरितिविशेषणार्थः एवंवत् लडादिप

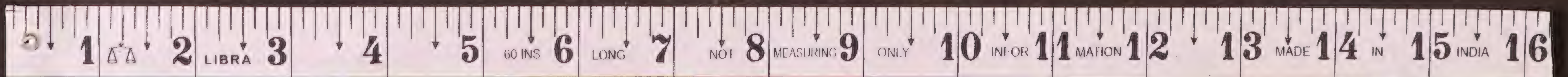

हू.
पा.
८८

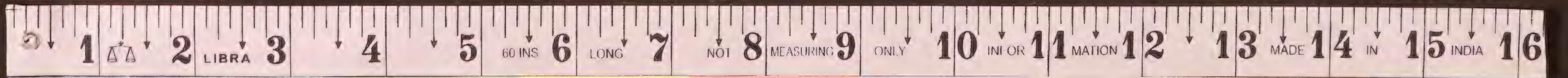
वतिपचतः पचन्निपचसि पचथःपचथ पचासिपचवः पचामः स्वरितञितःक
त्रंभिप्रायेक्रियाफले ॥ स्वरितेतोयेधातवोऽङितश्चतेभ्यश्चात्मनेपदंभवति कर्तारं
चेक्रियाफलमभिप्रैतिपचतेपचतेपचंतेपचसेपचेयेपधेपचेपचावहेपचामहे
इति ॥ तेभ्यपवधातुभ्योभृतेइत्यधिकृत्य ॥ अनद्यतनेलृङ् अतीतायाश्चगत्रेः
पश्चिमोद्यासःसकालेदिवसः आगामित्वाश्चगत्रेःएवोद्यासःपषोअद्यतनइत्य
भिधीयते अविद्यमानाद्यतेनेभृतेर्धेवर्तमानाद्भातोऽलृङ् प्रत्ययोभवति ॥ लृङ्
लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् इत्येतेऽपरतः अगंवग्रहागमोभवतिस्
चोधातुश्चभवति इतश्चलोपःपरस्मैपदेषुइत्यनुवर्तमानेनित्यंङित
ङित्लकारसंबन्धिनःपरस्मैपदस्यङ्कारस्यनित्यंलोपोभवतिशप् उणाश्चभव
त् ॥ तस्य ॥ स्थमिपांतांततासः ङित्लकारसंबन्धिनो तासारीनांचतणोयथासं
ख्यतामादयग्रादेशाभवंतिअभवतांसंयोगांतस्यलोपः संयोगांतस्यपदस्यलोपो
भवतिअभवन् अभवःअभवतम् अभवतअभवम् नित्यंङित अनुवर्त्य सउत्त
मस्य ङित्लकारसंबन्धिनउत्तमपुरुषस्यनित्यंमकारस्यलोपोभवतिअभवाव अ
भवावग्राहडादीनाम् ग्राहरीनामंगानालृङ् लृङ् लृङ् लृङ् परतः ग्राहगमोभव

ङी.

तिस्रोधातुश्च भवति आह ॥ आहः अविपरतः एवं परयोः स्थाने वृद्धिः
 कारादेशो भवति पेथतपेथेतां पेथंतपेथ्याः पेथेयाम् पेथधम् पेथेपेधावहि
 पेथामहि अपचत् अपचताम् अपचन् अपचः अपचतम् अपचत अपचं
 अपचाव अपचाम् अपचत अपचेतां अपचत् अपचथाः अपचेयाम् अप
 चधं अपचे अपचावहि अपचामहि ॥ पंचमी ॥ विधिनिमज्जणमंत्रणाधीष्ट
 मम् प्रश्नप्रार्थनेषु लिङ्ङित्यधिकृत्य ॥ लोङ् च विधादिष्वर्थेषु लोङ् प्रत्य
 यो भवति ॥ आशिषिलिलो जौ ॥ आशीविशिष्येर्ध्वर्तमानादातो लिंगो जौ
 प्रत्ययो भवतः ॥ एनः ॥ लोङादेशानामिकारस्य उकारादेशो भवति भवत् ॥
 तद्गोप्ता शिष्यन्यतरस्याम् ॥ तद्दिङ् त्येतयोराशिषिविषये तातत् इङ्देशो भ
 वति अन्यतरस्यां उकारो गुणवृद्धिप्रतिषेधार्थः नातादेशार्थः भवताद्वा ॥ लोङ्
 लङ् ॥ लोङो लङ्त्वायं भवति तामाद्यः सलोपश्च भवताम् भवत् सेह्यपि
 च लङादेशस्य संहिंशद्वादेशो भवति सच अपि च भवति अतोहिः प्रकारादत्र
 सहेला भवति भवभवताद्भवतम् भवत् ॥ सोत्तिः ॥ लोङादेशस्य सः निश
 द्वादेशो भवति अङुत्तमस्यपि च लोङ् संवाधिनत्तमपुरुषस्य आङागमो भ

३.
पा.
६५

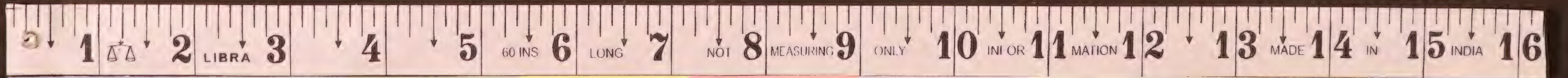
वतिसचोत्तमचरुषः अपिद्ववति अकसवणोदीर्घः भवानिभवावभभवाम ॥
ग्रामेतः ॥ लोहसंबंधिनपकारस्यवामादेशोभवति देरात्तनेपरातादेश पथतो
पथेताम् पथताम् सवाभ्यावामौ ॥ सकारवकाराभ्याञ्जन्मलोहसंबंधिनप
कारस्य यथासांख्यंवा अद्वत्येताद्व्यादेशोभवतः पथस्वपथेयाम् पथधम् पतः
पे ॥ लोहत्तमचरुषसंबंधिनपकारस्यपकारादेशोभवति अमोपवादः वृद्धिः ॥
पथेपथाव है पथामहै ॥ पचत्तपचताद्वापचताम् पचत्तापचपचताद्वापच
तम्पचतपचानि पचावपचामपचताम्पचेताम्पचत्ताम्पचस्वपचेयाम्
पचधम् पचैपचावहै पचामहै विधिनिमंत्रणा मंत्रणामंत्रणावीष्टसंप्रश्नः
प्रार्थनेषुलिङ्गसप्तमी विधिः प्रेषणम्निमंत्रणानियोगकरणम्ग्राममंत्रणंकर
णं अथोष्टः सत्कारस्वकोव्यापारः संप्रश्नः संप्रधारणम्प्रार्थनायाज्ञा ॥ विद्या
द्विष्येष्टेषुधातोः लिङ्प्रत्ययोभवति ॥ यासुहपरमैपदेष्टुताज्ञाडिश्च परमैप
द्विष्ययस्यलिनः यासुडागमोभवतिसचोधातुश्चडिश्चभवति ॥ लिटः स्वलो
पोनन्त्यस्य ॥ सार्वधातुधेयोलिट् तस्यानन्त्यस्य अकारलोपोभवति ॥ अतोयो
यः ॥ अकारातादंगाङ्जन्मयाद्वत्येतस्यद्व्यद्वत्ययमादेशोभवति आहुताः

ॐ

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA 60 INS LONG NOT MEASURING ONLY IN OR MATION MADE IN INDIA

लोपोव्योर्वलीति यकारलोपो भवति भवेत् भवेयाताम् जो - म् लिटादेशस्य जो :
फामादेशो भवति भवेयः भवेः भवेत् म् भवेत् भवेयम् भवेव भवेम् लिटः सीयद् ।
लिटादेशस्य फस्य रनादेशो भवति पधेन् पधेयाः पधेयाथाम् पधेयम् इतोत् ॥
लिङादेशस्य इटः अटादेशो भवति पधेयपधेवहि पधेमहि पचेत् पचेताम् पचेयुः
पचेः पचेत् म् पचेत् पचेयम् पचेवम् पचेम पचेत् पचेयाताम् पचेरन् पचेषाः
पचेयाथाम् पचेयम् पचेयपचेवहि पचेमहि इति --- दुनरिसृष्टौ आदित्रि
इडवदतीत्यंता इणवः द्वितोयजिति विशेषणार्थः इदितं नुदतोः ॥ इदितो
धातोः नुमागमो भवति नंदति नंदतः नंदतीत्यादि धंडुगतौ नश्चापरांतस्य म्
लीत्यनुस्वारः धंसत धंसाते धंसत इत्यादि व्यञ्जसंवर्णो व्ययति व्ययतः व्ययंतः
ति व्ययमिव व्ययः व्ययय व्ययामिव व्ययावः व्ययामः व्ययते व्ययेते व्ययंते इत्यादि
अनद्यतने लङ् अनंदत् अनंदताम् अनंदन् इत्यादि प्रधंसत प्रधंसेताम्
प्रधंसत इत्यादि प्रव्ययत् प्रव्ययताम् प्रव्ययन् प्रव्ययत प्रव्ययेताम् प्रव्ययंत
इत्यादि लोट्च ॥ नंदत् नंदतात्वा नंदताम् नंदन् नंद नंदतात्वा नंदतम् न
दत् इत्यादि धंसता धंसताम् इत्यादि व्ययत व्ययतात्वा व्ययताम् व्ययंत इत्यादि

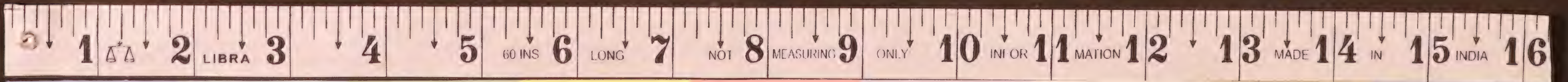

३.
पा.
५०

११

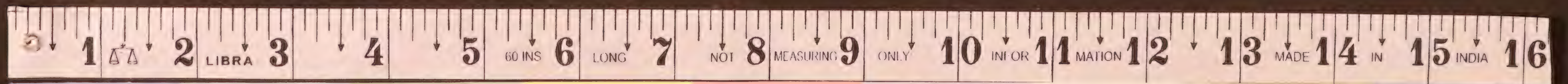
हि धंसेतधंसेयातां धंसेरन् इत्यादिव्ययेतव्ययेयात्वात् व्ययेरन् इत्यादि सर्वे
संभवाङ्गत्रयम् ॥ इतिशःविकारणाधूवादयःसमाप्तः ॥ अथप्रत्ययउच्यन्ते ॥
अरभचणोल् इतिप्रशस्तस्याप्रदितृतिभःगपोल्लकउन्नरस्यशपोल्लकभवः
तिखरिचेतिचत्वे अतिप्रत्नःघटंतिप्रत्तिग्रंथःप्रत्यप्रथिमप्रधःप्रमःप्रनहिंसा
गत्योःहंतिलोपकृत्यनजिसावंधातकमपित्प्रपिद्यत्सावंधातकंतत्तद्विद्वति
इतिङ्ङात् अनुधातोपदेशवनतितनोत्पादीनामनुनासिकलोपोऽलिङ्ङिति
अनुदात्तापदेशानामनिङ्ङामंगानावनोत्तनोत्पादीनांचअनुनासिकलोपोभ
वति ऋलादौह्रितिप्रत्ययेपरतः जतः ॥ गमहनजनखनखनचसा इत्येतेषा
मंगानासुपधायालोपोभवति अङ्ङादौप्रत्ययेह्रितिअनङ्ङिपरतः ॥ हेहन्नेन
जिांन्नेषुहंतेहंकारस्यकवगादेशोभवतिजितिणितिप्रत्ययेभवतिजितिणितिप्र
त्ययेपरेनकारेचपरतः झंतिहंसिहयःहयहर्मिहन्वःहर्मःइत्यादि हंतेरएवंस्य
तिप्रत्यय ॥ वसोर्वा ॥ वकारमकारयोःपरतःहर्तेरुपसर्गस्यान्निमित्राङ्ङरस्य
लकारस्यकागदेशोवाभवति प्रहणिमप्रहर्मिप्रहावःप्रहन्वःप्रहणमःप्रहर्मः
प्राङ्गेयमहनः यमतपरमेहनहिमागत्योः आभ्यामाङ्ङ्वात्पामकर्मक्रियावः

जो.

चनाभ्यसमात्मनेपदं भवति ग्राह्यं ग्राह्यते ॥ आत्मनेपदेऽनतः ॥ आत्मनेप
 देऽयोजकारस्य नकारो तादृगाङ्गस्य दित्ययमादेशो भवति आत्मनेपदे ग्राह्ये
 ग्राह्ये ग्राह्ये अन्ने ग्राह्ये ग्राह्ये अन्ने ग्राह्ये अन्ने ग्राह्ये अन्ने ग्राह्ये अन्ने ग्राह्ये
 ग्राह्ये अन्ने ग्राह्ये अन्ने ग्राह्ये अन्ने ग्राह्ये अन्ने ग्राह्ये अन्ने ग्राह्ये अन्ने ग्राह्ये
 रः परकोयम् ॥ द्विष्य प्रीतौ ॥ एनादुरिति एहृत्वम् उणाः द्वेष्टिमावधातकमपि
 दिति द्वित्वात् उणा प्रतिषेधात् द्विष्टः द्विष्यति ॥ षष्ठाः कस्मै षकारोऽकारयोः कका
 गदेशो भवति सकारेऽप्रत्यये परतः इणकोरिति वर्तमाने ग्रादेशः प्रत्यययोरिति षत्वम्
 उणाः द्वेष्टि द्विष्टः द्विष्टा द्वेष्टि द्विष्टः द्विष्टा द्वेष्टि द्विष्टः द्विष्टा द्वेष्टि द्विष्टः द्विष्टा
 धम्यङ्गः कलाङ्गः शीतिजं लघुम्यङ्गः द्विङ्ग द्विष्टे द्विष्टे द्विष्टे द्विष्टे द्विष्टे द्विष्टे ॥ इह
 प्रसङ्गोऽपुनरपि लघुम्यङ्गवचने लघुम्यङ्गवचने लघुम्यङ्गवचने लघुम्यङ्गवचने लघुम्यङ्गवचने
 यो बोधः ॥ गृध्र उन्नयोऽस्तयोः स्थानेऽकारो गदेशो भवति ग्रथः दत्तातिधातुवर्जं यि
 त्वाजस्य च स्य चः रीध्र उन्नयोः इहंति ॥ एकाचो भगो भगुणात् स्य स्थोः धातोः खयव
 य एकाच उन्नयोः उन्नयोऽस्तयोः स्थानेऽकारो गदेशो भवति गलि सकारेऽधराच्चेच
 परतः परांतस्येति दस्यः चत्वेन च स्य कः इकोरिति सस्य षः धोति उन्नयोः उन्नयोः

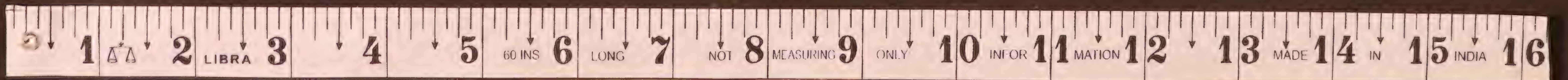

वृ.
पा.
५१
११

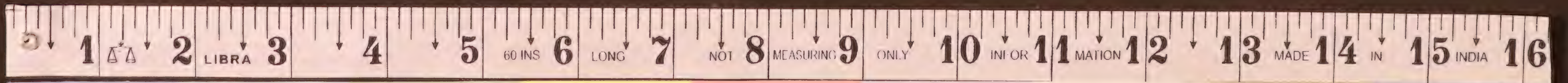
स्मिद्धः रस्मः उग्येडहातेडतेधुहायडग्येडहेडहंडहंस्महे रिह उपचयं देगि
रिग्यः रिहंतिथेतिरिग्यःरिग्यरेस्मिरिहःरिस्मः संधिग्येसंधिहते इत्यादिनेशंर
उरपतपरचमास्यतिहंतियातिवातिशतिमति वपतिवहतिशाम्यतिचिनातिः
दोगिधरेगिधुचइत्येतस्योपसर्गोस्यात्रिमित्नाइन्नरस्यनकारस्याणकारदेशोभ
वतिगरादिअपरतःप्रणिरेगिध लिहग्रास्वाहनेशमूलकशिपितिगणःहोहः
इतिहत्वं ऋषणयोरितिधत्वम् एत्वमडेहलोपइतिफलोपःलोह ड्रलोपः
एवंस्यचरीचोणाइतिरीचैःलीहःलिहंतिलेतिषडोक्तःस लीहःलीह लस्मि
लिहःलिस्मःलीहलिहातेलिहातेलितेलिहायेलीहेलिहेलिहहेलिस्महेच
लिह व्यक्तायांवाचिइकारः वतिणःव्याजितविशेषणार्थःस्वोस्मयोगाद्यारं
तेच धातोरंतेपरस्यातेचयःसंयोगःरुलिपरतः तदाद्योःककारमकारयोहो
पोभवतिक्पोलःएत्वम् ग्राचसेग्राचतातेग्राचततेषडोःकःसेइतिक्त्वम् ।
इक्वोरितिषत्वम् ग्राचतेग्राचताये कपोलःएत्वजपवादि रुलाजशुषि ग्रा
चइस्वे ग्राचतेग्राचतेग्रा चत्वहे ग्राचत्वमहे ॥ इरगंतोसंएवंः अचोरहाभ्या
मितिद्विर्भावः समीन्नेसमीरातेसमीरतेसमीर्षेइत्यादि इहल्लतोएत्वचत्वा

जो.

भांएवंपरयोःस्कारः इहे इंडते इंडते इंशस्ते इत्यभवतमाने ॥ इंडजनोर्ध्वच ॥
 इंडजन इत्येताभासुत्तरस्य धे इत्येतस्य चा इडागमो भवति इंडिशे इंडाये इंडज
 नोर्ध्वचेति इडागमः इंडिधे इंडे इंडहेः इंतमहे उशपेस्यं ब्रश्चभस्तेति षत्वम
 त्वम इंडे इंशाते इंशाते ॥ इंशासे इंषउत्तरस्य मे इत्येतस्य सावंधातकस्येडागमो
 भवति इंशिधे इंषाये षत्वमृत्वजशत्वादि इंडुडे इंषे इंमहे इंमहे आसतपवेश
 नेशपुल्लक आस्ते आमाते आस्ते आशाये ॥ धिच ॥ धकागदौ प्रत्यये परतः सका
 रस्य लोपो भवति आधे आसे आस्वहे आस्महे ॥ आरश्चासु इच्छायां आशास्ते आशा
 साते आशासत आशास्ते आशासाधे आशाधे जगत्वे नांथवासम्यहः आशाहे आ
 शासे आशास्वहे आशास्महे ॥ वस आश्चात्ते वस्ते वसाते वसते वस्ते वसाथव
 धे वसे वस्वहे वस्महे कसिगतिशासनयोः इदितोनुं धातोः इदितो धातोनुमाग
 मो भवति नश्च परांतस्य जलि इत्यनुस्वारः कंस्ते कंसाते कंसते कस्ते कंसाथं य
 नुसारस्य यधि परसर्वाः कंधे कंसं कस्वहे कंस्महे णिस्मिचुवते जन इति णस्य
 नः नमणामः कंस्महे निंस्ते निमात इत्यादि ॥ वानिंमिनि निति निर्मांनिंमिनि निति
 निर्मिं इत्येतेषां नकारस्योपसर्गां निमिन्ना इत्तरस्य वाणकारदेशो भवति प्राणिंस्ते

[illegible]

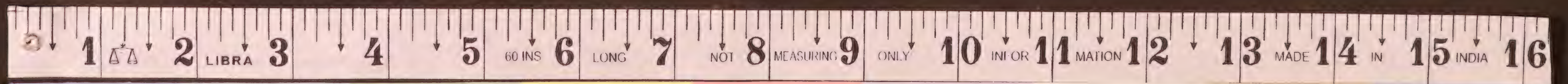
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16

LIBRA 60 INS LONG NOT MEASURING ONLY IN OR MATION MADE IN INDIA

तिसाधधातुकेप्रोणोतिप्रोणंतः प्रोणंवतिप्रोणोषिप्रोणोषिप्रोणंथः प्रोवथः
 प्रोणोसिप्रोणोसिप्रोणंवः प्रोणंमः प्रोणंतेप्रोणंवातेप्रोणंवतेइत्यादि लोति
 लुतः लुवति लुवेस्तवातेलुवतेअभिप्रसवः उपसर्गानुनोतिसुवति स्यति ।
 स्योति लोभतिस्था सेनयसेधसिचसंजस्वजम उपसर्गस्यान्निमित्राङ्तरस्यमुनो
 भ्यादीनामकारस्यध्वन्यादेशोभवतिष्टत्वम् अभिष्टोतिपरिष्टोति ॥ ब्रुवइंद्र ॥
 ब्रुव उत्तरस्यह्लादेःपितृसार्वधातुकस्यादिरीडागमोभवतिगणःब्रवीति ॥ कृ
 तिच ॥ कृनिमित्तेवेगणवृद्धीप्राप्तुतत्तेनभवतः सर्वत्रकृतःतवङ्देशः कृ
 वंतिब्रवीषि ब्रूयःब्रूय ब्रवीमिब्रूवः ब्रूमःकृतेकृवातेब्रुवते ब्रूषेकृवाथब्रू
 थेब्रुवेकृवहेकृमहे ॥ इणगतोर्णतइंतः ॥ इकयणाचि ॥ इतिर्याणप्राप्तेहोणा
 यण इकयणादेशोभवति अङ्गारोपरतःयन्निपयिइयः इयपमिइवःइमः इइ
 अधयनेनित्यमधसुवः रित्वाहणाभावः अकःसवोर्णोदीर्घः अधीतेइयङ्गरे
 शः अधीयातेअधीयते अधेये अनीयाथे अधीहेअधीये अधीवहेअधेमहे ॥ इ
 कस्मरणो अधिसुवःगणःयणादेशः अधेतेअधीतः ॥ इणवदिकः ॥ इणवः
 ज्ञावायणादेशः अधियन्तिअधोषिअधीषः अधीषिअधोसि अधीवःअधीमः

ॐ

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16

LIBRA 60 INS LONG NOT MEASURING ONLY IN FOR MATION MADE IN INDIA

हं
पां

२४

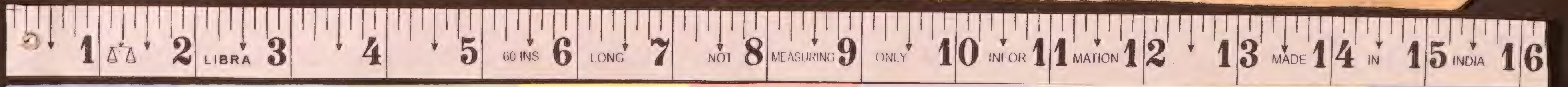
७५

द्विभक्तिः इतिलिङ्गस्यतिवाटयः अयातअयाताम् ॥ तस्यपादात्तात् अचणोप
दान्यात् तस्यपरतः एवंपरयोपरत्पमेकादेशोभवति अद्यःअद्याःतम् अयातअ
यां अयाकअयामशवीतशयीयातमशयीरन् शयीयाम् शयीयाम् शयीहम् श
यीयशयीवहिशयीमहि ज्ञयात्ज्ञयातां ज्ञयःज्ञयाःज्ञयातंज्ञयात् ज्ञयांज्ञयावज्ञ
यामज्ञवीतज्ञवीयातामज्ञवीरन् ज्ञवीयाःज्ञवीवायायमज्ञवीधमज्ञवीयज्ञवी
ज्ञवीमहि ॥ इति ॥ अस्तवि ॥ अस्ति आसोरलोपः ॥ अपत्ययस्यान्तेऽङ्किति
सार्वधात्वकेपरे अकारलोपोभवतिस्तः सति ॥ तामरलोपः ॥ तामेरन्तेऽङ्कमः
कारस्यमकाराद्योपरेलोपोभवतिअसिस्थःस्य अस्मि स्वःस्मः व्यतिष्टवःकार्तरिक
मव्यतिहारेकर्मशब्दःक्रियावाचीव्यतिहारेविनिमयःतस्मिन्कर्मव्यतिहारेकर्मः
शब्दःक्रियावाचीव्यतिहारेविनिमयःतस्मिन्कर्मव्यतिहारेयैवतमानादातोः प्रा
त्तनेपदंभवतिस्तेव्यतिसातेव्यतिसते ॥ सात्पराद्योः ॥ सादित्येतस्यपरादेश्यसकं
रस्यसबत्पादेशोभवतिपतिहःपतितामेग्रन्तेऽङ्कवागदेशोभवतिपरतःव्यतिहः
व्यतिस्वद्व्यतिःसहृष्टृजपृष्टृद्वौ सृजेवृद्धिः सृजेरगास्पृष्टिर्भवतिसार्वधात्वक
तिपिपरतः इतिवृद्धिःपरत्वमब्रश्चप्रज्ञतिपत्वमृत्वम माष्टिमृष्टः ॥ सृजेवि

जो.

भाषा मृजेरणादौ विभाषा वृद्धिप्रतिषेधविषयः संक्रमः संक्रमे वृद्धिरिष्येत
इति वृद्धिः ॥ मृजति माजंतिः मात्ति मृष्टः मृष्टमात्ति मृजः मृजः ॥ वच
भाषणे ॥ चेः ऊरिति क्तत्वमवक्तिवक्तः वचंति इत्यादिरुदिर्यसुविमोचने
जिष्पपशयने च सपाणने अमच जत्त भत्त हसनयोः ॥ आबधात्तवस्येत्त्वर
लादेरित्याधिकृत्य ॥ नरादिभ्यः सार्वधातुके नरादिभ्यः पंचभ्योऽन्नस्य वलादे
सार्वधातुवस्यादिरिडागमो भवति लृपट्पणः धोरिति रदितः रुदति रोदधी
त्यादि स्तुपिति स्तुपितः स्वपति चमिति चमितः चमति प्राणिति प्राणितः प्राण
ति अनेते अनतन्नवारस्योपसर्गा निमित्ता इन्नस्य मृधंत्पादेशो भवति जतिः
ति जतितः जत्तादयः षट् जत्त इत्यादयः षट् धातवो भ्यस्तसंज्ञा भवतीति अ
भ्यस्तत्वात् अभ्यस्तादिति गम्य अङ्देशः जत्तति जत्तिषि जत्तिथः जत्तिथज
त्तिमि जत्तिवः जत्तिमः ॥ जायति जात्ये पंचभ्य इति वचनात् इदनातिगु
णः जागति जायतः एवं वदन् भ्यस्तादित्वादेशः जागति जागर्षि द्यः जायथ
जागर्षि जायवः जायमः ॥ द्रिडाङ्गीतौ ॥ द्रिडाति ॥ इदरिद्रस्य द्रिडाह
त्यङ् इकादेशो भवति हलादौ सार्वधातुके क्तिरिति द्रिडतः श्वात्पत्ययो धातः

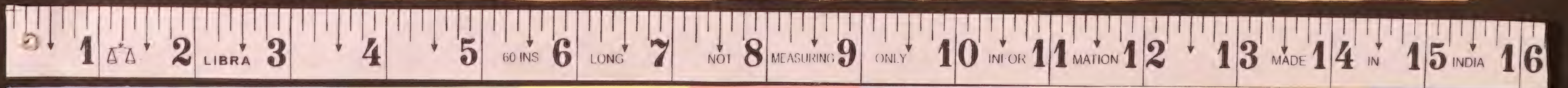

३.
पा.
१५

१५

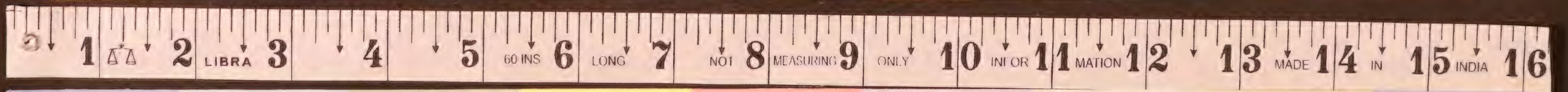
आइत्यस्याभ्यस्तसंज्ञाकानां च आचारलोपभवति कृतिश्च डलोपरेरिति दी
ज्ञासि हरिश्चयः हरिश्चय हरिश्चामि हरिश्चयः हरिश्चयः चसुदीपौ चकामि चका
तः चकामिति चकामि शासयनुशिष्टो शासि शासयदं हलो ॥ शासतपथाया
इवागदेशो भवति अङि हलादौ कृतिवपरे शासि चमि चसीनां चाशास्यादीना
मि कोरुत्तरस्य सकारस्य धृत्पदेशो भवति शिष्टः शासति सामिशिष्टः शिष्टः
शाः मिशाः स्वः शासः वशाकांतौ ब्रश्च ब्रुजेति पत्वम् एत्वं च वष्टि ॥ ग्रहिन्यं
वधिव्यधि वष्टि विशति वृश्चति वृश्चति धृजतीनां जितिव ॥ ग्रहादीनां धातुनां
कृतिश्चत्यये परतः किति च संप्रसारणां भवति संप्रसारणाश्च संप्रसारणाश्च विप
रतः एव परयोः स्थाने परवृत्तमेकादेशो भवति तस्यः तशंति वृत्ति तस्यः तस्य वृ
षिमतष्वः तष्मः कृद्ग्रपनयने निष्टवः निष्कृते निष्कृवाते निष्कृवते ॥ निष्कृ
षे इत्यादि ॥ इति लृग्विकारणाग्रहयः समाप्ताः ॥ अथ जुहोत्यादयश्च
ते ॥ जुहोत्यादयश्च कर्तारि शाप तथैवलडादयः ॥ जुहोत्यादिभ्यः ॥ जुहो
त्यादिभ्यश्च उन्नरस्य शापः शुभं भवति एकाचो द्वे प्रथमस्य अङ्गदे द्वितीयस्य लिटि धा
तोरनभ्यासमेत्यादि द्यात् ॥ स्त्री ॥ स्त्री परतानभ्यासस्य धातोरवयवस्य प्रथम

३.

स्यैकाचोद्वितीयस्य वाद्ययोगं हे भवतः अभ्याससंज्ञो भवति ॥ ऊहोः शुः ॥ अ
 भ्यासस्य च वगं हकारयोः च वगं देशो भवति इति हस्यः ॥ अभ्यासे च च ॥ अ
 भ्यासे च तं मानानां गुलां चरो भवति चकाराज्जशश्चेति जस्य जः पित्तगुणः ऊहोः
 तिसावंधातुवकमपिदिति ङित्वाङ्गिति चेति गुणः प्रतिषेधः ऊहोः उभे अभ्यासे
 अस्मिन्प्रकारेण ये द्वे विहिते उभे अपि सखदिते ते अभ्याससंज्ञा भवत इति अभ्यासत्वा
 त् अरभ्यासात् ॥ अभ्याससंज्ञात्वाद्गाङ्गाङ्गस्य रस्य रकारस्यादित्ययमादेशो भवति
 इत्ययमादेशः तवङ्गादेशो प्राप्ते ॥ ऊहोः सावंधातुके ॥ ऊहोः तस्यागस्य शुप्र
 त्ययांतस्य च येनेकाचो संयोगपूर्वस्य एतौ सावंधातुके परे यणादेशो भवतीति य
 णादेशः ऊहोः तिष्ठत्यम ऊहोः षि ऊहोः ऊहोः ऊहोः ऊहोः ऊहोः ऊहोः ऊहोः ऊहोः ऊहोः
 भये शपः शः श्वाविति द्विचनम् ॥ ऊहोः ऊहोः ऊहोः ऊहोः ऊहोः ऊहोः ऊहोः ऊहोः ऊहोः ऊहोः
 जशहमविभीति इति द्विस्येत्ताधिष्ठात्यभिधोभ्यतस्यां भीडत्येतस्य न्यतरस्या
 मिवागदेशो भवति हलादौ ङिति सावंधातुके परतः विभितः विभीतः परनेका
 चो संयोगपूर्वस्येति यणादेशः विभृतिविभीषि विभीथः विभीथः विभीथ वि
 भीथ विभीषि विभीषः विभीषः विभीषः विभीषः ऊहोः ऊहोः ऊहोः ऊहोः ऊहोः ऊहोः ऊहोः ऊहोः ऊहोः

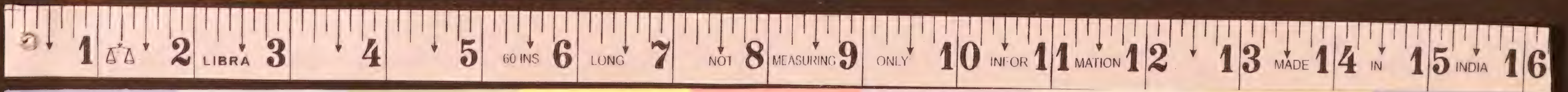

१५
१६
१७

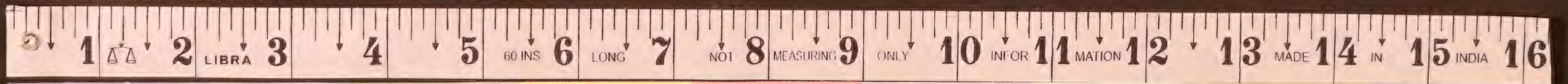
कृत्वभ्यश्चत्वनश्चादि ॥ हलादिशेषः ॥ अभ्यासस्य हलादिः शिष्यते गुणः जिज्ञे
तिजिज्ञेतः अदादेशो घणादेशः संयोगपूर्वस्येति निषेधात्त्राण्ययदेव भवति जिज्ञि
यतिजिज्ञीषिजिज्ञीथः जिज्ञीथः जिज्ञीसिजिज्ञीवः जिज्ञीमः इवान् दानेददाति
आभ्यस्तयोराद्यदन्त्यालोपः चत्वंदस्यतः दत्तः ददतिददासि दत्तः दत्त आदोनास्य
विहरणे कर्तेभिप्रायाद्येयमारंभः आदृवाद्ददातेः अनाम्याधिकरणो वर्तमानात्
धातोरात्मनेपदं भवति विद्यामादत्ते आददाते आददते आदत्सेदन्त्यादि आस्यवि
हरणे इति किम् अस्य वाददाति आस्यसमानक्रियारपि प्रतिषेधो वक्तव्यः अपा
दिकां व्याददाति स्यांगकर्मकाश्चेति च म इहमाधृतव्याददतेपिपेलकापतंगमु
त्वमिति इधाञ्जनधारणयोः दधाति ॥ दधस्तयोश्च ॥ दधइति दृढिवचनो
दधाति त्रिदिश्यते तस्य गतं तस्य वषस्यानेभ्यो देशो भवति भकारश्चकारयोः स्था
श्चपरयोः चत्वं मधस्यतः धत्तः दधतिदधासि धत्तः धत्त दत्तेदधातेदधातेदधतेध
त्तेदधाथे दद्धेदधेदद्धेदध्महो निजिज्ञोचशोषणयोः विविजिज्ञ एथभावेविप्र
स्तुव्यामो शपः स्तुदिवचनम् निजोत्रयाणां गुणः स्तोत्रायां निजोत्रयोभा
वति अभ्यासस्य स्तोत्रापरिदत्तभ्यासस्य स्तोत्रापरिदत्तभ्यासस्य गुणः ततः पितृगुणः त

३०

त्वचत्वं नेनेक्तिनेनिक्तः नेनिजतिनेनेति नेनिवयः नेनेविषयः नेनेजिनेनेति
 त्वः नेनिजः वेवेक्तिवेवेक्तः वेविजतिवेवेष्टिवेविष्टः वेविषति इत्तञ्चधार
 णार्थेषाण्योः माह्मानेओहाद्गतौ ॥ उरन् ॥ अकारंतस्याभ्यासस्य प्रकारः
 देशोभवति इतिग्रन्थम् स्वरत्वम् हलादिशेषत्वम् अभ्यासेचच्चेतिचत्वंम्
 तृजामित् ॥ तृजादीनां त्रयाणामभ्यासस्याहकारदेशोभवति इतिग्रन्थम्
 विभर्तिविभृतः विभृतिविभर्षिं विभृथः विभृथ विभर्षिंविभृतः विभृतः आ
 यस्तयोरान्तइत्यपिहृत्य ॥ ईहल्यवोः ॥ आइत्येतस्य अभ्यासानाचच्चेत्तत्ता
 वजितानामाकारस्य ईकारदेशोभवति हलादौ कृतिमावंधातुके परमिमी
 तेमिमातेमिमतेजिह्वतेजिह्वातेजिह्वते ओहाकत्यागेष्टवंचदीत्वम् जहति ॥
 जहतेश्च जहतेरिकारदेशोभवति अन्यतरस्याम् हलादौ कृतिमावंधातुः
 केपरे जहतिः जहतिः जहतिजहासि जहीथः जहीथः जहियजहीथजहा
 सिजहिवजहीवः जहिमः जहीमः दगतौ घृत्तौ शपः झुः द्विवचनम् ॥ अ
 तिपिपत्योश्च अतिपिपतिइत्येतयोरभ्यासस्य इकारदेशोभवति झौलपरत्वं
 हलादिशेषः अभ्यासस्यासवर्णो ॥ अभ्यासस्यवर्णोवर्णांतस्य अमवर्णोचिपरतः

३.
पा.

४३

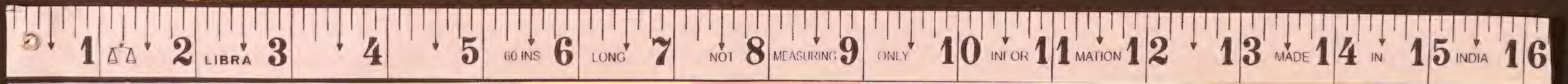
५७

इयञ् उवद् इत्येतावादेशोभवत्तः इतीयङ्धातोर्गणः रपरत्वम् इयंति कृतिचे
ति उणप्रतिषेधः इयत्तः इयति के केमित्यधिकृति केरहादेशः इकोयणचीति उ
णः इयर्षिहृयः इय्यइयमिं इयवः इयमः नृपालनपरणयोः पिपति तयो
स्पृष्टवस्य ओस्पः एवोयस्माङ्कारान्तोस्पृष्टवः तदंतस्य सतो रंगस्य उकारा
देशोभवति रपरत्वम् इलाटौ सावंधातुके कृतिपरतः वोरुपधाया इति दीर्घः ।
पिमृतेः पिप्रतिपिपर्षिपिप्रथंः पिप्रथं ॥ पिपमिमस्यात्रिमित्राङ्गस्योपदे
शस्यधातोः नकारस्य नकारादेशोभवति मामामेप्रसमामेपिपरिणह्यत्तपरिण
हिताह्यपरिणह्यतां परिणह्यत्त आत्मनेपदे परिणह्यताम् परिणह्यताम् परिण
ह्यतामित्यारि उशयपदीलिङ् दीव्येत् दीव्येताम् देव्युः नद्यत् नद्येताम् नद्युः
आत्मनेपदं प्रसृयेते प्रसृयाताम् प्रसृयन् इत्यारि उभयपदी रजैरगोऽित्यात् ।
अनिरितं हल उपधाया इति अनुनासिकलोपः रज्यरिज्यते शपश्राक्रोशेष्यति
शप्यते पलगतोपद्यते प्रपद्यते विपद्यते संपद्यते विदमन्नायां विद्यते बुधप्रवगमः
नेबुधते बुधसमहारेयधेन नुरुधकाम अनुरुधते मनज्ञाने मन्यते कजममा
धौयुज्यते मृजविशेषमृजते लि अल्पीभावे लिश्यते अनुधाताः अनुधातेतः ।

३०

सधो कर्मका हृदा वेवश्च कर्मकात् राधोः शनप्रत्ययो भवति राधो हिंसायां
राधति अन्यत्र राधोति व्यथतादने ॥ ग्रहिज्जावधिव्यधिवष्टि विरतिष्ट
तिष्टति तृजतीनां इति च ॥ ग्रहादीनां धातूनां इति प्रत्यये परतः राका
राक्षति च संप्रसारणं भवति संप्रसारणाश्चेति परस्त्वम् विष्पतिषुष्प
ष्टोषुष्पति शुषशोषे शुष्पति तृषप्रीतो तृष्पति इष्पवेष्टते इष्पति स्निषप्रा
लिंगने स्निष्पति शकविभाषातो मधो गोषवपते अन्यत्र शुः शक्रोति पिराणा
त्रहसवाणस्त्रियते क्रुधकोपे क्रुधति तृधपुततायां तृधति शुधशोचेशु
धति इषप्रीतो तृष्पति इषहर्षसोहनयो इष्पति षिडसं रादो सिध्यति राध
हिंसा राधोः राधति राशग्रहर्शने नश्यति महवैचित्ये मुद्यति इंहजिचांसा
यामड्यति स्महतद्गिणो स्त्रुद्यति स्त्रुद्यति स्निहप्रीतो स्त्रिद्यति शमतपशा
मेत सुकांतो रमु उपशमेशमामष्टानां दीर्घे श्यनि शमादीनां मष्टानां दीर्घौ
भवति शनिपरेशास्यति ताम्यति श्राम्यति त्राप्यति तामति ज्ञामति प्रायति
ग्रस्यते पणो ग्रस्यति उपसर्गां रस्यत्सोर्वाचचनमित्यात्माने पदे विकल्पेन
पर्यस्यति पर्यस्यते यमयत्ने यमो नुपसर्गां त्र यमो नुपसर्गां हाश्रपत्ययो भव

वे.
पा.

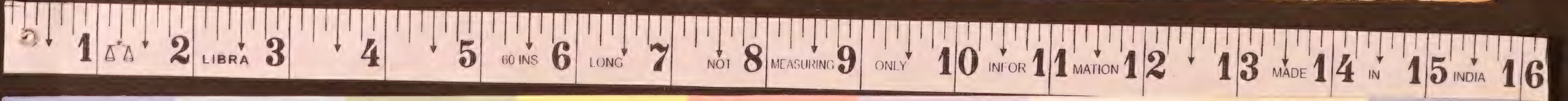
८८

११

तिपक्षेण यमति यम्यति दधुचलने दधु उपक्षेच दम्यति वसन्तं भनेव
 स्यति पुरुषविभागे पुरुष्यति स्रवराहे स्रव्यति विसृपेराण्यस्यति कसद्वपणे
 कस्यति वुस उपसर्गे वुस्यति समीपारणामे मस्यति लटविलेदने लुस्यति सु
 सखिदने मस्यति तच मप्रतायते तश्यति तृशुत्रुशुग्रधः पतने धृश्यति अवि
 दत्तामित्यनुनासिकलोपः अश्यति वृषवराणे वृति वृशत वृकराणे वृष्यति
 जिहृषापिपासायां तृष्यति हृषतृष्टौ हृष्यति रुषरोपेरुष्यति त्रिपक्षे पणेति
 प्यति उपब्रोथे उपव्या जलत्वं युपरुपलपविमोदने लभगा विलभ संचलः
 नेन भतुभाहिंसायां क्लिष्टादभावं कृष्यति उष्यति युष्यति रुष्यति लप्यति ल
 भ्यति लभ्यति रुभ्यति नभ्यति तभ्येति क्लियति जिमिरास्नेहने ॥ मिद्रेणः
 मिद्रेणं गस्य गुणो भवति शनिपरे मेद्यति जितिरास्नेहनमोहनयोः त्विद्यति
 दधुवृद्धौ दधुग्रभिंका व्यायां दध्यति दृद्यति द्वादयश्चान्विकाणाः समाप्तः
 ग्रंतर्गाणांश्चात्र स्वादयः व्रीह्यर्थांतः उरितः रधादयो हृत्यर्थं ताः इति ताश्च
 क्षाश्रीप्रौ अमुचलने वसग्रनवस्थाने द्वयोर्ग्रहणम् कसुक्षानौ कसुपद
 विलेपे वसीतद्वेजने वृदष्टे रने लपकांतौ वात्राश क्षाशेति वाच्यम् अश

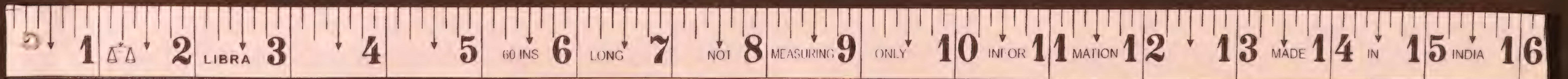
॥

ॐ

तेऽशते स्नापतेऽस्यति श्रामतिश्रामतिश्रामः परस्मैपदेष्विति दीर्घत्वम् लौ
 स्यतिश्रामति श्रुक्लृच्चाचमाशितोतिदीर्घत्वम् त्रस्यतित्रसतित्रुहतित्रुहः
 श्रानभावेतलारिभाश्चः लप्यति लप्यति ग्रथस्वादयडच्यंते एह्यभिषवे
 सर्ववल्गुदाह्यः शपिप्राप्ते ॥ स्वादिभ्यः झः ॥ पुञ्जग्रभिषवेदृतेवमादिभ्योः
 धातुभ्योऽप्यत्ययोभवति कर्तृवाचिनिसावंधातुकेपरतः सावंधातुकमपि
 रिति डिदृवाडातोऽङ्गाभावाः पितृविवारणास्यसावंधातुकार्थधातुकयोः
 गुणाः सृनोतिसृनतः ङश्चुवोसावंधातुकेयणादेशः मन्वतिमनोषिसनुयः
 सनुयसृनोमितत्रश्चप्रत्ययः रसंयोगएवंरितिप्रत्ययलोपश्चान्यतरस्या
 स्योः ॥ योयसुकारः प्रसंयोगएवंः तदंतस्यप्रत्ययस्यान्यतरस्यालोपोभवति
 मकारवकारादौप्रत्ययेपरेसन्धः सृनवः सृमः सृनमः सनुतेमन्वातेसुन्धः
 तेमिनुषे इत्यादि मित्रबंधनेमिनोतिमिनुतः मिन्वति मिनुतेमिन्वातेमिः
 न्यते चित्रचयेचिनोतिचित्रतः चिन्वति चिनुतेचिन्वातेचिन्वतेइत्यादि ऊ
 भयपदेल्ः प्रसृनोत प्रसृन्वताम् प्रसृन्वन् प्रसृन्वः प्रसृन्वतम् प्रसृनुत
 प्रसृनवम् प्रसृनव प्रसृन्वप्रसृमं प्रसृनम ॥ परस्मै ॥ आश्रुतआश्रुवाता

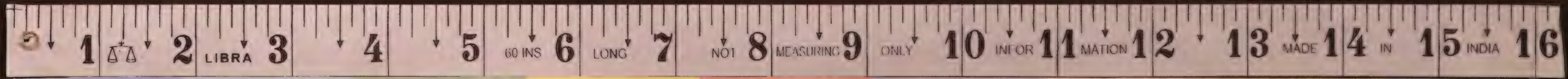

३.
पा.
१५
११

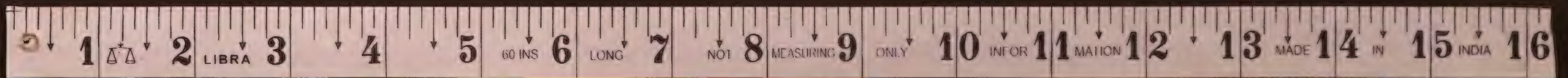
आश्रुवत आश्रुयाः आश्रुवायाम आश्रुधम आश्रुवि आश्रुवहि आश्रुमहि
अचिनोत अचिनुताम् अचिन्वन् अचिनोः अचिनतम् अचिनुत अचिनवः
अचिन्व अचिनुव अचिमं अचिनुम अचिनुत अचिन्वातां अचिनुया अचिनुया
अचिनुधं अचिन्वि अचिन्वहि अचिनवहि अचिमं हि अचिनुम हि अभिष्टवः
उपसर्गात् सनेति सवति स्यति स्योति सभेति स्या सनेयमेधति च सन्न सजा
उपसर्गस्यात्रिमित्रा इन्द्रस्य सनेत्यादीनां सकारस्य धृष्यन्त्यादेशो भवतीति ष
कारः अभिष्टनोत अभिष्टतादा अभिष्टताम् अभिष्टन्त ततश्च प्रत्य
यादसंयोगएवात् वायमकारः असंयोगएवः तदन्तात्प्रत्यया इन्द्रस्य हेतुम
वति अभिष्टा अभिष्टतादा अभिष्टताम् अभिष्टन्त अभिष्टानि
अभिष्टावाव अभिष्टावाम परस्मै व्यश्रुता व्यश्रुताम् व्यश्रुव व्यश्रुवा
याम व्यश्रुध व्यश्रुवे व्यश्रुवाव हे व्यश्रुवाम हे आत्मनेपिम् एवः लोः श्रुता
श्रुतिरिति षत्वम् निःशनेने निःश्रुतादनिश्चिनुताम् निश्चिनन्त निश्चिनुनि
श्चिनतादनिश्चिनुतम् निश्चिनुत निश्चिनवा निश्चिनिश्चि निश्चिनवावनि
श्चिन वाम परस्मै अथात्मनेपदं निश्चिनुतम् निश्चिन्वाताम् निश्चिन्वताम् निः

ॐ.

निश्चिनुषनिश्चिन्वायाम् निश्चिनुधम् निश्चिनिवे निश्चनवावहे निश्चनवा
 महे उभयपदे लिङ्मुनयात् ससुनयाताम् मुनयुः मुनया इत्यादिपरस्मै
 प्रश्नुवीत प्रश्नुवीयाताम् प्रश्नुवीरन् एवमश्नुवीया इत्यादि प्रश्नुचिप्रात्मने
 नश्चिनुयात् निश्चिनुयाताम् निश्चिनयु एवंनिश्चिन्वीत निश्चिन्वीयायाम्
 निश्चिन्वीरन्नित्यादि उभयपदौलिङ्गस्त्वन्प्राश्नुवने स्त्वणोतिस्त्वणते स्त्वणो
 तिस्त्वणते धृन् वाम्पनेधुनोतिधुनुतेधुनाति विभाषतः दुङ्गत्तपत्तापेङ्गो
 तिहिङ्गत्तोहिङ्गुसीरेङ्गतिणत्वम् प्रहिङ्गोतिप्रीप्रीतोप्रीणोतिस्प्रीतिपाल
 नयोःस्पणोति प्रास्पृष्यामौप्राप्नोतिप्रहर्षःप्राप्नोति शक्नुशक्नोशक्नोति
 प्रसंयोगहर्षस्येतिनिषेधाद्यणभावः तवङ्गरेणः प्राप्नुवंतिशक्नुतःश
 क्नुवंतिशुश्रवणे शुवाश्च चेतिशुः शुभावश्चस्पृणोतिस्पृणतःस्पृणवः
 तिसमोर्गृष्टिष्टतेत्यात्मनेपदंसंस्पृणतेसंस्पृणवतेसंस्पृणतेराधमाध
 संसिद्धौराप्नोतिराप्नोति प्रस्पृष्यामौप्रस्पृतेप्रस्पृवाते प्रस्पृवातेप्रस्पृवते
 सिङ्गप्रवस्वदनेसिञ्जतेतिवितिचिच तिक्रोतितिक्रोतिजिधृषाप्रागल्भ्य
 धृस्नोतिरस्तरर्भेग्रनिदितामित्यनुनासिकलोपः रभोतिरधृष्टौऋप्नोति

700

ॐ

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16

LIBRA 60 INS LONG NOT MEASURING ONLY INFOR MATION MADE IN INDIA

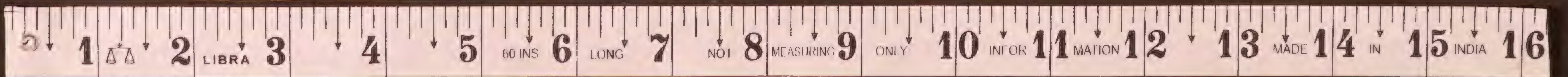

हृ.
पा.
११

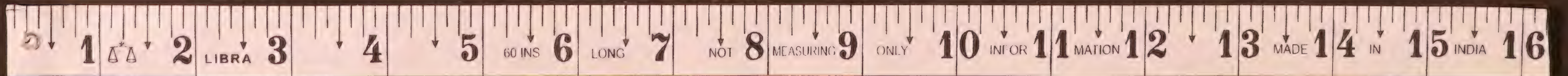
इभुडसंवरणोब्रुडतिब्रुडति स्फुरस्फुरणोस्फुरति स्थलस्थलचलनेस्थलति
स्थलतिपरस्मैपदिनः पुरीतयमेप्रवगृहतेप्रनुदात्तेत तवङ् नग्नतोधुवति
धुविधननेधुवति यधपुरीशोत्सर्गेयधति धुमतिस्थेययोः प्रवतिऊङ् शब्देऊ
वंतेष्टुङ् प्राणात्यागेष्टुङ् व्यायामे ॥ प्रियतेल्लुङ् लिङेश्च ॥ प्रियतेधातोल्
ङ् लिङिषयात् शिङ्गावि नश्चात्मनेपदंभवति अन्यत्रनभवति इयङ् गीङ् अ
तस्त्याधिक्त्य रिङ् शयलिङ् अकारतस्यागस्यरिङ् इत्ययमादेशोभव
तिशयगित्येतयोः लिङ्यकारादौसर्वधातुकेपरेप्रियतेप्रियते अघगतौ
अघति धुवधारणोप्रियतेतिनिवासगत्योः त्रियति ह्येरणोभवति उपसर्गं
त्वनोतिस्वतिस्थतिस्थितिस्तोभतिस्थानेनयस्येधमेधमेचसन्तस्वगजाम् ।
उपसर्गस्यान्निमिन्नाङ् न्नरस्यसुनोत्पारीनामकारस्यवृधंन्यादेशोभवति अः
भिषुवतिपरिषुवतिद्विदोपे वृणिगणो ॥ जातइडातोः ॥ अकारतस्या
गस्यधातोः इकावादेशोभवतिस्पर्त्तम्विकरतिगिरति ॥ अवाङ् ॥ अवष्ट
वाङ्गिरतेगत्तनेपदंभवति अवगिरते कृपेरौलः ॥ योयङिङ् इतिचवर्तमाने
अचिविभाषा ॥ अङ्गदोप्रत्ययेपरः गिरतेविभाषालकारादेशोभवति गिर

ॐ

तिगिलति ॥ समःप्रतिज्ञाने ॥ संपूर्वाङ्गितेप्रतिज्ञानेयेवतेमानादात्मनेपदे
 भवतिप्रतिज्ञापमभ्युपगमःप्रतिश्रवःश्रंगीकरणमितियावतशतंसंगिरत्नेनि
 त्पशस्तेसंगिरतेपरस्मैपदिनः धृङ्प्रादरेप्राद्विद्यतेधृङ्प्रनवस्थानेप्राद्विद्यते।
 प्रच्छत्तीसायांप्रच्छति प्राङ्निष्पत्त्योरितिवक्तव्यादात्मनेपदेप्राद्विद्यते।
 जविसर्गसजभिदुसस्त्रोशुद्धौगुलांजशगशीतिजशंसस्पदः प्रत्युत्वेनदस्यधाः
 सजतिरुजोभंगेरुजतिभुजचोदित्येभुजतिकपस्यशेवपतिस्पशसंस्यशेस्प
 शति विशप्रवेशनेविशतिनेविशंइत्यात्मनेपदेभवतिनिविशतेमुश्लमोत्त।
 गो ॥ शीमुचादीनां ॥ शीप्रत्ययेपरंमचादीनामंगानांनुमागमोभवति नश्चा
 परातंमगुलीत्यनुस्वरः अनुस्वारस्ययधिपरसवर्णः मुचतिमुचतःमुचेतिप।
 वंमुंचावहेमुचतेइत्यादिभयपदीलंग अतदत अतदताम् अतदन्इत्या।
 दि परस्मैमृङ्प्राणत्प्रागे अघ्रियत अघ्रयेतांअघ्रियतामित्यादि अमुंचतअ
 मुचताम् अमुंचन् एवमुंचावहि उभयपदेलांगतदततदताद्वा तदताम्तु
 रदित्यादि अघ्रियतामघ्रियातामघ्रियताम् इत्यादि मुचतमुचताद्वामुचतां
 मुचदित्यादिउभयपदेलिङ्चतदेततदेयाम तदेयुः इत्यादिपरस्मैघ्रियेत।

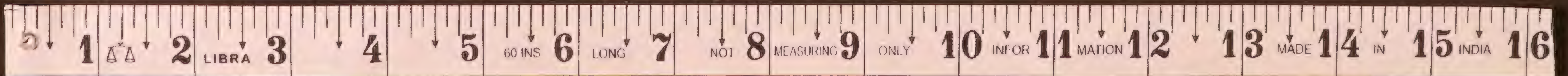

३०
पा.
१५
१८२

मिथेताम मिथेरन् इत्यादिश्रामनेसंचेत संचेताम संचेयुः पवंसंचेतसं
चेमहि लसृष्टेनेलंपंतिलंपतेविद्वल्भावेविंदति विंदतेलिपउपदेहेलि
पति लिपतपिचिर् तरणोसिंचतिमिंचते दृतेष्टेनेदृत्ततिविदपरितापे
विंदति पिशप्रचयवेपिशति श्रंतउणाः ऊडादयोद्यावत् ऊडशब्देइतिउ
चादयोदृत्तयंताः ॥ इतिशविकारणान्नरादयःसमाप्तः ॥ अथरुदादयः
उच्यंते ॥ रुधिरप्रावरणोदयवत् लडादयःशपिप्राप्ते रुधादिभःशप् ॥ रु
धिप् प्रावरणोदृतेवमाराभोधात्तभःसुप्रत्ययोभवति ऊषत्तयोबोधः ॥ ऊ
षउत्तरयोक्तकारयोधकागदेशोभवति दधातिवर्जयित्वा ॥ इतिधत्वम् ॥
ऊलाऊषऊशीतिजशत्वम् अंकुषामितिणत्वम् रुणादि ॥ असोरहोपः ॥
अस्यअंवेष्ट अकारलोपोभवति सार्वधातुकोक्तिचपरतः इत्येकारलोपः
अनुस्वारपरेसवर्णो ॥ ऊरोऊरिसवर्णो ॥ हलउत्तरस्यगलःसवर्णोचरिपरतः
लोपोभवतिन्यतरस्यां एवंत्रामिद्धमितिणत्वाभावःरुधःरुदति ऊषत्तयोबो
धइति ऊलाऊजऊलाऊशऊशीतिजषम् तस्यचत्वम् रुणामिरुधःरुध रु
णामिरुधुःरुधुः रुधेरुधेरुधेरुद्धातेरुधतेरुत्ते रुद्धाथेरुद्धरुधेरुधहेरुधहे

३०

1 2 LIBRA 3 4 5 60 INS 6 LONG 7 NOT 8 MEASURING 9 ONLY 10 IN FOR 11 MATION 12 13 MADE 14 IN 15 INDIA 16

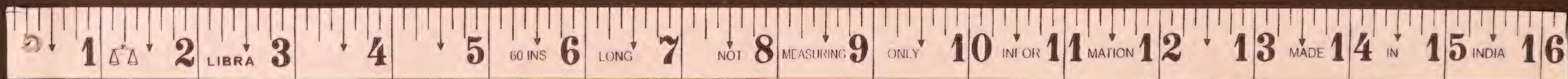

३.
पा.
१९

१०३

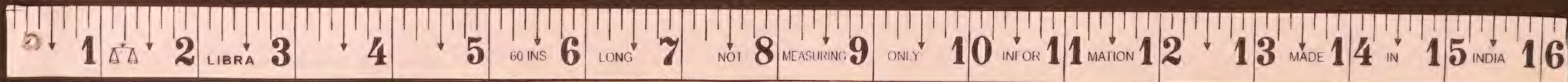
हमकारोऽयते ततउत्तरस्यनकारस्यलोपोभवति भनंक्तिभंक्तः भंजतिभनति
भभंक्तः भंक्तभुजपालनाभावहारयोः ॥ भुजोनवनेग्रनवनेर्धवर्तमानादात्मने
पदंभवतिइत्यात्मनेपदंभवति इत्यात्मनेपदं चोक्तारितिक्रत्वम् खरिचेतिचत्वम्
भंक्तेभंजातेभंजते भंतेभंजाये भुंग्धेभुंजेभुंज्वहीभुंजमहेनिहर्वः उभयपदेऽलङ्
न्यरुणात् न्यरुन्ग्रामन्यरुंधाम न्यरुन्धनृजस्येहते ॥ रश्चाधातोः धकारस्यसि
पिपरतः वारुन्भवतिन्यरुणाः न्यरुणान्यरुंधाम न्यरुंधन्यरुणाभिन्न्यरुन्धन्य
रुंधपरस्मैग्रभुंक्तग्रभुंजताम् ग्रभुंजतग्रभुंक्ताः ग्रभुंजायाम् ग्रभुंग्धम् ग्रभुंजि
ग्रभुंज्वहि ग्रभुंज्महि ग्रयुनक् ग्रयुंक्ताम् ग्रयुंजन् ग्रयुनक् ग्रयुंक्ताम् ग्रयुंक्त
ग्रवनजम् ग्रयुंज्व ग्रयुंज्म न्ययुंक्तन्ययुंजताम् न्ययुंजतन्ययुंक्ताम् न्ययुंजाया
म् युंग्धम् न्ययुंजिन्ययुंज्वहिन्ययुंज्महि ॥ उभयपदेऽलोऽच रुणाद्धरुंधाद्धरुंधा
रुंधन्तद्रुल्पोहेविः ॥ रुंधिरुंधाद्धरुंधंरुंधंरुंधानिरुणाधावरुणाधापरस्मै भुंक्तां
भुंजाताम् भुंजताम् भुंत्व भुंजायां भुंग्धम् भुनजेभुनजावहेभुनजामहेभुनक्त्यु
नक्ताद्याभुनक्तम्भुंजत युंग्धिभुंक्ताद्याभुंक्ताम् युक्त्युन युनजानि युनजावयुन
जाम विभुंक्ताम्विभुंजताम्विभुंजताम् विभुंत्वविभुंजयाम् विभुंजधम् विभुन

जि.

जै विद्युनजावहै विद्युनजामहै उभयपदे लिंगरुंध्यात् रुंध्यात् रुंध्याः इत्यादिपरस्मै
 आत्मने भुंजीत भुंजीयाताम् भुंजीरन् इत्यादि ॥ घुंज्यत घुंज्यताम् घुंज्यः इत्यादि
 अभिघुंजीत अभिघुंजीयाताम् अभिघुंजीरन् इत्यादि एवमभिघुंजीमहीति लृट्
 त्हिहिमिहिंसायात् णद्दस् णद्द इत्यस्यांगस्य इस् इत्ययमादेशो भवति ह्
 लाटोमिति सार्वधातुके परतः होढ इति छत्वम् छत्वम् छेछलोपः आङ्गणः ण्
 छित्छः ण्ति त्छंति त्छोति त्छंछः त्छात्छोस्मि त्छंछः त्छंछः हिंसहिंसायाम्
 इति नोचं धातो रिति नुम् आत्रलोप इति नलोपः हिनस्ति हिंसः हिंसंति हिनस्मि
 हिंस्यः हिंस्य हिनस्मि हिंस्यः हिंसः घञ् व्यक्तिप्रत्ययगतिश्च नक्ति घनक्तिः घं
 जंति घनत्ति तन्नु संकचने तनुक्ति तंक्रः तंजंति घृजीवजं नौ घृणक्ति घंक्रः घंजं
 ति घृणति घृवीसं पर्वकं घृणंति घंक्रः घंजंति घृणति ॥ अविचरणारुदादयः
 समाप्ताः ॥ अथ तनादय उविकारणा उच्यंते ॥ तनुविस्तारे एव वल्लडादयः शी
 पिप्राप्ते ॥ तनादि घृज्यतः ॥ तनुविस्तारे इत्येवमादिभ्यो धातुभ्यश्च नतप्रत्ययो
 भवति कर्तृवाचिनि सार्वधातुके परतः पित्तगणः तनोति तनुतः तन्वति शपोप
 वाहः आर्धधातुके शेषः तिङ् शितश्च प्रत्ययः वजं यित्वा अन्यः प्रत्ययः शिष्टः स

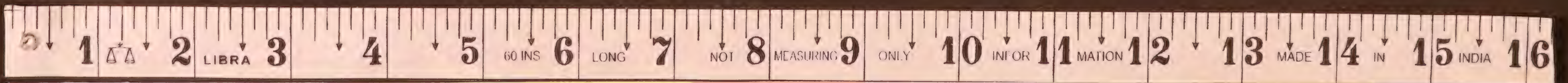

वृ.
पा.
१५
१०५

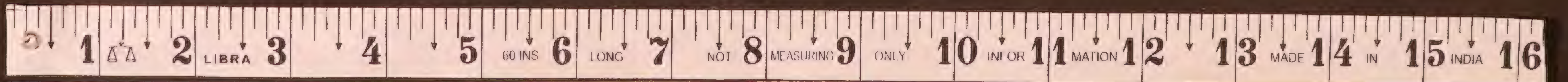
ग्रावधातुवसंज्ञाभवति सार्वधातुकावधातुकयोरेणः तनोषितनुयः तनुयः
तनोमितनवः तनुमः लोपश्चान्यतरस्यां स्योरिति पक्षे तकारलोपः तन्वः तन्मा
तन्वते तन्वाते तनुषेतन्वाथेतनुधेतन्वेतन्वहेतन्महे षाणधाने सणोति स्याण
तः सृन्वति कृन्वति हिंसायां कृणोति कृणतः कृन्वति कृणगतो र्यणोति कृणतः
कृण्वति तणप्रदने तणोति तण्वतः तण्वति कृणदीप्तौ कृणोति कृणतः कृ
ण्वति वनयाचने वणते वन्वाते वणवते मनुप्रवचो धने मनुते मन्वाते मन्व
ते मनुषे मन्वाथे मनुथे मन्वे मन्वह मनुमह मन्महे मनुमहे प्रत्तने डुकृन्
करणे धातोरेणः तरणपरतः इति परत्वम् ततो विवरणस्य पितृशृणः ॥
प्रततत्सार्वधातुके ॥ उकारप्रत्ययांतस्य करोते रकारस्य उकारदेशो भवति
सार्वधातुके कृतिपरे करोति कुरुतः यणदेशः प्रचो रद्वाभ्यां हे न कुरुच्चरा
मृ रेफद्वाकारांतस्य भस्य ऊर् करइत्येतयोश्च हेन भवतः ऊर्वति करोषि ऊर्
यः कुरुय करोमि ॥ नित्यं करोतेः ॥ करोते नित्यस्य वकारस्य वकारमकारादौ
प्रत्यये ॥ परतः लोपो भवति ऊर्वः ऊर्मः कुरुते कुर्याते ऊर्वते कुरुषे ऊर्वा
थे कुरुधे ऊर्व ऊर्वह तन्महे ॥ अनुपराभ्यां कृजः कक्रभिप्राये गंधनारिषु

ऊर्वा

चकारोतेरात्मनेपदं विहितं तदपवादः अनुपरादित्येवं पूर्वोक्तकरोतः परस्मैपदं भ
 वति अनुकरोति पराकरोति धि वि प्रेणानार्थः कृविहिंसाकरणयोश्च इदितो नु
 धातो रिसागमेकृते लिचि कृभ्योरच धिचि कृव्योः धान्योः उपत्ययो भवति अ
 कारश्चार्तादेशः अतो लोपः इत्यकारलोपः तस्य स्थानिवत्त्वादातोर्गणभावः
 पितृविकरणस्य गुणः धिनोति कृणोति उभयपदे लृंग समनोत् समतनुतां
 समतन्वन् समतनोः समतनुतम् समतनुत समतनवम् समतन्व समतनु
 व समतन्म समतनु परस्मै अमनुत अमन्वाताम् अमन्वत अमनुयाः अमन्वा
 याम् अमनुष्यं अमन्वि अमन्वहि अमनुवहि अमन्नाहि अमनुमहि आत्मने
 संप्रवः सद्मः एवं इत्यनुमाने संप्रयेत्यः करोतौ प्रपणे संपरितपदित्येभ्यो प्र
 षणोर्थं करोतौ परतः संकात्पूर्वो भवति अनभ्यासव्यावायेपि अद्भुवार्येपि संका
 त्पूर्वो भवति समस्कारोत् समस्करुताम् समस्कारवन् समस्कारोः समस्कारो
 समस्करुत समस्कारवम् समस्कुर्वे समस्कुर्म समस्कात समस्कुवाताम् समस्कु
 वंत समस्करुयाः समस्कुवायाम् समस्करुधम् समस्कुविसमस्कुवहिसमस्कु
 र्महि उभयपदीलोश्च वितनोत् वितनुताद्वा वितनुताम् वितन्वत वितनुवि

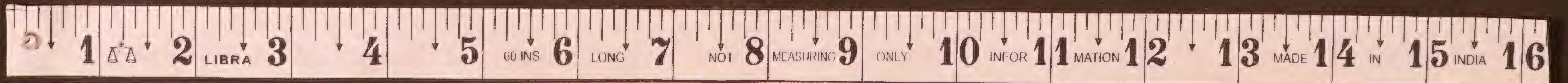

३.
पा.
१५

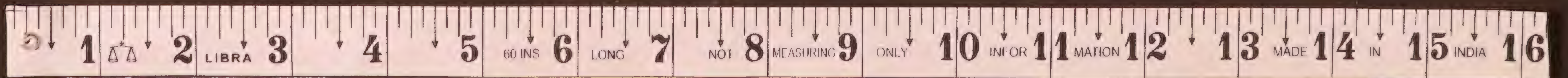
तनुतादावितनुताम् वितनुतवितनुवानि वितनवाववितनवाम परस्मैमनुः
 ताम्मन्वाताम् मन्वतममन्वपुमन्वाथाम् मनुधम् मनवैमनवावद्वैमनवाम
 द्वै आत्मनेकरोत कुरुतादाकुरुताम् कुरुतकुरुत तच्चप्रत्ययः दसंयोगपूर्वा
 रितिहिलोपः कुरुतादाकुरुताम् कुरुतकरवानि करवावकरवाम कुरुताम्
 कर्वाताम् कर्वताम् कुरुष्वकर्वाथाम् कुरुधम् कर्त्तवैकरवामद्वै उभयपदेलिः
 इच तनुयाततनुयाताम् तनुयुरित्पादि परस्मैमन्वीतमन्वीयाताम् मन्वी
 रन् ॥ इत्परिआत्मने ॥ यच ॥ करोतेः ॥ यकाराद्येप्रत्ययेपरतः नित्यं
 कारलोपोभवति कुर्यात्कुर्यातां कुरुषुः तथा कवीत्कवीयाताम् कवीरन्
 एवं कवीमहि ॥ तनादयाः समाप्ताः ॥ अथक्रादयः आचिकरणाच्चान्ते ॥
 इव्रीञ्चिचिनिमयेष्टयवलडादयः शपिप्राप्ते ॥ क्वादित्यः आ ॥ इवृञ्च
 इत्येवमादिभ्यः आप्रत्ययोभवति कर्त्तव्याचिनिसावंधातवोपरतः शपोपवाः
 दः इत्वाङ्गुणाभावः क्रीणाति इहल्यवोः ॥ अइत्येतस्यप्रभ्यस्तानाच्चआका
 रस्यइकागदेशोभवतिवुवर्जितानांहलिन्दितिरापरतः आत्प्रत्ययोरान्तइत्य
 कारलोपः क्रीणातिक्रीणामि क्रीणीथः क्रीणीथक्रीणामिक्रीणीवः क्रीणीमः

ॐ

परिव्ययेभ्यः क्रियः ॥ परिविश्ववद्व्येतेभ्यः परस्मात् क्रीणातेरात्मनेपदं भवतिः
परिक्रीणोते विक्रीणीते अवक्रीणीते परस्मैवद्वसंभक्तौ वृणोतेवृणाते वृणते
वृणीषे वृणाधेवृणोधे वृणोवृणीव हेवृणीमहे आत्मनेपदं उपदाने इंगणः सं
प्रसारणं ग्रहिज्यावयव्यधिवसिचिचतिवृश्चतिपृश्चति भृजतीनां डिति च ग्रहः
पदाने ज्यावयो हानौ चे जेवयिः व्यधताडने वशकांतौ विचसंभवे जोब्रश्चु छेदने
प्रश्चुती शायाम् चस्त्रपावे इत्येतेषां धातुनां डिति प्रत्यये परतः चकारात्त्विति
चसंप्रसारणम् भवति संप्रसारणाश्च संप्रसारणाद्विपरतः एवं परयोः स्थाने
एवं हपमेकादेशा भवति सर्वत्र ट्क्लान्ति ट्क्लान्तः ट्क्लन्ति ट्क्लामि ट्क्लीयः ट्क्ली
य ट्क्लामि ट्क्लीवः ट्क्लीमः ट्क्लीते ट्क्लान्ते ट्क्लान्ते ट्क्लीषे ट्क्लीधे ट्क्लीधे ट्क्ली
लिधे ट्क्ले ट्क्लीवहे ट्क्लीमहे उभयपदे लङ् अक्रीणात् अक्रीणीताम् अक्री
णन् अक्रीणाः अक्रीणीताम् अक्रीणीत अक्रीणाम् अक्रीणीव अक्रीणीमः
अवृणीत अवृणाताम् अवृणात अवृणीथाः अवृणाथाम् अवृणीधम् अवृणि
अवृणीवहि अवृणीमहि आत्मनेपदं ट्क्लान् अट्क्लीताम् अट्क्लन् अट्क्लाः अ
ट्क्लीतम् अट्क्लीत अट्क्लाम् अट्क्लीव अट्क्लीम अट्क्लीत अट्क्लीताम् अट्

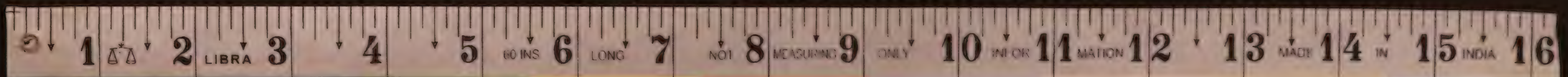

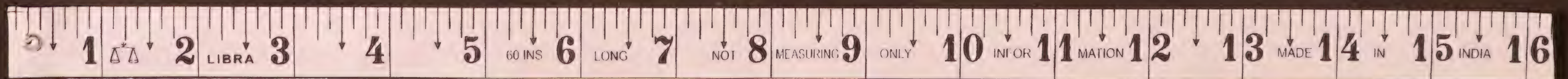
३.
पा.
१५
१०६

एकत प्रहलीयाः प्रहलीवाम् प्रहलीधम् प्रहलिप्रहलीवहि प्रहलीमः
हि उभयपदेलोऽं श्रीणातश्रीणीताडाश्रीणीतामश्रीणंत श्रीणीहि श्रीणी
ताडाश्रीणीतम् श्रीणीतश्रीणानि श्रीणानिश्रीणावश्रीणामपरस्मैदृणीतो
दृणातामदृणाताम् दृणीष्वदृणाथाम् दृणीधम् दृणीदृणावहेदृणामहेदृणा
तदृणीताडामदृणीताम्दृणत ॥ हलःश्चःशानञ् ॥ हलउन्नरस्यश्चाप्रः
त्ययस्य शानञ्देशोभवति होपरतः प्रतोप्रतोलेन्नुक् दृहाणदृणीताडा
दृणीतदृणीत दृणानिदृणावादृणामपरस्मै उभयपदीलिङ्दृणीयात्तदृणी
वः इत्यादिशात्मनेदृणीतेदृणीयातामदृणीरत्रित्यादि शात्मनेदृणीयात्
दृणीयाताम् दृणीष्वपवन्दृणीमहीत्यादिलङ्प्रोणतर्पणोप्रोणातिप्रोणीतः
प्रोणंतिमीञ्हिमायांमीणाति हिनुमीनाः हिनुमीनाइत्येतयोरुपसर्गस्यात्रि
मित्राङ्उन्नरस्यनकारस्याणकारदेशोभवति प्रमीणाति प्रञ्पवनेष्वादीनांङ्स्वः
एतैवमादीनांङ्स्वोभवतिशित्तिपरतः पुनातिपुनीतेत्स्वञ्छेदनेत्स्वनाति
ल्लनीतम् ल्लञ्छादनेल्लणाति ल्लणीते कञ्छिमायांकृणातिकृणतेवृञ्
वरणदृणातिदृणीते धृञ्कपनेधुनातिधुनीतम् शृङ्छिमायाशृणातिशृणीते

३०

[illegible]

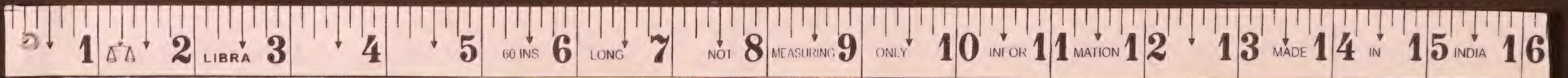

हू.
पा.

१०

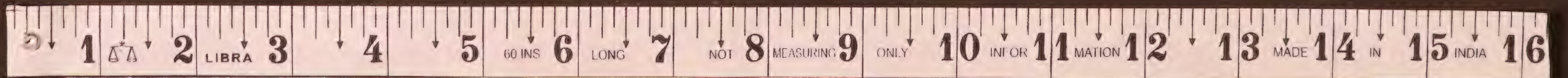
वति आचलभातिस्तुभ्रोतिस्तुभ्रोति स्तुनातिस्तुनोति ॥
 अथचुरादयश्च्यंते ॥ चुरस्तेयम् सत्यापपाशरप वीणातुलश्लोक मेना लोम
 हच वमं वणं चणं चुरादिभ्योणिच सत्यापादिभ्यः चणपयंतेभ्यः शरा दिभु
 श्चणिचप्रत्ययोभवति चुरांतल्लुपधस्यच चुरांतस्यागस्यल्लुपधस्यचसावे
 धात्वकयोः इकोऽणोभवति सनाद्यंताधातवः सनादिप्रत्ययांताः शब्दात्संज्ञा
 भवंतीति धात्वसंज्ञायांततो लडास्यः कर्तरिलडितिलङ्तिपुशपुगणः अया
 देशः चोरयतिचोरयतः चोरयंतीभादिपरस्मै अन्यत्रणिचश्चणिजंतात्माने
 पदंभवति कर्त्रभिप्रायेक्रियाफले चोरयतेचोरयतेचोरयंते इत्यादिप्रात्मने
 पलरक्षणेपालयतिपालयतः पालयंति इत्यादिप्रचंचजायाम् अचंचय
 तीत्यादिउभयपदीलङ् नयाप्रचंचयत अपालयत अचंचयदित्यादि नयाचोर
 यतअचंचयतअचंचयतलैङ् नयाचोरयेत् अचंचयेत् अचंचयेतामित्यादि लङ्इदि
 सर्वमन्त्रेयम् चितिस्मृत्याम् इदितोनुं धातोः चिंतयतियत्रिसंकोचनेय यत्र
 यतिलक्ष्मणं नां कनयोः लक्षयतिलक्षेः स्वरितेः करणम् तापकम् अन्यत्र
 चुरादिणिचः कर्त्रभिप्रायेक्रियाफलेणिचश्चेत्यात्मनेपदंभवतिलक्षयतेलः

जो.

इडपसेयाद्येक्रियाफलेणिचश्चेत्यात्मनेपदंभवतिलक्षयतेलडउपसेया ।
 यांजिहोक्तनयोन्यदिरितिपित्तम् अतउपधायाइतिवृद्धिःसिंतांक्रुचः
 लडइत्यस्पर्द्धनेहनेमेदयति जलप्रपवाराणोजालयतिनरप्रवस्यर्धनेनार
 यति अथप्रतिहर्षश्चाययति नान्येमितइतिनास्तिबुण्णटिणिचिमित्वेवध
 संयमने बाधयतिष्टरणो अचोर्जांतीतिवृद्धिः पारयतिऊर्जंबलप्रानयोः
 ऊर्जयतिष्टरणंप्रेरणो दृणयतिपंथप्रक्षेपणोपंथयतिसंभवंधनेपषयतिशस्त्र
 संबंधनेशस्त्रयतिसम्बसंबंधनेसयतिभक्षयतिऊहृच्छेदने ऊहयतिऊहृच्छे
 दनेनऊत्सनयोः ऊहयतिल्लंहस्त्रेये लुहयतिशब्दश्चदश्चसंस्कारगत्योशब्दः
 यतिश्चाहयतिसंहसामप्रयोगेसाहयतिस्निहस्त्रेहनेस्त्रेहयति वृदसंवराणोः
 व्याहयतिआण्णानेआणयतितडआघातेताडयतिवृतिभेदेवोडयतिचुसु
 खंडयतिऊडिरत्तायाम् ऊडयतिकडिखंडनेकांडयतिवृदवमने वृदयति
 वृत्तप्रवृत्त आह्वानाह्वयोः वृत्तयतिप्रवृत्तयति वृदसंचोदनेचोदयतितल
 शाचकर्मणितालयतितलतिष्ठाकरणेतालयतिपलरत्ताणोपालयतिमार
 णतोषणनिषानेपुत्रा ॥ कंपेचलिः अंतिक्रीलीरीकृत्यत्मायतामपुमोणां

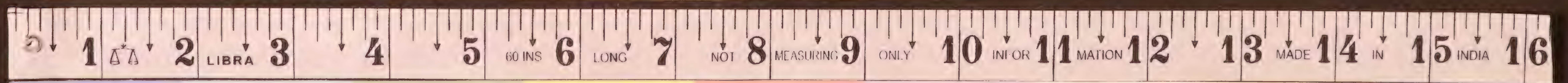

३.
पा.
१८

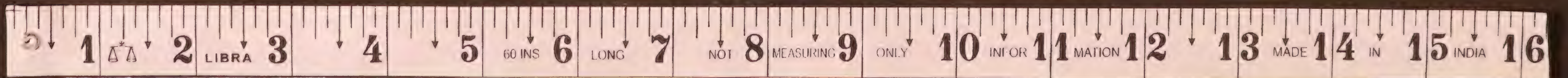
प्रतिप्रीतीरिक्तुयीत्सायीइत्येतेषामंगानामाकारान्तानांचपुगागमेभवति
सोपरतःसितांक्रत्वःमारणोज्ञापयतिमृगान्यायः विसृपयतिगुरुशिष्यः प्रत्तः
पयतिशस्त्रतत्रः नान्येमितोद्देतोच बहुसंचलनेबहुयति एजएजायांएज
यति शुकिशोषणोचंदयतिपचिविस्तरवचनेप्रपंचयतितिजनिशानेतेजः
यति प्रत्तष्टुदनेप्रत्तयतिद्यातसंशब्देन अतइडातोः उपधायशुक्लकारस्य
देशोभवतिरपरत्वम फालिचउपधायांचधानोःरुपधातूतौयोरफलकारोद्दः
न्येगौतयोरुपधायाइकोदीर्घौभवति कीर्तयतिवर्धंष्टुदनएगायोःवर्धयतिः
इल्लप्रेरणोपलयतिपिडिसंगातेपिंडयतिचित्तसंचेतनेचेतयतिइल्लप्रेरणोपलः
यतिपिडिसंगातेपिंडयतिचित्तसंचेतनेचेतइति तेदृशदृशनरेचनयोःदृशयति
तेतंत्रऊदंबलागोतंत्रयति ते सतिउपभाषणोमंत्रयति ते भर्तंसंतजंसंतजनेभः
त्संयति ते वत्सगंधग्रंथनेवत्सयतेगंधयते ललइसायांशमललालोचनेशः
मयतेनान्येमितःलालयतेशामयते बृहष्टुदनेत्रोदयतेलललोचनेललः
मोचने ग्राह्यपलायःपुनःपधःललयते ऊत्सप्रवलेपणोऊत्सयति तेवचु
प्रलबनेवंचयति दृधिवन्द्योःप्रलबने ॥ दृधिवच्चिइत्यततयोएतयोःप्र

३०

लंबनेवर्तमानयोः आत्मनेपदं भवति मानवकं वंचयते - - - - - शृणुशक्तिः
प्रतिबंधे धर्मयति ते दिव्यपरिहृजने आदेवयति वरविज्ञानेनिकारयति
सरत्प्रिशोधने पादयते विरचेतनाख्यानविवादे सुखं वेदयते वेत्तीत्य
र्थः आख्याननिवासं वेदयति आचष्टे इत्यर्थः विवादे वेदयते वादिनां मन
रंभे विमानयते युज कृत्वा यो जयते कृत्वा नो वा कृत्वा यते आकृत्वा ह्यत्मा
नेपदिनः दर्शयत्यनेन चंचयति बुक्कभाषणे बुक्कयति शब्दतमसर्गादावि
ष्कारणेशब्दयति वाणिमीलने काणयति शृद आश्रवा शृदयति जसतान
ने जासयति पचबंधने पाशयति अमरगे ग्रामयति चरस्करभेदे वादयति ।
आस्फोटयति बृहचलने बृहयति चरादयो मितः दिवतर्जनद्वयति शब्द
बुधिरुविशब्दने अवबोधयति आराः क्रतुस्मात्तन्ये आक्रदयति लशशिलि
संयोगे लाशयति शिल्पयति धृष्यलंकारणे धृषयति मोक्षमोचने मोक्षयति
ग्रहं प्रजायां ग्रहयति शानियोजने पागमः आज्ञापयति दधुप्रसहने गर्धयति
पद्मप्रभिवेशयनं प्रसाहयति अभिभवतीत्यर्थः यतनिकारोपसंस्कारयो
यातयति वसस्त्रेदापहरणे प्रवासयति भवो वल्कलने भावयति बोधविकल्

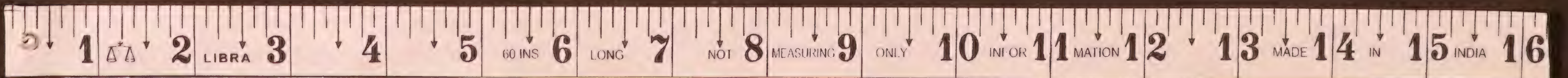

३.
पा.
१५

ने बोधयति दृष्टपेलादर्थे हापेरोल इति रेफः सलः अवकल्ययति च चमे मोच
ने मोच इति उष अवधारणे पोषयति दल विधारणे दालयति अरुपदगतौ पा
दयति लठविलोडने लोदयति लजिलं जायति भजि भंजायति दशि दर्शयति
ऊसि ऊंसयति लगिलंगयति त्रसि त्रसयति उपगोपयति धूपधूपयति विष्ट
विष्टयति वर्हवर्हयति लोहो ग्रा लोकयति लोहलोचयति नटनादयति ।
ऊपकोपयति तर्क ऊहेतर्कयति हृत्तवर्तयति हृथ्वथंयति हरी ग्राप्यायने
ग्राहयति रुजा हिंसायां रो जयति स्वद ग्रा स्वादने ग्रा स्वादयति स्वदे रक्मं का
त ग्रा हृषात्वा ॥ वाणि च भवतीत्याधिक्रियते वृष प्रप्रसदने वषयति वषति ।
युज हवीं संपर्कं संपर्वयति योजयति पद्मपणो उत्सायति हंरत्ने पे हंरयति लीड
वीकारणे लेलो नुल्लाका वन्यतरस्याम् इति नुमागमः विलीनयति अन्यत्र नि
त्यलीयते रिह्यातं प्रकलोपयति हृजीवजं नो वजंयति हृज्ज ग्रा वरणे ग्रा वार
यति ऋष्वयोद्धानो जरयति रिच संपर्कं रीचनयोः विरेदयति शिष प्रसर्वोप
योगी प्रवशेषयति विष्टवोति शये विषये विशेषयति तपसा हेतापयति ।
तपत्प्रोतपयति अथ क्रय हिंसायां ग्राययति काययति सी दृगतौ मीम

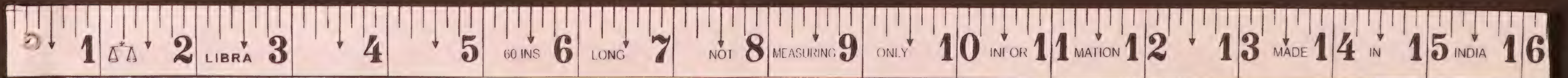
३०

मार्गः

यतिशीकग्रामघणेशीकयति श्रुतिहिंसायाम् श्रुत्यतिहिंसयति श्राद्धम्
रश्मपद्यत्यर्थश्राप्तादयति वत्तमर्देशनेवात्यतिमानपूजायाम् मामयति
वचभाषणेवाचयति गर्हविनिन्दनेगर्हयति मार्गग्रन्थेषणोमार्गयति कटिशा
वेक्रांदयति मृजृषणौचालंकारणयोः मर्जयति वृषप्रसहनेवर्षयति श्राव
षाहाग्रन्थत्रयथायथं विकारणभवति एवीसंपर्करुधादित्वात् अम् एणत्ति
लीश्लेषणोन्नपादित्वात् आलीनातिवृजृस्वादिः वृणोति जृप्स्वादित्वात्
शपन्जीयति गिचिविश्लेषणो विचिनक्ति चिषुविशिन्ननष्टिधृञ् कं पनेष्वारी
नां क्रस्वः धुनोति प्रीतर्पणोप्रीणाति अथग्रंथे अश्नाति श्रापुश्राप्तेतिवच
शः लृक्वर्धिभूवादिः मार्गतिकटिणोषणो वेदयति मृजमाष्टिभवतीत्यादि
इतिचुरादिगणः गुणः शब्दादिकार्यपूर्ववत् अजयत्स्यस्यमिपांतातामः
हिल्लकारसंबन्धनातामादीनां चतुर्णातामादयश्रादेशाभवेति यथासांख्ये
नग्रजयतामसंयोगांतलोपः अजयन् अजयः अजयताम् अजयतः अजयम्
सउन्नमपुरुषस्येत्यधिकृत्य ॥ नित्यंङितः ॥ ङित्कारसंबन्धिनः उन्नमपुः
रुषसकारस्यनित्यं लोपोभवति अजयावअजयामव्यजयतविजयेतामव्य

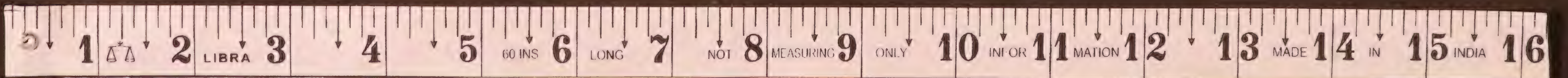

वृ.
पा.
११०

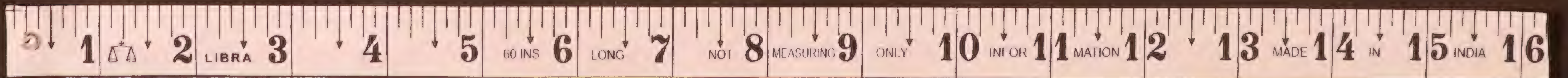
जयतव्यजयेथाव्यजयेथाम व्यजयधम व्यजयेव्यजयाव व्यजयामहि एवंसर्वं
वधुवादिगणोद्योत्तम अरःसर्वेषाम् ॥ अलोंगाङ्गस्त्रस्याएत्रास्याएत्रास्यप्रत्यय
स्यअङ्गागमोभवतिसर्वेषामाचार्याणांमतेनग्रहोपवादः आङ्गाङ्गीनाम् लङ्
लङ् लङ् लङ् परतःअङ्गादेरंगस्य आङ्गागमोभवति ॥ आरभ्य ॥ आरभ्यविपर-
तः सर्वपरयोस्यानेवृद्धिरेकादेशोभवति आरभ्य आत्राम् आरःआत्रम् आत्र
आरम् आधयाधा हनहिंसागत्योः हन्तिभिषोःहन्त्याहन्त्यस्यलोपः अन्तः
नासिकलोपः अहन्अहताम् उपधालोपः यत्चिचअन्त अहन्अहतम् अ-
हतअनम् अहन्चअहन्मआत्मनेपदम् आहत आहताम्आहन्त आहयामर्ग
आयाम् आहधमइत्यादिद्विषयप्रतीतोअहेदअहिष्टाम् द्विषयेतिपात्तिकोणेः
जसादेशः अद्विषःअद्विषन् अहेदअहिष्टम् अद्विष्टअद्विष्टम् अद्विष्टअद्विष्टम्
अद्विष्टअद्विष्टानाम् अद्विष्टतद्द्वयपरमाणंअधोक् अङ्गधामअन्तहन् अधोक्अ-
ङ्गधमअङ्गध अलोहमअहह अङ्गस्त्र दिहउपचये अदेक्अदिग्धम् अदिहन्
लिहग्राम्वादेने अलङ्अलीङ्म अलिहन् वक्त्रिन् व्यक्तायावाचिव्यात्सर्वः च
शब्दचत्वंव्याचस्य्याचतताम्व्याचत्यतव्याचष्टाः इङ्गन्तौपेहपेडाताम् पेड

ॐ

पेडतपेहाः पेडाथाम् ईडजनोन्हेचेतिइह पेडिधम् ईशपेचयेपेसुब्रश्चभले
 तिषत्वम् पेष्ताताम् पेष्तपेष्ताः पेष्ताथाम् पेड्डम् आसतपवेचने आसतआ
 म् आसतआडः शासुइष्ठाथाम् आशासतआशासाताम् आशासतआशस्याः
 आशासाथाम् आशाधवम् वसनिवासेश्रावस्तस्वसाताम् स्वसतसुइष्ठाणिः
 आसवेअसूतअविष्ठाधातब्रुवामिद्यवइअसवाताम् असवतशीइस्वमेअः
 शेत अशयाताम् अशगतशीहोरुइयुमिथो नतोवृद्धिन्वकिहलिअद्योतअ
 सुताम् अयुवनरुणं नृत्वास्नेप्रौणोत प्रौणोतप्रौणताम् प्रौणवन्ब्रूय
 क्तायांवाचि अज्वीत अज्वताम् अज्वन्इणगतौपेत पेताम् इणोयणइति
 यणादेशः अमिद्धवदत्राभावात् ॥ अमिद्धवदित्वाधिकारः यदितरुधमनुक्रः
 मिष्णामः आअधायपरिसमाप्तेः तदमिद्धवद्वतीत्येवंवेदितव्यम् आभादि
 तिविषयनिर्देशः आभसंशब्दानाद्युच्यतेतत्रकर्तव्ये अत्रेतिमानाअयः
 दमिद्धार्थमतश्चेदत्रयत्रतदाभाह्यासीयंविधीयतेतदाअयमेवभवतिव्याअः
 यन्ननामिद्धंभवतीत्यर्थः इतियाणोमिद्धत्वादाइ आयन्इइअययने अथेतः
 इयज्जदेशः वृद्धिः यणादेशः अधोयाताम् अधेयतइक् अधेतअधेताम् इः

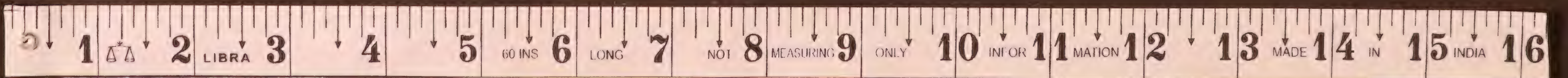

वृ.
पा.
॥

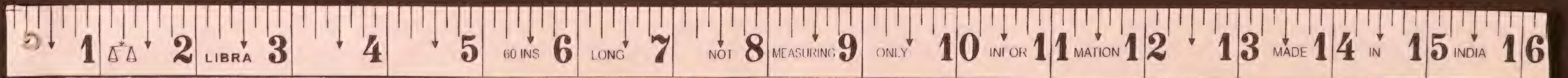
कपीशपतीतिघात अध्यायनप्रायापने अघात अघाताम् लङः शाकजयन
 स्येतिवाजसुतस्यपलाताम् प्रकारंताडातो रुमिपरतः एवंपरयोस्थानेएवं
 इपमेवदृशोभवति अयुः अयधाविदज्ञानेअवेत् अवेत्ताम् मिजन्यस्तवि
 लाभश्च ॥ मिचः अंभस्तसंज्ञाकेभ्यः वेत्तेश्चङि लृकारसंबधिजेः ज्ञसादेशोः
 भवति अविजः सिपधातो रुवां ॥ दृश्चधातोः ॥ दृकारस्यमिपिपरतो वारुर्भः
 वति अवेः अवेद्वा अवितुम् अवितु अविदम् अविद्व अविम ॥ समविभुसः
 मविभुसमविदाताम् समविदता वेत्ते विभाषेति पठेजद्समविद्वत असं
 तवि अस्तिमिचोदत्ते ॥ अस्तेरंगाङ्तरस्यमिचः परस्यापृक्तस्यसार्वधातवः
 स्यङ्ङागमोभवति आसीत् आताम् आसन् आसीः पृज्ज् अङ्ङो अमाष्टं अमृः
 ष्ठां अमृजम् अमाजन् वचभाषणो युवक अवक्तुम् अवचन् रुदिर अमृविः
 मोचने रुदः पंचभ्यः रुदादिभ्यः पंचभ्यः अङ्तरस्यापृक्तस्यसार्वधातवः स्यङ्ङागः
 मोभवति अरोहीत् अरुहिताम् अरुदन् अरोहीः अरुदितम् अरुदित अङ्ङाः
 गिगानवयोः अरोहीत् अरुदत् अस्वपीत् अस्वपत् अस्वापिते अस्वपन्त्य
 असीत् अत्यसत् अप्राणीत् अप्राणत् अजलीत् अजत्तत् सिजत्यस्तेति ऊ

जो.

नुम् अजन्तः जाग्रन्निद्राक्षये जाग्रोविचिह्नान्तिः ॥ जागर्तेः विचिह्नान्तिः
 जितेप्रत्ययेपरतः गुणोभवतिहल्ङ्गादिलोपः अजागः अजाग्रतामृजसिः
 चेतिगुणः अजाग्रुः दरिद्राङ्गंतौ अरिद्रात्तदृरिद्रस्येत्यदत् अरिद्रः
 ताम् अरिद्रः चकारष्टृदीप्तौ ॥ दग्धि ॥ सकारंतस्यांगस्यतेसार्वधातुके
 परतः दकारादेशोभवतिचत्वम् अचकात् अचकास्ताम् अचकासः शा
 स्यनशिष्टो अशात्शामदृहलोरितिइकारः अशिष्टाम् अशामः वश
 कांतोप्रहिज्येति संप्रडितिब्रश्चभस्तेतिषत्वम् जश्चत्वम् अवदोष्टाम्
 ओशन अवद ओष्टोष्ट अवशम् ओष ओषकृद् अपनयनेप्रकृतप्रकृ
 वाताम् अकृवत् इत्यादयः अयजहोत्यादयः अयजहोत् त्रिभीभयोऽ
 अविच्छेत् अभिवाताम् अभिभिताम् अभिभयुः क्रीलाप्रजिज्ञेत् प्रजिज्ञी
 ताम् अजिज्ञिषुः अदत्तात् अदत्ताम् अदडः अदधात् अदत्ताम् अदडः
 निजर्णोदापोषणयोः निजांत्रयाणां गुणः अनेनेक अनेनिक्ताम् अनेनि
 जः अनेनेक अनेनिक्ताम् अनेनिक्ता नाभ्यस्तम्याचिपितिसार्वधातुके अ
 त्यस्तस्यांगस्यलृपदस्याङ्गदोपितिसार्वधातुके गुणो नभवति अनेनिज

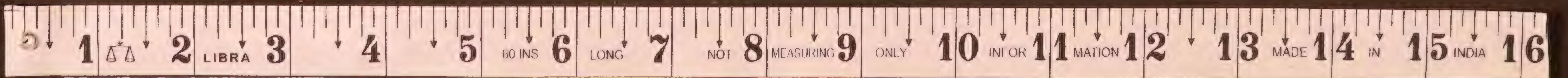

२५
३.
पा.
१२

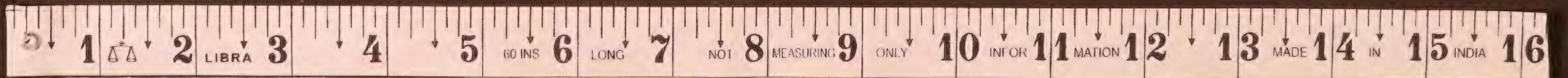
सु अनेनिज्वअनेनिज्जविजिरुएधभावेअवेवेक अवेविक्काम अवेविच्चः
विस्सुव्याप्पे अवेवेद अवेविष्णु अवेविषुः भृज्जअविभः अविभृताम अ
विभरुः जसिचणः माइमाने असिमीतओहृगतौ अजिहीतओहात्पागेअ
जहात् अजहीताम् अजहिताम् अजजः अगतौ पेयः पेयताम् पेयदः ए
पाअपिपरत रोएएएवस्येतितरत् दीर्घः अपिष्टताम् अपिपरुः इतिहाहोत्पा
दयः अदीव्यत् अदीव्यताम् अदीव्यन्त्वादित्यः शुः असनोत् तद्व्यअन्नद
त् रीधर आरुधादिभ्यः अरुणत् अरुधाम् अरुधन् दृश्यत्कारस्यरुः अरु
णः अरुणदाभिनिर्विअभिनत् अभिताम् अभिन्दन् डिहिहिअत्रणोइ त
हयम् इतिइन्होः अतनोत् अक्रीणात् अक्रीणीताम् अक्रीणान् शरस्ते
येअरोचयत् नमद्यौगे इत्पाडागमप्रतिषेधः नाभवान् पेतअथलोह ॥ लो
हच ॥ लोअत्ययोभवतिविधादिष्यर्थे ॥ अरुः ॥ लोडादेशानामिकारस्या
कारादेशोभवति शभादिकार्येपूर्ववत् जयत् ॥ अहोस्तातजाशिष्यन्यतरस्यां
इकारोणहृदिप्रतिषेधार्थः नातादेशार्थः जयतात् ॥ लोलेलोहत् ॥ लो
लेल्लुत्कार्यम्भवतितामादयः सलोपश्चजयताम् जयन्त ॥ सन्ध्यापिश्च ॥

३.

लोडादेशस्य सन्निगादेशो भवति अपिच भवति विनोत्तुगित्पधिकृत्य ॥
यतो हेः अकारांतादंगाङ्गस्य हेः लुगभवति जयजयतादा जयतम् जयः
त सेन्निः ॥ लोडादेशस्य सेः ॥ निगादेशो भवति ॥ यात्तुत्तमस्य पिच्य ॥
लोहसंबंधिन उत्तमपुरुषस्य आडागमो भवति सचोत्तमपुरुषः पिच्यवतिः
सवर्णादीर्घः जयानि जयाव जयाम ॥ हिनोरुत्त्वप्रतिषेधो वक्तव्यः ॥ आः
सते लोत्तसंबंधिन प्रकारस्य आमादेशो भवति विजयताम् विजयेताम् विज
यताम् ॥ सवाभावात्मौ ॥ सकारवकाराभ्यामुत्तरस्य लोहसंबंधिन प्रकार
स्य वयम् इत्येतावादेशो भवतः विजयस्व विजयेयाम विजयध्वम् पत्तपेः
लोहसंबंधिन उत्तमपुरुषस्य प्रकारस्य ऐकारादेशो भवति विजये विजयाव
हे विजयामहे पचे सर्वत्र भूवादिगाणे ॥ अटभत्ताणे अडुअत्तादा अत्ताम् अट
त ॥ ऊजल्पोर्द्धविः ऊइत्येतस्मात् जललत्तेभ्यश्चात्तरस्य हेः धिरादेशो भव
ति अदिअत्ता अत्तम् अत्तअत्तानि अत्ताव अत्ताम् हतहतादा हताम् जनहने
भुपत्तलोपोचत्वमचमन्त हन्तेर्जः ॥ हन्तेर्हकारस्य जकारादेशो भवति हौपः
रतः जहिहतादा हतम् हतहनानि हनाव हनाम् आहताम् आह्नाताम् आह्नः

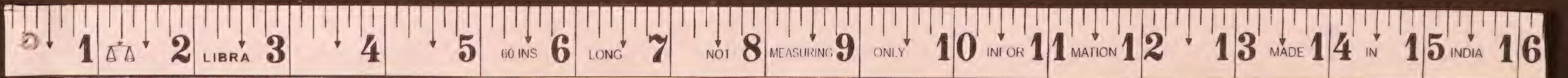
३.
पा.
१८

[illegible]

ॐ

मृष्टमजानिमज्जामज्जाम वक्तुवक्तु चोक्तारितिक्रत्वम् ऊयोहेन्यतरस्यामि
तिरवसवणोदेशः वसिपत्तिभावः वसिःरोदितुरोत्तिताम् रुदंतु स्वपितु
स्वपिताम् स्वपंतु ॥ अथलच् ॥ विधिनिमंत्रणामंत्रणा धीष्टसंप्रश्नुप्राथने
षु लिङ् विधिः प्रेरणाम् प्रकरणाम् निमंत्रणाम् नियोगकरणाम् मंत्रणाम् काम
चारप्रयोगः कामचारः करणाम् अधीष्टप्राप्त्यवको व्यापारः संप्रश्नः संप्रधा
रणाम् प्राथनं याचजाविधादिष्वर्थेषु धातोः लिङ्प्रत्ययो भवति यासुत्परस्मै
पदेषु सन्तोऽिञ्चपरस्मैपदसंज्ञकस्य लिङ्देशस्य यासुडागमो भवति सचोदा
त्तोऽिञ्चभवति सीयुलोपवादः ॥ लिङ्ः सलोमेन ह्यस्य सार्धधातुके ॥ योलि
ङ् ॥ स्यान्त्यस्य सकारस्य लोपो भवति ॥ अतोययः प्रकारांतादंगाङ्तरस्य
याङ्प्रत्यस्य इय् इत्ययमादेशो भवति आङ्गुणाः लोपोद्योवलीतियकारलोपः
जयत् जयेताम् जेजुम् ॥ लिङ्देशस्य जोः जसादेशो भवति जयेयः जय
जयताम् जयेत जयेयम् जयेवजयेम ॥ लिङ्ः सीयुङ् लिङ्देशानां सीयडा
गमो भवति विजयेत विजयताम् विजयेरन् रन् लिङ्देशस्य रन्निन्त्य
यमादेशो भवति विजयेथाः विजयेथायाम् विजयेधम् ॥ इतोत् ॥ लिङ्

हू.
पा.

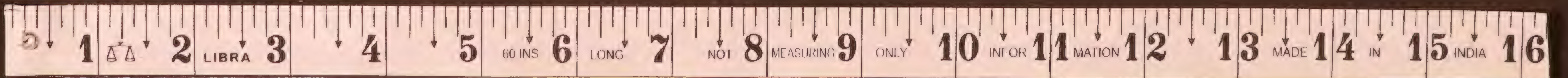
२२५

॥५

देशस्येहः ॥ अदित्ययमादेशोभवतिचिजयेयविजयेवहिविजयेमहि एवंस
 वंअद्यात् युद्याताम् ॥ तस्यपरांत ॥ अवर्णांतादंगाडसिपरतः अपरांता
 त्वर्वपरयोस्थानेपररूपमेकादेशोभवति अद्युःअद्याः हन्यात्हन्याताम्हन्युः
 आघ्नीत्आघ्नीयाताम्आघ्नीयन् द्विष्यत्द्विषीत्चकाम्यात्उद्यात्उहीत्उ
 द्यात्उहीत्लिह्यात्लिहीत्व्याचलीत् ईगत्तौसमसीरीहीत्तइंशीत्आ
 सीत्झ्यात्यायात्विद्यात्स्यात्पृज्यात् उच्यात्जाय्यात्शामइहहलो
 इतिइत्वम् शिष्यात्तश्यात्निष्कृवीत्जुज्यात्विभियात्विभीयात् जिः
 फ्रीयात्पिष्ट्यात् प्रमिमीत्जिह्नीउजोहाक् त्यागेजहातेत्यतिइत्वेप्राप्तलोः
 पोयीभावाधलोपःजह्यात् इय्यात्दद्यात्दध्यात् नेनिज्यात्वेविज्यात्
 वेविष्यात्देव्यात्मनुयात्ददेत्तुदेत् रुधात्रुधीत्भुज्यात्भुजीत्तनुया
 त्क्रीणीयात् चोरयेत्चोरयेत् इतिमावंधात्कयत्तरिष्टेहः ॥ लःकर्मणि
 चभावेचाकर्मकेभ्यः लयत्तत्तृष्टानुबंधंमामान्यसवपरिपृष्टतेप्रथमावज्ज
 वचनंचेततालःकर्मणिचभावेच लकारःसकर्मकेभ्यःकर्मणिभावेचधातुभ्य
 कर्मणिभवन्ति चकारात्कारिच्येति तत्पवधातुभ्यःकर्मणिभाववासंभवात्तडा

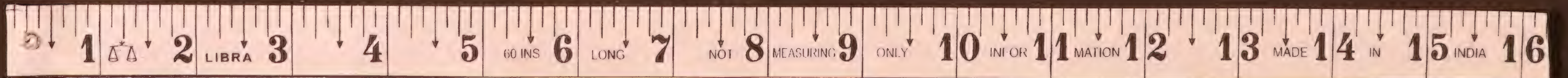
:

: ॐ.

द्योविधीयतुतत्रसर्वेभ्योधातुभ्योभावकर्मणोः भावेकर्मणि लकारस्य आत्मनेप-
 दमेव भवति न कदाचिदपि परस्मैपदं भवति तत्र सर्वेभ्योधातुभ्योभावकर्मणोपि
 रितिवर्तमाने सार्वधातुक्यकः ॥ भावकर्मवाचिनि सार्वधातुके परतः था-
 नोवक्तव्ययो भवति नशापृषपन्यत्तयः तिङ्ते भावकर्मणोः वृत्तं सर्वत्र स-
 मानमेव भवति भावं भावस्यैकत्वात् एकवचनमेव तश्च प्रथमपुरुषेव भ-
 वति युष्मदस्मत्विषयत्वाभावात् प्रागेव हेरद्वाहयः यकः कित्वाङ्गुणाभावः
 तत्र प्रकारान्तानामनोलोपः प्रकारतस्यागस्य आत्वधातुके परतः लोपो भ-
 वति गोपायते लस्मीर्देवदत्तनुधुपायते दृढं देवदत्तेनुपायते पनायते ई-
 यतीत्यधिकृत्य यमास्यागमाज्जाति तिसां हलिच्चादीनां हलादीर्लिभिप्रत्य-
 ये परतः आकारस्य इकारादेशो भवति इहाञ्ज दीयते दाण दाणे प्रदीयते दु-
 धाञ् दानधारणयोः दीयते देहुरल्लो दीयते दोशवाचं इने दीयते धेनुपाने धी-
 यते दांप्रेपादौ यते समाङ्मीयते स्यास्मीयते कौशे शह्मी गीयते पापाने पीयते ज-
 हातिः हीयते अवमीयते अन्यत्र इत्वं न भवति ययाते वायते गयते लायते स्ना-
 यते स्नायते स्नायते त्रायते चिञ्प्रवृत्ता सार्वधातुकयोर्दीर्घः प्रकृत्यकारे सार्व-

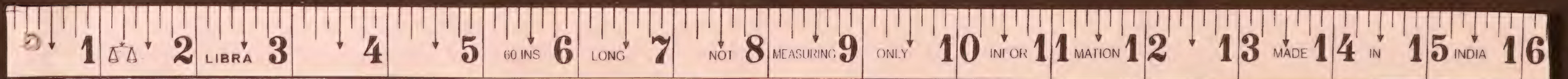
३.
पा.
११५

धातुकेचयकारेपरतः इगंतस्यंगस्यदीर्घोभवति दीयतेजीयते लीयतेहिः
प्रीतौ प्रहीयतेनीयते दीयते ॥ अयञ्छ्रुति ॥ यकारादौङ्गितिप्रत्ययेप
रतः शीङ् अयङ् इत्ययमादेशोभवति अतिशय्यतेभावेशय्यते एपञ्जाः
नाम् एगणिङीतिगिलोपः कमिकाप्यते जनीयाड्भावेजन्यतेषाण्डाने
खञ्चग्रवक्षारणे जनखनजसांसंजलोरितिवर्तमाने ॥ विभाषा ॥ जनख
नजसा जनखनसन् इत्येतेषांयकारादौङ्गितिप्रत्ययेपरतः वानुकारस्य
आकारादेशोभवति इत्यात्वंजायतेजन्यते लायतेखन्यतेसायतेसन्यते
तनोतेयंकि ॥ तनोतेरनुनासिकस्यविभाषाआकारादेशोभवतियकिपर
तः पुनरेवादेशःतायते तन्यते उकारांतानामकात्सर्वधातुवयोःरितिरी
द्यंत्यम् एञ्जप्रीतौगृह्यतेहृयतेहृयतेऊकाराताः धृयतेअनुधृयतेलत्मी
देवदत्तेन अनुधृयेते अनुधृयंते अनुधृयस्यत्वम् अनुधृयेथेअनुधृयधे
अनुधृयेअनुधृयावहेअनुधृयामहे अकर्मकाप्रपिधातवःसकर्मकाःधृ
यतेदेवदत्तेन त्वयाधृयतेमयाधृयते ॥ इत्यादि ॥ सर्वत्रकर्मवद्भूपुत्रे
यम् ॥ पवन्तद् ॥ ततपवन्तद् ॥ अचधृयत अनुधृयेतामित्यादिलि

३।

लिङ् प्रभृयेत प्रभृयेयामित्यादिसवमत्रेयम् लृथतेऽयते अका
रांतानाम् लिङ् शयङ् लिङ् लृत् इति ॥ रिङ् धानसामय्यात्रदीर्घः रि
ङ्देशः प्रियते मुच्यतेरुधातेभ्यते प्रयुज्यतेक्रियतेक्रियतेप्राप्तिप्रियते
दृञ् वरणोब्रियते आब्रियतेऽकांरांतानाम् अतद्भातेरिति इत्त्वम्
परत्वेयोरुपधेतिदीर्घः ऋषीयतेगीयतेशीयतेभृयतेनदे ॥ एष्व
स्पतितत्वम् हलिचेतिदीर्घत्वम् एरणोऽयतेस्मृचिन्तायां गुणः रप
रत्वेचस्यते अगतौ अतश्च संयोगाद्योरिति गुणः अयतेअथहलन्ताः
सितिसितायांपत्यतेगम्यतेपश्यते बुध्यतेस्वपिवचीतिसंप्रसारणम् व
चिस्वपि यङ्दीर्घाविति ॥ पञ्चावितिप्रत्ययेपरतः संप्रसारणं भवति
नसंप्रसारणं संप्रसारणोपरतः एवम्यदासंप्रसारणम् न भवति हलन्ते
गावयववाङ्लोयङ् व्रम् संप्रसारणं तदंतस्य गम्यदीर्घा भवति वीयते
इतिञ्चञ् व्रवोवचि ॥ व्रवोवचिगदेशो भवति आबधात्तुकेविषयेपुनः
व ॥ चस्वपियङ्दीर्घाविति संप्रसारणम् उच्यते इति संप्रसारणोक्त
तेआत्यदिः जैष्यतेतश्चताम् उच्यते इत्यादिजिप्थपशयनेस्यतेयङ्

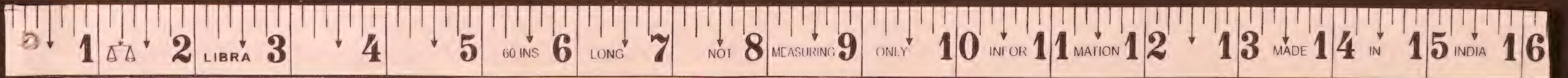

वृ.
पा.
२१६
११६

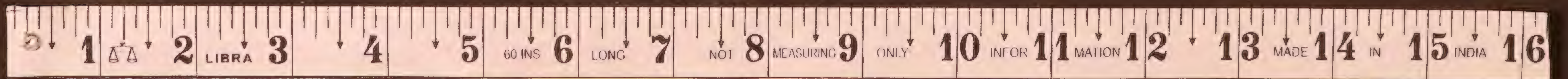
रयो नवधातवः इज इज्यते वपतप्यते वहत ह्यते वस निवासे शासि वसि व
सीनां चेति षत्वम् इष्यते वेञ्ज उन्नमत्ताने आदेशोऽपदेशो शितीत्यात्वम् सं
प्रसारणम् परस्वत्वम् आहृत्सार्वधातुकाद्योरिति दीर्घत्वम् इयते द्वेञ्
इयते वेञ्जम् संवीयते वदव्य उच्यते उच्यते दुःखेऽपि श्रूयते ग्रहिग्रहि ज्येति
संप्र दृश्यते श्रवयो जीयते व्यधा विधाते न संप्रसारणं संप्रसारणमिति
एवम्ययणं संप्रसारणं न भवति वशा उच्यते व्यच संभवे विष्यते एष्यते तृ
ज्यते अस्तेभ्यः ॥ अस्तेभ्यर्गदेशो भवति आबधातुके विषये ध्रुयते च त्रिङ्
त्वाजिति आदेशः जश्चश्चुत्वं आख्यायते ॥ अजे व्यञ्जमोः ॥ अजगति
लेपनयो रित्यस्य चञ् अंवीर्जिते आबधातुके प्रत्यये परतः वीत्ययमादेशो
भवति प्रवीयते ऊहतेर्वाऽपसर्गाद्भ्रस्वश्च ॥ उपसर्गादत्रस्य ऊहतेर्ङ्स्यो
भवति समुह्यते अनिरितां हल उपधायाविति अनिरितासंगानां हलानां
च उपधाया नकारस्य लोपो भवति कृत्य प्रत्यये परतः सन्नुधन्व भ्रन्नाग्र
वस्वसने स्वस्यते धस्यते त्रश्नते हरितान् न भवति नुनासिकालोपः इति नोऽं
धातोरिति नुमागमः कंयते स्वरि प्रस्ववाणोऽप्यन्यतपचि विस्तारवचने सोप

श्री.

मर्गात् प्रपंच्यते लङ् प्रथेयत प्रथेयाताम् प्रथेयत इत्यादि प्रप्यतेत्यादि
 लोह्वेजसंवेयाताम् वेज्जयताम् हाज्जयताम् दृश्यताम् ज्ञाजीयताम्
 ग्रंथेष्टः भूयात् ब्रुवोवचिः उष्णात् चक्षिः व्याज्ज्याख्यायताम् भावकर्मणोः
 प्रजीयीयादीणो भवति वीयताम् लिङ् दीव्येत स्त्रयते शम्येत पश्येत पथेत ग
 म्येत युज्येत युज्येत बुध्येत पचमन्ये पिवोद्भवाः कर्मवत्कर्मणात् ल्यक्रियः
 कर्ता स कर्मवद्भवति यस्मिन् कर्मणि कर्तृभूतेऽपि कर्मणी वक्रिया लप्सते स क
 र्ता कर्मवद्भवतीति कर्मकर्तृर्यप्येतावो बोदाहरणानि संभवति देवदेवेन न
 मृतो भिद्यते इति कृत्स्नः कर्मसंसारं यतिशयने कर्मकर्ता भवति पश्यत
 ओदनः स्वयमेव दिश्यते वा एं स्वयमेवेत्यादि ॥ न ड ह स्तु न सां यं चितो ड ह स्तु
 न म ह त्ये तेषां कर्मकर्तारि यं चणो न भवतः कर्मवद्भावेन प्राप्नो प्रद्वेगोः स्वय
 मेव न मते हं डः स्वयमेव कुश न ष्कर्षे रन्तु रागे ऊ गिरजोः पश्ये परस्मैपदे च ऊ
 ष्यति पादः स्वयमेव रज्यति वस्त्रं स्वयमेव भावे पुनः स वत्र प्रथम पुरुषैकवच
 ने भवति क्रियमानं तयः कर्म स्वयमेव प्रसिध्यति सकारे स्वर्णो वः माः कर्म
 कर्तेति तत्कृतम् ॥ इति यद्यपरिच्छेदे द्वितीयाः अथावधस्तके धातूनां रूप

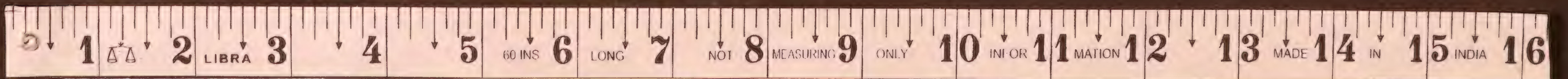

वृ.
पा.
११३

॥७

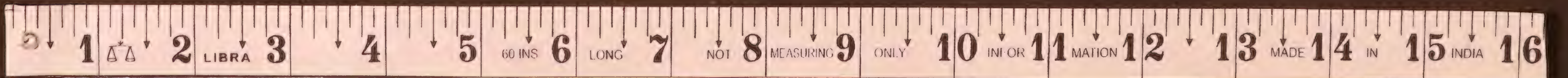
नयः ॥ पुनः कर्तारिविधीयते आशिषिलिंगोदायितिलिङ् तस्यतिवाधयः ।
 किराशिषि ॥ आशिषिविषयेयोलिङ् तस्यवासङ्गमोभवति मचलिङ् कि
 ङ्गवतिप्रत्ययस्येदं किञ्चन लिङ्गशिषि आशिषि विषयेयोलिङ् तदादेशान्ति
 वादयः अवधातकत्वात् नवाद्योनभवंति स्योःसयोगास्योऽन्नेचाधानोर्यः ।
 संयोगस्तदायोः सकारवकारयोः स्योपोभवति कृत्सार्वधातकयोरिति दीर्घत्वम्
 जीयात् जीयात्ताम् जीयासुः चीयः चीयात् चीयात्ताम् चीयासुः चीयः भूया
 त् भूयात्ताम् भूयास्व भूयाः भूयात्ताम् भूयात् भूयासम् भूयास्व भूयास्मयाया
 त् युमास्यागापाजहातिमां हलिङ्गिति इति वर्तमाने ॥ पल्लिङ् ॥ युमादीना
 संकाशदेशोभवतिलिङ्गिति परतः देयात्स्येयात् गेयात् आत्मनेपदे लिङ्ः
 मेघुङ् लिङ्गदेशस्य मीयडागमोभवति आबधातकस्य लङ्गुलादे ॥ वलादेरव
 धातृकस्य इडागमोभवति सर्वत्रेति इत्याप्तः इडागमः सपक्वाच्च उपदेशे इति न
 भनभवति ॥ सद्वतिलः ॥ लिङ्ः संबंधिनोक्तकारयकारयोः सडागमोभवति
 इण्वोरिति षत्वम् षत्वमृदासीष्टदासीयात्ताम् दासीरन्दासीष्टाः अडासीः
 षअडासीयात्ताम् अडासीरन् इणगन्तो अकृत्सार्वधातकयोरिति दीर्घः उप

३०

सगांद्भवः रुदतेरिति नुवर्तमाने पतेलिङ्गीकृत्यत्वम् समियात् उदियात् सा
वेधात्कावधात्कायोऽङ्गाः डेषीसस्योषीसलविषीसशधिषीस ॥ लिप्तिचो
रात्मनेपदेषु वृत्तउत्तरयोः लिङ्गसिचोरात्मनेपदेषु वृत्तगमो भवति प्रहेरलिङ्गि
रीचैः वृत्तोवा ॥ वृत्तिवृत्तजो सामात्येन ग्रहणम् वृत्त्येतस्मात् वृत्तागता
गपरप्रस्यदृढरीचौवा भवतीति रीचैः प्राप्ते ॥ नलिङ्गि ॥ वृत्तउत्तरस्योरोरीचौनः
भवतिलिङ्गिपरतः वृत्तवर्णोवरिषीसवृषीसतश्च गुणनिषेधः वरिषीयात्ताम्
वृषीयात्ताम् वरिषीरन् इत्यादि हलन्तात्पत्तीस हनोवधलिङ्गिः नहनः वर्ध
देशो भवतिलिङ्गिपरतः अतो लोप इत्यकारलोपः व्याधिवधत्तरमेचरो प्रवाधि
षीसवचिस्वपीति संप्रसारणम् नच्चात्स्यप्पत् इज्यात् उह्यात् उष्यात् उह्यात्
विधात्प्रात्मनेपदेयत्तीस प्रहेरलिङ्गिरीचैः प्रहउत्तरस्योरोरीचौ भवतिलिङ्गि
जितेप्रत्ययेपरतः प्रहीषीसलिङ्गसिचोवात्स्मरणोपदेषु इवत्तमेपादलउत्तरौ
लिङ्गसिचोप्रात्मनेपदेषु रालादीकितो भवतः भिक्तीसभुक्तीसवृत्तीसमेदिग
णः देविषीसवरिषीसभावकर्मणोरप्येवम् ॥ अथपरोत्तोलिङ्ग ॥ धृतानद्यत
नपरोत्तैर्धवर्तमानाद्वातोः लिङ्गप्रत्ययो भवति लस्यतिधांश्यः ॥ लिङ्गच ॥

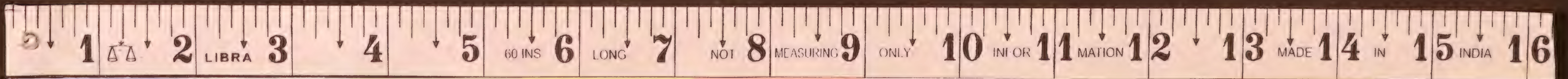

३.
पा.

११८
११९

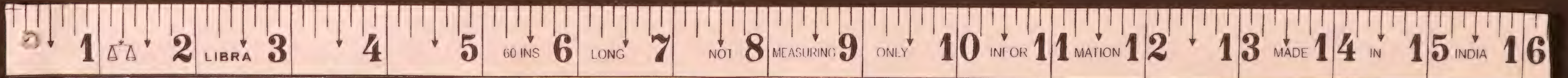
लिङादेशान्तिजावधात्तुक्संज्ञोभवति आत्वधातुकात्वाच्चुर्धादयो न भवन्ति परस्मैः
पदानां लाल तस्य स्थलधुसनत्त्वमः परस्मै परसंज्ञकानां लिङादेशानां यथासंख्यं
नलादयश्चादेशा भवन्ति ॥ एकाचो द्विप्रथमस्य अङादेशं द्वितीयस्य लिटि धातो रन्
न्यासस्य लिटि परतो धातो प्रथमस्यावयवस्य एकाचो द्वितीयस्य वाचया योगं द्वे
भावतः क्स्व इति अभ्यासस्य क्स्वः ॥ आतो ङो लः ॥ आकारांता ङाङ्गस्त्रस्य
लः ङोकारादेशो भवति वृद्धिः पूर्वोति वृद्धिः या प्रापणेभ्यो ङीङ्गय इचि क्ति
तीति वर्तमाने ॥ आतो लोप इटि च ॥ इटि अङादौ आत्वधातुके क्ति ति परतः
आकारांतस्यांगस्य लोपो भवति ययत्तुः ययुः क्स्मत् वृत्त इत्तुश्चुवो लिटि
क्स्मत् वृत्त इत्तुश्चु इत्येतेषां मंगानां लिटि परतः इडागमो न भवतीति नियमः
मादेत्योत्पेषा मिटि प्राप्ते अचत्तास्व वृत्त निरो नित्यम् ॥ तामोये नित्यानि
लो जंताश्च ये धातवः तेभ्यः तामा विवथ लिङागमो न भवति पुनः क्तोभा
रद्वाजस्य ॥ अकारांतादे वधातो भारद्वाजस्याचयं स्य मतेन तामा विवथ
लिङागमो न भवति प्रतिषेधनियमात्पक्षे इडागमः ययश्च ययाश्च ययुः
यय ययो जयादि नियमात् इदय विवथयिम ॥ लिट् लृट् यो रेशिरेच् ॥ लि

३.

श्वादेशोक्तजयो यथासंख्यं पशु इरचु इत्येतावादेशोभवतः शकारः अनेका
 स्मिन्सर्वस्येति विशेषणार्थः चकारः चित इत्येतोरात्रार्थः यये ययाते ययिरे
 इह ययिषे ययाधे ययिधं यये ययिमहे ववौ ववतुः ववुः स्याद्विवचनम् ।
 शन्पूर्वावयः ॥ अभ्यासस्य शन्पूर्वः त्वयः शिष्यते अन्त्यलप्यते अभ्यासे च
 श्येत्पचत्वम् यमितः तस्यो तस्यतुः तस्यः ले प्रादेशतपदेशे शितीत्यात्वम्
 द्विवचनं हलादिशेषः अभ्यासस्य हल् आदिः शिष्यते अनादि न्यप्यते ऊहो
 श्रुतिजस्यगः जस्यो जस्यतः जस्यः भावे जगले जगलाते जगलिते मस्यो मस्य
 तः मस्युः मस्ये मस्यते मस्यिरे द्यौ द्यतः द्युः द्यौ द्यतुः द्युः द्ये द्यते द्य
 धिरे ॥ चतिङ् व्यक्तायां वाचिवालिदि ॥ लिङ् द्विषये चतिङ्ः व्याजादेशो भना
 प्राचव्ये प्राचावतुः प्राचाव्यः प्राचव्यो प्राचवतुः प्राचवतुः प्राचाव्यप्रा
 चाव्यते प्राचावतिरे प्राचावते प्राचावलाते प्राचावतिरे जिजये मन्त्रिणे जैः ॥
 मन्त्रिलिचिप्रत्यये परतः जेगं स्यो भ्यामस्तस्मा इन्नस्य सवर्णादेशो भवति
 इति क्त्वात्वम् जिगाय जिग्यतुः जिग्यः जिगयिथ जिगेथवा जिग्यथः जिग्युः ॥
 ललत्तमोवा उत्तमोणत्वाणि द्ववति तत्राणित्कार्यमवाभवतीत्यर्थः जिगा

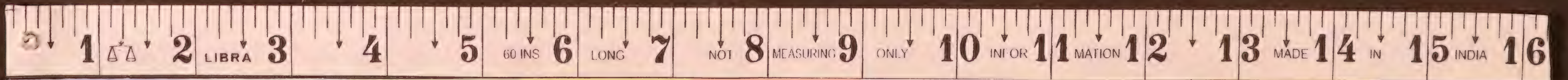

वृ.
पा.
१३०

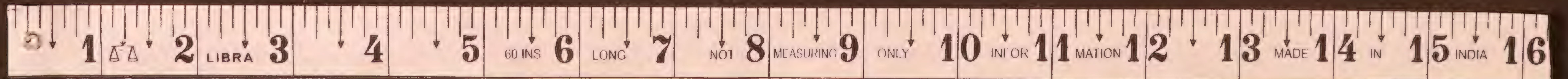
यवजिगथ जिगिषवजिगिष आत्मनेविजिगिषेविजिगिषातेविजिगिषिरेपरजिगिषे
परजिगिषाते परजिगिषिरे विभाषाचेः चिनोतेरंगस्यसल्लिहोरभासाङ्गस्यवि
भाषाकवगादेशोभवतिचिञ्चयेचिकायचिर्थ्यतः चिद्युः चिचायचिच्यतःचि
त्युःचिकथयचिकेयचिचययचिचय आत्मनेपदं चिर्थ्येचिर्थ्यातेचिर्थ्यिरे चित्ते
चिच्चाते चिच्यिरेचिर्थ्यिषेचिच्यिषेङ्गागतोद्वाय इणोयणितियण दीर्घःङ्गा
कितीतिदीर्घत्वमभाससम्पादयतुः इद्युःकृत्पादिनियमादिङ् धातोर्गुणाः
ग्रभासस्यासवर्णम् इतिद्वय इययिथइययइययुः इयत्तयवाइययाइयवः
इयिमइङ् अथयने ॥ गालिदि ॥ इङ्गेगाङ्गदेशोभवतिलिटिपरतः ङ्कारोङ्गा
ऊजादित्य इतिविशेषणार्थः आतोलेपइदिचेत्यालोपः अधिजगेअधिजगातेअ
धिजगितेअधिजगिषे इक्कस्मगोअधीयायइयङ्अधीयतुः अधीयुः अधीययि
अवाअधीययिथुः नित्येचित्तायचित्तियतुः चित्तयुः चित्तियथाप्तिइत्थंइत्थ
नेचिमिस्मयचित्तिसिमातेचित्तिसिपरचित्तिसिथिषेचित्तिसियाथे णीञ्जप्राप
णोनिनाय परणोकाचइतियङ्निन्यतुः नित्युः नितयिनित्येथनित्येनित्याते
नित्यरेनित्ये ङीइविहायसिगतोडिङ्गेडिङ्गातेडिङ्गेलेलीइलित्येलित्यातेलि

ङी.

लिरेइहजवित्रायविक्रियतः विक्रियुः विक्रिययविक्रेय श्रुङ्गत्पाम् ।
 श्रुश्रुवश्रुश्रुवातेश्रुश्रुविरेश्रुश्रुविषे उश्रुवातेउश्रुविरेउश्रुवेपस्तः ।
 वातेउश्रुविरे ययायुः युवतः युयुवुः युयुविष रुगवचुनावचुत्तावसुत्ता ।
 वशुकावललावउपावउपवेललवे भूमन्नायम् भुवोवमुद्दिहोः ॥ भुवो
 गस्यवगागमोभवति यज्जदौल्लिल्लिचपरतः वधृववधृवत भुः वधृविष
 वधृवश्रुः वधृववधृविषवधृविम कर्मणिश्रुवधृवेश्रुवधृवाते श्रुतः
 वधृविरेइहजहगणे श्रुचोन्नडितीतिहृदिः रपरत्वमद्विवचनम् श्रुभासंचर्व
 तिजशत्वम् तरतइतिश्रुत्वंहस्मद्विशेषः जह्वाग्यणदेशः जक्रतः जक्रः ३
 तोभरहाजस्येतिः नियमात् इत्यतिषेधः गुणः जहर्थजक्रथुः जक्रजह्वा
 जह्वा जक्रिवजक्रमजक्रमेजक्रातेजक्रिरीइ लयादीजेयइचिह्नाति इतिथ
 इउपदिहीयातेउपदिहीयिरेउपदिहीयिषेदेइ रत्तणोदयते त्तिगिलिहीतिदिग्या
 देशः श्रुवदिग्ये श्रुवदिग्याते श्रुवदिग्यिरदिग्यादेशविधानाद्विवचननभवतिः
 समः सारत्रतश्चसंयोगाद्योरितिगुणः सस्मरतः सः सरुः ह्रुकोदित्येजह्वा
 एह्वातः जह्वरुः लवित्तेपंचकारश्चल्यतामितिगुणः चकारतः चकारुः

३.
पा.

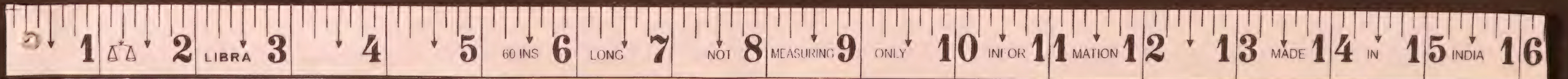
२२२

चकारिद्यनृनिगरणोजगारजगरत्तुः जगरुः जगरिद्य अचिविभाषेति बालत्वं जगाल
जगलत्तुः जगलत्तुः कर्मणि जगरे जगले शृङ्गिमायां शृङ्ग्यां कृत्येवेति गुणः विशः
शारविशशरत्तुः विशशरुः विशश्रत्तुः विशश्रुः विशशरिद्य विशश्रिद्य शृविशरणो
विदहारविदहरत्तुः विदहरुः विदडुः विदहरिद्य एनिपपारणि परत्तुः निपपरुः निप
पुत्तुः निपपुः ॥ अथलित्यनिटउच्चांते चकारचक्रात्तुः चक्रुः कृत्येवेति गुणः
सुश्रुबोलिदिः ॥ इति इट्प्रतिषेधः ॥ चकार्यचकार्यचकारचक्रवचक्रमंकात्
वदत्ताधिकृत्य अनभ्यामव्यवायेपि अइव्यवाये अय्यवायेपि सट् कात्पूर्वोभय
ति इति सट् सचस्कारकाजोसुट् इति वक्तव्यं कृतोभारद्वा जस्येति तट्पि सुट्पवेण
ते संचस्कारिद्यचक्रेचक्रातेचचिरे चक्रायेचक्राये इणाः सीधंलंलिङ्गं धागात् इ
एत्तादंगा इत्तरेषां धीधंलं गिङ्गं धकारस्य मूर्धन्त्यादेशो भवतीति धकारस्य ङकारः ।
चक्राप्वेचक्रेचक्रावहेचक्रमहेष्टुगतौ ससारसृत्तुः सस्रुः समर्थवभारवभ्रत्तुः
वभ्रुः ववारवव्रत्तुः वव्रुः ववर्थभावेवव्रेवव्रातेचचिरेष्टुमूलतौ स्थौति एणरेवप
एभ्यामात् इत्यत एणनेति नियमात् इट्पत्वं भवति तस्य वत्तुवत्तुः तस्रुवुः
तस्योद्यड्डडावड्डवत्तुः ड्डवुः ड्डोद्यसुश्रावसुश्रवत्तुः सुश्रुवुः सुश्राद्य ॥

अथ हलन्ताप्रकारोपधाः ॥ पचुप्रततपधायादृडिरिति दृडिः पपाचा प्रतपकाह
 लमधेनादेशादेर्लिटि कितिलिडिपरभूतेऽप्रादेशादिर्यस्योगस्य नास्ति तस्यास
 हाययो नूलो नमधगतस्य प्रतपकारादेशो भवति अत्यासलोपश्च ॥ असंयोगा
 द्वाङ्कित् असंयोगताद्वातोः परोलिट्प्रत्ययोपित्किञ्चतिङ्कित्त्वम् पेचतः पे
 चुः पेचिथ ॥ थलिचसेटि ॥ सेटिथलिचपरतः नादेशादेरंगस्य प्रतपकारादे
 शो भवति अभ्यासलोपश्च पेचिथतदन्तेषामन्तेन प्रतिषेधपवेति पत्वाभ्यासलो
 पौ नस्तः पपेथपेचथः पेचपपाचवापपचत्रयादिनियमादिद् पौचिवपेचिपपेवे
 पेचातेपेचिरेलेभेलेभातेलेभिरेलेभिषे आरेतेआरेभते आरेभिरेआरेभिषे नना
 मनेमत्तः नेमुः नेमिथ मेहेमेहाते सेहोरे रेमेरेमाते रेमिरेविरामः विरेत्तः विरेमुः
 व्यात्यरित्पोरमः इति परस्मैपदं ननादनेदत्तः नेडः नेदिथ ततानतेनत्तः तेनु
 तेनिथ अनादेशादेरिति वचनादादेशादेर्न भवति षमसमासमसमुन्नः ससमः
 सममिथ तत्रासतत्रसत्तः तत्रसः प्रकृतिचराप्रत्तिः चर्जो भवति चकाणचका
 णत्तः चकाणः चकाणिथ बभाणबभाणत्तः भभाणः बभाणिथ ॥ त्वफलभ
 त्रपश्च ॥ त्वफलभजतपदत्येतेषामंगानां अतः स्यानेपकारादेशो भवति अः

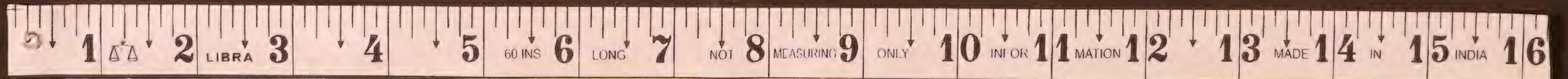

३.
पा.
१५

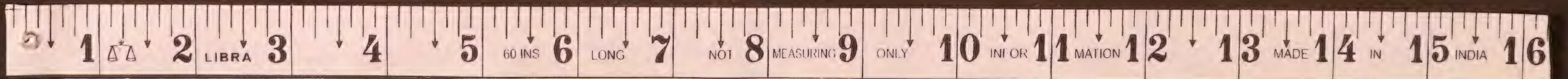
त्यासलोपश्च ग्रन्थसलोपश्चलिरितिपरतःपत्याभ्यासलोपो यलिवसेदि।
ततारतेरतःतेरुःतेरिथ पफालफोलतःफेलःफेलिथवभाजभेजतःभेजः
भेजिव तत्रापत्रेपतःत्रेपुःत्रेपिथ त्रेपेत्रेपातेत्रेपिरेवाजृत्रमुत्रसामिति विवल्
नपत्यात्यासलोपो जजारजजरतःवाजेरतः जजरुःवाजेरुः जजरिथजेरिथजे
रथुःजेरुःजेरिथ त्रु वधामवधमतःवधुःवधमिथधेमतःधेमुःधमिथ
तधामत धामतःतत्रमः तत्रमिथत्रेमतःत्रेमुःत्रेमिथ अन्येष्टेतिश्रव्यत्रम
शान्येष्टेयतःष्टेयुः फणांच समानां ॥ फणागतौगधषाधसंसिद्धौगजृदी
प्रौत्राजृदृत्राणदृ क्षाशृदीप्रौपुसुखनधनशह्वेषांचविवकल्येनपत्याभ्यषलो
पौपफाणपफणतः पफणःफेणतःफेणःगधोहिंसायाप्रपरगधप्रपरेयतः
प्रपरेधुः अहिंसायाप्रराधतः प्रराधुःराजराजतःरेजतःराजःरेजः
वधानेवधानातेवधानिरेधेनेधेनातेधेनिरेवक्ष्णाशेवक्ष्णाणातेवक्ष्णाशिरेव
क्ष्णेक्षेणातेक्ष्णिशिरे सम्यामसम्यमतःसम्यमुः सम्यतःस्यमुः सम्यानसम्य
नतःसम्यनुःस्यनतः स्यनुः समानमिति किम् धनशह्वेदधानदधनतःद
धनुःशमहिंसायांरदरानेवनषणभक्तोदत्तेवमादयश्चवादयश्चनशमदद

जो.

वादिगणानां चेत्येत्वं प्रतिषिध्यते अभ्यासलोपश्च विशाषाम विशाषासतः विशाषा
सुः विशाषासिथरदते रदराते रदरिरेवाद्यः ववाणववणातः ववणः ववपवी
जसंताने इवापकुपतः रुनुः रुवमतङ्गिराणववासववमतः ववसुः ववमिथय
यायेययाचातेययाचिरेययाचिषेविभेदविभेदतः विभिडुः विभेदिय चिञ्चेदः
विञ्चिदतः विञ्चिडुः चिक्रीडचिक्रीडतः चिक्रीडुः रुरोधरुरोधतः रुरोधुः ।
रुरोधिथसमोचसमुचतः समुचुः रुरुचेरुरुचातेरुरुचिरेववृतेवृवृतातवृ
वृतिरे ववृधेववृधातेववृधिरे चञ्जयपेचञ्जपातेचञ्जापिरे अपेरोल इरिअ
कारस्यलकारः चिवेपत छौककां प्रत्ययेममंत्रेलिचिचकाष्टदीमौकासृशह
ऊत्तायां आभ्यां धातुभ्यां प्रत्ययान्तेभ्यश्च आप्रयोभवति लिटिपरे अमुत्रविषयः
अकरोपित्परिहारायः सत्रेचमुद्गाणशहृदहाहृज्गमिभ्यो लोः इतिवर्तमा
ने ॥ ग्रामः ॥ ग्रामोमिञ्चमदतत्वादृणादतत्वादिदेरपि आसकासेविधा
नाश्चपरवृपंकर्तव्यत ग्रामउन्नरस्यलोल्लभवति वृमंजतपृद्यन्ते उत्तामर्थ्या
दस्तेनृभावोनभवति आंप्रत्ययवत्कुञ्जोनुप्रयोगस्य आंप्रत्ययोयस्मात् सोय
सांप्रत्ययः तस्येवधातोरनुप्रयुज्यमानात् न आत्मनेपदं भवति ॥ तत्तत् ॥

兩

ॐ.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16

LIBRA 60 INS LONG NOT MEASURING ONLY IN OR MATION MADE IN INDIA

३०

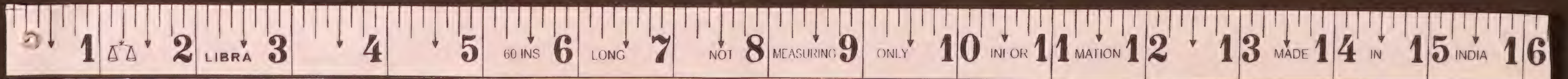
पा.

११५

१२५

रस्यजवारः जसेजज्ञातेजशिरेचाखानवात्रतःचात्रःचाविनिधयप्रभतणेत्तद्
 सनोयंस्तुदत्तनुवर्तमाने ॥ लिखन्यतरस्यां ॥ वृद्धिःचुत्वंजवामउपधालोपःच
 शसिवसिचमीनांचेतिषत्वं ॥ जत्तःजत्तःजगसिथायत्यसून तदाग्रादग्रादः
 तःग्रादः इडंत्वंतिवायतीनांदतिदृष्ट्यादियग्रपटगतोग्रादग्रादतःग्रहुःग्रादि
 यग्रन्तृव्यक्तिस्वत्तागतिप्रुप्रतग्रादेरितिदीर्घत्वंतस्मानुत्तिद्वसदतिनुदृष्ट्याने
 जग्रानजतःग्रनेजःग्रानेजिथाग्रभूव्यापौप्रतग्रादेरितिदीर्घत्वं तस्मान्नेत्ति
 लइत्यधिकृत्य ग्रभूतेषु ग्रभूतेरंगस्यरी ॥ व्रीधृताद्यासाडत्वरस्यनुडागमो
 भवतिलिदिपगतःविहर्बःयागव्यानशेव्यनशातेव्यानशिरे ॥ संप्रसारिणउच्यते
 ज्वोवचिरिति वश्यादेशःवचेःकृतसंप्रसारणस्यद्विवचनादिकार्येष्टवंवत्तुलित्य
 भ्यासस्योभयेषांउवाचऊचतःऊचुःउवचिथऊचथुःऊचउवाचतवचऊचिवऊचि
 मभावेऊचेऊचातेऊचिगेजिष्यपुशस्यने स्याद्विचभ्यासेनचाभ्यसेतिषत्वमसप्याप
 सषपतःसषपुःसषपिथइयाजइजतःइंजःइयजिथइंजइंजातेइंजिरेवपतवा
 पऊपतःऊपुःतवपिथतवाह ऊहतःऊहुःहोहःइतिह्रस्वमृ जशत्वंधत्वमृष्ट
 त्वंचछाछलोपःमधिवहोरोद्वर्णस्येतिशोचंउपदेशत्वतइतिवैद् तवोछतवै

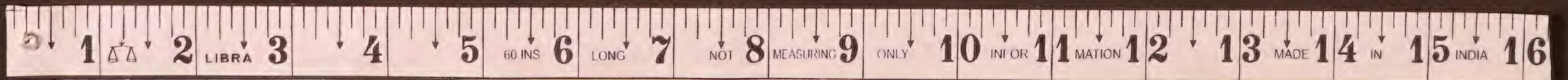
३०

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16

LIBRA 60 INS LONG NOT MEASURING ONLY IN OR MATION MADE IN INDIA

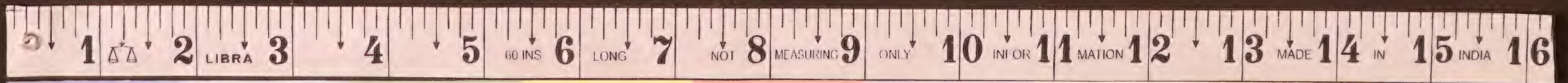

३.
पा.
११५
१९३

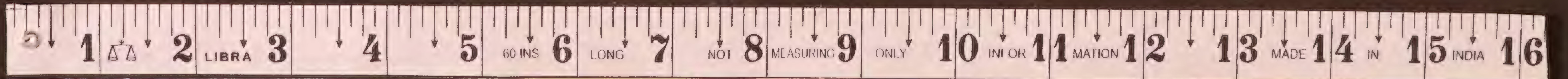
प्रपरस्यत्वं नित्योपरनेकावद्वितीयान्नित्यः नित्यः यत्निद्राशातो लोपः नित्यश्च नित्ये
विधिविधायिविविधतः विविधः विव्यधियविविधे विविधाते विविधिरेव शकांतौ उ
वाशरुशतः रुचुः उवाशियविव्याचविविवचतः विविचुः विव्यर्थविविच्य ओब्रश्चुचेव
नेहिवहलादिशेषः संप्रातरदित्यत्वरूपत्वम् प्रसंयोगाल्लिकितिसंप्रसारणां ना
लिवत्रश्चवत्रः शतः ववुचुः वव्रश्चियकर्मणि वव्रश्चेप्रश्चुपरश्चुपप्रश्चुतः पप्रश्चुः
पप्रश्चियपप्रश्चेभ्रक्षपाके जलांजश्चपीति जश्चत्वं सस्यदः शत्वं जः वभ्रजवभ्रजतः व
भजः वभ्रजियवभ्रजेयतदीमौद्यतिस्वाप्ये संप्रसारणमिति भासस्य संप्र विदित्यते वि
दित्यताते विदित्यतिरेव्यभया संप्र विव्यये विव्ययाते विव्यधिरे ॥ इतिलित्यरिश्चोदः ॥
ग्रथल्लह भूते इति वर्तमाने लह भूते र्वेवर्तमाना जातो लह प्रत्ययो भवति माङ्ल
इ माङ्लितपदधातोः लह प्रत्ययो भवति सेतरेलंग ॥ सप्तमसहिते मास्युपपदेधातो
लस्यत्ययो भवति चकागल्ल ॥ स्त्रिलङि ॥ धातोः स्त्रिप्रत्ययो भवति लङि परतः ॥
स्त्रेस्मिच स्त्रोः सिचादेशो भवति ॥ गातिस्था ॥ चुमाधुभ्यः सिचः परस्मैपदेषु गाति
स्था चुमा धृइत्येतेभ्यः उत्तरस्य सिचः लक् भवति परस्मैपदेषु परतः गापाग्रहणोद्दि
वत्पोग्रहणं गायतेः पातेश्च न भवति द्वागंतोद्गोणालङीति प्रणः गादेशः अङ्गागमः ।

३०

इतश्चेति कारलोपः अगात् अगाताम् आतः मित्रप्रहणनवर्ततेमिचः आका
 रत्तस्यागस्यजेर्नुभवति इति ज्ञम् अगः अगः अगाताम् अगात् अगाम् अगाव
 अगाम् अस्थाम् अस्थाताम् अस्थः द्वाच्चर्त्वाधितिचुसंज्ञयत् अगाताम् अडः
 अधात्पापानेअपात् अधृत्तयापानेयमिरमिनमात्तामुक्ता यमिरमिनम् इत्येते
 धाधात्तामावागतामां च सुगागशोभवति परस्मैपदे पुंरमिचिपरतः चकारदिडागः
 शुभवति ॥ अस्ति सिचोदत्ते ॥ अस्तेरगात्पुंरस्य सिचोदत्तस्यासार्वधातुकस्य ईडा
 गमोभवति ॥ इक् ईडि ॥ इडउत्तरस्य सकारस्य लोपोभवति इडिपरतः सिचोयपः
 कादेशः समिद्धोवक्तव्यः अकः सवर्णोदीर्घः अयासीत् अयासिष्ठम् सिजत्प्ल
 विलाभश्च अयासिषु अपासीत् अभामीत् अझामीत् अकामीत् अगासीत् आगः
 धोपादाने विभाषायाधङ्वाच्चासः धेङ् ओश्च गतिवृद्धः इति विभाषासिन्नुक् अच्चा
 त् अच्चासीत् अधात् अधामीत् ॥ विभाषाधेङ् श्योः धेङ्पानेदुःश्चिगतिवृद्धः ॥
 आश्चसुत्तरस्य स्त्रेः विभाषाचणदेशोभवति चडिचेति द्विवचनम् आतोलोपः अरधत्
 शोअशात् अशामीत् अशोअञ्जात् अञ्जाशीषोअसात् असासीत् स्याचोरिश्च तिष्ठते
 चुसंज्ञकानां च इकारादेशोभवति आत्मनेपदपरेमिचिपरतः सचशिषिकञ्भवति ५

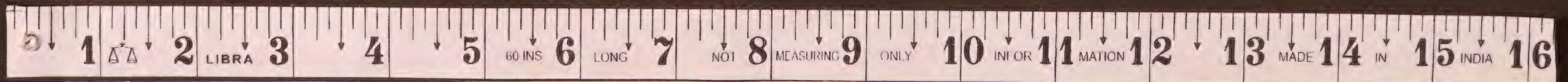

हं
पा.
१२५

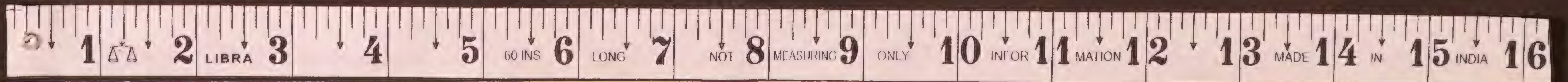
स्वादेगातक्रस्वादेगातरस्यसिचःलोपोभवतिगुलिपरेग्रदितसमुच्चित्तग्रधितग्रधिषा
ताम् ग्रधिषतग्रधिषः ग्रधिषाशाम् धिचेतिसकारलोपः ग्रधिधम् ग्रधिषिग्रधिष्यहि
ग्रधिषाद्विचलितः। व्याजितिवाञ् ग्रस्यतिवचिवात्तित्योद् ग्रसतेपनेववभाषणंभ्र
जः। आदेशोनात्वाप्रथनेत्वाजादेशोवा पभाः परस्यस्तेराणादेशोभवतिकर्त्तृवाचिः
निलटिपरतः। आतोलोपद्विचेचेत्पाकारलोपः। आत्वात् आत्वाताम् आत्वात् द्वे
ज् लिपिसिचिद्विचेत्पद् ॥ आहत्त आहताम् आहन् आत्मनेपदेचन्यतरन्या
सिति पदेग्रह आहत्त आहत्तत्तरिद्रामेद् ग्रहिरिद्रात् ग्रहिरिद्रिष्टात् ग्रहिरिद्रिषुः
इकस्मरणोसिचिपरस्मैपदेचवृद्धिः। ग्रयेषीत् ग्रयेषाम् ग्रयेसुः चिन्ग्रयेषीत् ग्र
येषाम् ग्रयेसुः ग्रवेष्ट ग्रवेष्टाताम् ग्रवेष्टत् ग्रजेषीत् ग्रजेष्टग्रनेषीत् ग्रनेसुः
हुञोश्चिगतिवृद्धिः। नेदीतिवर्तमानौ ह्यंतत्तणशमजायुणिश्चिदिताम् हुकारमका
र्यकारांतानामंगानामत्तणशमजायुणिश्चित्तद्वयेतेषां हुंदितां च हुडादौ परस्मैप
देसिचिपरतः वृद्धिर्नभवतिग्रस्ययीत् ग्रस्ययिषाम् ग्रस्ययिषुः विभाषापेद्विचारि
तिस्तेः चहुः चटिद्विवचनम् ग्रशिश्चियत् ग्रशिश्चियाताम् ग्रशिश्चियन् जृस्तुभे
सुसुसुसुसुसुसुसुसु पभाधातभाः स्तेग्रह आदेशोभवतिद्विवाग्रह आदेशो

जो.

भवति इति वाग्रहः स्वयतेरद्वैतकारणेशः अथ तत्र प्रत्यक्षताम् ॥ निश्चिन्नादित्यः
कर्तरि च ह इति च ह प्रणिश्रियत् प्रणिश्रियताम् प्रणिश्रियन् दीर्घप्रथमः
सशीर्षः अशविष्टः प्रहोषीत् प्रहोषाम् प्रहोषुः महज्जपपरस्मै पदेष्ठिती
इ अलावीत् आसावीत् अधावीत् अलोष्टप्रसोष्टधृञ्, दितो वेति वेद् अधो
एअधनिष्ट युमिश्रणे अयावीत् सावीत् अधावीत् अयाविष्टाम् अयाविष्ठाः
अरावीत् अराविष्टाम् अराविष्ठाः ऊर्णञ् विभाषोर्णोरिति वाङ्मन् अङ्गिति
पलेऊर्णते विभाषेति वृद्धिः प्रौर्णावीत् प्रौर्णावीत् निश्चिद्रुमुभ्याः कर्तरि च,
इडप्रड्डवत् सुप्रस्रवत् अलावीत् एनूपवणे अपावीत् अलविष्टम्
पविष्टभूसवोक्तिर्ज्ञेति गुणाभावः गतिस्थिति सितोल्लक आवधातकत्याभा
वादि रुभावः अभूत् अभूताम् भवेवुलिङ्गलिङ्गे रिति वक् अभूवन् प्रकाषी
त् अहापीत् अहापीत् लिङ्गसिरावात्मने पदेष्ठितिवर्तमाने ॥ उच्च ॥ ऋक्
गंतामि वृकिङ्गवतिङ्गादाङ्गादिति सिज्ज्वक् अकृतप्रकृषाताम् अकृषः प्र
कृषाः अकृषायाम् ॥ इणः सीधन् लङ्गलिङ्गे दाङ्गादिति मूर्धन्यादेशः अकृ
इङ्गप्रकृषिः अकृष्यः अकृषाहि असृतप्रकृषातां असृषत् ॥ प्रियते लङ्गलि

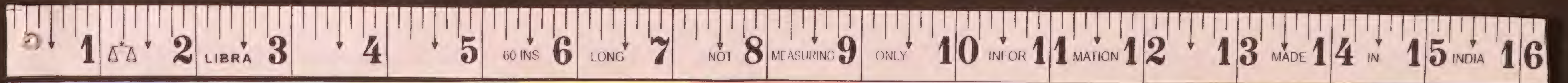

वृ.
पा.
१३
१२७

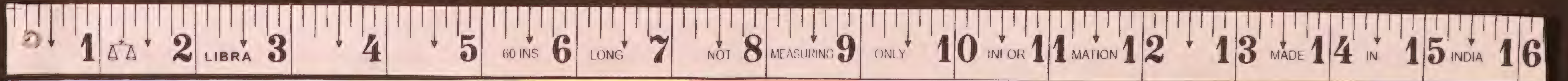
जेष्ठात्मनेपदं च प्राचृतलिङ्गसिचोरात्मनेपदइतिवेद्वृतेवेतिवादीर्चः प्राव
रीष्टप्रावरिष्टसंतिशास्तिभ्यश्चेत्यङ् इहशोडिगुणः असरत् असरताम् अस
रन् अगतौ आरत् आरन् स्यंतत्तोतिद्विप्रतिषेधः अजागरीत् अजागरिष्ठा
अजागरिष्ठः लिङ्गसिचोरात्मनेपदेष्विति वर्तमाने अतश्च संयोगादेरिति वेदा
गमः अनिदपदे किङ्वाङ्गुणाभावः अतइद्वातो रिति दत्वम् हलिचेति दीर्घः
अस्तरिष्ट अस्तरिष्ट अस्तीष्ठां जृत् भृञ् चृञ् इत्युच्यते चृञ् चित् च्येति वङ् अह
शोडिगुणः इतिगुणः अजरत् अजारीत् अथ हलद्वाः पचवदब्रजहृतं स्याचः
वदब्रजो हलन्तानामंगानापचः स्थाने दृढिर्भवति परस्मैपदसिचिपरतः अस्तेस्मि
चोपंधे इति इङ् अपादीत् वहप्रापने ङत् कत् घत् छत् यः अदीत् सहिवहो
रोदवर्णस्येतिङोत् फलो फलीति सकारलोपः एत्वम् ङलोपः अवोङ् अवात्तः
अवादी अवाढम् अवाढ अवात्तम् अवात्त अवात्तम् अवाढ अवात्ताताम् अवा
त्तत्तद्विदिह इतिवेति अङ्गदेशः अस्मिदत् अस्म्येत् अभिदत् अभिस्तीत् अ
भिज्ञाम् अभिज्ञः लिङ्गसिचोरात्मनेपदेष्वितिकित्त्वम् अभित् अस्मिन् अरुदत्
अरौत्सीत् तदिहसेवर्णाने अत्तदत् अत्तौशमी अरुदत् अरुत्ताताम् अरुत्ता

जो.

तप्रबुद्धप्रसीवीत् प्रसीवीत् प्रकोषीत् प्रतोहलादेह्येति वा वृद्धिः अपा
 दीत् अपदीत् प्रकाणीत् प्रगणीत् प्राणीत् वरत्रजहलंतस्या च वृत्तिनित्यं
 वृद्धिः प्रवादीत् प्रवाजीत् प्रतोरीत् प्रचालीत् प्रज्वालीत् प्रत्सारीत् प्रह
 स्यात्तल्लणशयेति वृद्धिप्रतिषेधः प्रप्रहीत् इयमत्तङ्गिराणे प्रवपीत् प्रवपीत्
 र्या प्ररपीत् तल्लणहिंसायां प्रत्तणीत् शमहिंसने प्रशसीत् रणोलगे संगे प्रमं संव
 रणे प्ररगीत् प्रलगीत् प्रस्तगीत् सये विलोडने प्रमयेत् प्रमथिष्टाम् प्रम
 थिषुः प्रज्जव्यक्तिप्रतणोगतिषु ऊहितो वेति विभाषा इति प्राप्ते प्राज्जिस्त्वीति
 नित्यमिडागमः प्राजीत् प्राज्जिष्टाम् प्रज्जिषुः यमिरमिनमातां सुक्तेति सु
 क इदृचप्रयंसीत् व्यनंसीत् प्रनंसीत् प्रनंथिष्टाम् प्रनंथिषुः समत्ता इभा
 यमोयथे इत्यात्मनेपदम् यमोगंधने इति कित्त्वम् किञ्चादनदातोपदेशव
 नतितनेभादीनामनुनासिकलोपोऽनुलिङ्गिति इत्यनुनासिकलोपः तदा
 यततदायमाताम् तदायमतविभाषापयमेति कित्त्वम् उपायतवभाषाम् उपा
 येस्तहनोवधालिङ्गीति वतंमाने लङि चेति वधादेशः प्रतोपः प्रवधीत् प्रव
 धिष्टाम् प्रवधिषु प्राप्तेनेपदेषु न्यतरस्याम् ..... प्रवधिषु प्रवधिषा

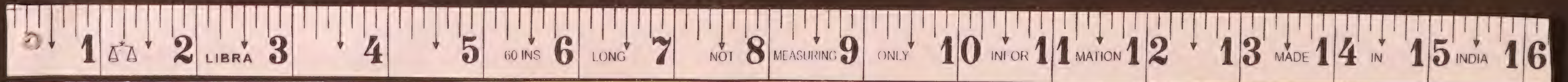

दृः
पाः
१५

१२४

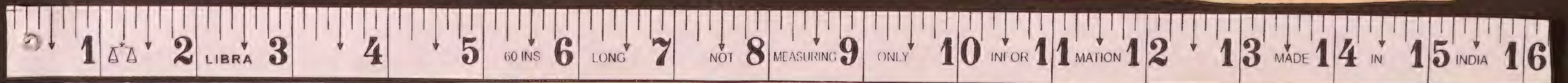
तां प्रवीधयतमद्वहस्मिजितिकित्वादननासिकालोपः आहतप्राहसानां
तनादिभिरुत्थासोरिति विभाषासिक्लकवनतितनोत्पादीनामित्यनुनासिकलो
पः अततप्रतनिष्ठप्रतनिष्ठाताम् अतनिष्ठप्रतथाः अतनिष्ठाः षण्णदने ॥
जनखनसनंमंजालोः ॥ जनखनसन इत्येतेषां दीर्घा भवति सनिगलादौक्लिः
तिपरतः प्रसातप्रचनिष्ठाशूलद्वयपधादनिटः वसः शूलतोयोधातुरियुपधस्त
स्मापरस्यस्त्रेः अनिटः वसप्रादेशो भवति इहादादेधातोर्च इति वृत्तत्वं भद्भावः
अधुदात् लिहप्रलितत् एहप्रचत् सृशष्टसहृश दृषदृषामज्या ॥ अनु
दात्रस्यचद्वयपधस्यचान्यतरस्यामागमः वदञ्जहलत्रस्येति वृद्धिः प्रस्मादीत्
प्रमभावेप्रसृत्तत् प्रस्मान्तीत् प्रसृत्तत् प्रप्रातीत् प्रमान्तीत् प्रप्रातीत्
प्रकातीत् उषादित्यात्स्नेरजादेशः अटपत् प्रत्रापीत् प्रतापीत् दृशः वेत्तप्रा
प्रोनदृशः दृशोधातोः परस्यस्त्रेः वसादेशो न भवति इति ते वेति पक्षे प्रहविशप्र
वित्तत् स्निषप्रवित्तत् स्निषप्रालिङ्गने ॥ स्निषेधातोर्गालिङ्गनक्रियायां वर्तमा
नात्परस्यस्त्रेः वसद्वयपधमादेशो भवति आस्त्रितनोयकोदेवद्वत्तः प्रालिङ्गने इति
किम् समाल्लिषजातवकाश्च अत्र उषादित्यादौ आत्मनेपदे लृगवाङ्हरिः

ॐ

हिलिह गृहामात्मनेपदेदिष्टे ॥ इहदिहलिहगृहइत्येतेषांमात्मनेपदेदंतेपः
रतः वत्सम्यबालुभवति अडग्धग्रडत्त अदिग्धग्रदित्तग्रलीढग्रलित्तित
ग्रपृढग्रवत्त ॥ वत्सम्यविग्रजदोप्रत्ययेपरतः वत्सम्यग्रालोपोनभवति अः
धुत्ताया अधुतिपवंसर्वत्रदहोरनिगुपधत्वास्वभावः अधातीत् अदग्धाम् अ
धात्तः नहीधः अनात्सीत् अनाद्धम् अनात्सुः अम् अस्मतिवक्रिष्यतिन्यो
इ ॥ अमुत्तेपने ॥ वचभाषणोत्तमादेशोवाच्याप्रथनेचतिजादेशोवापभ्यो
धात्तभापरस्यस्ते वात्तेवाचिननिपरतः अजदेशोभवतिसिचोपवादः अस्म
नेस्यगतिथगागमः आस्यत् आस्याम् आस्यन्तापसगांस्यत्यहोवाचनमि
त्यात्मनेपदम् पर्यास्यत् पर्यास्येताम् पर्यास्यत् लिपिसिचिह्नश्चेत्यस्तेरडा
देशः अलिपत् असिचत् अजत् आत्मनेपदेष्यन्तरस्याम् इत्यङ् अलिप
तअलिप् असिचत् असिक्त आहत् आह्रात् उषादित्युतात्सुदितः परस्मैप
देष्यतिस्तेरडादेशः अउषत् अशुवत् अतषत् श्लिषत् श्लिषत् शक् अशक्
तप्यितगात्र अस्वित् ब्रथ आक्रथत् लथ अलथत् अचणोचे अशुचत् वि
बुअसिधत् गथ आगथत् नच अनुशत् त्पप्रीतौ अटपत् टप अटपत् अड्

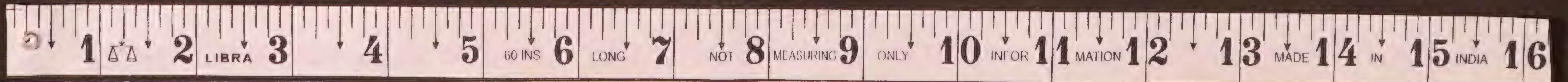

३.
पा.
१२५

१२५

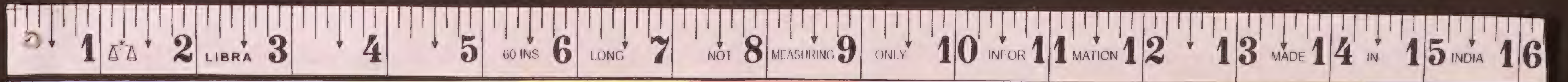
हृत् अमुहत् अमुहत् अमिहत् शस अमुसत् तमुयतमत दमुयस्मत
अत्रमत अत्रमत अल्लमत अमहत् वसक्तभनेयवसत् प्युसविभागेयप्युस
त सपराहेयल्लपत् लहयल्लहत् एवमारयः प्रपादयः ॥ अथयुतादयः
यत्तलीमौययत्तत् अरुचत् अमुभत् लभसंचलनेयल्लतत् अहत्तत् अहृ
धत् अहृधत् स्पृहयवनेयस्पृहत् अहृपत् आत्मतेपदेष्टदनाभवति व्यष्टी
तिष्ठयगोविष्टगल्लृष्टृगतौ अगमत अमृपत् अशक्त अमुचत् ॥ अदे
ल्लृष्टृमनोगमल्ल ॥ ल्लृष्टृमनिचपरतः अदेः वसल्लृष्टृदेशोभवति अयसत्
ल्लृष्टृभनेयल्लपत् विल्ललाभेयविहत् समोगं वृष्टिप्रष्टिस्वरत्यक्तिरक्
विविहचित्पष्टेत्पात्मनेपदम् लिङ्गसिचावात्मनेपदेष्टिवर्तमानेवागमः
गमउत्तरोलिस्तिष्ठो जल्लादेयात्मनेपदेवाक्तिर्भवत् अल्लृष्टृत्रोपदेशेत्पा
दिना लुनासिकलोपः समगतसमगल्लसमगमाताम् समगं साम् समगम
तसमगंसतपल्लृगतोपत्ः अमिति प्रमागमः अहृयपप्रमृयपप्रताम् अ
पप्रत् शसअमुशिष्टोमति शात्यतित्पष्टेत्पादु शसल्लृष्टृहल्लारिति हृ
त्तम् अशिषत् लभृरितिः सोत्रोधातः एपल्लृष्टृहत्पादिना अज्जदशः अति

३०

अनितितामित्यनुनासिकलोपः अस्तभत् अस्तभेत् संभेरिति सृपंत्पादेशः प्राक्
 सितारद्वयवायोपिवास्तभत् वास्तभताम् वास्तभन् अस्तचत् अस्तचत् अस्तु
 चत् अस्तोचत् अस्तचत् अस्तजीत् अस्तचत् ऊर्ध्वकोटिलोपुदसंश्लेषणे
 मंजुजादित्योर्जाडिं दिति डिः त्वाङ्गुणवृद्धिभावः न्यऊर्ध्वत् न्यपदीत् पदगतौ
 स्थितेष्वइति चिण् चकारः चिणो लगिति विशेषणार्थः णकारो वृद्धार्थः अत उ
 पधाया वृद्धिः चिणो लुटि इति लक् द्विवनादिभ्यो न्यतः उपधादित् पदं ग
 तात् उपरत् उपरं ऊः दीपजनबुधपरितायिष्यायिभ्यो न्यतः रसां विभाषास्तेः
 चिणो देशः अदीपि अदीपिष्यजनि जनिवयोश्चेति वृद्धिप्रतिषेधः अजनि अज
 निष्य अजुष्ट अजोधि अजुमताम् अजुमत अजुरि अजुरिष्य अजायि अजायिष्य
 अज्यायि अज्यायिष्य ॥ लट्परिच्छेदे द्वितीयः समाप्तः ॥ अथ लट् ॥ अन
 यतने लट् भयिष्यदननयतने वत्रमाताडातो लट्प्रत्ययो भवति स्थातामी
 लृल्लोः ॥ लट् इति लट् लट् इत्येतयो रत्तृष्टानुबन्धयोः ग्रहणम् भयोः लृल्ल
 लोपरतः यथसंख्यं स्थातामी प्रत्ययो भवतः इति तासेरि कारः ताम्बनदत्तेन्द्रि
 पदशब्दसर्वधातुकमनुधातुमहिजोरिति विशेषणार्थः ॥ लटः प्रथमस्य डोरो

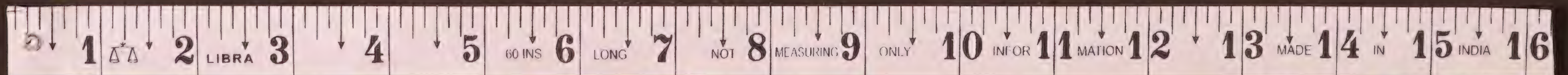
बु.
पा.

१३०

१३०

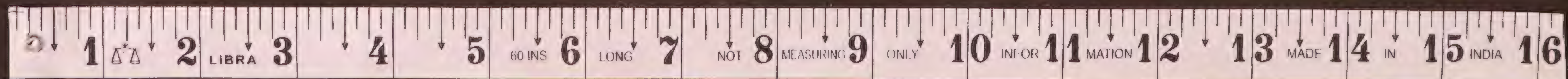
रसाः लङ्गादेशस्य प्रथमपुरुषस्य रस्य ग्राहने पदस्य प्रथमस्य च यथासांख्यं डागै
रम् इत्येते ग्रादेशा भवन्ति इति भस्यप्यनुबन्धकारणसामर्थ्याद्देरिति लेखः आ
वधात्वं शेष इत्यवधात्वं संज्ञायामवधात्वं कसेत्त्वलादेः ॥ वलादेरवधात्वं
स्येडागमो भवतीति हि प्राप्ते ॥ पक्वाव उपदेशे नुदाज्ञात् ॥ उपदेशो योधात्वं रेका
वु यनुदाज्ञश्च तस्मादुत्तरस्य अलदेरवधात्वं स्येडागमो न भवतीति प्रतिषेधः
केचन रूपदेशे नुदाज्ञायैतया पदं ते तप्यविस्पष्टार्थमनिकारिकास्तु प्रदर्शयते
ग्रनिदृशराज्ञो भवतीति दृश्यतामिमांस्तु मेरः प्रवर्तत इति दृष्टः प्रदत्तस्य दत्तवृ
तां च दृष्टुं ज्ञेयिणी इति वली च यशी इति यावपि ॥ स्वराज्ञो योधात्वं समवोनिः
द्रवति इति दृश्यताम् प्रवगम्यताम् इमास्तु मेरः प्रवर्तत इति दृष्टः प्रदत्तम् प्र
तु प्रकाशो ज्ञेयस्य सतयोक्तं कम् अदन्तम् अकारांता गृहिगणो दृष्टादि अका
रांता नां यदमभक्तो वृज्वरणो दृश्यतो दृवर्णां ते पुधात्वं षट् ज्ञेयगतिवृद्धाः दीदृ
विहाय स्पगतौ शीदृसु मे श्रिज्जसे वायां पतदुक्तं भवति प्रकाशताः सर्वधातवः
अकारांताश्च अकारांते धुं द्वा दृवर्णां ते पुचत्वा रोधातवः पतान्तेरः प्रवर्तन्ति इति
दृष्टाचार्याः ॥ गणस्य उदन्तमता चरुस्त्वोत्तवं तथोर्णाति पथायुगात्तावः

३०

इति स्वर्गं तानि पुणं स मुश्चितास्ततो हलं निपिमे निबोधत गणेति छति इति ग
 नस्यं ऊदंत मृकां गते मितियावत्तता उकारां तानां हश ह्वेरि चेति रेफे परतः
 मकारलोपः स्प्रप्रसवे दुत्तश ह्वे ऊर्णं नृभादने युमिं धरोरस्ततो कृते जने पता
 न्मप्रधात्तुन्मत्सकाशात्रिवोधत अवगच्छतेत्यर्थः तत्राकारांताधातवनिटः
 तत्र हरिश्चाङ्गंतो सेट्ट हरिश्चाते रसावंधात्तु के प्रातो लोपः सिद्धे प्रत्ययविधावि
 तितासंत्पाहोपः इति मेमकारलोपः इत्येति हिलोपः हरिश्चिता हरिश्चि
 ता रो हरिश्चितारः हरिश्चिता सि हरिश्चितार्थः हरिश्चितार्थ हरिश्चितामि हरिश्चि
 तास्यः हरिश्चिताम्नाः यातायाता रो यातारः यातामियातास्यः यातास्य यातामि
 यातास्यः यातास्यः कर्मणि यातायाता रो यातारः यातासे यातास्ये याताधे ॥
 हर्षभि ॥ उत्तमपुरुषः परिपरतः हस्यहः याताहे यातास्ये हे यातास्ये हे पववा
 तायाता राता लाता राताधाता स्याता ज्ञाता ज्ञाता हा जोश्चि चयिता अयिता
 डीङ् इयिता शीङ् शयितः उकारांता अनिटः हातास्ताता स्प्रप्रसवे दुत्तश ह्वे
 ऊच्च नृभादने युमिश्चमे हत्पादयः सेट्टः वनितास्त्रविक्त्रविता प्रोणविता
 वितार वितार्ता विभविभाषोणोरिति ऊर्णोरि च्चिभाषादि द्ववतीति ङित्वा कु

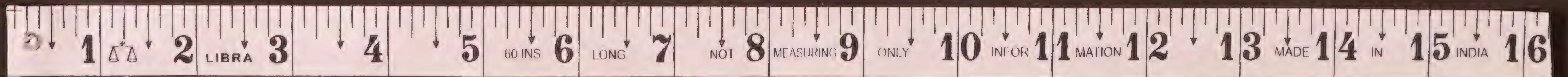

३.
पा.
१३१

(३)

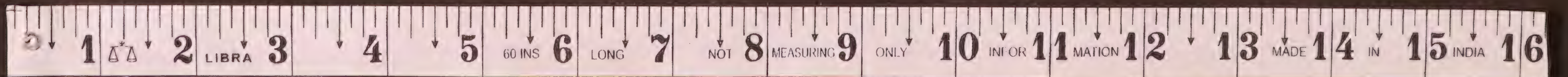
एप्रतिषेधः प्रोक्तं विता इति ऊकारांतः सेहल्लज्जलविता उज्ज पविता इत्यादि
ऊकारांतं अनिरः कृज्जकारांतं तृज्जभर्ता हंता इत्यादयः सेहः ॥ जाटुनिडा ।
जागरिता वृद्धः वरिता वृज्जप्रावरिता वृतो वेति दीर्घत्वम् प्रावरीता ॥ ऊकारां
तः सेहः गृनिगराणे अविविभाषेति लत्वम् निगरितानिगलिता इत्यादि ॥ शु
विस्तृकांते षनिडे कड्ढते गस्पत्तसांते उषमिः प्रसारणी रभिः शुभांतेष्वथ मे
यनेयभित्ततस्तृतीयो लभिरवनेतरे ३ ककारांते शुश्लुशक्तावित्येको नि
इ सकारांते शुगस्लुश्रुने वसिष्ठ प्रसारणी प्रसारणं संप्रसारणं तदस्यातीति
प्रसारणी वमनिवासे इत्येतस्य च यडादित्वात् संप्रसारणं विधीयते प्रसारणं प्रह
णं च वसयाश्चरने इत्यस्य निष्पन्नार्थम् भकारांतः रभराभस्येडुलभष्प्रोप्ता
यभमैद्युनेपतेत्रयः अनिलो भवति यमिः जमत्वे षनिडे कड्ढते रमिश्च ज
संते उधात्तुमथेयमपरमे रमक्रीडायाम् मनस्ताने इति दैवादिकः मनश्च
लोधने इति तनादिकः तस्माद्दैवादिकस्य प्रहणमिष्यते एमप्रहन्चे हनु हिंसा
गत्योः गस्लुष्टृगंतौ एतुडक्क भवति मकारांते षचत्वारोधातवः नकारांते उ
त्वाविति अनिरः ॥ दिहिंडिहिन्नेहतिरोहते वहिनुहिस्तपष्टोहतिस्तथा ।

३.

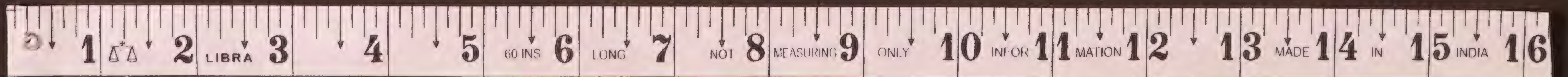

लिहः इमेनिहोष्ठाविहसुक्तसंशयागणेसुहांताःप्रविभज्यकीर्तिताः ॥ प।
 हिहउपदये इहप्रप्रणोमिहमेचनेरुहवीजन्तानि वहप्रापनेणहवंधनेरुह
 भस्मीकरणोलिकाग्रास्वाहनेसर्वेषुहकारांतेसुइमेप्रष्टोधातवः विभज्यप्रः
 कीर्तिताः अनिरः दिशंदिशिरनिमयोसंशिरस्तीशिरुचिरिशिक्रोशतिमः
 समंविशंलिशंच शांताननिरःपुगागाःपहंतिपाहेशुदशेवनेतरान् श
 कारांतायेधातवःगणपाहेशुपत्यतेतेषामथेपुगागाग्राचार्याःदशधातु
 ननिरपेहंतितेकेदिशप्रतिसर्जदशिरप्रेतणोदशंदशनेष्टशग्रामशनेष्ट
 शंसंशंरुशरिशिहिंसायाद्वयोरपिप्रहणम् क्रशग्राहानेविशष्टर्वेशन
 लिशप्रलीभावेइतिरुधिःसर्गाधिबुधिवंधिशधयःक्रुधित्थुधीशुद्यतिबु
 द्यतीव्यधिःइमेतथाज्ञादशयेनिहोमतास्ततःपरसिद्धतिरेवनेतरे धका
 रान्तेसुधातुपुपकादशोधातवः अनिरउच्यंतेतेकेरुधिरावरणोराधया
 धसंसिद्धौद्वयोरपिप्रहणम् राधोकर्मकाद्वद्वेवयुद्धसंप्रहारेवधवंधनेक्रु
 धकोपेंधुधवभुतायातु ग्राधसुचेयुधप्रवगमेव्यधताइनेधिधुसंराहो ॥
 शिषंविशंशुषति उष्यतीदिषंस्त्रिषंविषंतिउष्यतीदिषम् इशा

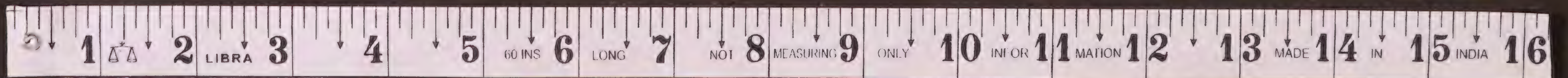

दशोवोपविशंत्यमिद्विद्वेगोपुशात्ताः कृषिवत्पतीतथा ८ शकारांतेपुधातुपुद्गादश
 धातुननिदः पांत्वाचार्याः तेकेविश्लेषविशेषाणोपिस्मृसंज्ञांनेचुपशेषांउपचुस्योत
 षत्तस्योडुषवेकृतेद्विषग्रप्रीतौस्त्रिषग्रालिंगनेकृषविलेखनेभौवादिरिप्रोदादिकाश्च।
 तपिंतिपिंचापिमद्योवपिंसुपिंलिपिंलुप्यंत्यतिदृष्यतीमपिस्वरेणानीचोरशपिञ्चु
 पितपीन्यतीहिपांतान्यदितोस्रयोदश ५ तपसंतापंतपपेच्येइतिद्वयोरपिग्रहणं।
 तिष्ठतेएतिष्ठेष्टरत्नार्थः ग्रास्मृग्रामौडुवपवीजसंतानेजिष्पपशयनेलिपतप
 भेषेलस्मृभरनेनसुप्रीतौदृषदृषमोहनयोः गस्मृमृगंतौशपग्रक्रोशेष्टुपस्यशं
 शपउपलभेद्वयोरपिग्रहणम् लिपप्रेरणोपतांस्त्रियोदशधातूननिदः प्रतीहिजानी
 ह्रीत्यर्थः ॥ अदिंअदिंस्करतिदिच्छिदित्तीन्नादिंसदिंसि निपदिनेखिदम् तदिं
 नुदिंविद्यतिविंदतीत्यपिप्रतीहिदांतान्दशपंचचानिदः ९ ॥ इकारात्तान्यंचदशधा
 तूननिदः प्रतीहिजानीष्यतेवत्पंते अदभत्तोहरपुरीषोत्सर्गंस्कादितिशोषणयोः।
 भिदिश्वितारोव्विदिर्द्वेधीवारोत्तरि संपेषाणेशड्लृशातनेषड्लृविषराग
 न्यवसाधनेचषिदागात्रप्रसवनेपदगतौ विदेन्यंविदपरितापेइतिवातद्वयथने
 नुदप्रेरणोविदसत्तायांविदविचारोइतिवापचिंरुचिंविचिरिचिरान्निदश्चतीनिजिं।

सिविंमुवि----भजिभुंजित्जातीन्त्यजिंयजिंयुजिरुचिसन्निभज्जातीभुंजिंस्वजिंस्वजि
 नृजिविद्वानिद्वस्वान् ॥ ॥ अथमप्यस्यःकारिकायास्तत्प्रथमः चकारांतेष्वेधात्तननि
 इत्यरात्विडिग्रन्थान्नस्वाननिहः इत्यर्थः चकारांतेष्वेक जकारांतेष्वेवदशातेयथा
 ब्रममुद्दिश्यते इपचंशपाकेववचभाषणोब्रुवोवचिः द्वयोरपिग्रहणम् एवभावेरिति
 र्विरेचनेरन्तरागोप्राश्चुत्तीमायाणिजिर्गोचपोषणयोः शिविर्त्तराणोमह्यमोदणभ
 जसेवायाभन्नोप्रासंदनेभ्यस्तपाकेत्यजहानौयजदेवतापुजासंगतकरणदानेष्वयुजि
 र्योगोयुजसमाधौद्वयोरपिग्रहणंवजोभंगोषन्नास्वन्नाधंगोहमस्त्रोसुहोभुजपालाना
 तिवहारयोः भुजकौटिल्येद्वयोरपिग्रहणंप्रहृषुसुहोपुजेः स्थानेविजिर्द्वयभावे
 इतिपठंति ॥ वाच्यङ्गोनुवज्ञावोयइप्रसिद्धिः प्रयोजनंश्रासश्चप्रतिषेधार्थमेवाच
 श्वेतपग्रहात् भस्त्रपाकेभस्त्रेरोपधयोरमित्यन्तरस्यामितिर्मागमः रोपधयोश्चनिरु
 त्तिः ब्रश्चभस्त्रेतिषत्वमृत्त्वमभस्ययद्वारं । न । तत्तत्त्वोः संयोगाद्योरितिसलोपः प्र
 षायजिष्टत्वंषत्वंयसायजि गणाः योक्ताहुमस्त्रोमस्त्रिनशोर्जंलीतिनुममस्यामुक्ता
 भजसेभक्ताभोक्तामृजविसर्गेमृजदृशोर्जंल्यसकितीत्यमागमः स्वप्नामृजपृमृष्टो रु
 दित्वादिकल्पेनेइमार्जिताइसाविदज्ञानेवेदितविहृलाभेवेज्ञात्पाग्रन्थान्नस्यचन् ।

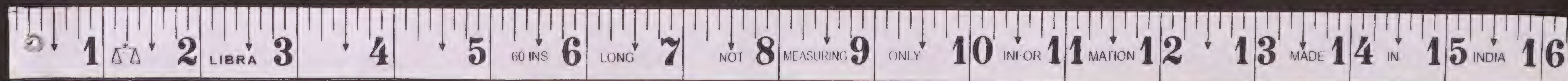

45

ॐ.

तिपत्रिः स्यात्मील्लल्लोः प्राद्वनित्यङितः इत्येष्ट्यादिवदयवत् अयास्यत् अचेष्टत् अ
 जेष्टत् अवारिष्टत् अहरिष्टत् अत्रकृष्टनेः स्येद्वितिद्व पधिष्टत् नशकटं पर्याभविष्टत्
 अधंसिष्टत् अचयिष्टत् अस्पेत अह्रास्यत् अदेविष्टत् अदेविष्टत् प्रासविष्टत् णद्वंधने
 नद्वेरः अनत्स्यात् अनत्स्यात् निरमेष्टत् अमोत्स्यत् अमोत्स्यत् अक्रेष्टत् अर्वाधिष्टत् अः
 अहीष्टत् अचोरयिष्टत् अलविष्टत् इत्यादिसवमन्त्रेयम् इतिल्लद्व अथल्लच्चक्रव्यः लृ
 द्वेषेच ॥ कश्चशेषः क्रियार्थोपपदादत्यः शेषः पृष्ठांमधेशेषेभ्युद्वभविष्टातिकालेवत्
 मानाद्वातोः लृत्स्यत्ययोभवति चकाराक्रियायां क्रियार्थायां चोपपदेतामील्लल्लङोरि
 तिस्यप्रत्ययः यास्यतिपास्यतिवेष्टतिहोष्यतिलविष्टतिपविष्टतिद्वहधत्यतिवद्वस्य
 ति वसनिवासेसम्पार्धधातुकेतः ॥ सृजिद्वशोर्जल्यमकितीत्यमागमः प्रत्यतिद्वत्यति
 भोज्यतिबुधमभावः भोत्स्यति रभिलभीचर्त्तम् रस्यतेलस्यतेविभाषेद्वउच्यंतेकृतीवे
 एनेवभीहिंसाप्रकृतयोः तद्विद्विर्दीप्तिदीवनयोः तद्वदिद्वहिंसानादरयोः लृङीगात्र
 विल्लेपेसेसिचकृतवृत्तश्चरत्तद्वन्तइतिवाह्वर्तिष्यतिकर्त्तयतिवर्तिष्यतिवर्त्स्यति
 व्द्विष्यतिवर्त्स्यतितंदिष्यतितंत्स्यतिनर्त्तिनर्त्स्यतिगमेरित्परस्मैपदेष्वतीद्वगमिष्यति
 संष्टवंः समोगंभश्चतीत्यात्मनेपदम्संगस्यते नद्वद्वश्चत्तर्भः ॥ परस्मैपदेपरेद्वज्ज्

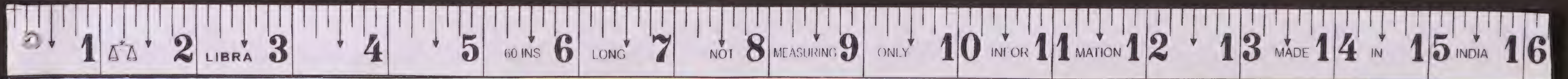

३.
पा.
रख

134

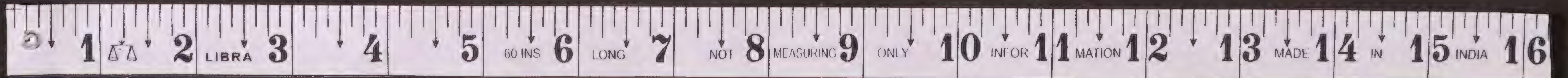
गमोनभवति वृद्धस्य मनोः परतः परस्मैपदं भवति इत्यतिषेधः वर्त्तयति शरिष्यते सत्यस्य वः
तो स्यत्स्यति स्यतिष्यते कृष्णसामर्थ्यं लटि च लृप्तिपरस्मैपदं लृत्वं कल्पयति आत्मनेपदे
कल्पयति इति लृट् इत्यादि सर्वसुत्रेयम् इति प्रक्रिया परिच्छेदः ॥ इत्यानीभावकर्म
णोरुच्यते ॥ स्वमिश्रमीयदतासिद्यभावकर्मणोरुपदेशे जज्ञेभ्यो धातुभ्यः हनहिंसागत्यः ग्रह
यग्रहपदानेर्दाशुप्रेतणोरुत्पत्तेभ्योऽपि परेषामिडागमोऽस्यसेह विण्वद्भवति अचोर्जातीति
वृद्धिः धृसन्नायाम् अनुभाविशीलदेवदत्तो न अनुभाविशीयान्तां अनुभाविषीरन् ॥ इत्याः
द्विविण्वद्विभवावपत्तेरायिषीलसीलभावे पूर्ववत् अनुभाविमीलपदं सर्वत्र कर्तृत्वं ल्यसेवाव
सेयं पृथिवीलपत्तीलनिर्दिषील विण्वद्भावपत्तेरातोऽप्युचि एवतोः आकारं तस्य गत्यविण्वद्वि
तिजितिणिनिचपरतः यगागमो भवति या प्राप्णेयायिषील विण्वद्विभवावे विण्वद्भावपत्तेया
सीलशायिषीलहाविषीलहोषीलधायिषीलधामीलधोऽवखंडनेरायिषीलवायिषीलवेषी
ललाविषीललविषील आहिषीलग्रहीषीलवारिषीलवरिषीलतश्च उणाप्रतिषेधः कित्वा
त् वृषीलप्रसिद्धवदजाभारितिणिलोपः शरत्तेयोचोरिषील विण्वद्भावपत्तेचोरयिषीलेत्या
दि ॥ लिटि ॥ अनुबध्वे अनुबध्वाते अनुबध्विरे इत्यादि ॥ लृटि ॥ विण्वद्भावक
र्मणोः ॥ धातोपैरस्यज्ञेः विण्वदेशो भवति भावकर्मवाचिनिभशब्दे परतः ॥ विण्वो लृक्

३०

चिणउत्तरस्यतप्रत्यगस्यलभवतिप्रडागमः प्रदायिप्रधायिद्विवचनात्प्रत्यतिसिजेवभववै
 तिस्थाद्योरिष्टेतिइत्वम् प्रदिषाताम् प्रदिषतप्रधिषत प्रस्थाधिप्रस्थाधिषाताम् प्रस्थाधि
 षत-प्रनायि प्रनायिषतांप्रनायिषत प्रस्थाधिप्रस्थाधिसाताम् प्रस्थाधिषतप्रयाविप्रया
 विषाताम् प्रयाविषत प्रराविप्रराविषाताम् प्रराविषतप्रलाविप्रलाविषातांप्रलाविष
 त प्रपाविप्रकारि प्रहारिहोहर्तरितिऊत्वम् प्रतउपधायाइतिद्विः प्रद्यानिप्रद्यानिषाता
 म् प्रद्यानिषत प्रात्मनेपदेप्रन्यतरस्यामिति हनोवधादेशः प्रवधिप्रवधिषाताम् प्रग्राहि
 प्रग्राहिषाताम् प्रदर्शि प्रदर्शिषाताम् प्रदोहि प्रधुत्ताताम् शम- नोपदेशस्यमार्तस्याना
 चसेरितिद्विप्रतिषेधः प्रशमिप्रशमिषाताम् प्रतमिप्रतमिषाताम् प्रशमिप्रमिषाताम्
 यमिरनीतिद्विः प्रयामिप्रयामिप्रयामिषाताम् प्ररमिषाताम् प्रनेमिषाताम् भन्जोभन्जे
 श्वविणिइतिविभाषानुनासिकलोपः प्रतउपधायाइतिद्विः प्रभाजिप्रभाजि प्रभंत्तातां
 म् प्रभंत्ततरगंधजभोरचीतिन्नम् प्रजंभिप्रंथिरंभेरशोलिदोरितिनुम् प्रंभिलभेश्वविभा
 षाचित्सल्लारितिनुम् प्रलंबिप्रलाभिसोपसर्गानित्यम् प्रालंबिकर्मवकर्मणातुल्यक्रि
 यः कर्ताकर्मवद्भवति प्रवः कर्मकर्तरिप्रजंतात्कर्मकर्तरिप्रन्यतरस्यांस्तेः चिणदेशेभः
 वति प्रलाविवेकंदरः स्वयमेवप्रपावियवराशिः स्वयमेवप्रकारिकदः स्वयमेवप्रभारिभारः

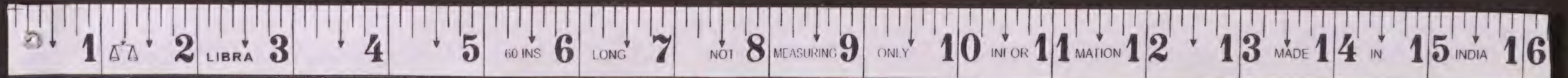

135

इतिल्लइलइ ॥ स्यात्तिष्णीयुदु ॥ सीति

हाइत्येतयोः तगंतात्तचसनिप्रत्ययेपरतः इडागमोनभवति ॥ इकोजल् ॥ इगंताज्ञातोः
 परोजलादिः सन्विद्भवति इन्कोरितिषत्वम् ॥ सन्पङ्गेः ॥ सङ्तस्ययङ्तस्यवात्वासस्य
 धातोर्बयवस्यप्रथमस्यपकाचोहितीयस्यवायथायोगंहेभवतः हलटिशेषः क्रस्यः प्रभा
 सेचन्वेतिजश्वम्बभूषइतिस्थितेसनायंताधातवइतिधातुसंज्ञायंलडादयःशप्प्रतो
 उणोइतिपरवृपत्त्वंबुभूषतिबुभूषतः बुभूषतीत्यादितयालोद्भवतित्तमैश्चत्प्रबुभूषत
 बुभूषतबुभूषीत्यकिप्रलोपइत्यकारलोपः बुभूषतेबुभूषताम्बुभूषताम्बुभूषते
 प्राशिषिलिद्बुभूषताम्बुभूषाचकारप्रबुभूषीतबुभूषिताप्रबुभूषतबुभूषिषतिइ
 त्यादिचिण्वटिति ॥ बुभूषिषीषबुभूषां चक्रुप्रबुभूषिषबुभूषताप्रबुभूषिषतपथप्रज
 देहिंतीयस्येतिद्विवचनम् ॥ सर्ववत्सनः ॥ सनःएवोयोधातुगत्तनेपदीतस्मात्सनात्ता
 द्यात्मनेपदंभवतिप्रदिधिषतेप्रदिधिषतेप्रदिधिषतेउपगोपनेतिजनिसा.....नेकित
 निवासैरोगापनयनेचनिंदात्तमार्कधिप्रतीकारेषुसंदिष्यते ॥ उमिन्विद्भ्यःसन् नकारः
 सन्परोरित्यविशेषणार्थः वृत्तंजुगमतीतित्तनेचिकित्सतिमानपृजायांबधबंधनेदानप्र
 वावंइनेशानतेजनेमान्यधदान्याभ्योदीर्घश्चाभ्यासस्येतिदीर्घः मानेविचारपसन्निष्यतेमी
 मांसतिमीमांसतीदीदांसतिदीदांसतेतृजामिदिभ्यदिहृत् ॥ सत्यतःसनिपरतः प्रकारः

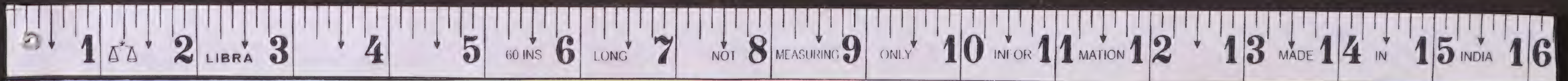

५२
३.
पा.
१३

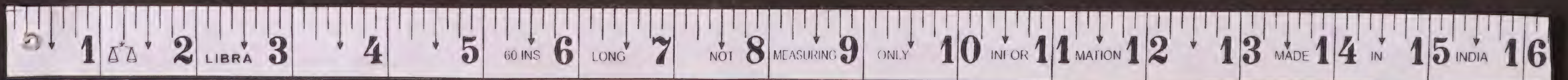
स्याशासस्याद्वारादेशोभवति भस्मावदीर्घाभस्मातेशीशांसतेधातोः कर्मणसमानवार्त्तया
दितिसम्प्रसम्प्रत्ययेपागमिच्छतिपिपासतिस्थातुमिच्छतिनिष्ठासतिज्ञातुमिच्छतिजिज्ञा
सतिविकासतिजिगसतिधातुमिच्छतिदित्सतिधित्सति ॥ सनिमीमाकरबलभशकः
पतशरासचइसइतिमीमादीनासचः इसग्रत्रलोपोभ्यासस्येत्यभ्यासलोपः साङ् प्रतिसिः
मितेचविः प्राविष्यामतिज्ञाश्चसदृशासनइत्यात्मनेपदंजिज्ञासते ॥ मानोज्ञाः ॥ प्र
वृजिज्ञासतिद्वेज्ज्वेजः संप्रसारणमित्यधिकृत्यग्रभक्तस्यचेत्यसंप्रसारणंज्वपतिविः
ज् इलोफल् ॥ इगज्ञाद्वातोर्गलादिः सक्विद्भवतिक्विद्वाहुणाभावः ग्रंथानिगमासनीः
तिदीर्घत्वं विभाषावेरितिक्त्वम् विवीषतिविवीषतिजिजेयसर्लितेनोरिभाभ्यासङ्
त्रस्यजेक्त्वम् जिगीषतिविजगेषतेप्रतिजिगीषतिप्रतिजिगीषते ॥ द्वि ॥ हेरचजीति
क्त्वम्प्रजिगीषति ॥ स्मिष्ट्वंजशांसनीतिइद्विसिस्त्वयिषिते ॥ जेःपुयणव्यापरेइति
इत्वम्पिपविषतेग्ररिषति ग्रंजिजिषतिग्रशिषति श्विथिडीङ्शीङ्ःसेटः शिथिथि
षतिशिथिथिषतिसनीवर्तंवभ्रज्जदभंश्चिस्त्वृणभरिज्ञापिसनानितिवायद् प्रक्तनिगमां
सनीतिदीर्घः शिथीषतिडीङ्डिडिषतेशीङ्शिथिषतेजितीभयेविभीषतिजिजीषति
इणगतेणोगमिरवोधनेसनिचेतिगमिरादेशः गमिरित्परस्मैपदेपितीधुजिगमिष्यतिसमो

३.

गच्छेत्प्रात्मानेपदं सजिगंसते बोधने गमिरादेशो न भवति अजदेहितीयस्य सनपका
 चोहितीयस्य द्विवचनं सन्यत इति इत्त्वम् इणगंतौ प्रतीषिषति इड् इड् श्येति गमिरादेशः
 अज्जनिगमां मनीति दीर्घः अधिजिगंसती इव इणवदिक इति प्रतिदेशात्सुनिचेति गमि
 रादेशः अधिजिगमिषति जहृषति सुसृषति सुनोति तस्य सुनोरिति सकारस्य प्रत्यप्रतिषे
 धः रुमनिप्रहृष्येति इत्प्रतिषेधः रुहृषति युसृष्टृणं भरुषि सनामिति वा इड् युष्टृ
 षतियत् इड् तलागणाः स्थानिवद्भावाद्द्विवचनमजोः प्राज्यपरे इति इत्त्वम् यियविषति वृज
 करो इवो गलितित्वम् अज्जनिगमां मनीति दीर्घः रुत इडातो रिति इत्त्वम् रपरत्वम् इ
 लिचेति दीर्घत्वम् विकीर्षति जिहीर्षति वृ सनिवासनिपरेवा इड् वति विवरीषति वृतावे
 ति दीर्घत्वम् विवरीष्यते प्रातिस्तीर्षति छनिपरीषति निपुष्टर्षति त्वित्तेपेष्टनिगरणेष्ट
 इष्टादरेष्ट प्रनवस्थानेष्ट शीमायाम्किंश्च पंचत्य इति इड् विकारिषति जिगरिषति अ
 विविभाषाचेतिलत्वम् जिगलिषति प्रादरिष्यति प्रादरिष्यति रुदविदसुषप्रहिस्वपिप्र
 श्चः संश्येति कित्त्वम् प्रहृष्यति तज्जतीनामिति संप्रापिष्टिषति शुश्रवणोक्ता शुसृष्टृणा
 मनीति प्रात्मानेपदं शुश्रूषते नानां तां इत्यधिकृत्य प्रत्यज्जां श्रव इति प्रषेधः प्रतिशुश्रू
 षति ॥ अथ हलन्ताः ॥ पचपिपत्ति यथायितति वसनिवासे सस्यार्थधातुके इति सका

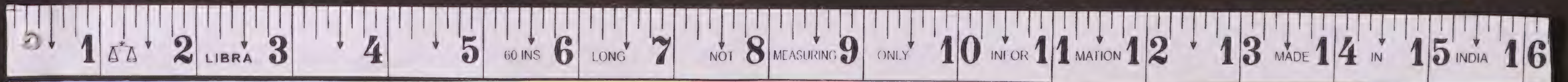

रस्यतः। विविक्तसतिविविक्तसतिबुधमभावः चत्त्वम् बुतत्सते सनिमीमाद्यरभलभशक
 पत्यमचदुससनिमीमाद्य रभलभ शक पत पदइत्येतेषासचस्यानेइसादेशोभवतिप्रत्र
 लोपोभासस्य यदेतदपक्रांतं सनिमीमाइत्यादिसूत्रंतदाभ्युचोवर्मस्यगणोवेतियावः
 त् प्रत्राभासलोपोभवतिस्वोसंयोगाद्योरिति सलोपः चत्त्वम् प्रारिप्सते प्रालिप्सते शि
 तिपित्ततितनिपदिदरिज्ञाणा सुपसंख्यानमिति वाइदृ तितनिषतिपिपतिपतिप्रनित्यत्वे
 तनोतेविभाषा ॥ तनोतेरंगस्य सनिगलादौ परतोविभाषादीर्घाभवतितितंसतितितंसति
 यमयियंसतिगमरिसतिगल्लुगमेरित्परसोपदं पदे धितिइद जिगमिषतिपुनविनिषति
 जनीजिजनिषतिमनीवतेत्यादिनावाइदृ अनदानेसिसनिषतिजनस नखनांसर्जलोरि
 त्यात्वमसिषांसतिहनप्रक्तनिगमांसनीतिदीर्घत्वम् आभासेर्चेतिक्त्वम् जिगांसति
 प्रहभल्लदसनो - - चंल्लइतिचल्लस्यार्धधातवेइतिसस्यतः जिगत्सतिदहभासादेशा
 तोचंइतिचत्वम् दिदत्ततिनहबंधनेनहेधंः निनत्सतिप्रहप्रहप्रहोसनीतीत्रीत्यति
 षेधः रुदविदेतिकित्त्वम् ग्रहिज्येति संप्रहोइतिः जिद्युत्ततिजिष्यपकिदुससफससफ
 तिविदविचारोविदसत्रायां प्रनिदोविवत्सतिविह्लाभेविवत्सतेविदज्ञानेइद्विविदि
 षतिरुदिइ प्ररुदिविदसुषेतिकित्त्वम् रुरुदिषतिसमुषिषतियत्तदीमौगलोबुपधाइला।

देः संश्रुति किञ्च यति स्याप्योरभ्यासस्येति संप्रविदियति षतविदि योति षते लल्लभिषते च
 तल्लयः गां ऊरुदिभोजिर्गर्हित ऊरुवोदिल्येतश्च ऊरुदिषति तत्सुषुदिषतिलहलिलि
 कृति मश्लुमुत्तति सवे---- कर्मकस्य गुणोवा मनिमकारादौ सनिपरे सुचोका मंवाकस्य
 गुणोवा भवति अत्र लोपो व्यासस्य सोत्तति वृत्तवर्तमाने दृधुद्वौ दृधुस्य नृस्रवणो दृधुस्य
 सनोरिति परस्मै परमात्मनेपदं वानदृश्च अत्र भंश्रुतीत्यतिषेधः मात्तिकाः विदृक्तति विव
 ति षति विदृक्तते विवाधं षति विशिष्टात्तति शिष्टाधं षते सि स्यत्तति सि स्यं दिष्यते दृमसा
 विदृक्त षति चिका---- लिष्यते कृती वेष्टने कृतच्छ्रुदृत्तदृत्त इति वा इदं विदृक्तति चि
 कृति षति विदृक्तति विद्वंदिषति सृजविहलंता श्रुत्या कित्तम मिहृत्तति दिदृत्तति सृजि
 दृशोरेनास्ति शाश्वतः सृशासना इत्यात्मनेपदम् सनीवंतति इगन्ता ज्ञातोः सनिवा इदं दिदेवि
 षते अनित्यत्वेऽङ्गोः शृङ्खनासि केचेत्तद् ऋकारः एते धत्तुस्त्विति विशेषणार्थः इकोय
 णवीति याण इदृषति विदुतस्तौ ते रेव घणभ्यां सस्य शत्वम् अन्यत्र नास्ति सिमे विष्यते सष
 षते तिष्ठुनिति षे विष्यति तस्रं षति भधुद्वौ इदृगणः द्वितीयस्य द्विवचनम् नञ्सांयोगा
 दय इति रेफान्ठिरुच्यते अविधिष्यति अनित्यत्वे प्राप्तापि धासीदिति हृत्वम् इत्तति भ्रस्त
 भ्रज्जे रपधयो रग्रन्यतरस्यामिति रमागमः उपधारेण यो निर्दंतिः विभत्तति पदे इदं विभर्जिषति

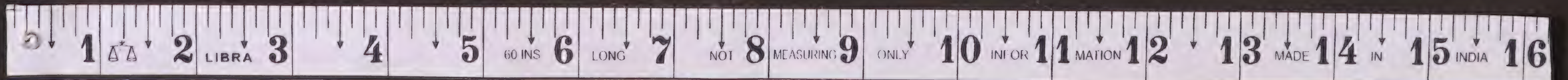

हं
पा.
१३३

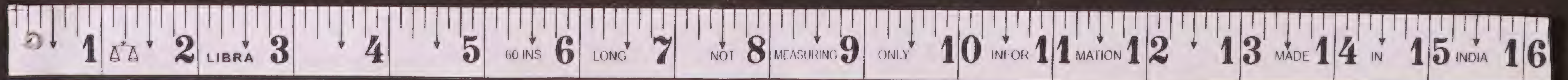
विभक्तिषतिर्भुंदिर्भक्तिर्भक्तिश्चेतिर्त्वं अभ्यासलोपश्च हलन्ताश्चेति कित्तं अनिदि
तां हलन्तयनुनासिकलोपः भभावः दिसति धीप्सति आस्ता आहस्ता मृधामीदितिर्त्वं ।
अभ्यासलोपश्च इंसति अन्नासिष्टदृजदृशां शितीति इदं नंदाः संगदय इति वकारेण दि
रुच्यते आनिजिषति अदृग्रभियोगे अदृदिषति अदृग्रं दिदिषति इय चया चजायां यिया
चषते सधं पि सधं षते दृज चुका जिषति विध विधा पिषति ङो ङं त्र ङा विषते ङो ङं त्र ङो
विषते तौ ङं त्र ङो विषते खं नृ सि खे सि यते खन्व दिधं सि षते इदं उधुत्ति दिधि त्तते लि
लित्तते ते इ उ इषि षि षते आस आसि षि षते इत्येवमादि ॥ भावकर्मणो ल्लक् प्रतो लोपः
चिक्की षते जिह्वा षते ॥ वमन्ये प्यपि इष्टव्यं ॥ इति सन्ताः अथ यङन्ता वत्पते ॥ या प्रापणे
अत्यर्थं याति तृशं याति पुनः पुनर्याति इत्येतस्या मर्थ विवक्षायां धातो रेका चो हलदेः क्रिया
समभिहारे य इष्टवा च यो धातु हलादेश्च क्रिया समभिहारे वर्तमाने तस्मात् य इ प्रत्ययो भ
वति मौनः पुणं तृशार्थं वा क्रिया समभिहारः इकारः सत्यङोरिति विशेषणार्थं मन्त्रङोरि
ति द्विवचनम् क्रस्यः इति क्रस्यः ॥ दीर्घोक्तिः ॥ अकितोभ्यः सस्य दीर्घो भवति र्यदित्ति
चपरतः सनाद्यंतः धातव इति धातुसंज्ञायां प्रचरत इति आत्मनेपदमित्यात्मनेपदम् या
यायते इहान्न कमास्येति इत्त्वम् गुणो य इ लमेका च अभ्यासस्य गुणो भवति देदीयते दीधेयते

३०

मेमीयते जगीयते पेपीयते ओहाव मेमीयते षोषव मेमीयते इन्द्राधोरिति इत्वम् जेजी
 यते रेपीयते ज्वावयो हानौ संप्रजे जी यते व्यञ्जस्वपिस्वमिवे जामिति संप्रवेवीयते
 ङेञ्ङः संप्रसारणं जो जयते दुओश्चिलिश्च होश्चेत्यधिष्ठात्य विभाषाश्चोरिति संप्रसा
 रां शोभ्यते शेयीयते विञ् घृष्टसंबन्धात् कयोरिति दीर्घः चेवीयते डेडीयते हि
 गतौ हेरचटीति हकारस्य क्त्वं प्रजीगीयते णीञ्नेनीयते शीङ् शायपि किति शाशय्य
 ते जजोह्यते झृजतोस्य यते यमि योष्टयते रु गेरुयते लोल्ह्यते स्रस्तानोष्टयते रु
 र्गञ्वाच्यङ्गो नुज्ञावोयस्य सिद्धिः प्रयोजनम् ग्रामश्च प्रतिषेधार्थमेकाचश्चेदुपग्र
 हात् प्रोणो न्यते ऋङ् नकावनेयं दीत्यभ्यासस्य चत्प्रतिषेधाः कोऊयते कानोन्व
 त्यवशात्त्वम् चोत्रयते पोष्टयते तृष्टा नरीहत इति रीदृचे व्रीयते जेजीयते ऋगतौ उ
 णोति संयोगाद्योरिति वर्तमानेयटि चेति उणाः रपत्वं नञ्ज्ञाः सायोगात्त्य इति न प्रतिषेधः
 प्रयते स्मृसामयते धनशब्दे साधत्यते नृत्त इडातो रिति षत्वम् हलचेति दीर्घः चेवी
 यते प्रोयङीतिलत्वम् निजेगिल्यते प्रोष्टयते तेष्टीयते पापश्यते पापस्यते वाव
 श्यते स्वपिस्वमिवे जायङी संप्रसारणम् सोस्यते सेसिभ्यते वेवीयते वशकांतौ न
 वश इति संप्रसारणप्रतिषेधः वावश्यते चायष्टजानि शासनयोः चायः वीचेवीयते

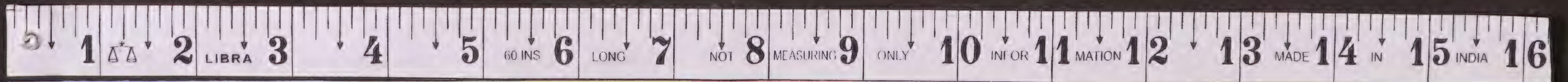
139

५०

धृष्टुषुत्रधृष्टुषुतिरीकवरीहृत्पतेवरीहृत्पतेशरीहृत्पते नरीहृत्पतेजरीहृत्पतेशोर
 छावपतेतोत्रौवपतेग्रहिन्येतिसेप्रजरीहृत्पतेरीहृत्पतइतिवक्तव्यम्वरीहृत्पतेपरीहृत्पती
 वरीहृत्पतेभावेयकप्रतोलोपःपोहृत्पतेचेचीयते हलन्तेभ्यः यस्यहलइतियकालोपः
 पापपतेवोभिद्यतेइत्येवमादिलिङ् प्राञ्जप्रयोगः ग्रामः वृजनुप्रयुज्यतेलिटिइति
 वृजोनुप्रयोगः लोल्ह्यां चब्रेल्लह लोल्हयिताल्लह लोल्हयिष्यतल्लह प्रलोल्हयिष्यत
 लोह्लोल्हयताम्लङ् प्रलोल्हयतलिङ् लोल्हयेतप्राशिषिलोल्हयिषीष्टङ् प्रलोल्ह
 यिष्यवङ्ताः ॥ यङ् लङ्गंतोवक्तव्यः वङ् लङ्गंतोवक्तव्यः ॥ यङ्गविव ॥ चका
 रणावङ्गलप्रहणमनुकृष्यतेयङ्गलभवति प्रविप्रत्ययेपरेवङ्गलप्रहणमुद्यतं वाचि
 त्ययोगानुसारेण लङ्गणिभाषिवेदितव्याः चन्वरीतंपरस्मैपदं प्रहृदिवश्चइत्यमत्रु
 यङ्गङित्याधिकात् ॥ यङ्गवा यङ्गताङ्गस्वह्लादेः पितः वाङ्गगमोभवतिलोलवी
 तिलोलोतिलोल्लुतः लल्लवंतिललवीषिलोलोषि इत्यादिवाचरीतिवावतिवावतः
 वावदन्ति कृशाचोक्रूषातिचोक्रूषिचोक्रूषः चोक्रूषतिनाभ्यस्तस्याचिषितिमाव
 धातुकेइतिगणप्रतिषेधः सुदीहृषेमोसुदीतिमोमोत्रिमोमुत्रः मोसुदतिलिङ्मोराद
 कारल्लङ्मोसुदि ताल्लङ्मोसुदिष्यतिलोङ्मोसुदीत मोमोत्रुमोमोत्राम् मोमत्राम्

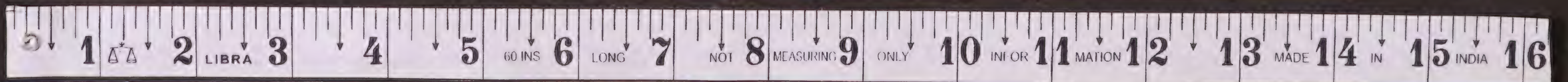

५५
३.
पा.
१५०

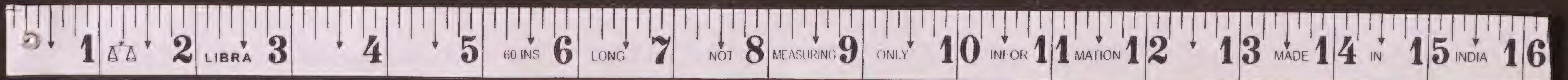
मोमदितमोमदिमोमुदीहिलइ ग्रमोमुदीत ग्रमोमोतलिइ ग्रमोमुद्यात ग्रामिषिमो
मुद्यातलइ ग्रमोमोतलइ ग्रमोमुदिष्यत त्वामृवात्वादीतिचात्वातिलइ ग्रवावादी
त ग्रवावात सिग्रवावादीः ग्रवावाः दधुग्रभिकांतायाम् रीटचुपधस्यव रित्तकोच
लविइतिरीक रिकरुक्ग्रामः जटुपीति जरिटुपीति जरीटुपीति जगंदिं जर्दिं गर्दिं जरी
गर्दिं लइ ग्रजगंधीत ग्रजटुताम् ग्रजटुधः इंडभावेल्हृपधागुणः सिपोल्हृदिलोपः
गुणः रपरत्वमभभावः चकारः इतोधकारस्य जश्चं चडः मग्धेसिपिधातो रुवाइत्यधिकृ
त्यदृष्टेतिदस्यरुत्वंवाततः एवस्य गरीलोपः दुलो एवस्य चलीर्चणः ग्रजर्वाः ग्रजर्वा
हाक्राधप्रचोक्रः रथग्रगराः पवमाधयोपि ----- इष्टव्याः पव ----- यंलगताः सवेव
गंतव्याः ॥ ग्रतोनिज्वत्ताव्यः ॥ यातिकाश्चित् तंयातमितरः प्रयुक्तेसतस्य हेतुः ।
हेतुमतिव ॥ हेतुः स्व ---- तत्रस्यकार्तः प्रयोजकरोतेदीयोव्यारः प्राषणाध्यवणादि
लक्षणो हेतुमान् प्रसिन्नभिधेयेधातोः णिवप्रत्ययोभवति णंकारो वृद्धयः यन्नित्री
हिरीकृयीत्मायातामुः णो ॥ प्रीतिः कीः लीरीकृयीत्मायी ॥ इत्येतेषामाकारानां
चप्रगागमोभवति णोपरतः यापयति गापयति सन्निधापयति स्थापयति प्रादेच उमदेशे
शितीभ्यात्वम् स्नेयात्वम् सास्त्रावनुवमाचोभवापित्वम् मितः क्रस्वः वृजद्वयोमित

३०

इति सूत्रेणामितो धातवः प्रतिपादितः तेषामुपलब्धः कृत्स्नो भवति एतत्परतः स्थापयति वड
 याचने वनयति दुवमरुद्भिर्गणे वमयति ॥ शास्त्रासाक्षात्वावेज्यायुक् ॥ शास्त्रासाक्षात्वा
 मृपा इत्येतेषामंगानां एतत्परतः युगागमो भवति शोतनृकारणो शाययति लोके दने प्रवञ्चा
 ययति षोऽर्तकर्मणि प्रवसाययति द्वेज्ज्ञाययति चोऽसंख्याययति कर्त्रभिप्राये क्रियाफ
 ले विवक्षते णि चञ्चेत्यात्मनेपदं भवति संख्याययते चोऽसंख्याययति पापने पाययति पारतणे
 पाते ज्ञगागमो वक्रव्यः पालयति ध्रुवि ध्रुवने प्रज्ञे जिज्ञाति वृद्धिः धावयति वागति गंधनयोः
 वापयतिः अध्यापयति जापयति मीढृहिं सायां मीनाति मिनोति ही जाल्यपि चेत्पात्वं वापयः
 तिङ्मिञ्प्रलेपाणोऽपमापयति दीङ्प्रलेपाणोऽपयति लीङ्प्रलेपाणोऽपयति विवक्षते मविभाषा लीयते रि
 त्यात्वं पालयति इति लीकारप्रश्लेषात्तातेर्ग्रहणं न भवति लोलेन स्तुवा वन्यतरस्यामुस्त्र
 हविपादाने इति विभाषा नुस्त्रको भवतः वृत्तं विलीनयति चिञ्चिस्त्रोणां चिति पधः स्या
 नेवाग्रात्वा मृवी गति छजन कर्त्तृ सनत्वारनेषु प्रवाययति प्रवापयति जिभी भयार्थं भेते हेतु
 भये इति विभाषा यामात्वमृञ्ज्ञे भापयते ग्रन्थत्रभिद्यो हेतु भये युक् भी स्यान्हेतु भये इत्यात्मा
 नेपदम् मञ्ज्ञे भीषयते जटिलो भीषयते हेतु भयादन्यत्र दृष्ट्या यादेशो परस्मैपदम् चञ्चि
 कायै नं भाययति अगात्वं स्वपदं चैव विभेते न्हेतु जे भये ग्रात्वं च स्वपदं चैव स्मयते न्हेतु जे स

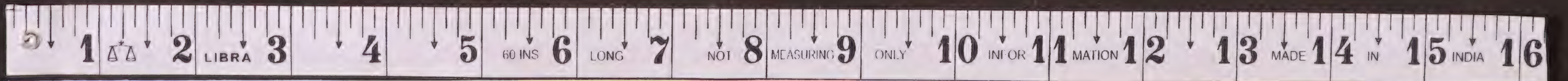

हे.
पा.
१५१

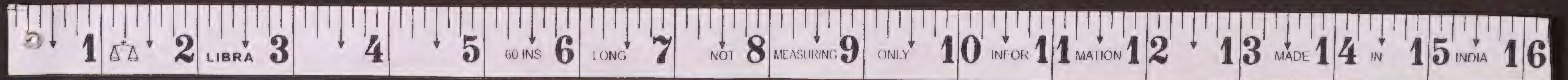
येनित्यंस्मयतेरित्यात्वंविस्मापयतेऽगतेः क्रीलजायां वीं करणे रीगतिरीषणः कुर्या शब्देऽन्तः
नेचत्माद्युविधुननेग्रंतीत्यादिना उक् पुगंतलसूपधस्यवेति उणः प्रहयति क्रेपयतिः लेपय
तिरेपयति यलोपः क्रीपयति स्नापयति अिज्जसेवायां वृद्ध्यायादेशौ आचयति णीज्जनाययति
धृज्जविधयति धृज्जीणाभो ल्लक प्रीज्जप्रीणयति अ आवयति इडावयति ल्हावयति ए
पावयति मृह्मावयति ऊहावयति धृभावयति पुज्जमावयति ह्रज्जहारयति कृज्जवारयति ल्
ज्जग्रास्तारयति ह्रज्जवारयति निवारयति वृधारयति एनिगारयति प्रविविभाषेति लत्वं निगाल
यति ॥ हलन्ताः ॥ पाचयति पाठयति हस्तिनाश्चिस्मलोरिति उकारादेशः होहर्तेरिति क्तात्वं अ
तउपधाया इति वृद्धिः घातयति जिष्यपस्यापयति अरघ्राटयति भिरिभेदयति व्दिर्त्वेदय
ति युधयोधयति वृत्रवत्रयति कृष्टमार्थे कृष्टपेरोलयति लत्वम् संकल्पयति क्रीडयति कृ ।
वृजयति ङोक्वयति विधु सिध्वाते रपारलौकिक इत्यात्वम् साधयति अन्यत्रसेधयति तपः
प्रजयति शितयति व्यथयति धंसयति इषवैकृत्ते ऊडपधाया गोहृदत्यधिहृत्त्यदोषोणाः
विति उपधाया कृत्वम् हृषयति स्फायी स्फायोवसति वकारादेशः स्फावयति शङ्कशातनेशः
हेरगतौ तइति उकारादेशः शाडयति अन्यत्रशाटयति गमयतीत्यर्थः रुहवीज्जन्मनिरुहः
पन्यतरस्यामिति पकारादेशः प्ररोपयति प्रारोहयति ॥ मिउउच्यंते ॥ चटचेष्टायाम् अत

जो.

उपधायावृद्धिः मित्तां क्रस्यः वृत्तादयो मितः वृत्तयति व्ययभयचलनयोः व्यययति प्रथयति ।
 प्रसयति सुदयति सवदमवलने खदेरुपपरिभ्यां चेति निषतिषेधः उपसंवादयति परिसवा ।
 दयति जलयति क्रमयति क्रदयति क्लदयति क्रदयति जित्वा सस्त्रमेत्वरयति ग्रन्थवद्वा र ।
 यति ज्वरयति गडयति खंडयति हेडवेष्टने मित्तां क्रस्यः पचद्गुञ्जस्वादेशः हिडयति वदय
 तिरदयति नदयति नादयति चावयति रावयति लावयति लज्जयति क्रोगे मदेष्टे गसंवराणे
 क्रगयति लगयति सगयति स्थगयति वागयति प्रगयति प्रकयति राणयति चणयति श्रण
 यति श्रथक्रथहिंसाद्यः श्रथयति क्रथयति क्रथयति ज्वलज्वलहलचलने ज्वलयति
 हलयति इत्यादि स्मृष्टाश्रयाने क्रस्यः स्मरयति ग्रन्थत्रयस्मारयति दृभयेदरयति भया
 दन्यत्र दारयति काष्ठं चूनयेनरयति श्रापाके अपयति ज्ञामारणतोषणनिषणो सुतिसं
 ज्ञाः मारणे मज्ञापयति पशून् मारवतीत्यर्थः तोषणे ज्ञापयति राजानं तोषयतीत्यर्थः नि
 माने ज्ञापयति शरान् व्याधः तेजयतीत्यर्थः चलकंपने चलयति ग्रन्थत्रयारयति विदि
 र्त्तं दने च्चदयति ग्रन्थत्रय्यादयति दोषान् जिह्मे मन्त्रनयोः झडिः लडयति ग्रन्थत्रयाडः
 यति मदी हर्षं दृपनयोः पदयति ग्रन्थत्रयादयति जनी नृपक्रूरज्जो माताश्च जनय
 ति जरयति रज्जोणोष्ट्रगरमणे इत्यनुनासिकलोपः रजयति घृगान् ग्रन्थत्रयं जयति विह

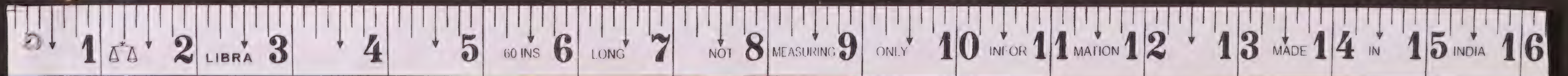

१५२

ॐ.

फले इत्यादिनात्मनेपदसेवापादस्यादिभ्यो भवति पाययते हनयते घ्रायामयते घ्रायास
 यते परिमोहयते घ्राणे चयते नंतयते अभिवाहयते घ्रावासयते ॥ भावकर्मणोर्यं क
 णेर निटिलोपः कार्यते हार्यते कर्मकार्तरि कर्मवद्भाव इष्यते कारयते स्वयमेव वा प्रत्य
 यासामात्रे लिटि इत्तां प्रत्ययः ग्रयामंता ल्याधि निस्सु इत्तां यादेशः कार्यां चकार
 लृट्कारयिता लृट्कारयिष्यति लोट्कारयत प्रकारयत लिङ्कारयत आशिषिणि
 लोपः कार्यांत कारयिषीष्टणिश्चिदुस्तुतः कार्तरि च इति श्लेश्चोदेशः चकारश्चोति
 विशेषणार्थः णिलोपः णोचश्चुपधायाङ्गस्वः चोति द्विवचनमसत्त्वल्युनिचः परेना
 लोपेदसन्भावामन्यते इति इत्त्वमृदीर्घो लघोरिदीर्घः लङ्ग्रचीकारतु ग्रजीहरतु ग्रपी
 पचतु ग्रपीपठतु तः उद्युएज्यपरे इति वाचनज्ञापकं णोस्थानिवद्भावस्योः उद्युएज्यपरे
 ति इत्त्वं दीर्घो लघोरिति दीर्घः ग्रवीभवतु ग्रलीलवतु ग्रपीपचतु नृग्रजीनवतु स्व
 तिष्ठुणोति इवति प्रवति स्तवति शवतीनां वेति इत्त्वमृ ग्रसिस्ववतु ग्रशिश्चयतु ग्रदि
 वतु ग्रपिप्रवतु ग्रपिस्त्ववतु ग्रशिष्पवतु नवाभवति ग्रसस्ववतु ग्रशुश्चवतु ग्रहृ
 वतु ग्रमश्चवतु ग्रभृश्चवतु ग्रशुश्चवतु णोचसंश्चोति विभाषासंप्रसारणमिति
 धातोः संप्रसारणमृग्रभृलस्य वेति नित्यं संप्रसारणमृग्रज्जवतु तत्सरद्वय

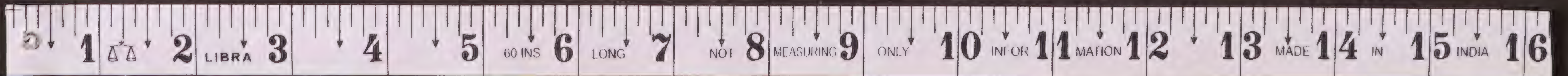

५५
५५
५५

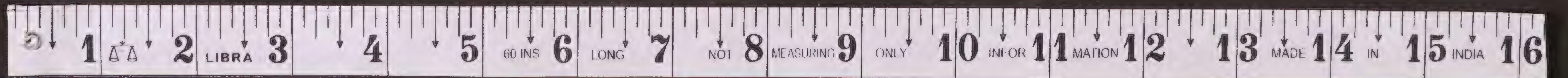
यप्रथमद्वयस्यशामित्यत्वम् अभ्यासस्यप्रसंस्कारत् अद्वयत् अतद्वयत् अप्रथमत् अम
अद्वयत् अतत्तरत् अप्रथमत् वेष्टवेष्टनेचेष्टवेष्टायाम् विभाषावेष्टिचेष्टोरितिप्रज्ञवः
ति अवेष्टत् अविवेष्टत् अवचेष्टत् अविचेष्टत् गणसंख्यानेष्टचगणइति अभ्यासस्य
इंकारादेशः अजीगणत् अजगणत् अलोपोनालिसर्वज्ञावः अजगत् अवकात् व
रुंसायां अववत् इष्टोचसंश्रुतिगणदेशः अजीगपत् अत्यप्रजदेहिती
यस्येतिद्विवचनम् अद्वितनसात्योप्रगणदोनभवतिः साद्वितनमाभवानद्वितनद्वीः
संयोगादयः नकारद्वाररेफः संयोगादयो नद्विर्भवति तं दीक्षेत् नैर्गद्वित् अद्विप्रमि
योगे अद्विद्वित् अवेष्टजायां अविचत् नद्वत् अकारस्य अकारः सहलक्षनिचणपरेद्वि
णोचस्यपथाय इत्वंभवति अवीक्षत् तत् अविचोत् तत् शासप्रज्ञाशिष्टोवेष्टकापनेयाभ्यः
याचजायाम् चरुपथायाक्रस्यः प्राप्नोनाप्नोपे शां हृदितामिति निविधत् अशाशासत् अय
याचत् अविचपत् अद्विष्टोकाजभासभाषलीपजीवमीलपीडामन्यतरस्यामित्युपधाक्र
स्यः अवित्राजत् अवित्राजय अविभासत् अमीभसत् अविभाषत् अवीभषत् अदिधीप
पत् अदिजीवत् अजीजवत् असिमीलत् अमीमिलत् अपिपीडत् अपीपिडत्
पः पिचतीरीचाभ्यासस्य अपीप्यत् अपीप्यताम् अपीप्यन्ति एतेरित् प्रतिष्ठपत्ति

५५

घातेवाग्रजिघ्रपतविणभवकर्मणोः प्रकारिग्रहणिवचनात्प्रत्यतिमिजेवभवति
 कृषाताम् इत्यादियुक्तिणोः प्रतिषेधेणिस्यंथिग्रन्थिब्रुजात्मनेपदाकर्मकाणामुपसं
 ख्यानं इति कर्मकर्तारिणं ताश्चिप्रतिषेधः णिचिप्रतिषेधः प्रतिषिद्धे च उच्यते
 चीकारतः कटः सुयमेव ॥ पवंणपत्ता ॥ एणमनंतेवक्रयः ॥ कायितमिच्छतीति म
 नृद्विवचनमृचिकारयिषतिजिह्वारयिषतिपिपालयिषति डोः पयस्यपरे इति इत्वं
 पिपावयिषतिलिलावयिषतिविभावयिषतिविभावश्चैः संप्रसारणाम् शिञ्चाययिष
 ति सुषावयिषति णोचसंश्च डोरिति विभाषागाडदेशः अधिजिगापयति ग्राध्यापिपयि
 षतिचटिग्रध्यादिगापयिषत् यङं तात्मनः लोल्हयिषते बोधयिषते बोधयिषते अलो
 ल्हयिषतग्रबोधयिषतयस्य हल इति यकारलोपः पापचिषते प्रपापचिषत इत्यादि म
 नंतास्यंताः बुधूषयिषति प्रबुधूषयादित्यादि ॥ यङं ताश्चिण्णबोधयति प्रबोधय
 यत्तयस्य हल इति यकारलोपः पापचयति प्रपाचयत्तणं तासिचण्णरनिदिइति णि
 पोपः भावयति प्रवीभवत् पथयति परिधत् पाचयति प्रपीपचत्पादि शौथिकान्तर्यं
 थोयाश्चोपिकपोत्तर्यंथिकः सवृपः प्रत्ययात्तेष्टः सनत्रात्रसन्निष्यते इच्छासनंतात्त
 नवति एकस्यां क्रियायामिच्छाद्वयस्यासंभवात् बुधूषितमिच्छतीत्यादिवाक्यमप्रयो

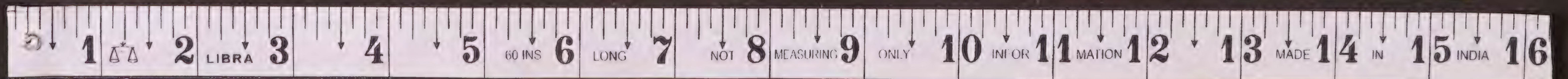
है.
पा.
१५५

गार्हमेवणिचाव्यवधानेन संभवति त्रित्याभेदात् प्रथिवुष्टयिषति पथिषयिषति पिपतयि
षति इत्यादि यङंतणं तात्मन विभावयिषयिषति यङंतणं तस नंतणं तात्मन लोभययिष
यिषति इत्यादि सर्वत्र संभावात् तमीत्यसर्वमुन्नयम् ॥ अथ सहातव उच्यंते ॥ पुत्रमिष्टुः
तीत्यादिवाघेवर्मणि द्वितीयेति द्वितीयाया विभक्तेरेकवचनस्य सपञ्चात्मनः कृपणपितृ
रेवात्मन संबंधिनः कर्मणाः संबंधादिभ्यामर्थवाक्यप्रत्ययो भवति पुत्रमात्मन इष्टुः
तीत्यक्तः सिद्धेयं सुपोधातु प्रातिपदकयोरिति सुपोल्लक क्वचिप्रत्यये परतः प्रवर्णित
स्यांगस्य इवागदे शो भवति ककारः कश्चिदस्य जां सामान्यप्रहणार्थः मनाद्यं तोधातवः
इति धातुसंज्ञायां न तोल्ल इत्ययः पुत्रीयति पुत्रमात्मन इष्टुः तीत्यर्थः एवं पटीयति प्राचाः
रीयति कंचलीयति त्वहीयति नः कश्चिदइति कश्चिदस्य जां सामान्यप्रहम् नकारांते शा
ह्वपंचोपरतः पदसंज्ञं भवति नलोपः प्रातिपदिका त्रस्य इति नलोपः एवं त्रामिद्धो नलो
पः सप्तसंज्ञातु विधिपुक्कति इति नियमादीन् रजीयति सा सीयति तवीयति प्रत्तवी
रहृषलवणानां सात्मप्रीतौ वचीत्यस्य गगमः प्रश्नदृषयो मंथनीभ्यामश्च मिष्टुति
वद्वामिष्टुति वृषस्यतिगोः अन्यत्र प्रश्नीयति वृषीयति तीरलवणयो जलसायां तीरः
मिष्टुति तीरस्यति माणवकः लवणमिष्टुति लवणस्यतिगोः अन्यत्र तीरीयति लवणीय

जो.

तिसर्वप्रातिपदिकानामसुखवक्तव्यः दधस्यतिमधस्यसुखवक्तव्यः दधिपस्यतिमधस्यतिप्र
 हृत्सावंधातुकयोर्दीर्घः कवीयतितथासत्रीयतिरेयतिपचोयवायावः वांतोयप्रत्यययोयमे
 चस्यानेवांतोवकारस्योप्रत्ययपरतः भवतिगव्यतिनाव्यतिस्राव्यतिस्रज्यतिस्त्रीरित्यतिपत्त
 त्रयितययतितयतिपत्तयतिवश्मयति प्रस्मयतिहामावेकवचनेप्रत्ययोत्तरपदयोरपद
 योश्चप्रत्ययेउत्तरपदेचएकवचनेषुफारस्मदोसपर्यंतयोः लमदन्तोतावादेशौभवतः द्वय
 भिसृष्टतिहलिचेतिहृन्त्रः गीयंतिदीव्यतिहृत्पचिमातीव्ययानांप्रतिषोधोवक्तव्यः
 किमिच्छतिइदमिच्छतिउच्चैरिच्छतिनीचैरिच्छतीत्यादि प्रतोलोपः यम्यहलः कस्यवि
 भाषाहलउत्तरस्यकस्यप्रावधानकंपरतः लोपोभवतिविकल्पेनप्रवादीप्रवादीतु
 काम्यश्च ॥ सुबन्नाकर्मणप्राप्तेष्ट्यायावाकास्यप्रत्ययोभवतिककारस्येत्तल्लोपः प्र
 योजनाभावात्तभवतिशेषसमानम् सुत्रकाम्यतिधनुकाम्यति राजकाम्यतिकविकाम्य
 तियत्काम्यतितत्काम्यतिहृत्पदिप्रशनायोदन्यधनायबुधत्तापिपासागयेसु प्रचना
 शोभिनिपात्यते बुधत्ताचेद्भवति प्रशनायतिप्रत्यत्रप्रशनीयति इदमिच्छतितदन्त्यादेशः
 पिपासाचेत् इदन्त्यतिप्रत्यत्रउदकीयतिधनमिच्छतिधनायितिगवश्चेत् प्रत्यत्रधनीयति
 उपमानाद्यचारे ॥ वयजनुवर्ततेउपमानात्कर्मणः सुबन्ताद्यचारेथेकप्रत्ययोभवति

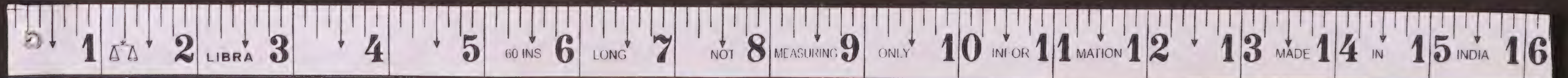

हं
पा.
१५५

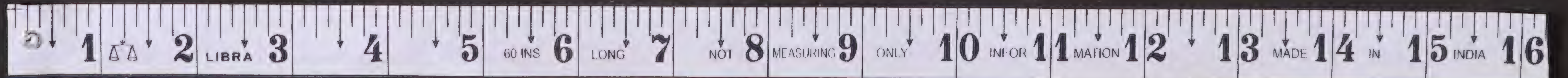
उत्रमिवाचरतिश्चात्रमाचार्यः पुत्रीयतिराजीयतिसवेकः मालीयतिः किमालयमित्यादि
प्रधिकरणाद्येतिवक्तावं प्रासादेइवाचरतिप्रासादीयति कृष्णमप्रचीरतिवृषभेधृमेयति
रजौरंतीयतिधूमादित्यादि ॥ कर्तः कइसलोपश्च ॥ उपमानात्कर्तः सवंताद्यचारेथेव
इप्रत्ययोभवतिसकारस्यचलोपः सूर्यइवाचरति प्रहृत्मावधातकयोदीर्घः सूर्यायतेचं
ऋः वंशयतेभानुः राजायतेमातृः दंतीयतेच्यः कवीयतेवैयाकरणाः पृथ्यतेपितृयतेपि
तृयतेवपइमानिनोश्च कपटिमानिनिचस्त्रियाः भाषितउंस्वादृडः पुंवद्भावोवतिक्रमा
रीइवाचरउक्तमागुयतेवृद्धातरुणायतेजीर्णावधुयतेवालावालायतेवधुः शूनायतेका
कः तयतेययतेह्यतेमयतेइत्यादिसवंसलोपः ओजोशयतेपयसोनित्यंपर्यायतेपय
स्यतेइत्यादि अत्रद्विसर्वप्रातिपरिकेतोइत्येवेवरष्टत्तस्येत्तलोपः अश्रुतिगर्भः गर्भति
अश्रुः हंसतिकाकः इत्यादि ॥ तृशादित्योतुयंश्चेलोपश्चहलः तृशाइत्येवमादिभ्यः प्राति
परिकेभ्यः श्यन्तेत्यभविभवत्यर्थेकृत्यत्ययोभवति अतृशोतृशोभवतितृशायतेशीघ्राय
तेपंडितायतेहलोलोपः उन्मनायतेमहायतेसमनायतेउन्मनायते ॥ लोहितादिजुज्य
क्वम् लोहितादिभोडाजनेभ्यश्चतुर्विभवतीर्थोक्वप्प्रत्ययोभवतिक्वक्वः ॥ क्वप्त्राडा
तोर्वापरस्मैपरंभवतिलोहितायतिलोहितायतेकर्मायतिकर्मायतेनीलहीनमंडत्यः क्व

जं.

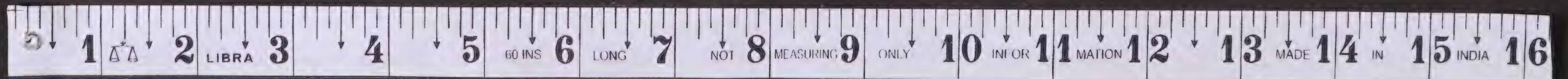

ङिष्पते नीलायते पेनायते स्रग्भयते राजंतेभः प्रव्यक्तानुकारणाद्यजवडत्वादितो
 डावृइतिडावृडाविवाङ्गलंहेभवतः इतिद्विवचनम् तश्चङ्चः प्रागेवभवतिडावी
 तिविषयसप्रमीत्वात्तस्यपरमात्रेनितसंज्ञायानित्यमात्रेडितेंडचेतिपरवृत्तम्
 हिलोपः परपरायतिपरपरायतेसिमिसिमायतेसिमिसिमायते कमकमायतेकम
 कमायते रमरमायतिरमरमायते नमोवरिवस्त्रिचङ्ः कच नमसुवरिवसु चित्रद
 इत्येतेभः कच प्रत्ययोभवति कारणविशेषेनममः प्रजाहोनमस्यतिरवानुवरिवसुः
 परिचर्यायामुद्गु चित्रङ्ग्राश्चतेचित्रीयतिक्ष्टायक्रमेणवपङ् प्रजवे
 भवतिक्ष्टायतेसंधानेक्ष्टायतिमत्रक्ष्टक्त्वगहनेत्यः पापचिक्वीर्षायामुक्पङ्
 सत्रायतेक्ष्टायतक्त्वायतेगहनायतेकर्मणोरोमंश्चतमोत्पावर्तिचरोः रोमंश्चवर्त
 यतिरोमत्यायतेतपश्चरतिनपस्यतिनपसः परस्मैपठंचवाष्पोष्मात्पामयमनेक्पङ्
 वाष्पसुद्धमतिवाष्पायतेवाष्पायतिरूष्माणसुद्धमतिरूष्मायते प्रहृत्तावर्थातुक्
 योर्हीर्घः धमाश्चेतिवक्त्रव्यम् धमसुद्धमतिधमायतेहेनाश्चहेनसुद्धमतिफेनायते
 शब्दवैरकलहात्रकावामेचेत्यः कारणवपङ् शब्दवैरातिशब्दायतेवैरायतेबालहा
 यतेप्रत्रायतेक्ष्टायतेमेष्टायतेसुदिनङ्दिननीहारेभ्यश्चेतिवक्त्रव्यसुदिनमुक्

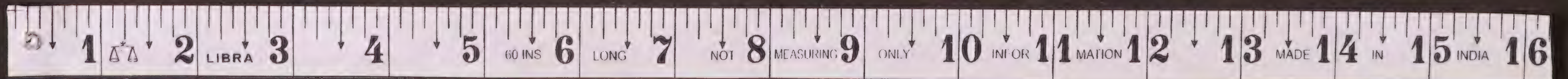

रोतिसुदिनायतेडंदिनायतेनीहारायतेग्रहालाशीकाकोपापोहाप्रक्षानांग्रहणमिति
 वक्रचंश्रायतेग्रहायतेशीकायतेकोरायतेपोहायतेप्रक्षायतेसुखादिभ्यःकर्तृरना
 यांकादसखंवेदयतेसुखायतेडःखायतेड्रायतेकुप्रक्षयतेग्रहायतेवरुणाय
 तेनमोवरिवस्त्रिडःकाडःउक्तान्युदाहरणानिप्रक्षभांडचीवरामिडःचीवेरादजेने
 परितानवासंवीवरयतेभित्तःवीवरयतेमंडमिश्रस्तर्ललवणव्रतवसुहलकलः
 कृतधृत्तेत्योणिवृमंडमंडकरोतिमंडयतिमिश्रयतिस्तर्लयतिलवणयतिव्रताड्ये
 जनेतन्निवृत्तौचप्रव्रनइतिशुडनेव्रतयतिनभंतेवस्रास्तसाष्टादनेयस्रयस्रयति
 हलंयुक्तातिहलयतिकलयतिहृतंकरेतिहृतयतिधृत्तावहतिधृत्तयतिधृत्तानि
 वहतिधृत्तयतिकेशान्विद्धितीत्यर्थःसत्यापपाशरूपवीणाहृष्टोक्मिनालोपवृच
 वमेवणं हृणं चुरादिभ्योणिवृसत्यार्थवेदानामाउग्वक्रयःसत्यमोचसेसत्यापयति
 प्रधापयतिविवेदापयतिपाशयतिवृषादृशनेवृषयतिवृषायतिवीणयाउपगायति
 उपवीणयतिस्तलेखक्रस्मातिप्रवकलयतिश्रैकरूपस्थातिउपश्राकयतिसेनया
 प्रभियातिस्थासेनसेधसेतिषत्प्रभियेणयतिलमन्यनुमार्ष्टिप्रचलोमयतित्वं
 यृक्तातित्वयतिप्रकारातंत्वनिपातनंप्रक्षहृस्पदिलोपोमाधृत्इतियचप्रकृते

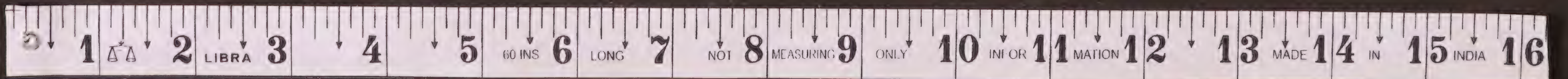

काजितिप्रकृतिभावः नदाग्रत उपधायावृद्धिप्रसंगः तस्मादकारात्तद्वनिपातनमद्वयति।
 वर्मणासंरत्यतिसंवर्मेयतिवर्णांशुलान्तिसंवर्णयतिचूर्णोन्नविचंसयति चूर्णयतिसावडः
 खेतत्रित्यायांसाविकरोतिसावयतिडः। खयतिहस्तपादात्रिरमनेहस्तेननिरस्यतिप्रपहस्त
 यतिपादेननिरस्यतिनिष्पादयतिचेताश्चाश्चतरगालेडिताह्रकणापश्च ॥ तरेतकलोपः
 श्वयेताश्चमाचसेयेताश्चस्वलोपः। येतयति प्रश्चसंरस्यतरलोपः। प्रश्चतरमाचसेप्रश्चय
 तिगालेडितस्यइतलोपः। गालेडितमाचसेगालेडयति प्राह्रकस्यकलोपः। प्राह्रकमाच
 सेप्राह्रयतिलचुंकारोतिलचुंकारोतितराचसेतत्कारोतिइतिणिचूर्णविष्टवत्यातिपरिक
 स्यतिहिलोपः। प्रचःपरस्मिन्चविधाविति प्रज्ञदेशः। परनिमित्तकः। एवंस्यविधौकार्यकर्तः।
 व्येस्यानिवद्भवतिप्रास्थानिवत्तादृदिर्नभवतिलचयतिपरयतिस्वरङ्गयुवकस्वत्तिप्रत्तज्ञा
 णायणादिपरंएवंस्यचगुणाः। स्थलादीनांपरंयणादिशब्दवृत्त्यंलप्यतेएवंस्यचगुणाभवतिणा
 परेस्यनेलमाचसेलचयतिह्रमाचसेह्रयतिह्रस्वयतिलोडयतिप्रियस्थिरस्फिरोरुवज्जले
 गुरुहृदत्प्रदीर्घहंसारकानांप्रस्यस्यवत्पहिगवर्षिंप्रपाचिहंरः। प्रियस्थिरस्फिराता। रुवज्ज
 लगुरुहृदत्प्रदीर्घहंसारक इत्येतेषां प्र। स्थ। स्थ। वृत्तिहिगवर्षिंप्रपाचिहंर इत्येते
 देशाभवन्ति। यथासांख्येनप्रियंकारोतिप्रियस्यप्रइत्ययमादेशोभवतिप्रकृत्यैकाजितिप्रकृ

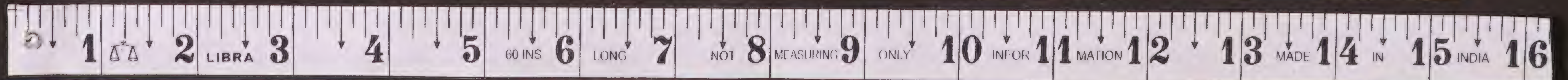

तिभावः प्रवर्जितोतिवृद्धिः प्रतिक्लेशादिना प्रवृत्तिरप्यतिस्थिरं करोति स्यापयामि स्यापय
 तिवाचयति प्रवृत्तिरप्यतिस्थिरं करोति स्यापयामि स्यापय
 वृद्धिर्न भवति वृद्धोऽन्तोपोध्ववद्वोः इष्टस्य विद्वेति न भवति प्रवृद्धिर्न भवति प्रवृद्धिः
 पुनर्हन्तावर्धनिर्दितस्येति प्रयोगार्हः पञ्चशतः प्रयज्यते वृद्धं करोति वषयति त्रपय
 ति शययति वृद्धयति प्रतिक्लेशादयोर्नैरसाधौ ॥ प्रतिक्लेशादयोर्नैरसाधौ ॥ प्रतिक्लेशादयोर्नैरसाधौ ॥
 धयति वृद्धोऽन्तोपोध्ववद्वोः वृद्धलमिष्टवच्चति वचनादिष्टस्य विद्वेति न भवति भावय
 तिष्टयामाचष्टे रक्तोद्गतादेष्टुर्गतिरित्यस्य ककारस्य प्रोभवति प्रययति प्रदयति त्र
 शयति कशयति दृश्यति परिवृद्धयति कण्डादिभ्यो यक कण्डुदन्त्येवमादिभ्यो यक प्रत्ययो
 भवति द्विधाः कण्डुदन्त्याधातवः प्रातिपदकानि तत्रधात्वधिकाराद्भातव्यः प्रत्ययो विधीयते
 न प्रातिपदकेभ्यः कण्डुदन्त्याधातवः प्रातिपदकानि तत्रधात्वधिकाराद्भातव्यः प्रत्ययो विधीयते
 वृद्धयति मदीयति प्रतो लोपः प्रात्यतीत्यादयः कर्माणि कृ कामयते इत्यादि तेषां कर्माणां जन्तात्मा
 नृ द्विवचनमेकाचो यथेष्टं नामधातूनां वक्तव्यं प्रु प्रीयिषति प्रु प्रीयिषति प्रु प्रीयिषति
 षति प्रु प्रीयिषति इत्यादि प्रायादय प्रावधातुके वा प्रावधातुका विवक्षायाम् प्रायाद
 यः प्रत्यया वा भवन्ति कर्मिणा कामयता इत्यादि र्थं जन्तात्मा च प्रु प्रीययति गीययति शक्ता

नीययति कणीययति इत्यादिकं दूययति र्थस्य विभाषा सुख्यति मत्वा ययति तथा कामयती
 त्यादितया च द्प्रप्रुप्रीयत् प्रजगणीयत् प्रजहणीयत् इत्यादिसर्वं लकारसु सवि
 ल्कारमावर्तनीयाः ॥ इति प्रज्ञा समाप्ता ॥ लङ् हृत इत्येव धृतेर्ध्ववर्तमाना ह्यतो यङ् ।
 प्रत्ययो भवति प्रकरोत् प्रहरत् वज्रहि निंदेष्टाः किमर्थः प्रद्यस्यो भूत्स हि व्यामिश्रेणा धृ
 त्परोत्ते लोकविज्ञात प्रयोक्तृ दर्शनविषये लङ् यङ् । प्रकृणात् यवनः साकेतम् प्रकृणा
 यवनो मायामिकम् परोत्ते इति किमत्रावायचितः लोकविज्ञाते इति किंच कारकं देव
 रत्नः प्रयोक्तृ दर्शनविषये इति किं ज्ञानं संकिलकृत्स्ननाथः अभिज्ञवचनलृट् प्र
 अभिज्ञा स्मृतिः तद्वचना उपदेशे अनद्यतने धृते लृट् प्रत्ययो भवति लटोपवादः अभिज्ञा
 नामिदेव रत्नकर्मरेषु वदस्यमः अभिज्ञानामिदेव रत्नमगधेषु वदस्यमः वचनप्रदं
 पदार्थं अभिज्ञानासिस्मरसि बुद्ध्यसचेतयमे इत्यादि ॥ नयदि ॥ यष्टु ह्येन सहिते प्र
 भिज्ञावचने उपदेशे लृट् प्रत्ययानभवति एवं प्राप्तः प्रत्ययि धाते अभिज्ञानामिदेव र
 त्प्रत्ययश्च रत्नकर्मरेषु वसामवसमात्रं स्मर्यमेतत्परं किंचिल्लृट्प्रत्यये विभाषा साकंते ॥ यदीति
 नाचवर्तते उभयत्र विभाषेयम् अभिज्ञावचने उपपदे यष्टु ह्यसहिते केवले च विभाषा
 लृट् प्रत्ययो भवति साकंता चेत्प्रत्ययो ज्ञा लृट्प्रत्यययोः सुबन्ते च प्रयोक्तृ साकंताभ

६५
हु.
पा.

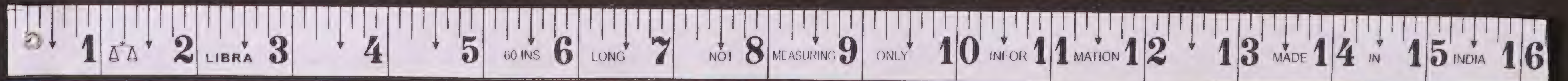
१५८

वति अभिजानासिदेवदत्तकर्मरेषुवसासतत्रोदनमतं ज्ञद्विदितस्त्वपि अभिज्ञाने
सिदेवदत्तयत्कर्मरेषुवसासतत्रोदनमतं ज्ञद्विदामोलक्षणं भोजनं लक्ष्मणोत्तेलि
इ धृतानद्यतनेपरोत्तेर्येवतमानादातोः लिङ्प्रत्ययो भवति ननु च धातुर्थः परोत्तः सद्य
सत्यमेतत् प्रलितलोके प्रत्यक्षाभिमानाः सर्वत्र नास्ति तत्परोत्तमित्युच्यते चकारज
हारत्तमविषयेपि विज्ञेयात्तेपात्यरोत्ततासत्येवतस्येथासमोदं कलिगं जगामनाहं
इतिणाप्रथं प्रविवेशदृशदृश्यतो अद्वच धृतानद्यतनेपरोत्ते इति लिङ्प्रामेदृशद्यतो
रुपदयोः चङ्प्रत्ययो भवति चकार इति दृक्च इति दृक्चकार शब्दवगेत
शब्दश्चकार प्रश्नेष्टासन्नकाले धृतानद्यतनेपरोत्त इति वत्ततस्य विशेषमेव दृष्टव्यः प्रश्न
ग्रामत्रकालेष्टमाने र्ये धृतानद्यतनेपरोत्तेवर्तमानादातो लोहलिङ्प्रत्ययो भवतः क
श्चित्कश्चित्कश्चित्प्रगच्छद्वदत्तः जगामदेवदत्तः ग्रामत्रकाले इति तत्किं भवंतं दृष्टमि
जयानकं संविल्लवासदेवः ॥ लक्ष्मे ॥ धृतानद्यतनर्थवर्तमानादातो लक्ष्मणोत्तेभ
वति स्म शब्द उपपदेपवंसपिता ब्रवीति पवंस उपायायः कथयति ननौ दृष्टप्रतिवचने
अनद्यतनपरोत्त इति निवृत्तं दृष्टमानो निधिरवमननु शब्द उपपदे प्रश्नद्वयके प्रति
वचने गम्यमाने धृते लक्ष्मणोत्तेभवति लोपवारः प्रकाषीकहं देवदत्तननुकरोमिभाः

ॐ.

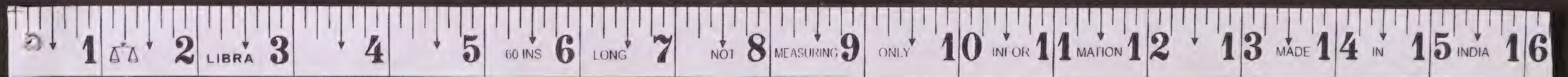
अथोचस्तत्र किंचित्तेव दत्त ननु ब्रवीमिभोः एष प्रतिवचने इति किं न त्वकार्षीः प्राण
 वकः न न्योविभाषानशब्दोपपदे एष प्रतिवचने गम्यमाने विभाषाल्लस्यत्ययः प्रका
 र्षीः कलं देवदत्त न करोमिभोः नाकार्षम् अहं नु करोमि अन्वकार्षम् अन्वकार्षम् परिल
 इच्छामे ॥ अथ तत्र मिदं दुक्लभ्या नुवर्तते उरुशब्द उपपदेः सशब्दवर्जिते भूतान
 यतने विभाषाल्लस्यत्ययो भवति लङ्ताभ्या मुक्ते यथा विषयमन्येपि प्रत्यया भवन्ति वल्ता
 रः इह उरुशब्दाः प्रसङ्ग इति किं न तेनः स उरु उरु ग्रथीयते वर्तमाने लङ्प्रारब्धोपरि
 समाप्रश्नुवर्तमानः कालः वर्तमानेयं वर्तमाना ज्ञातोः लस्यत्ययो भवति पचति नय
 तियावत्सुराणि पातयो लुङ्प्रत्ययो भवति इत्येव यावत्सुराशब्दयोः निपातयोः उपप
 द्यो भविष्यतिकाले धातो लङ्प्रत्ययो भवति यावदुक्ते उरुशब्दे निपातयोरिति किम् ।
 यावद्वा स्यतिता वल्तोत्यते कारणाभूताया उरुब्रजिष्यति विभाषा कलं कर्त्तुं कलं कर्त्तुं
 इत्येतयोः भविष्यतिकाले विभाषाल्लस्यत्ययो भवति कलं शब्दे कलं भोत्यते कलं भोक्ता
 कर्त्तुं शब्दे कर्त्तुं भोत्यते कर्त्तुं भोक्ता कलं लिप्सायां विभाषेति वर्तते किमोचते किंचित्ते
 त्रप्रहणेन विभक्तिरुत्तरम् प्रतीयात् तत्र उत्तर इतमोचेति परिसंख्यानं स्मर्यते किंचित्ते उ
 पपदे लिप्सायां गम्यमानायां भविष्यतिकाले विभाषाल्लस्यत्ययो भवति लङ्मुमिष्ट्यालि

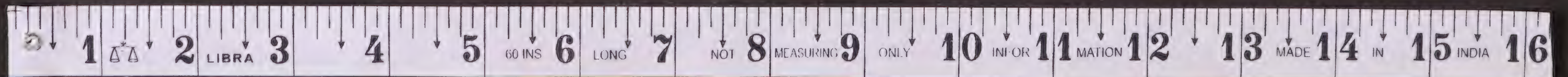
साप्राथनाप्रभिलाषः कंभवेतोभोजयन्त्रिकंभवत्तभोजयन्त्रिकालेविभाषालस्यत्य
 योभवतिलक्ष्मिष्णालिषाप्राथनाप्रभिलाषः कंभवत्तोभोजयन्त्रिकंभवत्तोभोजय
 तारः लक्ष्मिकामः पृष्ठतिवातरः भित्तांरुतिरास्यतिरातावालिपुसायामिति किं कः प
 रलिपुत्रंगमिष्यतिलिप्यमानः सिद्धौचविभाषेत्येवलिप्यमानासिद्धिः लिप्यमानसि
 द्धिः तस्यांगममानायांभविष्यतिकालेविभाषालस्यत्ययोभवति प्रकिं वृत्ताथप्रांभः ॥
 प्रथिनेयोभक्तंरातामस्वर्गंगतालिप्यमानाद्भक्तात्स्वर्गसिद्धमाचक्षमानेणरातां प्रो
 दसद्दयतिलेदर्थंलक्षणोच ॥ लोदर्थंलक्षणः प्राप्यादिः सलक्ष्यतेयेनधात्वर्थेनसुलो
 दर्थंलक्षणोधात्वर्थः तस्मिन्वर्तमानाद्दातोः भविष्यतिवालविभाषालद्वयप्रत्ययोभव
 तिउपाधायश्चेत्तागच्छतिउपाधायश्चेत्तागमिष्यतिउपाधायश्चेत्तागंता प्रथत्वंलक्षो
 ष्यप्रथत्वंलक्षोष्यप्रथत्वंव्याकरणमधीष्यतपाधायामनमध्ययनप्रेष्यस्यलक्ष
 णंलिङ्चौर्ध्वमौहूर्तिकोभविष्यतीत्यनुवर्ततेविभाषालोदर्थंलक्षणइतिच ॥ ऊर्ध्वमो
 हूर्तिकोभविष्यतिकालेलोदर्थंलक्षणोवर्तमानाद्दातोः लिङ्प्रत्ययोभवतिचकारालिङ्
 चविभाषाऊर्ध्वमूर्ध्वतांजवतिऊर्ध्वमौहूर्तिकः निपातनात्समासः उत्तरपरवृद्धिश्चभवि
 ष्यतश्चेत्तद्विशेषणमऊर्ध्वमूर्तिकोपरिमुहूर्तस्यउपाधायश्चेत्तागच्छेत् उपाधायश्चे

ॐ.

द्योगमिष्यति उपाधाय श्रेयसां तां प्रयोत्वं चंदोधीष्वप्रयत्वं व्याकरणमधीष्ववर्तमान
 सामीप्येव ॥ वर्तमानाद्वासमीप्यवर्तमानसमीप्यस्य द्यः स्याथि कत्वं व्यामते चतुर्वर्णा
 दिसिद्धार्थं वर्तमानसामीप्ये धृते भविष्यति च धातुर्थे वर्तमानाद्वातो विभाषा वर्तमान
 वत्प्रत्यया भवन्ति वर्तमाने लङित्वा रत्प्रया वङ्गादयो वङ्गलमिति वर्तमानप्रत्यया उक्ता
 स्ते धृत भविष्यते विधीयते कदादेव दत्तागतो सि घृहगच्छामि प्रागच्छतु मेवमां विद्धि
 प्रथमागमनमप्योः स्यागतः कदादेव दत्तगमिष्यति पृथगच्छामि गच्छतु मां विद्धि गमि
 ष्यामि गतामि वत्कणां सादृश्यार्थे येन विशेषणेन वर्तमाने प्रत्यया विहिता प्रकृत्य
 पपत्वादिना तथेवात्र वर्तमानः यजमानः प्रलेकीरस्मः सामीप्यप्रहणमिति
 किमविप्रकर्षविवक्षायां माधृत् परुदगच्छत्यादलि उत्रं वर्धेण गमिष्यतियो मन्यः
 ते गच्छामीति पदं वर्तमानपदवाले वर्तते कालांतरगतिस्तवाक्योतराद्भवति न च
 वाच्यगम्यः कालपदसंस्कारमुज्यते तादृश्यं वाक्यार्थं प्रतिपत्तिपत्रां प्रतिकरण
 मित्मनारंभाणीयमेव तथा चः करिष्यति वर्धेण गमिष्यतीति सर्वमुपपद्यत एव प्राशं
 सायां धृतवश्च लत्ये वर्तमानसामीप्यद्वर्तते प्राशंसनमाशंसा प्रप्राप्स्य क्रिया
 यं स्य प्राप्समिच्छा तस्याश्च भविष्यत्कालो विषयस्तत्र भविष्यति कालप्राशंसायां

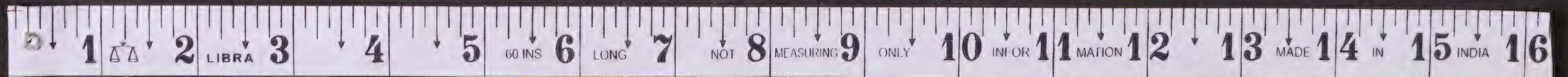

गम्यमानायां विभाषा धृतवत्प्रत्यया भवति चकार गृह्णमानवश्च उपाधायश्चेदागमिः
 ष्यति उपाधायश्चेदागमेत् उपाधायश्चेदागताः पतेव्याकरणमधीमहे ग्रथयामहे
 ग्रथगीमहे ॥ पतद्याकरणमधीतम् सामान्यादेशे विशेषानतिदेशः तेन लिप्सिदो
 नभवतः प्राशंसायामिति किम् प्रागमिष्यति तिप्रवचने लृट् प्राशंसायामित्येवति
 प्रवचने उपपदे प्राशंसायां गम्यमानायां लृट्प्रत्ययो भवति धृतवत्प्रत्ययापवादः उ
 पधायश्चेत्तिप्रमागमिष्यति पतेव्याकरणमधीमहे वचनग्रहणं पर्यायार्थमणी
 ब्रुमाद्यत्वरितमधीमहेनेति कर्तव्यं लृट्ग्रहणं लृटोपि विषये यथा स्यात् इति श्रुः
 तिप्रमधीमहे प्राशंसावचने लिट् प्राशंसा उच्चाते येन तदाशंसावचनम् तस्मिन्
 पपदे लिट्प्रत्ययो भवति धृतवत्प्रत्ययापवादः उपाधायश्चेदागमेत् प्राशंसे युक्तो
 धीयीय प्राशंसे प्रधीयीय प्राशंसे प्रधीयीयानानद्यतनयत्क्रिया प्रबंधसामीप्ययोः धृता
 नद्यतनी भविष्यन् नद्यतने च लृट् लृटौ विहितौ भयोः प्रतिषेधः अनद्यतनवत्प्रत्ययवि
 धिर्न भवति क्रियाद्वसाम्येव गम्यमाने क्रिया प्रबंधमातयेनानिष्ठानदेशकालानां सामी
 प्यमत्रित्यजातीयेनाद्यवधानं याजी वं युक्तो ध्यापिष्यति सामीप्ये त्वल्लपियेयं पौर्णमा
 स्यतिच्चाज्ञातस्यामपाधायो ग्रीनाधितसो सो नायष्टसावासमाधितयेयसमावस्यागामिनी

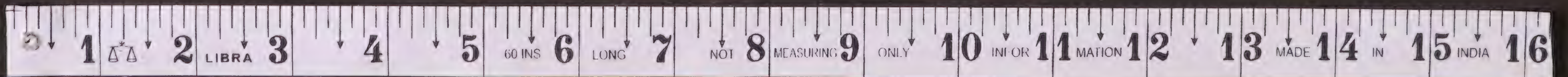
तस्यां उपाध्यायोगीनाथास्य तिस्रो मेनयस्य तिस्रस्य तिस्रो प्रतिषेधो यथा प्राप्त
स्यात्पुनश्चायत्तविषयतिमर्यादावचनेन वरस्मिन् नृणां नष्टतन इति वर्तते ते प्रक्रियार्थ
समीप्यार्थवचनमभविष्यतिकाले सति प्रवरस्मिन् विभागे प्रनयतनवस्य त्वयवि
धिर्न भवति यो यमद्वा गंतव्य प्रापारलिपुत्रस्तस्य यद्वरे कौशल्यास्तत्र द्विरोधनं भो
क्ताः सहेतवस्तद्वृत्त्या तास्मः प्रवरस्मिन्निति किम्येयमण्वगतं त्वय प्रापारलिपु
त्रस्तत्रयः परं कौशल्याः तत्र द्विरोधनं भोक्ताः सहेतवस्तद्वृत्त्या तास्मः इदं स
त्रेदेशकृतमर्यादा उत्तरत्र कालकृता कालविभागे चानहोरात्राणामभविष्यतिम
र्यादावचनेन वरस्मिन्निति सवमनुवर्तते कालमर्यादाप्रविभागे सति प्रवरस्मिन्
विभागे भविष्यतिकाले प्रनयतनवस्य त्वयविधिर्न भवति न चिदहोरात्रसंबंधी प्र
विभागः तेषां च प्रविभागे प्रतिषेधः तैरहोरात्रैः कालवाचिनः प्रतिषेधः पूर्वोक्तवसि
द्वेवचनमहोरात्रप्रतिषेधार्थम्योगविभाग उत्तरार्थरयो यंसंबन्धस्तत्रागो उत्तरस्य
यद्वरमात्राह्यणस्तत्र युक्ता ग्रथेष्टा महेतवो र्त्नं भोक्त्या महेतवभविष्यतीत्यवयो
यंसंबन्धरोतीतस्तस्य यद्वरमात्राह्यणस्तत्र युक्ता ग्रथेतास्महेतवो र्त्नं भोक्ता
स्महेतवस्मिन्नित्येव परस्मिन् विभागां वत्यति प्रहोरात्राणामिति किं त्रिविधमुपा

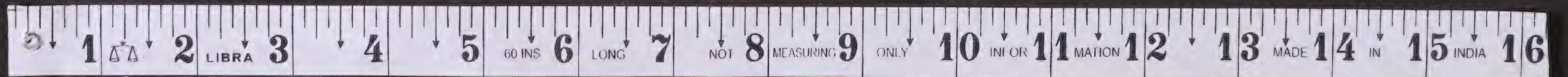
हराणो यो यं नास्य गमीतस्य योवरः पंचदशरात्र लत्र युक्ता ग्रंथेतास्मद्देतत्र मरुभन
पातास्मः सर्वथा होरात्रस्य शेषे प्रतिषेधः परस्मिन्विभाषा भविष्यति मर्यादा रूपा चनेका
लविभागेत्यान होरात्राणामिति हंततं कालमर्यादा विभागे सति भविष्यति काले परस्मि
न्विभागे विभाषा घनयत नवत्यत्ययविधिः न भवति न चेद होरात्र संबंधी प्रविभागः प्र
वरस्मिन्पूर्वेण प्रतिषेध उक्तः संप्रति परस्मिन्त्राप्रपवविकल्प उच्यते यो यं संवत्सरं
गमीतस्य यत्परमाया ह्यणालत्र युक्ता ग्रंथेतास्मद्देतत्र मरुभन
स्यामः तत्र सद्युपात्तस्यः भविष्यतीत्येव यो यं संवत्सरं रोतीतलस्य यत्परमाया ह्यणाल
मर्यादा वचने इत्येव यो यं मित्येव यो यं निरवधिः कालग्रागमीतस्य परं यदा प्रहय
णाः कालविभाग इत्येव यो यं मधागत्र व्यघ्रापाटलिपत्रालस्य यत्परं कौशा व्या इति
सर्वत्रानयत नवत्यत्यया तदा ह्ययोः ॥ लिङ्गिमित्ते लं क्रियातिपत्तौ भविष्यतीत्यन
वर्तते हेतुहेतुसतो त्रिंशत्तेवमादिकं लिङ्गे निमित्ते तत्र लिङ्गिमित्ते भविष्यति काले
ल्लङ्प्रत्ययो भवति त्रित्यतिपत्तौ मत्प्राप्तश्चिद्वै गणारनतिनिवृत्तिः क्रियायः क्रि
यातिपत्तिः इति एतेन चेदायास्यत्र शक्यं पर्यां भविष्यति यदिकमलकाज्ञानं शक्यं
स्या पर्यां भवनं लत्यते प्रभोत्पतभवान्चूतेन सह यदिसत्सु मीपे प्राप्तिष्यते भविष्यती

ॐ.

लविषयमेतद्वचनात्भविष्यत्पर्याभवनमहेतुमत नहेतुभूतकमलकाहानलिङ्गे
नतदभिपतनम्प्रपाणात्तुगद्वगम्यवक्त्रावाक्यं प्रयुक्तेयदिकमलकमहास्यातनः
शकलंपर्याभविष्यत् इतिहेतुमतोराहनापर्याभवनयोर्भविष्यत्कालयोरितिपत्तिरु
तोवाचगद्वगम्यते ॥ भूतेच ॥ लिङ्गिमिन्नेल्लंक्रियातिपत्ताविविन्निसवमनुवर्तते
एवंगभविष्यतिविहितःसंप्रतिभूतेविधेयतेभूतेचकालेलिङ्गिमिन्नेक्रियातिपत्तोमः
भांल्लत्पत्ययोभवतितत्ताप्येरित्याभ्यलिङ्गिमिन्नेविधानमेतत्प्रकृततोविकल्पं
त्यतिदृष्टोमयाभवतःउत्रोत्रार्थीचक्रममाणांपश्चब्राह्मणार्थीयदिसतनदृष्टोमः
विष्यत्तताभोत्यतग्रप्यभोत्यतनतभुक्तवान् अन्येनाद्यसपगतः ॥ अतःहृदने
नयःप्रतन्यते ॥ धातोरित्याधिकारः ॥ यदितरुंधंयदनुक्रमिष्यामः ॥ आत्तीया
न्यायपरिसमांतेर्धातोरित्येवंतद्वेदितव्यम् ॥ इत्यनुवर्तमाने ॥ हृदतिइ ॥ अस्मि
न्धात्यधिकारेतिवार्जितःप्रत्ययःहृत्संज्ञोभवति ॥ वासद्वयोस्त्रियम् ॥ अस्मिन्
धात्यधिकारेअसद्वयः अथवाअप्रत्ययोबाधकोभवतिस्पर्दिकारविहितंप्रत्ययंवर्जः
यित्वा ॥ एबुल्लृचाद्युत्तर्गोइत्युपधत्ताप्रीकिरःक इत्यपवादः तद्विषयेएबुल्लृचा
वपिभवतःवित्तिपःवित्तेपकःवित्तेप्ताअसद्वयपदतिविम्वकर्मणस्पृत्तर्गःअतोनु

हृ.

३.

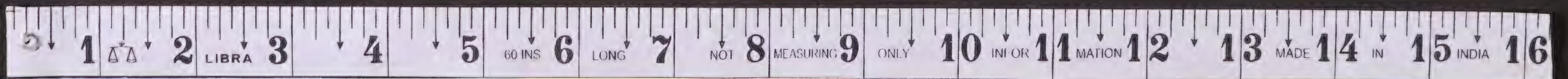
पा.

१५४

१५२

पसनाकहृत्पवाहः सनित्यं बाधक एव गगोदेः कंबलदः नासुबं धृत्तमसा हृत्पं प्र
स्त्रियामिति किं स्त्रियां निरुक्तं गः प्रत्यया हृत्पवाहः सबाधक एव चिक्वीर्षा निहीर्षा
शत्राहृत् उच्यते ॥ शशानवौ ॥ एयवष्टुवाहिसर्वकार्यं प्रतोयथाग्रमं स्वाहृत्ः सर्व
त्रस्वाधीनामर्थोस्त्रिभुसविल्लरं प्रागेव सविल्लरं प्रागेव सर्वं ते सुदर्शिताः अपि च हृत्
ताप्रयोगावाच्यलिङ्गाः भवन् भवन्तौ भवन्त इत्यादि शृणो न्नित्यमस्त्रिया सुगितश्चे
ति ही भवन्ती भवन्तौ भवन्त इत्यादि न च सवे भवत् भवती भवन्ति इत्यादि पचन् पचं
ती पचत् पचमानः पचमाना पचमानं नंदन् नंदती नंदत् धंसमानः धंसमाना धं
समानम् प्रदंती प्रदत् शयनाः शयाना शयानम् इत्यादि ब्रुवन् ब्रुवती ब्रुवत् ब्रुव
णाः ब्रुवणा ब्रुवाणं याती याती यातु यांति पचं भावन् भांती भाती भात् भाती भांती नाभ
स्ताष्टुन्नरिति नुमभावः तद्धतवानं सवस्येति सर्वनामस्थाने पत्तनुम् तद्धति न
हति तजिहानः तजिहाना तजिहानम् दधत् दधानः दधाना दधानम् इत्यादि दीव्य
नदीव्य तदीव्यत् प्रसूयमानः प्रसूयमाना प्रसूयमानम् नहं नहंती नहमा
ण इत्यादि सुचन् सुचती सुचत् सुचानः विचन् विचती विचत् इत्यादि तुरन्
तदती तदंती तदत् तदती तदंती प्रियमाणाः सुचन् सुचंती मंचती सुचत् सुचमा

जो.

1 2 LIBRA 3 4 5 60 INS 6 LONG 7 NOT 8 MEASURING 9 ONLY 10 INFOR 11 MATION 12 13 MADE 14 IN 15 INDIA 16

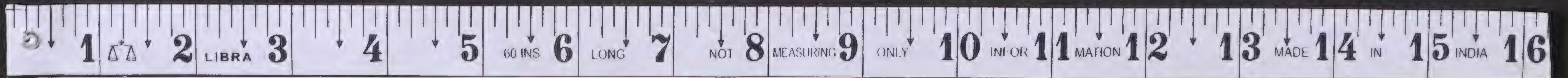

दु.
पा.
१५३
१५३

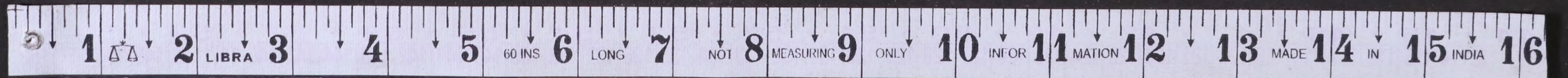
नेविषयेलदृश्यशानवावादेशोभवतः हेपवनहेपवमान ॥ लक्षणहेतोः क्रियायां
लक्ष्यतेविज्ञतेयनतलक्षणमजनकोहेतुः सात्वर्थविशेषणं चेतनलक्षणहेतौ च
वर्तमानादातोः परश्चलदृश्यत्तशानवावादेशोभवतः तौचेलक्षणहेतुक्रियाविष
योभवतः शयानाः भुजतेयवनाः तिष्ठः शासतिगणकाः हेतौ प्रजयन्वसति प्रधीः
यानोवसतिक्रियायामिति विं द्रव्यगणयोर्मधुतयः कं पेतेमोच्यत्यः यदुल्लवततल
यु ॥ तौ सत् ॥ तौ शतशानवौ प्रादेशोभवतः ॥ लक्षः सहा ॥ लक्षसंज्ञको शतः
शानवावादेशोभवतः सर्ववदेवल्लक्षणकार्यं भविष्यन् भविष्यंती भविष्यती भविष्य
त्तभावेस्मिन्मीयद्रतामिषु ॥ भावकर्मणोः शिखरिद्रु ॥ इति वाचिणवद्भावः भ
विष्यमाणं भाविष्यमाणं वा प्रभिभाविष्यमाणो देवदत्तौ यत्तदन्तेन प्रभिभाविष्यमाणो
वा पृथिव्यमाणः पत्न्यन् पत्नमाणः नंदिष्यन् धंसिष्यमाणः प्रत्न्यन् प्रत्न्यंती प्रत्न्य
ती वा प्रत्न्यत् प्रत्न्यमाणेनाशयिष्यमाणः भावेष्मयिष्यमाणं शयिष्यमाणो वा
कर्मणि प्रतिशयिष्यमाणो देवदत्तौ यत्तदन्तेन प्रतिशयिष्यमाणो वा वत्पन् वत्तमा
ने शास्त्रमित्यादि सवमालक्ष्यन् तथाच लिखानस्य ॥ तस्यश्चलितः कस्यरादेशो
भवतिष्पुकः कितीतीद्रप्रतिषेधः ॥ वस्वेकाजद्रुसात् ॥ द्युतद्विवचनानामेवा

ॐ

चां पातृनामकारंता नोद्यशश्च विडागमो भवति इति नयसा तदन्येषां क्रयादि नियम
 लतामपीडभावः बध्वान् बध्वां सौ बध्वांसः तस्य वसोः संप्रसारणम् भवो बुलि
 दिति बुक बध्वुषी वसस नधन् नडुहां दइति सम्पदः बध्वत् प्रतपक हल
 मध्यहृत्वाभासलोपो ततपकाशत्वादि इपचिवान् बलादित्याद्वात्सर्ववेडभा
 वः पूर्ववत् संपेचुषी संपचिवत् ननत्वात् ननत्सुषी ननत्सुत् संपचिवान् संपचि
 षी संपचिवत् जतिवान् जत्सुषी जतिवत् अदेर्चस्त्रादेशाभावे द्विवचनदीर्घे वा
 देशे अकृते उपकाशत्वादि इपचिवान् अडुषी अचिवत् कृतसंप्रसारणम् अवदे
 द्विवचने कृते सवर्णदीर्घः तत इड रुचिवान् रुचुषी रुचिवत् नडुवांचक
 वान् नडुषी नडुवत् आतो लोपः इत्याकारलोपः अभिर्धिवान् अभिर्धुषी
 अभिर्धुषी अभिर्धिवत् तस्थिवान् तस्थीतस्थिवत् दिदिविवान् दिदिवुषी
 दिदिविवत् सत्रेहिवान् सत्रेह्वी सत्रेहिवत् ससुवान् ससुवुषी ससुवत् चि
 किवान् चिविवान् चिवुषी चिविवत् चिविवत् तत्रह्वान् तत्रह्वी तत्रह्वत्
 समुवान् समुषी समुवत् समुह्वान् समुह्वी समुह्वत् रुरुधान् रुरुडुषी रुरुह्वत्
 ययचनययत्सुषी ययचत् तेनिवान् तेनुषी तेनिवत् चकृवान् चकृषी चकृ।

३०
पौ.
१५४
१५५

वक्रवत् चक्रासुषीवक्रोवत् जिह्वान् जिह्वसुषी जिह्ववत् चोर्यां चक्रवान् चोर्यां
वध्वान् चोर्यामासिवान् इत्यादिसवन्गहनवरविष्णु इत्येतेधातुनां वसौ विभाषा
इडागमो भवति दृशेद्येति वक्रवत् इदिगमहनेत्युपधा लोपः जमिवानमो नोधातोः
जगंधान् विविह्वान् विविह्विनान् विविह्वान् विविह्विवान् दिह्विवान् दिह्विवान्
राध्यात्माह्वानीष्ठाश्च राध्यानि ते तेष्टु रासिभाषायां च विशेषणनिपातं त्यंतो राष्टु
दान इत्यस्य च सवश्चित्त्वमनिद्रत्वं च निपातनात् माह्वान् मीह्वान् इति मिहसेच
नम इत्यस्याद्वित्वमनिद्रत्वं च उपधा लोपं च निपातनात् मीह्वान् पिचने ह्वान् चो
वकाशश्चादसत्वात् ॥ इति शत्रुपिपरिच्छेदः समाप्तः ॥ कृत्या प्राद्वल्ललाः ॥
प्रागेतस्मृत्त एव ल्लंश ह्वानाद्यानि तर्धं प्रत्ययाननुक्रमिष्यामः कृत्यं कृत्यं वेदित
व्यामलः कर्मणि भावे च कर्मकेभ्यः तयोरेव कृत्यत्वात् लर्थं भवति कृत्यं संज्ञातयोः
भावकर्मणोः कृत्यात् लर्थं भवति कृत्यत्वं लुलो वज्रल म् कृत्यं संज्ञातयोः प्रत्ययान्नु
द्वच यत्रोक्तास्ततो न्यत्रापि भवति ॥ ग्रहं कृत्य कृचश्च ॥ ग्रहं तीत्यहः योग्यः ग्र
हं कर्तृरिगम्यमाने कृत्यन्तु चः प्रत्ययः भवति चकारात् लिट् च व्यतव्यानीयत् ॥
धातोरिति वर्तत धातोः तव्यंतव्यप्रनीय इत्येते प्रत्यया भवन्ति तकारेपोस्वगर्थो

३०

